

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадғий, ижтимоий-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган № 12 (187) 2012 йил, декабрь

Муассислар:
ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЎНАВИЯТ
ВА МАЎРИФАТ КЕНГАШИ

Жамоатчилик кенгаши:

Бобур АЛИМОВ
Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Муҳаббат ШАРАФУТДИНОВА
Хуришид ДЎСТМУҲАММАД
Зухриддин ИСОМИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ

Бош муҳаррир:

Шухрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Усмон ҚЎЧҚОРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Юлдуз ҲОШИМОВА
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА
Тоҳир ҚАХҲОР
Назира ЖЎРАЕВА
Музаффар АҲМЕДОВ
Алимурод ТОЖИЕВ

ТОШКЕНТ
ДЕКАБРЬ

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ “Ул сарви гулрў келмади” (Нусратулло Жумахўжа).....3	Хуршид ЙЎЛДОШЕВ. Немис фалсафий тафаккури.....132
НАСР Ирвинг Стоун. Ҳаётга ташналик. Роман. (Рус тилидан Р. Жабборов, М.Норова тарж.).....9	Шавкат КАРИМОВ. Ҳозирги немис нас- ри: анъана ва янгиланишлар.....136
Йоханн Петер ЭККЕРМАН. Гёте билан гурунглр. (Немис тилидан Янглиш Эгамова тарж.).....68	И.ҒАФУРОВ, Х.ДЎСТМУҲАММАД. Тар- жима мухаббати ва оҳанрабоси.140
Хусрав ШОҲОНИЙ. Ҳикоялар. (Рус тилидан Мурад Партихўжаев тарж.).....101	Нафас ШОДМОНОВ. Огаҳийнинг таржи- ма мактаби.146
ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ Немис мумтоз шеърятидан намуна- лар.48	Акмал САИДОВ. Тинчлик элчиси.150
Замонавий немис шеърятидан.94	Жорес МЕДВЕДОВ. Владимир Лакшин майдонга тушади.(Рус тилидан Саиджа- лол Саидумаров тарж.).....158
Николай Алексеевич НЕКРАСОВ. Шеър- лар. (Рус тилидан Раззоқ Абдурашид тарж.).....117	ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ Глобус165 Унутилмас сиймолар169 Тақвим.....200 Тарихда бу кун202
АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА Зигрид Клейнмихел: «Яна ва яна На- воий ижодига қайтаман». (Сухбат)...127	Йил мундарижаси.....204

Навбатчи муҳаррир М.АҲМЕДОВ
Техник муҳаррир З.ФОЗИЛОВА
Мусаххих Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи Н.ДАВЛАТОВА

Жаҳон адабиёти, 12. 2012

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Магбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №186
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босиш-
да ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинши шарт.

Таҳририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 24.12.2012 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Жами 1060 нусха. _____ рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Магбуот
ва ахборот агентлигининг “Ўқитувчи” НМИУда чоп этилди.
100206, Ўзбекистон, Тошкент ш. Янгишаҳар кўчаси, 1.

© Жаҳон адабиёти, 2012 й.

УЛ САРВИ ГУЛРЎ КЕЛМАДИ

*Кеча келгумдур дебон, ул сарви гулрў келмади,
Кўзларимга кеча тонг отқунча уйқу келмади.*

*Лаҳза-лаҳза чиқтиму чектим йўлида интизор,
Келди жон оғзимғаю ул шўхи бадхў келмади.*

*Оразидек ойдин эрконда гар этти эҳтиёт,
Рўзгоримдек ҳам ўлғонда қаронғу, келмади.*

*Ул париваш ҳажридинким йиғладим девонавор,
Кимса бормуким, анга кўрганда кулғу келмади.*

*Кўзларингдин неча су(в) келгай, деб ўлтурманг мени
Ким, бори қон эрди келган, бу кеча су(в) келмади.*

*Толиби содиқ топилмас, йўқса ким кўйди қадам
Йўлғаким, аввал қадам, маъшуқи ўтру келмади.*

*Эй Навоий, бода бирла хуррам эт кўнелунг уйин,
Не учунким, бода келган уйга қайғу келмади.*

* * *

*Having shown her will to come, my mistress that flower fail'd to come
And for my longing eyes that night, a sleep till all hours fail'd to come.*

*And long and long grieved I, stared at the road she used to walk along
Methought in love of hers would die, as my joyful liar fail'd to come.*

*Still been severed from my fairy, made my rains furiously fall
And they all laughed at woe of mine, tho' sense of humour shouldn't have come.*

*For moonlit face of hers she cared, making it match the Moon in night
Tho' my sky was dark as mine soul, my moon didn't appear, fail'd to come.*

*And 'tis not me who's to be blamed for heavy rains pour'd from sore eyes
As they were not tears, but blood of mine, that night tears fail'd to come.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

3

*And could I see on doorway of mine any trace of trusty ones
If the one, who's said to be ever true to her lover, fail'd to come.*

*O Navoiy with sweetest wine enjoy that manhood into thee
For whcre a cup of joy appears, a woe there never tries to come*

Қ. МАЪМУРОВ таржимаси

Ғазалнинг шарҳи

Ғазал арузнинг рамали мусаммани маҳзүф вазнида ёзилган. Ушбу вазннинг тақтеъси қуйидагича:

Фоилотун фоилотун фоилотун фоилун
- V - - - V - - - V - - - V -

Ушбу ғазал Алишер Навоийнинг муҳаббат мавзуида ёзилган ошиқона ғазалларидан биридир. Ғазал бадий қурилма (лирик композиция) си жиҳатидан воқеабанд ғазаллар туркумига мансубдир. У муайян ҳаётӣ воқеа таъсири ва турткиси билан яратилганлиги сабабли ҳам воқеабанддир. Ғазалдаги лирик сюжет ошиқ, яъни лирик қаҳрамон висол учун ваъда берган севикли ёрини кутиш изтироблари тасвири асосига қурилган. Асар етти байтдан иборат бўлиб, барча байтлар матлада қўйилган мавзунӣ мақтагача изчил ёритишга сафарбар этилган.

Алишер Навоий мукамал лирик куллиёти – “Ҳазойин ул-маоний”га асарларини умр фаслларига мувофиқ тақсимлаб киритганида, “Ул сарви гулрӯ келмади” ғазали “Бадоеъ ул-васат”, яъни “Урта ёш гўзалликлари” девонидан ўрин олган бўлса ҳам, аслида, у шоирнинг ёшлик лирикаси маҳсулидир. Чунки ғазал Навоийнинг “Илк девон”и ҳамда иккинчи расмий девони “Наводир ун-ниҳоя” девонларида ҳам мавжуд. Улуғ шоир ўзининг ижодий такомилӣ давомида ғазалнинг матний таркибига бирор жиддий таркибий ўзгартириш киритмаган. Ғазал шоирнинг илк лирикаси маҳсули эканлиги шундан далолат берадики, у йигитлик ишқининг нозик саргузаштлари, дунёвий муҳаббатнинг оташин эҳтирос ва туйғулари билан ёзилган. Мазкур далил эса ғазал мазмунини сунъий равишда “ишқи ҳақиқий”га боғлаб талқин этишимизга асос бермайди.

Матла байтда ҳижрондан шикоят мавзуси очилган. Тасвирдан англашиладики, кеча бораман деб висолга ваъда берган севикли ёр ўз вақтида келмай қолади. Яъни, ваъдасига вафо қилмайди. Висолга умидвор ошиқнинг кўзларига тонг отгунча уйқу келмайди. У ёрини тонг отгунга қадар ҳам умидвор кутади. Аммо ёр тонготарда ҳам келмайди. Ушбу ғазал шарҳларида “кеча” сўзини турлича тушуниш туфайли, уни воқеа содир бўлган кечқурун ёки шоир изтироблари ифодаланган кундан олдинги кун (ўтган кун) каби талқинлар учрайди. Бироқ ғазал мазмунидан, айниқса, учинчи байтдан аниқ англашилиб турибдики, ваъда ва унинг ижросига интизорлик ғазал ёзилгандан аввалги кун воқелигидир. Матлада ғазал лирик сюжетининг яхлит мундарижаси ўзининг умумий аксини топган. Кейинги байтларда ошиқнинг ваъда олган ойдин кундан то тонггача изтиробда ўтган қалб кечинмалари байтма-байт батафсил тасвир этилади.

Иккинчи байтдаги тасвирга кўра, лирик қаҳрамон дам-бадам ёр йўлига чиқиб, уни интизор кутади. Келавермагач, яна манзилига қайтади. Яна бесабру бетоқат бўлиб ёр йўлига чиқиб кўз туттади. Аммо ёрдан ҳамон дарак бўлмайди. Мутолаа жараёнида оддий мухлисларимиз “чектим йўлида интизор” шоирона сўз бирикмасини тушунишга қийналадилар. Айримларида “ёр йўлида интизор ошиқ нима чекди экан?” қабилдаги савол ҳам туғилади. Бунга сабаб шуки, Навоий даври тил ифодалари

бугунги тилимиздан ўзгачароқ. Аслида, юқоридаги сўз бирикмасидаги учта сўзнинг айнан ўзини ҳозирги тил тузилишида ифодаласак, бугунги ўқувчи учун тушунарли, аниқ мазмун келиб чиқади: “йўлида интизорлик чеқдим”. Ошиқ ёрини чуқур изтироб билан сабрсиз кутаверганидан, жони оғзига келади. Бу ўринда шоир “жони оғзига келмоқ” халқ иборасини маҳорат билан қўллади. Уни қўллашдан мақсад фақат фразеологизмни мазмунга мутаносиб равишда ишлатиш эмас, балки тазод – қаршилантириш санъатини вужудга келтиришдир. Тазод ошиқ ва маъшуқ ҳолатлари ўртасидаги зидликни ифодалашга сафарбар этилади: ошиқнинг жони оғзига келади, бироқ маъшуқа келмайди, у ошиқнинг аҳволига лоқайд, бепарво.

Байтдаги “шўхи бадхў” ибораси эътиборга сазовор. Ҳазал шарҳловчиларининг луғат ва изоҳларида “бадхў” сўзининг “ёмон одатли”, “ёмон феълли”, “ёмон қилиқли” каби маънолари берилади. Ҳақиқатан ҳам, бу сўз форс тилидан олинган бўлиб, “бад” – “ёмон”, “хў” – “феъл-атвор” маъноларини англатади. Бироқ, ошиқнинг муҳаббатига сазовор севиқлига нисбатан “бадқилиқ” сифати жуда дағал туюлади. Агар ёри чиндан ҳам “бадфеъл” бўлганида, Навоий лирик қаҳрамони уни севмаган бўларди. Биз шоирнинг “шўх” сўзини ҳам назардан соқит қилмаслигимиз лозим. Назаримизда, шоир ушбу иборани ҳазил-мутойиба аралаш эркалаш маъносига қўллаган. Негаки, висолга ваъда бериб, ўз вақтида келмай, ошиқнинг сабр-тоқати, иродаси, садоқатини синаш ҳар бир қизга хос ҳаётий хусусият. Шу боисдан, унинг “бадхў” лиги ваъда бериб, ваъдасида турмаслиги, холос.

Кейинги байт мазмунини шоир “тажохули ориф” санъати асосига қуради. Ёрнинг ваъда қилинган вақтда келмаганлиги сабабини тусмоллайди, таажжуб изҳор этади: агар ёр кун худди унинг мунаввар жамолидек ёруғ бўлганида, биров кўриб қолишидан уялиб, андиша қилиб, шарм-хаё, эҳтиёт юзасидан келмаган бўлса, айрилиқ азобидан зулмат қоплаган менинг ҳаётимдек тун қоронғу бўлганида ҳам келмади-я?! Байтда яна тазод санъати яратилган: ёрнинг юзи (ораз) – нурафшон, ошиқнинг ҳаёти (рўзғори) эса қоп-қоронғу.

Тўртинчи байтда лирик қаҳрамоннинг аҳволи муболағали тасвирланади. У кута-кута тоқати-тоқ бўлиб, мажнунга айланади. Парисифат ёрим ҳажрида шундай девоналарча фарёд чекиб йиғладимки, – дейди ошиқ, – менинг бу аҳволимни кўрганда кулгиси келмаган бирор кимса бормикин? Бу байт мазмуни ифодасида шоирнинг яна бир бадиий маҳорати шундаки, у халқ ҳаётида учрайдиган типик тафсилга ишора қилади. Одатда, одамлар кўчадаги девона-жиннининг хурмача қилиқларига беихтиёр кулишади. Шунингдек, байтда йиғи ва кулги ҳолатлари асосида ифодаланган тазод санъати ҳам бадииятни кучайтирган.

Бешинчи байтда лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолати тасвири муболағали тарзда давом этади. Унинг аҳволига ҳайрон қолганларга лирик қаҳрамон: бунча кўз ёшларингни оқизасан, дея таъна-маломат қилманлар, – дея илтижо этади, – кўзларимдан ҳижрон кечаси сув оққани йўқ, келгани бариси юрак қонлари эди. Муболағадан ташқари, кўзлардан сув ўрнига қон оқиши маълум даражада тазодни ҳам ташкил этади.

Олтинчи байт оддий ғазалхон мутолааси учун бирмунча мураккаброқдир. Аммо Навоий даври ўзбек тили ва шеърият тилининг ўзига хос грамматик қурилишини билган одам уни осонгина тушуниб олади. Ушбу байтни тўғри тушунмасдан, мактаб дарсликларида “бегона байт” дея талқин этиш ҳолатлари ҳам бор. Аммо, адабиётшунослиқда ҳам, хусусан, ғазалшунослиқда ҳам “бегона байт” деган тушунча мавжуд эмас. Одатда, мақтадан олдинги байтда шоир лирик чекиниш тарзида бирор фалсафий хулоса, теран умумлашма фикр баён этади. Лекин у ғазал байтларининг мазмунан изчиллигига раҳна солмайди. Олдинги байтларга мантиқан

боғланган бўлади. Бундай байтда изчил ёритилаётган мавзу юзасидан хулоса, ҳукм чиқарилади. Муаммонинг фалсафий ечими баён этилади. Мазкур байтда ҳам худди шундай ҳодисани кузатиш мумкин. Маълумки, олдинги байтларда лирик қаҳрамон, яъни ошиқ ҳижрондан шикоят қилиб келаётган эди. У заиф ва нолакор бир вазиятда турибди. Байтда шоир ошиқнинг бундай мавқеига танқидий муносабат билдиради. “Толиби содиқ”, яъни садоқатли талабгор топилмас экан, дея фикр юритади шоир. Ваъдага вафосиз ёрнинг жабру ситамларидан оҳ-воҳ чекиш билан кифояланиш чинакам ошиқнинг иши эмас. “Йўқса”, яъни бўлмаса, ёрнинг йўлига ким “аввал”, яъни биринчи бўлиб журъатли, дадил қадам кўйдиким, унинг маъшуқаси рўпарасидан пешвоз чиқмади?! Ёр дийдорига садоқатли талабгор журъатли, жасоратли бўлиши лозим. Чинакам ошиқлик табиати шундай бўлади! Ошиқлик журъат, жасорат, фидойилик, керак бўлса, қурбонликни талаб этади.

Тугалланма байтда шоир май образига мурожаат этади. Лирик қаҳрамонни ҳижронзада кўнгил уйини бода билан шод-хуррам этишга чорлайди. Нима учунким, кўнгил уйи шод-хуррамлик билан обод экан, унга қайғу яқин йўлай олмайди. Бу ўринда бода майпарастликни ифодаламайди, албатта. У қайғуга қарши шодлик рамзи, тазод унсури сифатида қўлланган.

Хулоса қилиб айтганда, “Ул сарви гулрў келмади” ғазали Навоий лирикасининг шоҳ асарларидан биридир. Ғазалнинг “Муножот” куйи билан ашула қилиб айтилиши халқимизнинг энг севимли асарларидан бирига айланишига сабаб бўлган. Муножотнинг мунгли навоси Навоийнинг ҳазин навоси билан шу қадар бир-бирига мос тушиб, уйғунлашиб кетганки, ашула маҳоратли мақом устаси, халқимизнинг суюкли хонандаси Бертахоним Давидова томонидан биринчи марта радио орқали ижро этилганида, шаҳару қишлоқлардаги радиокарнайлардан янраганида, юриб бораётган одам борки, тўхтаб, вужудлари қулоқ бўлиб тинглаган. Ҳатто, ашуланинг номи ҳам “Муножот”га айланиб кетган. Кейинчалик бу ашулани Юнус Ражабий, Ориф Алимахсумов, Муҳаммадjon Каримов, Муножот Йўлчиева, Маҳмудjon Тожибоев сингари маҳоратли ҳофизларимиз ҳам қиёмига етказиб куйлаганлар. Умуман, мусиқий савод чиқарган бирор санъаткор борки, бу ашулани ижро этмай қолмаган, десак муболаға бўлмас. Шу боисдан, халқимизнинг бирорта назм ва наво давраси, тўй ва бошқа тадбирлари “Муножот” ашуласи наволарисиз ўтмайди. Ғазалнинг мусиқий талқини ундаги дард ва мазмунни минг чандон ошириб юборган ҳамда асарнинг мумтозу машҳур бўлишига омил бўлган.

*Нусратулло Жумаҳўжа,
филология фанлари доктори*

Ғазалнинг таржимаси ҳақида

Ғазал нима? Ғазал – бу 5 байтдан 9-11 байтгача бўладиган, биринчи байтнинг ўзаро қофияланиб, қолган байтларининг иккинчи мисраси биринчи байт билан қофиядош бўлган шеър. Охириги байтда муаллифнинг тахаллуси келтирилади.

Шеъринг таржимага асарнинг жанр тузилиши, шаклий белгилари катта таъсир кўрсатади. Мисол учун Шарқ шеърятининг қасида, ғазал, рубоий каби жанрларини бошқа тилга таржима қилганда улардаги муҳим шаклий жиҳатлар сақланмаса, оҳанг ҳам, маъно ҳам юзага чиқмай қолади. Ғазалнинг ҳар бир байти ўзидан олдинги байт билан қофия, радиф, вазн орқали шоирнинг (лирик қаҳрамоннинг) кайфиятини ифодалайдиган интонацияда узвий боғланиб келади. Бу шеърнинг яхлитлигини

таъминлаб, ўқувчига кучли таъсир этадиган бадий воситадир.

Аруз вазнида ёзилган ғазалларни инглиз тилига таржима қилишда, силлабо-тоник вазни қўллаш олишнинг иложи бўлмаса, силлабик, яъни ҳижо вазни ишлатиб, бандлар сонини, бўғинлар сонини сақлаб ёки бироз ўзгартириб, бандлардаги қофиядош сўзларни қайта яратиш мумкин.

Масалан: Алишер Навоийнинг “Келмади” номли ғазали ва унинг таржимасини қиёслайлик.

Ғазални инглиз тилига ҳижо вазнида таржима қилса бўлади. Фақат аслиятда ҳар бир мисра 15 бўғиндан иборат бўлса, таржимада у яна бир бўғинга кўпаяди. Қофия ва радиф қайтадан яратилади.

*Having shown her will to come, my mistress that flower fail'd to come
And for my longing eyes that night, a sleep till all hours fail'd to come.*

*And long and long grieved I, stared at the road she used to walk along
Methought in love of hers would die, as my joyful liar fail'd to come.*

Таржимада байт тузилишига риоя қилинган, унда арузнинг ўзи акс этмаган бўлса-да, шарқона оҳангни бир қадар ифодалайдиган шеърий интонация ҳосил қилишга уриниш сезилади. Атоқли таржимашунос олим Иржи Левий метрик вазнга асосланган шеърни бошқа вазнга ўтказиб таржима қилса бўлди, деб айтган эди.

Шарқ адабиётидан немис, инглиз, рус тилларига таржима қилувчилар бу борада кўп йиллар давомида тажриба олиб бордилар, ҳар хил усулларни синаб кўрдилар. Кўпчилик таржимонлар ғазалнинг байт тузилишини беришга риоя қилдилар. Бу усул ҳозир ҳам давом этмоқда. Атоқли таржимашунос Иржи Левий квантатив (метрик) вазнга асосланган қадимги шеъриятни (юнон, рим, форс, туркий шеърлар) ҳозирги Европа тилларига таржима қилиш талабларини таҳлил қилиб, қуйидаги назарий хулосаларни баён этган:

1. Вазни сақлаш.
2. Бошқа вазнга ўтказиб ўгириш.
3. Эркин таржима қилиш.

Ғазални рус тилига ўгириш мушкуллиги хусусида Е. Дунаевский шундай ёзади: “Ғазал шаклини рус тилида бериш ҳаддан ташқари оғир вазифа..., Шаклни аниқ, қайта яратишнинг иложи йўқ, деб ҳисоблаймиз...”

Шунга қарамай, Алишер Навоийнинг машҳур “Кеча келгумдир дебон...” деб бошланадиган ғазалининг В.Рожественский рус тилига қилган таржимаси анча муваффақиятли чиққан:

*Кеча келгумдир дебон ул сарви гулру елмади,
Кўзларимга кеча тонг отгунча уйку келмади.
Лаҳза – лаҳза чиқдим, чекдим йўлида интизор
Келди жон оғзимаю, ул шўхи бадху келмади.*

*Кипарис мой – ты сказала, – жди меня! – и не пришла,
Я не спал всю ночь, дождался света дня, – ты не пришла.
Поминуту умирал я, на дорогу ждать тебя,
Поминуту умирал, я жизнь кляня, – ты не пришла.*

Бунда В.Рожественский байт тузилишини беришга қатъий риоя қилган. Шунингдек, қофияланиш тизими, радифи, байтларнинг жойлашуви, мисралардаги бўғинлар сони таржимада сақланган, вазн ўзгарган бўлса-да, шарқона оҳангни ифодалайдиган шеърий интонация бузилган.

Энди айни шу ғазалнинг Л. Кметюк томонидан инглиз тилига қилинган муқобилини олиб қараймиз:

*Thought she had promised, that night my willowy beauty
did not come.
That night, till very dawn, sleep
did not come.*

*My suffering drove me to scan the road again and again
But though my heart was break,
The frolicsome one didn't come.*

Кўриниб турибдики, таржимон байт тузилишини чиройли қилиб беришга эриша олмаган. Мисралардаги бўғинлар сони ҳар хил – биринчи байтнинг олдинги мисраси 16 бўғиндан иборат бўлган бўлса, кейинги мисраси 11 бўғинга тушиб қолган. Радифни беришга ҳаракат қилган-у, қофия қайта яратилмаган. Аслиятдан товушлар такрори, эвфония ҳолати қайта ҳосил қилинмаган. Аслиятдаги биринчи баётда “к” товуши 6 марта “е” унли товуши ҳам яна 6 марта такрорланган. Таржимада бу ҳолатни сезмайсиз. Умуман, Навоийга хос нутқий гўзаллик шакли ва олами қайта яратилмаган, шарқона оҳангни ифодалайдиган шеърий интонация бузилган, охириги 6-7 байтлар шеърий ўлчов ритмдан чиқиб кетган.

Д. СУЛТОНОВА, Ф. ҲАЛИМОВА

Ирвинг СТОУН

ҲАЁТГА ТАШНАЛИК

Роман¹

Иккинчи қисм

ЭТТЕН

Тео бир кунни Винсент билан Брюсселда ўтказиб, кейин Парижга жўнаб кетди. Баҳор кунлари эди. Брабант кенгликлари жаннатий киёфа касб этган, ўз таровати ила одамларни кучоғига чорларди. Винсент қора рангли дағал вельвет костюм, сурат чизиш учун сифатсиз қоғозлар сотиб олгач, поездда ота-онасининг кулбаси – Эттенга йўл олди.

Анна-Корнелиянинг наздида ўғли ҳамон қаттиқ изтиробда эди. Отаси эса тамомила бошқача хаёлда юрарди. Агар Винсент ўз ўғли бўлмаганида, ундан аллақачон юз ўгирган бўларди.

Винсент отасининг сочлари оқариб, қовоқлари салқиб қолганини энди пайқайди. Йиллар унинг киёфасида мунгли из қолдириб улгурганди. Гарчи Винсент икки қўлини бурнига тикиб қайтган бўлса-да, оила аъзолари уни яхши кутиб олишди ва анча кун худди меҳмондек парвариш қилишди.

Ёмғирли кунларнинг бирида Анна-Корнелия ошхонага тушиб кўрдик, печь аллақачон қизиб кетган, унинг ёнида панжарага оёғини тираганча Винсент ўтирар, қўлида эса “Меҳнат онларида” суратининг деярли тайёр нусхаси турарди. Онаси у билан илиқ сўрашди.

– Бунча эрта туриб олдинг, Винсент? – сўради меҳрибонлик билан.

– Озроқ ишламоқчи эдим.

Она аввал суратга, кейин лангиллаб турган печга қаради. Унинг назарида сурат худди ёш болаларнинг эрмагига ўхшаб туюлди.

– Сен энди бутун умр расм чизиб ўтмоқчимисан?

– Ҳа, ойижон!

Винсент онасига кейинги режалари, отаси унга ёрдам бермоқчи экани ҳақида гапириб берди. Анна-Корнелия кулимсираб, елкасини қисганча чиқиб кетди ва бироз ўтгач, қўлида хат билан қайтди.

– Қариндошимиз Антон Мауве ҳам рассом, у анча пул топади. Мана бу хатни опамдан ўтган куни олгандим. Биласан, Мауве холангнинг қизи Йетга уйланган. Опамнинг ёзишича, унинг асарлари Гупилда 500-600 гулдендан сотилаётган экан.

– Ҳа, Мауве таниқли рассомлардан бири.

– Битта суратни чизиш учун қанча вақт кетади? – сўради Анна-Корнелия.

– Ҳар хил, баъзиларини чизиш учун бир неча кун кетади. Айримларига йиллаб вақт керак бўлади.

– Йиллар, дейсанми? Вой, худойим!

¹ Охири. Боши ўтган сонда.

- Одамнинг расмини ўзига ўхшатиб чиза оласанми?
- Билмадим, оий, мен ҳозир сизга баъзи бир суратларимни кўрсатаман.
- Винсент суратларни олиб қайтганида, онаси печь устига сув тўла чўян идишни қўйиб қўйганди.
- Сен ёқтирган творогли пудинг тайёрладим, – деди онаси. – Эсингдами, ўғлим?
- Албатта эсимда, ойижон!
- У онасининг бўйнидан оҳиста кучди. Онаси жилмайиб қўйди. Кейин ўғлининг Боринажда чизилган суратларини кўздан кечири бошлади.
- Винсент, буларнинг юзига нима бўлган? – сўради хайратланиб.
- Ҳеч нарса. Нима қипти?
- Бу одамларнинг юзи қани?
- Ҳа-а! Мени уларнинг фақат ташқи тузилиши қизиқтиради.
- Лекин юзларини ҳам чизсанг бўларди-ку? Менимча, бу ерда, Эттенда ўз портретини чиздиришни истайдиган аёллар кўп. Бу касб билан кун кечирса бўлади.
- Ҳа, бунинг учун қандай чизиш лозимлигини ўрганишим керак.
- Она товадаги кеча ўзи тайёрлаган творог устига тухум чақди.
- Қандай чизишни ўрганиб бўлганимдан кейин портретларимни сотиб олишади, демокчимисан?
- Гап бунда эмас, – деди Винсент бош чайқаб қоғоз устида қаламни бемақсад юргизаркан. – Мен ҳақиқий маънода яхши расм чиза олишим керак.

2

Ёмғир тиниб, ҳаво очилиб кетди. Винсент мольберт ва бошқа расмлик анжомларини кўтариб, атрофни кеза бошлади. У кўпинча Сееп яқинидаги яланг тепаликларни, Пассьеварт ботқоклигидаги нилуфаргуллар суратини чизишни ёқтирарди. Ҳамма бир-бирини яхши танийдиган кичкина шаҳарча ҳисобланмиш Эттенда ҳамма бу йигитга бироз шубҳа билан қарарди. Чунки бу ернинг одамлари қора вельвет костюм кийишмас, устига-устак, кап-катта бу одамнинг қоғоз ва қалам кўтариб юриши табиийки, ҳаммада гумон уйғотарди.

Кунларнинг бирида у қарағай кесиш жараёнини қоғозга туширди. Ўрмонда дарахт кесиб юрган бир ўтинчи кўпинча унинг ҳаракатларини кузатгани келар, елкаси оша унинг ҳаракатларини кузатар, хохолаб куларди. Сурат бир неча кун давомида ишланди. Ўтинчи эса ҳар куни келиб, унинг устидан кулиб кетарди. Винсент, ниҳоят, бу кулгунинг боиси билан қизиқди.

– Сизнингча дарахт шунчалик кулгимими? – хушмуомалалик билан сўради ўтинчидан.

– Тўғриси айтсам, роса кулгили, – деди ўтинчи лаб-лунжини йиғиштиролмай. – Сен эса, ғирт тентаксан.

– Агар мен дарахт ўтказсам, тентак бўламанми? – сўради Винсент босиқлик билан.

– Йўқ, албатта.

– Бу дарахтни парвариш қилсам-чи?

– Албатта, йўқ.

– Унинг мевасини терсам ҳам тентак ҳисобланаманми?

– Нима, устимдан куляпсанми?

– Анави одамларга ўхшаб, дарахт кессам-чи?

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– Нега энди? Дарахт бўлгандан кейин кесишади-да?

– Демак, дарахтни экиш, парваришлаш, мевасини териш, кесиш оддий ҳол, лекин унинг суратини чизиш тентаклик экан-да?

Ўтинчи яна тиржайди.

– Сен вақтни бекорга сарфлаётганинг учун ҳам тентаксан. Айтганча, тентаклигингни ҳамма билади-ку?

Кечкурун оила аъзолари каттакон ёғоч стол атрофида йиғилдилар. Кимдир хат ёзар, кимдир газета ўқир, аёллар эса тикиш-бичиш билан машғул эдилар. Винсентнинг укаси ҳали кичкина бўлгани учун умуман суҳбатга қўшилмасди. Синглиси Анна эрга тегиб кетганди. Елизавет учун акасининг бор-йўқлиги фарқсиздек эди. Фақат Виллемина акасига нисбатан хайрихоҳ, уни ич-ичидан яхши кўрар, аммо ҳис-туйғуларини сездиришни истамасди.

Стол тепасида нур сочиб туган абажурли чироқ ёруғида Винсент кун бўйи туширган чизмаларини оққа кўчирарди. Теодор ўғли битта шаклни ўн марталаб қайта чизиши, ёқмаса, пешонаси тиришиб четга иткитишини жим кузатиб ўтирарди. Охири отанинг тоқати тоқ бўлди.

– Винсент, қачондир расмни кўнглингдагидек қилиб чиза оласанми ўзи?

– Йўқ, – деди Винсент ўжарлик билан.

– Унда сен катта хато қилмаяпсанми, деб кўрқаман. Агар сенда истез-дод бўлганида илк уринишдаёқ яхши сурат чизолган бўлардинг.

– Балки шундайдир, – деди Винсент ўзи чизган деҳқон суратига маъносиз термулиб. – Дастлаб натура рассом учун қаршилик бўлиб туюлади. Аммо ҳақиқий мусаввир бу қаршиликни енгиши, курашиши лозим.

– Билмадим, – деди Теодор. – Лекин ҳеч қачон ёмонликдан яхшилик туғилмайди.

– Йўқ, дада, – асабийлашди Винсент. – Санъатнинг ўз қонун-қоидалари бор.

3

У туну-кун тинимсиз ишларди. Расм чизишдан чарчаган пайтларда эса мутолаага бериларди. Китоб ўқиш толиқтирганида, ухлагани ётарди.

Винсент инсон тасвирини чизиш унга катта фойда келтириши, айниқса, пейзаж устида ишлашида катта ёрдам беришига ишонарди. Масалан, у мажнунтолни чизаётганида унга худди тирик мавжудот сифатида қарар ва бу ўз натижасини берарди ҳам. У пейзажни жуда ёқтирар, Гаварни, Домье, Доре, Де Гру ва Фелисьен Ройснинг шу йўналишдаги асарларини жуда кадрларди. Натура билан ишлаш маҳоратини кундан кун ошириб бораркан, Винсент қачондир журналларга безак ишлашни ҳам ўрганиб олишга ишонарди. Шу тариқа то ўз соҳасининг етук вакилига айлангунига қадар ўз аравасини ўзи тортишни истарди.

Ўғли шунчаки бекорчиликдан мутолаага берилган бўлса керак, деган андишага борган Тео бир куни ўғлидан:

– Винсент, ҳар доим кўп ишлашинг кераклигини айтасан. Лекин нима учун кўп вақтингни манави аҳмоқона французча китобларингга сарфла-япсан? – деб сўради.

Винсент “Горио ота” китобининг керакли саҳифасига белги қўйиб, ёпди-да, отасига юзланди:

– Биласизми? – деди у. – Одамлар ва манзараларни чизиш учун фақат сурат чизиш йўл-йўриғини эмас, адабиётни ҳам пухта билиш керак.

– Тушунмадим, мен яхши маъвиза ўқишим учун ошхонага бориб, ойинг

тилни қандай дудлаётганини томоша қилишим керакми?

Винсент отасининг қиёсига эътироз билдириб ўтирмади.

– Мен инсоннинг суяклари, мушаклари ва терисини ўрганмасдан туриб, унинг ташқи кўринишини аниқ чизолмайман. Инсоннинг ички дунёсини ўрганмасдан туриб, унинг юзини ҳам ҳаққоний тасвирлаб бўлмайди.

– Эҳ, Винсент, – чуқур ух тортди Теодор. – Сендан фақат назариячи чиқадими, деб кўркаман.

Кунлар шу тахлит ўтаверди. Ёз бошланди. Энди ёмғир эмас, жазирама иссиқ Винсентга арчазорларни кезишга имкон бермасди. У жуда кўп суратларни қайта ва қайта ишлади. Унинг мўйқалами остида картошка арчиётган аёл, узун таёқли чўпон, касалванд қари деҳқон сувратлари яралди.

Винсент бу суратлар устида тинимсиз, туну кун меҳнат қилганди.

Шаҳар одамлари ҳамон Винсентдан ўзларини олиб қочишар, унга ётсираб қарашарди.

Деҳқонлар эса, уни ёқтиришар ва ишонишарди. Винсент замин ва деҳқон ўртасида қандайдир боғлиқлик борлигини сезар, буни ўз суратларида ифодалашга ҳаракат қиларди.

– Одам ва Ерни айириб турадиган аниқ чизиқлар керак эмас, – деди у кунларнинг бирида суратларини томоша қилаётган онасига. – Уларни ажратиб бўлмайди.

– Винсент, – деди у бир куни эрталаб ўғлига. – Бугун соат иккида вақт ажрата оласанми? Сен билан бир жойга меҳмонга борамиз.

– Ойи, мен вақтимни беҳуда сарф қилолмайман.

– Нега беҳуда бўларкан?

– Мен сурат чизишим керак. Меҳмонда нимаям қилардим?

– У ерда эттенлик нуфузли хонимлар бўлишади.

Винсент эшикка кўз қирини ташлади. Кейин қийналиб бўлса-да, меҳмонга бора олмаслигининг сабабини тушунтира кетди:

– Сиз айтган аёлларда характерни кидириб топиш қийин.

– Тентаксан! Уларнинг феъл-атвори жуда аъло даражада. Улар ҳақида бирон ёмон гап эшитмаганман.

– Тўғри, лекин уларда ўзига хослик етишмайди. Ҳаммаси бир-бирига таклид қилади. Ҳаёт уларни бир-бирига ўхшатиб кўйган. Сизга қандай тушунтирсам экан... Улар қийинчиликсиз ҳаёт кечирадилар, шунинг учун уларнинг чехраларида алоҳида ифодани тополмайсиз.

– Биламан, ўғлим, сен аллақандай мардикор ёки деҳқонларни тасвирлашни ёқтирасан. Лекин бундан нима фойда? Уларнинг сариқ чақаси ҳам йўқ. Аммо шаҳарлик хонимлар ўз портрети учун яхшигина ҳақ тўлайдилар.

Винсент бир қўли билан онасини кучиб, иккинчиси билан унинг иягини кўтарди. Онанинг кўзларида меҳр ва мулоимлик порлаб турарди. Бирок нега бу кўзлар ўғлининг ички оламини кўрмоқдан ожиз?

– Ойижоним, – деди у шивирлаб. – Илтимос, менга озгина бўлса ҳам ишонинг. Мен нима қилаётганимни яхши биламан. Кўрасиз, мен катта муваффақиятга эришаман. Ҳозирча бекорчи нарсаларга вақт сарфлаётгандек кўринарман. Вақти келиб, ўз асарларим ортидан катта даромад кўраман.

Ўша куни Винсент боғбон Пит Кауфманни турли кўринишларда туриб беришга кўндирди. Тушдан кейин боғда уни кутажанини айтди. Винсент боққа чиққанида боғбон ювиниб, тараниб, кўча кийимида уни кутиб турганди.

– Шошмай тур, мен уйдан курсичамни олиб чиқай.

– Сени бу кўринишда чизолмайман, – деди Винсентнинг ҳафсаласи пир бўлиб. – Мен сени эски коржомангда, ерни юмшатаётган пайтингдаги ҳақиқий боғбон ҳолатингда чизмоқчи эдим.

– Эски иштоним илма-тешик бўлиб кетган, белкурагим ҳам занг босиб ётибди, мени шу туришимда чизақол...

Винсентнинг далага боришдан, у ерда икки букилиб ер чопаётган деҳқонларнинг суратини чизишдан бошқа чораси қолмаганди. Ёз тугаб борар, бироқ ҳали кўп нарсани ўргана олмаганидан афсусда эди. У яна бирор рассом билан ҳамкорлик қилиб, унинг устахонасида ишлаш ҳақида ўйлай бошлади. Ҳа, у ҳақиқий устозлар яратган суратларни кўришни, уларнинг иш жараёнини кузатишни истарди. Шунда у ўз хатоларини англай олади.

Тео ўз мактубларида уни Парижга чақирар, бироқ Винсент ўзини бунга тайёр деб билмасди. Унинг ишлари ҳали анча хом, кўримсиз ва дағал. Гаага эса анча яқин, пиёда юрса, бир неча соатда ета олади. У ерда дўсти Минхер Терстех, қариндоши Антон Мауве яшайди. Балки Гаагага кўчиб ўтгани маъқулдир? У Теодан шу ҳақда маслаҳат сўраганида, жавоб тариқасида унга йўлқира учун пул жўнатди.

Гаагага боришдан аввал Винсент Терстех ва Маувенинг муносабатини билмоқчи бўлди. Агар улар ёрдам беришни истамаса, Винсент бошқа шаҳарга кетади. У ўз асарлари ва кийимларини эҳтиёткорлик билан йўлхалтасига жойлаб, бир олам орзу-умидлар билан пойтахтга йўл олди.

4

Минхер Герман Гейсберт Терстех Гаага мусаввирлик мактабининг асосчиси ва бутун Голландияда суратлар савдоси билан шуғулланувчи энг йирик савдогар эди. Мамлакатнинг турли ҳудудларидан сурат сотиб олмоқчи бўлганлар ундан маслаҳат сўрар эдилар.

Терстех амакиси Винсент Ван Гогнинг ўрнини – Гупилнинг бошқарувчиси лавозимини эгаллаган пайтда, умидли ёш голланд мусаввирлари мамлакатнинг турли бурчакларига тарқалиб кетишганди. Антон Мауве ва Йосеф Амстердамда, Якоб ва Биллем Марислар вилоятларига кетишган, Йосеф Израэльс, Иоганнес Босбоом ва Бломмерс кўним билмай, шаҳарма-шаҳар кўчиб юришарди. Терстех эса уларга мактуб йўллаб, бирдамликка, кучларни бирлаштириб, санъат ривожини йўлида ҳаракат қилишга чақирарди.

Шу тариқа Терстехнинг таклифи билан рассомлар бирин-кетин Гаагада тўплана бошладилар. Гарчи ўша пайтда уларнинг асарларига унча эҳтиёж бўлмаса-да, Терстех уларни ўз ҳимоясига олиб, ёрдамини сира аямасди.

У Израэльс, Мауве ва Якоб Марис асарлари омма орасида шухрат қозонишидан олти йил аввал уларни сотиб олишга киришган эди.

Йиллар ўтди. Терстех сабр-тоқат билан Босбоом, Марис, Нейхейс асарларини сотиб олиб, уларни ўз дўкони орқасидаги хонага жамлаб борарди. Бу мусаввирлар то ўзлари кўзлаган чўққига чиққунга қадар уларни қўллаб-қувватлаш лозимлигини у яхши биларди.

Винсент Гаагага боришга чоғланган кезларда Терстех кутган муваффақият яқинлашган, Мауве, Нейхейс, Израэльс, Якоб ва Биллем Марислар, Босбоом ва Бломмерс асарлари Гупил орқали юқори нархларда сотилмоқда эди.

Терстех Винсентни аввалдан танир ва ёқтирар, Гупилнинг Лондондаги филиалига жойлашиши учун ўзи ҳам тавсиянома ёзиб берганди.

Гупил галереяси Гааганинг марказидаги Плаатс майдонидаги 20-уйда жойлашганди. Винсент Гупил биносидан сўнгги марта чиқиб кетганига ҳам саккиз йил бўлганди.

Саккиз йил илгари уни ҳамма ёқтирар, ҳамма у билан фахрланарди. У Винсент амакисининг сеvimли жияни эди-да! Вақти келиб, у адаш амакисининг ишларини давом эттирибгина қолмай, унинг вориси бўлишига ҳеч ким шубҳа қилмасди. У ҳозир ҳамманинг эътиборидаги бадавлат одам бўлиши мумкин эди. У айна пайтда Европадаги энг йирик сурат галереяларини ҳам ўз кўлига олган бўларди. Унга нима бўлди ўзи?

У бундай саволларга ортиқча вақт сарфламаслик учун қадамини тезлатди ва Плаатс майдонини кесиб ўтиб, Гупил биносига кирди. Винсент деворлардаги таниқли рассомлар ижодига мансуб асарларга ҳавас билан боқди: унинг асарлари ҳам мана шундай галереяларда қиммат нархларда сотилармикин? Қийин, жуда қийин!

Винсент Мауве тасвирлаган кўйлар галасига маҳлиё бўлиб қолди. Галерея хизматчилари паст овозда нимадир ҳақда ўзаро гаплашишар экан, бу йигитга нима кераклиги билан қизиқиб ҳам кўришмади. Терстех зинанинг энг паст поғонасига тушганида, ўзининг собиқ ходимини таниб қолди. У бир муддат йигитнинг жайдари кийимларига, қўлтиғига қисиб олган каттакон тугунга назар солди. Салоннинг оҳанжамали фониди унинг кўриниши ўта ғайриоддий эди.

– Хуш келибсан, Винсент. Сен бизнинг полотноларимиз билан қизиқиб қолган кўринадан.

Винсент дарҳол овоз келган томонга ўтирилди:

– Ҳа, улар нақ мўъжизанинг ўзи. Ўзингиз тузукмисиз, минхер Терстех? Уйдагилар сизга салом айтиб юборишганди.

Улар қўл сиқиб кўришишди.

– Кўринишингиз жуда ажойиб, сиз ҳатто анча ёшарибсиз ҳам.

– Ҳа, йиллар менинг фойдамга ишляпти, – кулди Терстех. – Қани, Винсент, юр менинг хонамга.

Винсент унинг ортидан кенг зинапоялар бўйлаб кўтарилар экан, кўзларини девордаги сувратлардан узолмасди. У энди ҳақиқий санъат асарлари билан юзлашмоқда эди. Терстех ўз ҳужрасининг эшигини очиб:

– Марҳамат, ўтир, Винсент! – деди.

Мезбоннинг таклифидан ҳушини тўплаб олган Винсент бўғчасини қаерга қўйишни билмай каловланиб, у кўрсатган жойга ўтирди.

– Бир пайтлар менга бериб турган китобларингизни олиб келгандим, минхер Терстех – дея у “Кўмир парчаси билан ишлаш” китобини стол устига қўйди. – Бу китоб жуда кўп ишларимда катта ёрдам берди.

– Қани, менга чизган нусхаларингни кўрсат-чи? – деди Терстех.

Винсент жилдга солинган қоғозлар орасидан Боринажда чизилган суратларни олиб, Терстехга узатди. Кейин Эттенда чизилган расмларни ҳам ажратиб берди. Терстех суратларни бирма-бир сукут сақлаганча кўздан кечирарди. У айрим суратларга қараб, бош чайқаб кўяр, аммо чурқ этмасди. Шунда Винсент учинчи тўплам – Гаагага келишдан аввалроқ ишланган суратларни олиб, унга узатди. Терстех қизиқиб қолди.

– Чизиклар аниқ, – деди у битта суратни кўздан кечираркан. – Сояларни тасвирлашинг ҳам менга ёқпти. Пишиб қолган кўринадан.

– Унча ёмон чиқмаганини ўзим ҳам сезяпман, – деди Винсент қизариб-бўзариб.

У Терстехга ҳамма суратларини кўрсатгач, унинг фикрини билишга қизикаётган эди.

– Ҳа, Винсент, – деди Терстех узун, нозик бармоқлари билан столни чертаркан. – Сен анча-мунча илгарилаб ҳам кетибсан. Дастлабки суратларингни кўриб, бироз кўрққандим. Анча меҳнат қилганинг кўриниб турибди.

– Фақат интиляпман, холосми? Бирор ўзига хослик кўринмаяптими?

Винсент бу саволни ўринсиз берганлигини билса-да, лекин ўзини тийиб туrolмади.

– Менимча, ҳали бу ҳақда гапиришга бироз эрта, Винсент.

– Ҳақсиз, яна битта-иккита суратим бор. Қарши бўлмасангиз, уларни ҳам кўрсатсам.

– Бажонидил.

Винсент тугунидан кўмир қазиб олувчилар ва дехқонлар тасвирланган суратларни олиб узатди. Терстех бу сафар уларни хотиржам кўздан кечирди. Винсент унга юрак ютганча қараб турарди. Ўзи гап бошламаса, бу сукунат узоқ давом этишини англагач:

– Нахотки, мен ҳеч нарсага эришолмаган бўлсам, минхер Терстех? Қаранг, Брабантдаги чизмаларим Боринажда чизилган суратларга караганда яхшироқ эмасми?

– Сен ҳақсан, – деди Терстех деразага кўз ташлаб. – Улар нисбатан яхшироқ бўлиши мумкин. Лекин зўр деб бўлмайди. Қаеридир ишонарсиз чиққан, лекин нималигини тушунтиролмайман. Анча вақт нусха кўчириб расм ишлашинг керак, чамамда. Оригинал суратлар ишлашингга ҳали эрта шекилли. Оддий нарсаларни ўзлаштиришингга тўғри келади. Натура билан эса кейинроқ ишларсан.

– Мен Гаагада қолиб, ўқисам, ишласам дегандим. Сизнингча, бундан бирор фойда чиқармикин?

– Гаага, албатта, мўъжизакор шаҳар. – Бу ерда яхши галереялар ҳам, мусаввирлар ҳам кўп. Очиғини айтсам, унинг Антверпен, Париж ёки Брюсселдан нимаси афзал эканини айтолмайман, – деди у масъулиятдан ўзини соқит қилиб.

Винсент Терстехнинг қабулидан кайфиятсиз ҳолда чиқди.

5

Эртаси куни тонг отиши билан Винсент Эйлебомен кўчасига, Мау-венинг уйига йўл олди. Маувенинг қайнонаси Карбентуслар оиласидан эди. Азалдан оилавий борди-келдилар бўлгани сабабли улар Винсентни жуда илиқ кутиб олишди.

Мауве елкаси кенг, миқтидан келган кимса эди. Унинг чап тарафга таралган жингалак сочларининг бир қисми қалин қошини тўсиб турарди.

Мауве куч-ғайратга тўла инсон. Вақтини бекорга ўтказмас, мабодо, бирор ишдан толиқса, дарров бошқа иш билан шуғулланарди.

– Йет уйда йўқ, Винсент, – деди Мауве. – Балки устахонага борармиз? У ерда ўзимизни эркинроқ ҳис этамиз.

– Бўпти, кетдик, – деди Винсент. У чиндан ҳам Маувенинг устахона-сини кўришни хоҳлаётган эди.

Устахона ям-яшил боғ ўртасидаги ёғоч уйчадан иборат экан. Мауве ишлаётганида ҳеч ким унга халал бермасди. Винсент бўсағадан ҳатлаши биланоқ димоғига тамаки ҳиди урилди ва мольбертга ўрнатилган кўпгина суратларга кўзи тушди. Деворларга турли лавҳалар осилган бўлиб, бир бурчакка эски стол тақаб кўйилганди. Хуллас, ҳар томонда рассомчиликка оид бирор буюмни кўриш мумкин эди. Гарчи ҳамма нарса сочилиб ётган

бўлса-да, Винсентга бу хонадаги барча нарса тартиб билан тургандек туюлди.

Оилавий масалалар хусусида суҳбат бир неча дақиқа чўзилди, холос. Сўнг ҳар иккиси учун қизиқарли бўлган масалага ўтишди. Мауве негадир анчадан бери рассомлар билан учрашишдан ўзини олиб қочадиган бўлиб қолганди. Бироқ, бу суҳбат анча дилкаш ўтди.

Маувенинг аёли келгач, у Винсентни кечки овқатга таклиф этди. Овқатдан сўнг Винсент Маувенинг болаларини завқ билан кузатаркан, ўзининг ҳам ана шундай, ширингина оиласи бўлишини ич-ичидан истади. Унга ана шундай бахтли кунлар насиб этармикин?

Кечки овқатдан сўнг улар яна устахонага қайтиб, тамаки чекишди. Винсент ўз нусхаларини Маувега кўрсатди.

– Ёмон эмас, – деди Мауве унинг ишларини кузатиб. – Нусха сифатида яхши-ю, аммо улардан нима фойда?

– Тушунмадим?

– Сен фақат нусха кўчирыпсан, холос. Худди ёш боладек. Ҳақиқий меҳнатни сендан аввал қилиб бўлишган.

– Нусха олиш менга натурани ҳис этишни ўргатади, деб ўйлагандим.

– Бўлмаган гап! Сен ижодкор бўлмоқчи экансан, ҳаётга қара! Бекорчи нарсалар билан вақтингни ўтказма. Мустақил ишлаган суратларинг борми?

– Ҳа, бор!

Винсент тугунчасидан бориначлик кўмирчилар ва брабантлик деҳқонлар тасвирланган суратларни олиб, унга узатди. Мауве суратларни диққат билан кўздан кечиришга тушди. Винсент айна дамда нафас олишга ҳам кўркиб турарди.

Мауве узоқ вақт суратларни томоша қилиб турди-да, беихтиёр мийиғида кулиб қўйди. Кейин Винсентнинг ишчи тасвирлаган суратини ўзининг ҳали якунига етмаган полотносининг ёнига қўйди.

– Қаерда адашганимни энди билдим, – деди у ҳаяжонланиб, кейин қўлига қалам олиб, ўзи чизган суратга қўшимча чизгилар киритди. – Ана энди тиланчи тирик одамга ўхшади.

Кейин, Винсентга яқинлашиб, унинг елкасига қўлини қўйди.

– Хафа бўлма, сен тўғри йўлдан кетяпсан. Суратларинг бироз жайда-ри, лекин уларда ҳақиқат учкунлари бор. Уларда мен ҳар доим излаган ҳаётийлик ва оҳанг бор. Сен энди мўйқалам ва бўёқларни ишга сол. Ҳали анча меҳнат қилишинг керак.

Винсент таваккал қилиш пайти келганини англаб етди.

– Мауве, мен Гаагага кўчиб келиб, шу ерда ижод қилмоқчиман. Сиз менга ёрдам берасизми? Менга сиздек инсоннинг ёрдами керак. Бугун сиздан анча нарса ўргандим. Ахир ҳаммага ҳам йўл кўрсатувчи устоз керак-ку?

Мауве бир муддат ҳали битмаган суратига тикилиб турди. Дафъатан юзидаги бояги табассум, самимият бирданига йўқолгандек бўлди.

– Мен банд одамман, – деди у. – Бошқаларга ёрдам беришим қийин. Рассом бироз худбин бўлиши, ҳар лаҳзанинг қадрига етиши лозим. Шу боис, сенга ёрдамим тегмайдими, деб кўрқаман.

– Сиздан кўп нарса сўрамайман, – деди Винсент нафаси бўғзига тикилиб. – Фақат ҳар замонда устахонангизга келиб, сиздан маслаҳат олиб турсам, шу ерда бироз ишласам, сизнинг ижодингизни кузатсам бўлди. Сиз ҳам менинг машқларимни кузатиб, хатоларимни кўрсатсангиз...

– Бу сенга осон туюлиши мумкин, лекин шогирд олиш мен учун ҳазилакам иш эмас.

– Ростини айтяпман, сизга оғирлигим тушмайди.

Мауве узоқ ўйга толди. У чиндан шогирд олишни истамас, чунки ишлаётган пайтида ёнида бировлар бўлишини ёқтирмасди. Қолаверса, у ўз асарлари ҳақида гапиришга ҳуши йўқ, бошқаларнинг суратларини баҳолашга ҳам чоғи келмасди. Аммо минг қилса ҳам Винсент бегона эмас, қариндошлиги бор. Қолаверса, Винсентнинг амакиси Ван Гог Маувега анча ёрдам берган. Асарларини Гупил орқали савдога қўйишган, шу сабабли доврўғ қозонган.

– Майли, Винсент, – деди ниҳоят Мауве, – бир уриниб кўрайликчи? Бир-биримизга ёрдамимиз тегармикин? Мен кузда Дрентга бориб келмоқчиман. Сен қишнинг бошларида Гаагага келсанг бўлади.

– Менга ҳам маъкул. Бир муддат Брабантда қиладиган ишларим бор эди.

– Унда келишдик.

Винсент уйига қайтаркан, ўзига устоз топганидан хурсанд эди. У энди таниқли рассом билан бирга ишлайди. Кейин ўзи ҳам бетакрор суратлар чиза бошлайди. Кимлигини барчага намоён этади.

Учинчи қисм

ГААГА

1

Мауве хануз Дрентеда эди. Винсент Эйлебоомен атрофидаги барча даҳаларни айланиб чиқиб, Рэйн вокзалининг орқа томонидан кичик бир жой топди. Устахонанинг пишир-куйдир қилса бўладиган жой ҳамда жанубга қараган катта деразаси бўлиб, кенггина хона экан. Бурчакда пастаккина печка турарди. Бу уй Гааганинг чет кўчаларидан бири Схенквегда жойлашган бўлиб, ортида кенг яйловлар ястаниб ётарди.

Винсент пишиқ бир ошхона столи, иккита оддий стул ва адёл сотиб олди, унга ўраниб пол устида ётиб юрди. Бу харажатлар унинг чўнтагини қоклаб қўйди, аммо Тео навбатдаги юз франкни жўнатадиган кун – оининг биринчи санасига яқин қолган эди. Январь ойининг аёзи сабабли очик ҳавода ишлаб бўлмасди, модель ёллашга эса Винсентда ортикча пул йўқ эди. Шу боис Маувенинг ёнига келди.

Мауве тер тўкиб, катта бир сурат устида ишлар, сочлари тўзғиб, кўзларини беркитганди. У бу йил жуда катта иш бошлаб қўйганди – бу сурат Салон учун аталган бўлиб, Мауве унда Схевенинген қирғоғида отларнинг бир балиқчи қайиғини сувдан тортиб олаётганини тасвирлашни ўйлаб қўйганди.

– Барибир келибсан-да, Винсент. Хўп, яхши, сендан рассом ясаймиз. Туришга жой топдингми?

– Ҳа, Схенквегда, Рейн вокзалининг ортидаги бир юз ўттиз саккизинчи уйга жойлашдим.

– Ҳа, бизга яқин экан. Пулинг етарлими?

– Унчалик кўп эмас. Бир стол ва икки дона стул сотиб олдим.

– Ва битта каравот, – кўшимча қилди Йет.

– Йўқ, полда ётиб юрибман.

Мауве бир нималар деб Йетга шипшиди, аёл чиқиб кетиб, бир муддатдан сўнг ҳамён кўтариб қайтди. Мауве ундан юз гульден чиқариб:

– Манавини ол, Винсент, кейин қайтарарсан, – деди у. – Ўзингга каравот сотиб олгин. Кечаси яхши ҳордиқ олишинг керак. Ижара ҳақини тўладингми?

– Йўқ, ҳали.

– Ҳа, мана энди тўлаб кутулиб қўй. Ёруғлик масаласи қандай?

– Ёруғлик яхши, фақат хонада биттагина дераза бор, у ҳам бўлса жануб тарафга қараган.

– Бу яхши эмас, нимадир ўйлаб топиш керак. Моделга тушадиган куёш нури ҳар ўн дақиқада ўзгариб туради. Албатта парда сотиб олишинг керак.

– Мауве, сиздан қарздор бўлишни истамайман. Мени ўқитишга рози бўлсангиз, шунинг ўзи етарли.

– Қўявер, Винсент.

– Тез орада суратларимни сотаман деб умид қиламан, ўшанда албатта қарзимни қайтараман.

– Терстех сенга ёрдам беради. У суратларни эндигина чизишни ўрганаётган вақтимдаёқ уларни сотиб ола бошлаганди. Аммо сен акварель ва мойбўёқ билан ишлашни бошлашинг керак. Қаламда чизилган суратларни сотиш бироз мушкул.

Ўзининг миқти гавдасига қарамай, Мауве чакқон ҳаракат қиларди.

– Винсент, – деди у, – мана, керакли анжомлар. Кел, сенга палитрани қандай ушлаб, мольберт қаршисида қай тарзда туришни ўргатаман.

У Винсентга бир неча техник усулларни кўрсатди. Винсент уларни тез ўзлаштириб олганини кўрган Мауве ҳайратга тушди:

– Ажойиб! Сени зеҳни паст деб ўйлаган эдим, адашган эканман. Бу ерга ҳар тонг келиб акварель билан ишлашни ўрганишинг мумкин. Сени “Пульхри”га аъзо қилишларини сўраб кўраман. У ерда ҳафтасига бир неча марта модел чизиш имкониятига эга бўласан. Яна рассомлар билан танишасан. Чизганларингни сота бошлагач, клубнинг тенг ҳуқуқли аъзосига айланасан.

– Ҳа, модел чизишни жуда истардим. Натурачи қиз ёллашга ҳаракат қиламан. Инсон гавдасини чизишни ўрганиб олсам, қолгани ўз-ўзидан бўлаверади.

– Тўғри, – маъқуллади Мауве. – Бизнинг ишимизда энг мушқули бу – инсон гавдасини тасвирлаш. Буни удалай олсанг, ўт-ўлан, жониворлар ва уфқни тасвирлаш осон кўчади. Айрим рассомлар инсон гавдасини тасвирлашга ожизлик қилгани учун ҳам буни четлаб ўтадилар.

Винсент каравот ва парда сотиб олди, ижара ҳақини тўлади. Брабант-да чизган суратларини хона деворларига осиб қўйди. Бу суратларни ҳеч ким сотиб олмаслигини Винсент билар, чунки энди ўз хатоларини аниқ кўра бошлаган эди. Бироқ бу чизмаларда қандайдир табиийлик бордек, ҳақиқий иштиёқ билан чизилгандек эди. Бу иштиёқнинг қандай пайдо бўлганини ва қаерга ғойиб бўлганини Винсентнинг ўзи ҳам билмасди. Бунинг ҳақиқий қийматини Де Бок билан дўстлашмагунча билмаганди.

Де Бок жуда дилбар, тарбияли, хушмуомала, ўзига тўқ йигит экан. У Англияда таълим олганди. Винсент бу йигит билан Гупилда танишиб қолди. Де Бок Винсентнинг ғирт тескариси эди. Ҳаётга энгил қарар, ҳамма нарсани хотиржам ва бепарво қабул қилар, жуда мулоим эди.

– Меникида бир пиёла чой ичмаймизми? – таклиф қилди у Винсентни. – Сизга баъзи ишларимни кўрсатмоқчиман.

Де Бокнинг устахонаси Гаага зодагонларининг энг бадавлат даҳаси – Виллемс-паркда эди. Устахона деворлари оч тусдаги духоба билан қопланган. Иш столи, китоблар билан лиқ тўлган жавон ва шарқона гилам

хонага кўрк бағишлаб турарди. Винсент ғариб устахонасини эслаб, ўзини кашшок дарвешдай ҳис этди.

Де Бок самоварга ўт ёқиб, оксоч аёлни печенъега жўнатди. Сўнг жавондан бир сурат олиб, уни мольбертга қўйди-да:

– Энг охирги чизган суратим, – деди.

Терстех уни кашф этиб, қадрлай бошлагандан бери Де Бокнинг ўзига ишончи ортганди. Сурати Винсентга ёқишига асло шубҳа қилмасди. Қўлига узун рус папиросини олди. (Айнан шу папиросга бўлган ишқибозлиги билан у бутун Гаагага танилган эди), Де Бок чекиб туриб, Винсентнинг юз ифодасини кузата бошлади.

Винсент суратни диққат билан томоша қила бошлади.

– Табиатни тасвирлашда чакки эмас экансиз, Де Бок, – деди Винсент. – Унга қандай тароват беришни ҳам яхши билар экансиз.

– О, ташаккур, – мамнун бўлди Де Бок, бу баҳони мақтов ўрнида қабул қилар экан. – Қани, чойга марҳамат.

Винсент чойни қимматбаҳо гилам устига тўкиб юборишдан кўркиб, пиёлани иккала қўли билан тутиб олди. Де Бок самовар ёнига бориб, ўзига ҳам чой қуйди.

– Бу манзарада бир нарсагина менга ёқинқирамади.

– Сизга айнан нима ёқмади? – сўради Де Бок хотиржам.

– Одамларнинг гавдалари. Улар бироз нотабий чикқандек кўринаяпти.

– Биласизми, – тан олди Де Бок диванга қулай жойлашиб олиб, – инсон гавдасини қандай қилиб тўғри чизиш мумкинлиги ҳақида тез-тез ўйлайман. Бироқ ҳар ким ҳам бунинг уддасидан чиқа олмайди, шекилли. Ниҳоят, манзара – менинг жони дилим эканлигини тушуниб етдим. Нима дейсиз, гавда тузилишини ўрганишим шартмикан?

– Мен манзара устида ишлаётганимда, – жавоб қилди Винсент, – уларга одам гавдасидан нималарнидир олишга ҳаракат қиламан. Сиз мендан анча илгарилаб кетгансиз. Таниқли рассомсиз. Бироқ дўстона бир танкидий фикримни кўнглингизга олманг.

– Бундан мамнун бўламан.

– Айтмоқчи бўлганим, суратингизда эҳтирос етишмайди.

– Эҳтирос? – такрор сўради Де Бок Винсентга кўз кири билан қараб. – Айнан нимани назарда тутяпсиз?

– Буни тушунтириш осон эмас. Лекин сизнинг чизилаётган объектга бўлган муносабатингиз бироз мужмал.

– Қулоқ солинг, биродари азиз, – Де Бок ўрнидан туриб суратларидан бирини диққат билан кузата бошлади. – Мен кўрганларим ва ҳис этганларимни чизаман, холос.

Де Бокникига бориб келгандан сўнг, Винсентга ўзининг устахонаси ниҳоятда ғариб кўриниб кетди. Аммо бу ерда ҳашаматнинг ўрнини боса оладиган нимадир бор эди.

Тео ҳалича пул жўнатмади, аммо Винсентда Мауве берган пулдан озроғи қолганди. У пулларины натура учун сарфлаганди. Орадан кўп ўтмай Мауве Винсентникига ташриф буюрди.

– Бир кириб ўтай дедим, – деди у хонани кўздан кечирар экан. – Ҳа, устахонанг ёмон эмас. Албатта, дераза шимол тарафга қараганида зап иш бўларди, ҳа, майли, ҳечқиси йўқ. Энди одамлар сени иш ёқмас, ҳавойи ҳаваскор дейишмайди.

Мауве бир соат давомида Винсентга акварель бўёқ билан қандай ишлашни ва уларни қоғоздан қандай ювиб ташлашни ўргатди. Винсентнинг буни уддасидан чиқиши қийин кечди.

– Хижолат бўлма, – унинг руҳини кўтарди Мауве. – Мўйқаламни тўғри тутишни ўрганиб олгунингча, кам деганда, ўндан ортиқ чизмани бузишга тўғри келади...

Ойнинг биринчи санаси аллақачон ўтиб кетган, аммо Тео хануз пул жўнатмаётганди. Нима бўлди экан? Ёки Тео ундан юз ўгирдимми? Нахотки омад остонасида турган пайтида укаси ёрдамини аяса? Чўнтагини титкилаб, Винсент бир дона марка топиб олди. Энди укасига мактуб битиб, азбаройи очдан ўлмаслик ва вақти-вақти билан натурачига тўлаб туриш учун ҳеч бўлмаганда бирозгина пул сўрайди.

Кўкраги остида симиллаб турган оғриқ унга Боринажни эсига соларди. Нахот, у бир умр оч юришга маҳкум бўлса? Нахот, у ҳеч қачон роҳат-фароғатда яшамаса?

Эртаси куни Винсент ғурурини енгиб, Терстех ёнига йўл олди. Гаагадаги рассомларнинг деярли ярмини ўз паноҳига олган бу инсондан ўн франк олишга муваффақ бўлар?

Терстех иш билан Парижга кетган экан. Винсент қаттиқ иситмалаб қолди, у энди қўлига қалам ҳам ушлай олмаётганди. Беҳол ўрнига чўзилди. Кейинги кун у яна Платсга зўр-базўр етиб борди. Терстехни галереяда учратди. Терстех акангга ғамхўрлик қиламан деб Теога сўз берган эди. У Винсентга йигирма беш франк берди.

– Анчадан буён устахонангни кўриш ниятидаман, Винсент, – деди у. – Тез орада ташрифимни кут.

Винсент Терстехга аранг хушмуомалалик билан жавоб қайтарди. Шу тобда бирон ерга бориб қорнини тўйдиришни истади. Гупил галереяси томон кетаётиб, Винсент: “Агар пул топа бошласам, ишим юришиб кетади”, деб ўйлади. Бироқ ҳозир чўнтагида пули бўлса-да, ўзини ҳар доимгидан ҳам бахтсиз ҳис этарди. Уни ёлғизлик қийнарди.

Овқат ошқозонидаги оғриқни босган бўлса-да, Винсентнинг қалби тубида ўрнашиб олган ёлғизлик туйғусини ўчириб ташлай олмаганди. Унинг севгисини рад этган Кэйга бўлган соғинчи қайта исён кўтарди. У ўзини ҳамма нарсадан маҳрумдек ҳис этиб, юраги эзилиб кетди. Туриб кийинди-да, Рэйн вокзали ёнида кўрган қаҳвахона томон йўл олди.

2

Қаҳвахонани бир жуфт керосин чироқ ёритиб турарди. Залнинг ўрта қисми эса ним қоронғулик кўйнида. Девор бўйлаб ўриндиқлар кўйилган. Деворлари кулрангга бўялган, оёқ ости бетондан иборат бу жой дам олиб, кўнгил ёзиладиган маскандан кўра кўпроқ ғариблар бошпанасига ўхшарди.

Винсент столларнинг бирига ўтириб, деворга суянди. “Ишлаб турганинда, қани энди бир дўстинг, бир ҳамдамнинг, ҳеч бўлмаганда сен билан об-ҳаво ҳақида гаплашса...” ўйлади у.

У шошмай вино хўплади. Қаҳвахонада одам сийрак эди. Рўпарасига қандайдир бир хунарманд келиб ўтирди. Бурчақда пештахтага яқин жойда бир жуфтлик ўтирибди, аёли жуда ёрқин рангли беўхшов кийимда. Кўшни столда яна бир аёл ёлғиз ўтирарди.

Официант аёлдан дағаллик билан сўради:

– Яна бир финжон келтирайми?

– Пулим қолмади, – дея жавоб қилди аёл.

Винсент аёл томон бурилиб қаради-да:

– Балки мен билан ичарсиз? – деб сўради.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Аёл Винсентга қараб:

– Албатта, – деди.

Официант унга вино келтириб бергач, йигирма сантиметри олиб, узоклашди. Винсент аёлни ёнига чорлаган эди.

– Раҳмат, сизга, – деди аёл.

Винсент унга диққат билан разм солди. Аёл кўримсиз, сўлгин чехраси ҳаётда қийналганини кўрсатиб турарди. Озгинлиги ўзига ярашиб турарди. Винсент диққатини унинг финжон тутиб турган кўлига қаратди – бу Кэйга ўхшаш оксуякларнинг эмас, балки умри давомида муттасил меҳнат қилган жафокаш аёлнинг кўллари эди. Гира-шира қаҳвахонада аёл Винсентга Шарден ва Ян Стенни эслатиб юборди. Кўзлари маъюс боқса-да, аёлда қандайдир жўшқинлик сезилди.

– Арзимаёди, – жавоб қилди Винсент. – Менга ҳамроҳ бўлганингиз учун раҳмат.

– Исмиим Христина, – деди аёл. – Сизники-чи?

– Винсент.

– Сиз шу ерда, Гаагада ишлайсизми?

– Ҳа.

– Нима иш қиласиз?

– Рассомман.

– О-ҳо! Ит ётиш, мирза туриш, денг. Мен эса кир ювувчиман. Кучкуватим етганда ишлаб тураман.

– Иш оғир бўлса керак?

– Бўлмасам-чи! Ўн икки соатлаб ишлаймиз. Бунинг устига, қилган ишимизга ҳақ тўлашавермайди ҳам. Кун бўйи ишлаб келиб, болаларим очдан ўлмасликлари учун бирон бир эркакни излаб кетган кунларим ҳам бўлади.

– Нечта фарзандинг бор, Христина?

– Бешта. Яқинда яна кўпаямиз.

– Эринг ўлганми?

– Болаларимнинг ҳар бири турли отадан.

– Сенга осон эмас экан-да?

Аёл елкасини қисиб қўйди.

– Яна вино ичишни хоҳлайсанми?

– Жин ва пиво буюргин. – У сумкасини титкилаб, арзон сигарета қолдиғини олиб, чека бошлади. – Унчалик бадавлатга ўхшамайсан, – деди у.

– Суратларингни сотиб кун кўрасанми?

– Йўқ, мен сурат чизишни энди бошладим.

– Ёшинг нечада?

– Ўттизга кирдим.

– Лекин қирққа кирганга ўхшар экансан. Тирикчилигинг қандай ўтади?

– Укам пул жўнатиб туради.

– Жин урсин, бу кир ювувчи бўлишдан ҳам ёмонроқ-ку!

– Қаерда яшайсан, Христина?

– Онамникида.

– Бундай юришингни онанг билладими?

Аёл хохлаб кулиб юборди.

– Худойим-е, албатта биллади! Унинг ўзи мени кўчага чиқарди-ку. Ўзи ҳам бир умр шу иш билан шуғулланди. Мени ҳам, укамни ҳам кўчада туққан.

Бир муддат иккаласи ҳам жим қолишди.

- Ҳозир қаерга кетасан, Хриситина?
 - Кун бўйи кир ювдим. Улар ярим франк тўлашлари керак эди, аммо шанбагача пул беришмас экан. Менга эса егулик учун икки франк керак. Бирон бир эркак кўрингунча шу ерда дам олгим келди.
 - Майлими, сен билан борсам, Христина? Жуда ёлғизман.
 - Албатта. Айти муддао. Бунинг устига сен жуда ёқимтой экансан.
 - Сен ҳам менга ёқдинг, Христина. Ишонасанми, аёл зотидан бунақа самимий сўзларни биринчи марта эшитишим.
 - Қизик. Кўринишинг бинойидек. Бунинг устига жуда тарбияли экансан.
 - Севги бобида омадим келмаган.
 - Шундай дегин... Майлими, яна бир стакан жин ичсам?
 - Кўп ичма! Яхшиси, мана бу пулларни чўнтагингга солиб қўй, мен бир амаллайман. Кам бўлсаям...
 - Кўринишингга қараганда, бу пуллар мендан кўра сенга кўпроқ керакка ўхшайди. Кетавер, мен биронта бошқасини топиб, икки франк ишлаб оларман.
 - Йўқ, олавер. Мен амаллайман. Танишимдан йигирма беш франк олган эдим.
 - Ҳа, майли. Кетдик унда.
- Тим қоронғу кўчада аёлнинг уйи томон худди эски дўстлардек суҳбатлашиб боришар эди.

3

Эрта тонгда Винсент Теодан мактуб билан бирга кутаётган юз франкини олди. Тео пулни илгарироқ жўнатишининг иложи бўлмаганини ёзган эди. Винсент дарҳол кўчага югурди, томорқада ер чопаетган кекса аёлни кўриб, ундан эллик сантим эвазига натурага туриб беришни сўради. Аёл жон деб рози бўлди.

Винсент уни печка ёнига ўтказиб, ён томонига чойнак қўйиб қўйди. У керакли рангни изларди. Аёлнинг чеҳраси ифодали ва таъсирчан эди. Винсент этюдни ўзи истагандек тасвирлай бошлади. Ишни тезда тамомлади. У Христинадан жуда миннатдор бўлди, чунки унга куч бағишлаган эди.

Эшик тақиллади. Винсент эшикни очиб, минхер Терстехни ичкарига бошлади. У Винсентнинг ҳақиқий устахонаси борлигини, унинг тиришқоқлик билан ишлаётганини кўриб, дилдан қувониб кетди.

– Баракалла, Винсент, – деди у. – Сени иш устида кўриб хурсанд бўлдим. Рассомларимни иш устида кўришни жуда хуш кўраман.

– Келиб катта илтифот кўрсатдингиз, минхер Терстех.

– Арзимаиди. Келганингдан буён устахонангни кўришни хоҳлаб юрардим.

Винсент каравот, стол-стул, печка ва мольбертга кўз югуртирди.

– Устахонам оддий.

– Муҳими, қўл қовуштириб ўтирмай меҳнат қилишинг керак, ўшанда кўп нарсага эришасан.

Терстех яшил тусда чизилган этюдга – оқ пешбанд тақиб олган кекса аёлга яхшилаб разм сола бошлади. У бир пайтлар Винсентни Плаатсда учратган вақтидагидек узок сукут сақламади. Бутун оғирлигини ҳассасига ташлаб, бир муддат турди-да, сўнг ҳассасини кўлига илди.

– Ҳа, сен, шубҳасиз, олдинга силжибсан. Мауве сени акварелчи қилиб етиштираётгани яққол кўриниб турибди.

– Мен ҳақимда қайғураётганингиздан беҳад миннатдорман, минхер!
 – Мен сенинг муваффақиятга эришишингни истайман, холос. Ишларингни сотиб ола бошлаганимда, ўзингга яхши устахона, тузукроқ кийим-бош оласан ва юқори табақа йиғинларида қатнашиб турасан.

Улар қўл сиқишгач, Терстех чиқиб кетди. Винсент яна ишга кўмилди. Қани эди озгина бўлса ҳам ўзи ишлаб пул топса! Унга бошқа ҳеч нарса-нинг кераги йўқ эди. Ҳеч кимга қарам бўлмасди. Энг асосийси, шошилиб чизишга мажбур бўлмас эди, тинч ва хотиржам ишлаган бўларди.

Оқшом Винсент Де Бокдан пуштиранг қоғозга битилган мактубча олди.
 “Қадрли Ван Гог!

Эртага эрталаб сизникига Артц натурачи қизларидан бирини олиб бораман, бирга чизамиз.

Де Б.”

Натурачи қиз ёшгина, соҳибжамол экан, у бир сеанс учун ярим франк олди. Винсент бу тасодифий ҳолдан ниҳоятда қувонди, чунки унинг бир ўзи бундай қиммат натурачини ёллай олмасди. Қиз иссиққина печка ёнида ечинди. Гаагада фақат профессионал натурачилар яланғоч туриб беришга рози бўлар эдилар. Винсент бунга бироз ғаши келди, у ўз феъл-атвориға, ўз тусига эга қарияларни чизишни хоҳларди.

– Ўзим билан тамаки халтам ва хизматкорим тайёрлаб берган камтаргина нонуштани ҳам олволдим. – деди Де Бок. – Шундай экан, қоринғамида уйдан чиқишга ҳожат қолмайди энди.

– Нима ҳам дердим, сизнинг тамакингиздан ҳам тотиб кўрамиз. Меники азонлаб чекиш учун бироз ўткирлик қилади.

– Мен тайёрман, – маълум қилди натурачи қиз. – Қандай ҳолатда туришим керак?

– Турган ҳолатдами ёки ўтирган ҳолатда, Де Бок?

– Келинг, дастлаб турган ҳолатда чизамиз.

Улар қиз толиққунга қадар қарийб бир ярим соатлар чизишди.

– Энди ўтира қолсин, – деди Винсент. – Гавдага бироз енгилроқ бўлади.

Улар расм солиш тахталари узра эгилиб олганча тушгача ишладилар. Онда-сонда қуёш нури ёки тамаки ҳақида гапириб кўярдилар, холос. Сўнг Де Бок нонушта ўралган халтани очди, учовлон печка ёнига ўтириб яхна гўшт ва пишлоқ, нон билан тамадди қилдилар. Винсент ва Де Бок ўз суратларидан кўз узолмасдилар.

– Ғалати-а, тамадди қила бошлаганингда ўз ишингга холисона баҳо бера бошлайсан, – деди Де Бок.

– Қани, суратингиз қандай чиқибди, кўрсам бўладими?

– Марҳамат!

Де Бок қизнинг юзини жуда ўхшатиб чизган эди, аммо гавдасига келганда, Винсент унда ҳеч қандай ўзига хослик кўрмади. Бу шунчаки лол қоларли даражада гўзал қоматдан бошқа нарса эмас эди.

– Вой, худойим! – хитоб қилди Де Бок Винсентнинг чизганига қараб. – Юзнинг ўрнига нимани чиздингиз? Шуми сиз айтган ўша эҳтирос?

– Ахир биз портрет чизмадик-ку, – эътироз билдирди Винсент. – Биз фақат инсон гавдаси суратини чиздик, холос.

– Юзнинг гавдага тегишли эмаслигини биринчи бор эшитиб турибман.

– Ўзингиз қорнини қандай чизганингизни кўринг, – деди Винсент ўз навбатида.

– Қандай экан?

– Худди қайноқ ҳаво тўлдириб қўйилганга ўхшайди. Ичаклари борлиги сезилмаяпти.

– Нега энди сезилиши керак? Бечора кизнинг ичаклари қорнидан ташқарига чиқиб ётганини мен пайқаман-да.

Натурачи киз бутербродни чайнашда давом этаркан, ҳамма рассомларни андак савдойи деб ҳисобларди. Винсент ўзининг суратини Де Бокнинг сурати ёнига қўйди.

– Мана кўряпсизми? – деди у, – бу ерда қорин мукамал чиққан. Унга қараб, бу ичаклардан қанчалар емак ўтганини айтиш мумкин.

– Аммо бунинг санъатга нима дахли бор? – ажабланди Де Бок. – Биз ахир ичак-чавоқлар мутахассиси эмасмиз-ку, тўғрими? Мен одамлар суратларимга боқиб, туманнинг дарахтларни ўраб олганини, куёшнинг қизариб булутлар ортига беркинганини кўришларини истайман. Улар аллақандай ичак-чавоқларни кўришларини истамайман.

Винсент ҳар куни эрта тонгда натурачи излаб чиқиб кетарди. Бугун натурачи бир темирчининг ўғли бўлса, эртага Геестдаги руҳий касаллар шифохонасидаги бир қария бўларди, индини эса торф ташувчи, бир куни ҳатто Паддемус деган яҳудийлар даҳасидан бир момони невараси билан олиб келди. Винсент гарчи ҳар бир суни асраб, ой адоғигача етказиши кераклигини билса-да, натурачиларни ёллашдан пулини аямасди.

Аммо бор кучини сарфлаб ишламаса, Гаагада яшаб, Мауве қўлида ўқишдан нима фойда? Емакка келсак, яхшилаб оёққа туриб олгандан кейин ҳам тўйиб овқатланаверади.

4

Бир куни оқшомда Христина Винсентнинг эшигини қокди. У эгнига қора юбка, тўқ кўк тусда камзулча кийиб олганда, сочларини қора шляпаси яшириб турарди. Кун давомида тоғора ёнида тик тургани учун ўлгудек толиққани билиниб турарди. Юзидаги ажинлар Винсентга янада кўпайгандек эди.

– Салом, Винсент, – деди у. – Бир кўриб ўтай дедим.

– Христина, сен мени йўқлаб келган илк аёлсан. Сени кўриб бошим осмонга етди! Кел, рўмолингни ечишга ёрдамлашай.

Христина исиниш учун печка ёнига ўтирди. Сўнг хонага диққат билан кўз югуртирди.

– Ёмон эмас экан. Бўм-бўшлигини ҳисобга олмаганда.

– Эндигина овқатланай деб турган эдим. Мен билан овқатланасанми, Христина?

– Нега мени Син деб чақирмаяпсан? Мени ҳамма шундай деб чақиради.

– Син бўлса Син-да.

– Ниманг бор кечки овқатга?

– Картошка, холос.

– Мен бугун икки франк ишлаб топдим. Бориб етганча мол гўшти олиб келаман.

– Менда ҳам пул бор. Укам жўнатган эди. Қанча берай?

– Эллик сантим етса керак.

Ҳаял ўтмай Христина қўлида ўроғлиқ нарса билан қайтиб келди. Винсент унинг қўлидан гўштни олиб овқатга уннай бошлади.

– Қани, жойингга ўтир-чи. Сен рўзғорни тушунармидинг. Бу аёлларнинг иши, – деди Христина.

Христина печка узра энгашиганида унинг ёноқларида аланга шуъласи ўйнай бошлади. Энди у хушрўйгина кўрина бошлади. Картошкани арчиб,

гўшт билан бирга хурмачага солиб, оловга қўйганида у Висентга шу қадар табиий ва оддий кўришиб кетдики, асти қўясиз! Винсент девор ёнидаги стулга ўтириб Христинани кузата бошлади. Унга нисбатан қалбида меҳр уйғонди. Бу унинг уйи, ёнида эса меҳр ила емак тайёрлаётган аёл!.. Винсент Кэйни шундай ҳолатда тасаввур қилиб, бот-бот хаёл суради. Син унга кўз ташлади. Винсентнинг стулда ғалати ўтирганини кўриб беозор тергаб қўйди:

– Ҳой, эси паст, тўғри ўтир. Нима, бўйним қайрилиб ўлай деяпсанми?

Винсент жилмайди. У бир том остида яшаган барча аёллар – онаси, сингиллари, холаю аммалари, холаваччалари, ҳаммаси доим бир гапни такрорлашарди: “Винсент, стулда тўғри ўтир. Бўлмаса бўйнинг қийшайиб қолади”.

– Хўп бўлади, Син, – деди у. – Ақлли бўлиб ўтираман.

Син бурилган заҳоти у яна стулини деворга қийшайтириб тақаб олдида, ҳафсала билан трубкасини чека бошлади. Христина кечки овқатни столга қўйди. У гўштга қўшиб икки дона булка нон ҳам сотиб олганди. Овқатни мазза қилиб тановул қилишди.

– Гаров ўйнайман, сен бундай овқат тайёрлай олмасдинг, – деди Христина.

– Албатта, Син! Овқатни ўзим тайёрлаганимда нима еяётганимнинг фарқига ҳам бормайман.

Син чой устидан ўзининг қора сигарасини чекди. Икковлон дўстона суҳбат қуришарди. Винсент унинг олдида Мауве ва ёки Де Бокнинг ёнидагига нисбатан ўзини жуда эркин ҳис этарди. Улар ўртасида аллақандай яқинлик бордай эди. Улар дилдан суҳбатлашишарди.

– Нима қилмоқчисан? – сўради Син.

– Идиш-товоқларни ювмоқчиман.

– Ўтир. Сен идиш-товоқ юва олмайсан. Бу аёлларнинг иши.

Винсент стулини печка ёнига сурди, трубкасини тўлғазиб, мамнун қиёфада чека бошлади. Син эса идишларни тоғорага солиб, ювишга тутинди. Винсент қоғоз олиб, Синнинг қўлларини чиза бошлади.

– Мана, битди, – деди Син охирги идишни ювиб бўлиб. – Энди андак жин билан пиво ичиш мумкин...

Винсент Синнинг суратини чизди. Иссиққина печь ёнида тиззаларини кучиб, стулда ўтирган Син қувончини беркитмасди. Иссиққина хона ва уни дилдан тушунган одам билан бўлган самимий суҳбат аёлнинг руҳини анча кўтарган эди.

– Кирларни қачон ювиб битирасан? – сўради Винсент.

– Эртага. Ортик кучим ҳам қолмади.

– Ўзингни ёмон ҳис қиляпсанми?

– Йўқ, аммо, жуда оз қолди. Қорнимдаги бу ярамас бола аллақачон кимирай бошлаган.

– Унда кейинги ҳафтадан бошлаб суратларим учун туриб беришни бошлар экансан-да?

– Нима қилиш керак ўзи? Фақат ўтириш керакми?

– Ҳа. Баъзан тик туриш, баъзан ечинишга ҳам тўғри келади.

– Жуда яхши-ку. Ишлайдиган сен, пулни эса мен топар эканман.

Христина деразадан ташқарига қаради. Ташқарида қор ёғмоқда эди.

...Эрталаб Христина қаҳва қайнатди, тўшакни йиғиштириб, устахонани тозалаб чиқди. Сўнг ишига – кир ювишга кетди. Шу пайт Винсентга устахонаси ҳувиллаб қолгандек туюлди.

5

Ўша куни Винсентнигига Терстех яна қадам ранжида қилди. Унинг кўзлари порлаб, яноқлари совуқдан қизариб кетган эди.

– Ишлар қалай кетяпти, Винсент?

– Жуда яхши, минхер Терстех. Меникига яна бир бор келганингиздан бошим кўкка етди.

– Менга бирор қизиқроқ нарса кўрсатмайсанми? Шунинг учун келгандим.

– Ҳа, бир нечта янги нарсалар чизганман. Ўтиринг, марҳамат.

Винсент унга уч-тўртта чоғроқ акварел суратларни кўрсатди. Терстех синчковлик билан суратларни кўриб чиқди, сўнг биринчи этюдни кўлига олиб, диққат билан уни кўра бошлади.

– Дуруст, дуруст – деди у. – Акварел суратлар бундан-да яхшироқ чизилиши керак, булар эса бироз дағал, бироқ олдинга силжияпсан. Сен тезроқ мен сота оладиган бирор нима чизишинг керак.

– Яхши, минхер.

– Мустақил пул ишлаб топишни ўйлаш вақти келди, болам. Бировнинг ҳисобига яшаш яхши эмас.

Винсент суратларини кўлига олиб разм солди. Улар дағал чиқаётганини аввалдан сезган эди, аммо бошқа рассомлар каби у ҳам ўз асарларининг камчиликларини кўра олмас эди-да.

– Мен ҳам айнан шуни умид қилаяпман, минхер.

– Унда қаттиқроқ ишлагин. Шошилиш керак. Арзийдиган бирон асар яратганингда эди, жоним билан сотиб олардим.

– Миннатдорман, минхер.

– Нима бўлганда ҳам, руҳингни чўктирмай, ишлашда давом этаётганингдан хурсандман. Тео сенга кўз-қулоқ бўлиб туришимни илтимос қилган. Арзигулик бирор нима чизишинг керак. Винсент, мен сенинг Платсда ўз ўрнингни топишингни истайман.

– Имкон қадар яхшироқ чизишга ҳаракат қиламан. Аммо ҳамиша ҳам кўлим менга бўйсунавермайди. Булардан бири Маувега маъкул келди.

– Нима деди у?

– Мана энди акварел суратларга ўхшаяпти, деди.

Терстех кулиб юборди, жун шарфини бўйнига ўраб: “Ишла, Винсент, ишла, буюк асарлар мана шундай дунёга келади”, деди-да, устахонадан чиқди.

Винсент Кор амакисига Гаагага келиб жойлашганини хабар қилиб, мактуб ёзди ва уни меҳмонга таклиф қилди. Амакиси Амстердамда энг катта рассомчилик дўкони учун хом ашё ва суратлар сотиб олиш учун тез-тез Гаагага келиб турарди. Якшанба куни Винсент аллақачон танишиб улгурган болаларни устахонасига меҳмонга чақирди. У сурат солаётганида болалар зерикиб қолмаслиги учун ширинлик сотиб олди, сурат тахтасидан кўзини узмай, уларга эртақ устига эртақ айтиб берди. Эшикни қаттиқ тақиллагани ва ўткир, дўриллаган овоздан Винсент амакиси келганини фаҳмлади.

Корнелис Маринюс Ван Гог жаҳон миқёсидаги машҳур одам эди, бадавлат бу одамнинг ишлари кундан-кунга гуллаб-яшнади. Аммо шунга қарамай, унинг катта қора кўзларида ҳасрат яширинган эди.

Корнелис Маринюс ўзини ҳеч нарсага эътибор бермаётгандек қилиб кўрсатса-да, устахонадаги ҳар бир заррани эътибордан қочирмади.

Винсент болаларга қолган ширинликни тарқатиб бергач, уларни уй-

ларига жўнатиб юборди.

– Кор амаки, мен билан бир пиёла чой ичасизми? Ташқари ниҳоятда совуқ бўлса керак.

– Раҳмат, Винсент, ичаман, албатта.

Винсент унга чой узатди, амакисининг у-бу янгиликларни сўзлаб туриб, чойни тиззасида ажойиб тарзда тутишини кўриб ҳайратланди.

– Шундай қилиб, рассом бўлмоқчиман, дегин, Винсент, – деди Корнелис. – Ҳа, Ван Гогларнинг ўз рассоми бўлиш вақти келди. Хейн, Винсент ва мен, мана ўттиз йилки, бегоналардан суратлар сотиб оламиз. Энди эса пулнинг бир қисми оиламизда қоладиган бўлади.

– Уч амаким, яна укам сурат сотиш билан шуғулланишар экан, ишим юришиб кетар экан-да, – деди кулиб Винсент. – Пишлоқ, нон бор, Кор амаки? Балки очикқандирсиз?

Корнелис Маринюс бечора рассомнинг таомини рад қилиш уни қанчалар таҳқирлаши мумкинлигини яхши биларди.

– Раҳмат, жоним билан ейман. Бугун эрта туриб нонушта қилиб улгурмагандим.

Винсент тақсимчага бир нечта қора нон бўлақларини кўйди, сўнг қоғоз ичидан арзон пишлоқ бўлагини чиқарди. Корнелис Маринюс улардан базўр тотинди.

– Терстех менга Тео ҳар ой сенга юз франкдан жўнатиб турганини айтди.

– Ҳа, шундай.

– Тео ҳали ёш йигит, у пуллари йиғиши лозим. Сен ўз нонингни ўзинг ишлаб топишинг даркор.

Винсент амакисини печга яқин ўтирғизиб, хомаки чизмаларини, этюдларини чиқарди. Корнелис бошда жим томоша қилди, лекин торф бозори ёнидаги Паддемус тасвирланган кичикроқ суратга гал келганида ўзини тутиб тура олмади.

– Мана буниси зўр экан, – деди у. – Яна шаҳар кўринишларидан бир нечта сурат чиза оласанми?

– Албатта. Мен одатда уларни модел билан ишлашдан толиққанимда чизиб тураман. Бундай пейзажлардан яна бор менда. Мана, қаранг!

Винсент жилддан турли хил ўлчамдаги қоғозларни чиқара бошлади.

– Мана бу – Ферстех... бу эса Геест. Манави балиқ бозори.

– Менга шунақа шаҳар манзараларидан ўн иккита чизиб бера оласанми?

– Албатта, уларнинг баҳоси ҳақида келишиб олсак дегандим.

– Яхши, қанча сўрайсан?

– Бу ўлчамдаги суратларимнинг нархи, хоҳ қаламда чизилган бўлсин, хоҳ бошқада, яъни икки ярим франкдан. Нима деб ўйлайсиз, қиммат айтмадимми?

Корнелис кулиб юборишига оз қолди, ахир булар арзимган пул эди-да!

– Албатта, қиммат эмас. Агар суратлар яхши чиқса, яна йигирмата Амстердам манзаралари чизилган сурат буюртма қиламан. Ўшанда нархни ўзим кўяман, сенга кўпроқ пул қолиши учун.

– Оҳ, Кор амаки, бу менинг илк буюртма! Қанчалар бахтиёр эканимни билсангиз эди!

– Ҳаммамизи сенга ёрдам беришни истаймиз, Винсент. Фақат юқори даражада чизилиш керак, ана ўшанда суратларингни ўзимиз сотиб оламиз. – Корнелис шляпаси ва кўлқопларини кўлига олди. – Теога хат ёзсанг, мендан салом айтгин.

Илк муваффақиятидан маст бўлган Винсент янги акварел суратини кўлтиқлаб, Эйлебоомен кўчасига югурди. Эшикни Йет очди. У хафа кўринарди.

– Ўрнингда бўлганимда устахонага кирмас эдим, Винсент, у ўзида эмас.

– Нима бўлди? Бетобми?

Йет хўрсинди.

– Ҳар доимги ахволида.

– Ҳа, унда мени кўришни истамаса ҳам керак.

– Яхшиси, бошқа пайт кела қол, Винсент. Унга келганингни айтиб кўяман. Бироз тинчланиб олгач, ўзи сеникига боради.

– Айтишни унутиб қўймайсанми?

– Унутмайман.

Винсент уни узоқ кутди, аммо Мауве келмади. Унинг ўрнига Терстех икки бор келиб кетишга улгурди. Терстех ҳар гал бир жумлани такрорлаб кетарди:

– Ҳа, ҳа, бироз олдинга силжиганга ўхшайсан. Аммо бу ҳали етарли эмас. Мен ҳали ишларингни Плаатсда сота олмайман. Керагича тез ва кўп ишламаяпсан, деб кўрқаман, Винсент.

– Муҳтарам минхер Терстех, мен соат бешдан туриб, тунги ўн бир-ўн иккига қадар ишляпман. Тамадди қилиб олиш учунгина ишимни тўхтаман.

Терстех муаммо нимада эканлигига тушунмай, ҳайрон бўлиб бош чайқади ва яна суратга боқди.

– Сен шошилишинг керак, мана шуниси энг муҳими. Суратларингни сотишни бошлаб, ўзинг пул ишлашинг лозим.

Терстех бу гапни тўртинчи бор такрорлагач, Винсент ўзини мазах қилинаётгандек ҳис этди. Жин урсин, ҳеч ким ундан ҳеч нарса сотиб олмаса, қандай пул ишлаб топсин?

Бир куни Винсент кўчада Маувега дуч келиб қолди. Рассом бошини қуйи эгиб, ўнг елкасини олдинга чиқариб, жадал қадамлар билан кетиб борарди, қаерга кетаётганини ўзи ҳам билмасди, чоғи. Винсентни танимади ҳам.

– Анчадан бери кўришмаган эдик, қариндош Мауве.

– Банд эдим. – Маувенинг овози совуқ ва лоқайд эди.

– Тушунаман, янги сурат устида ишляпсиз. Қандай кетяпти?

–Э-э... – У тушунарсиз тарзда қўл силтаб қўйди.

– Бирон кун устахонангизга борсам бўладими? Акварель суратларим билан бир жойда қотиб қолгандекман.

– Ҳозир эмас. Айтаяпман-ку сенга, мен бандман. Вақтимни беҳудага сарф қила олмайман.

– Унда сайр қилгани чиққан пайтда меникига бир кириб ўта олмай-сизми? Сиз айтган бир неча ўғитлар мени тўғри йўлга солган бўлармиди.

– Эҳтимол, ким билсин. Ҳозир бандман. Кетишим керак.

У шитоб билан юриб кетди. Винсент унинг ортидан қараб қолди.

Нима бўлди ўзи? Нахотки у Маувени ранжитиб қўйган бўлса? Кўнгли қолдимикан?

Винсент бир неча кундан сўнг устахонасида Вейсенбрухни кўриб, ғоятда ажабланди. Чунки бу одам нафақат ёш рассомларникига, ҳатто танилган рассомларникига ҳам, фақат уларнинг тит-питини чиқариб танқид қилиш учунгина келар эди-да.

– Қойил! – остонада турибоқ кичкирди Вейсенбрух хонага кўз югуртирар экан. – Нақ саройнинг ўзгинаси-я, ҳақиқий сарой! Тез орада бу ерда

қирол ва қироличаларнинг портретини чиза бошлайсиз, Винсент.

– Бу ер ёкмаётган бўлса, кетишингиз мумкин, – жеркиб берди Винсент.

– Нега рассомчиликка тупурмайсиз, Ван Гог? Ахир бу ит кунининг ўзи-ку.

– Мана сиз гуллаб-яшнаяпсиз-ку.

– Ҳа, аммо мен муваффақиятга эришдим-да. Сиз эса ҳеч қачон эриша олмайсиз.

– Эҳтимол. Аммо ҳали сиздан ҳам зўр чизадиган бўламан.

Вейсенбрух хохолаб кулиб юборди.

– Бунга эриша олмайсиз! Балки бутун Гаагадаги рассомлардан зўр бўлиб кетарсиз, аммо мендан эмас. Фақатгина суратларингизда ўз характерингизни акс эттира олсангизгина.

– Нима, сизнингча, буларда характер йўқ эканми? – сўради Винсент жилдини қўлига олаётиб. – Ўтириб олиб, мана буларни кўринг-чи.

– Мен суратларни ўтирган ҳолда кўра олмайман.

Вейсенбрух акварель суратларни кўз ташлаб-ташламай четга сурди:

– Бу сизга хос эмас. Сиз ифодалашни истаётган нарса учун акварель – ниҳоятда жонсиз, сўлгин бир техника.

Вейсенбрух бориначликлар, брабантликлар ва Винсент Гаагага келгандан сўнг бот-бот чизиб турадиган кекса аёл ва қарияларнинг қаламда чизилган суратларини қизиқиш билан томоша қиларкан, фақат кулиб қўярди, холос. Винсент эса ҳозир устига таҳқир-у пичинглар дўлдай ёғишини кутиб жим турарди.

– Ниҳоятда ажойиб чизар экансиз, – деди Вейсебрух, унинг кўзлари чақнарди. – Жон деб, мен ҳам шундай эскизлар чизган бўлардим.

Вейсенбрухдан бундай гап чиқишини кутмаган Винсентнинг оёқлари букилиб, ўқ теккандек стулга ўтириб қолди.

– Сизни, адашмасам, “Бешафқат Шамшир” деб аташарди, шекилли.

– Ҳали ҳам шундай аташади. Агар суратларингизни ёмон деб ҳисоблаганимда, буни рўйи рост айтган бўлардим.

– Терстехдан эса шу суратларни деб доим койиш эшитаман. Булар ўта дағал ва оғир деб айтди.

– Бемаънилик! Куч айнан шунда-да.

– Периода чизишни истаган эдим, Терстех менга тамоман акварелга ўтишим кераклигини айтди.

– Шунда у бу акварель суратларини сотар эканми? Йўқ, дўстим, агар сиз борлиқни перода чизилган суратдаги каби кўрсангиз, шу ҳолда чизинг. Ва энг асосийси, ҳеч кимга қулоқ солманг, ҳатто менга ҳам. Ўз йўлингиздан кетинг.

– Шунақа қилишга тўғри келади, шекилли.

– Мауве сизни “туғма рассом” деб атаганида Терстех бунга қўшилмади. Мауве эса сизни ҳимоя қила кетди. Ўзим гувоҳ бўлдим бунга. Агар яна шундай ҳол такрорланса, мен ҳам сиз томонда бўламан, ишларингиз менга маъқул келди.

– Мауве мени “туғма рассом” дедими?

– Буни миянғизга ўрнаштириб олманг. Яратганга шукр қилинг, ҳеч бўлмаса, бу дунёдан рассом бўлиб кўз юмасиз-ку.

– У ҳолда Мауве нега менга совуқ муносабатда бўлди?

– У то суратини чизиб битирмагунича ҳаммага шундай муносабатда бўлади. Эътибор берманг. Ўша схевенгенча полотносини тугатсин, яна аввалги ҳолига қайтади. Унғача сизга ёрдам керак бўлиб қолса, меникига боришингиз мумкин.

- Бир савол беришга ижозат берсангиз, Вейсенбрух.
- Марҳамат.
- Бу ерга сизни Мауве юбордимиз?
- Ҳа, Мауве юборди.
- Нега?
- Сизнинг ишларингиз ҳақида фикримни билишни хоҳлади.
- Аммо нега? Ҳамонки мени туғма рассом деб билар экан...
- Билмадим. Эҳтимол, Терстех унда шубҳа уйғотиб қўйгандир ўша кунги суҳбатда.

6

Христина Винсент кўмсаган меҳрни бера олди. У ҳар куни устахонага азонда ташриф буюрар, ўзи билан тўқиш саватини ҳам олиб келарди. Христина деярли ҳар доим печка ёнида деразага термилиб ёки бўлмаса, туғилажак гўдаги учун нималардир тўқиганча жим ўтирарди. У сурат учун яхши туриб бера олмасди, Винсент ундан нимани истаётганини аранг тушуниб оларди, аммо бор кучи билан ҳаракат қиларди. Кўп ўтмай уйига кетиши олдидан Винсент учун овқат пишириб бериш одат тусига кирди.

- Сен овора бўлма, Син, – деди Винсент.
- Бунинг ҳеч қандай овора жойи йўқ. Шунчаки мен сендан яхшироқ қиламан.
- Мен билан овқатланишга қолсанг керак?
- Ҳа. Болаларга онам қараб турибди. Сеникида қолиш менга жуда ёқади.

Винсент унга кунига бир франкдан тўлаб турарди. Бу қимматга тушаётганини Винсент яхши тушунар, аммо аёл доимо ёнида бўлиши, уни кир ювишдек машаққатли ишдан озод қилаётганидан ўзида йўқ мамнун эди. Винсент кундуз кунлари бирон ерга чиқиб келишга тўғри келиб қолса, аёлни оқшомлари ярим тунга қадар чизар эди, шундай кечалар Христина уникида тунаб қоларди. Эртасига саҳарда уйғонгач, печка атрофида куймаланиб юрган меҳрибон бир аёлга қараб туриб, Винсент ҳозиргина тайёрланган қаҳва исини маст бўлиб хидлар эди.

Баъзида Христина уникида шунчаки, ҳеч қандай сабаб-у баҳоналарсиз тунаб қоларди.

- Мен бугун шу ерда тунаб қоламан, Винсент, – дер эди у. – Майлими?
- Албатта, Син. Қачон истасанг, қолишинг мумкин. Биласан-ку, бундан фақат мамнун бўламан.

Винсент ундан ҳеч нарсани илтимос қилмаса-да, Христина секин-аста унинг кир-чирини ювадиган, йиртиғини ямайдиган, харидга ўзи чиқадиغان бўлди.

- Сиз эркаклар ўзларингизга қараб юра олмайсизлар, – дер эди у. – Ёнингизда албатта бир аёл бўлиши лозим.

Винсент Христинани ҳар куни чизавериб, унинг қоматини яхшилаб ўрганиб олди ва энди ҳақиқий, жиддий этюд яратишга қарор қилди. Бундай фикрга келишига: “Наҳот, бу ёруғ дунёда бир аёл шунчалар ёлғиз ва умидсиз яшаса?” деган сўзлар сабабчи бўлди. Винсент кийимсиз Христинани печка ёнига қўйилган ёғоч ғўлалари устига ўтқазди. Этюдга ишлов бераётганида бу ғўлаларни атрофида ўт-ўланлар билан ўралган тўнкага айлантирди, бутун манзарани эса табиатдан кўчирди. Винсент бу суратни “Дард” деб номлади. Бу ҳаётнинг барча лаззатидан мосуво бир аёл эди.

Сурат устида ишлаш бир ҳафтага чўзилди, оқибатда Винсентнинг чўнтаги бўшаб қолди. Биринчи мартгача ҳали ўн кун бор эди. Олдиндан сақлаб қўйилган қора нон икки-уч кунга етади. Винсент ишлари бироз орқага сурилса-да, натура билан ишлашни тўхтатиб туриши лозимлигини тушунди.

Бешинчи кун оқшом устахонага Христина тақиллатмасдан кириб келди. Винсент ухлаб ётарди. Христина Винсентнинг ажин босиб бўздек оқарган юзига, малла соқолига, куруқшаб шишган лабларига қараб қолди. Сўнг пешонасига оҳиста қўлини қўйди. Винсент ёниб ётарди. Христина одатда озиқ-овқат турадиган токчани тимирскилаб чиқди. У ерда на бир ушоқ нон, на бир дона қаҳва дони бор эди. Христина секингина эшикни ёпиб, чиқиб кетди.

Бир соатлардан сўнг Винсент кўзини очиб, Христинани кўрди. У печка ёнида ўтириб, қошиқ билан ниманидир ковлаб ўтирарди.

– Син, – шивирлади у.

Христина каравотга яқинлашиб, муздек кафтини унинг юзига қўйди, Винсентнинг ёноқлари олов бўлиб ёнарди.

– Ғурурингни четга қўя тур, – деди Син, – етар, мени бошқа алдама. Камбағаллигимиз бизнинг айбимиз эмас, ахир. Мен уйдан картошка билан ловия олиб келдим. Овқат тайёрладим.

Винсентнинг бош томонига ўтириб, унга овқат едирар экан:

– Пулинг ўзингга етмас экан, нега менга ҳар куни пул тўладинг? Оч юриб бўлмайди-ку, ахир, – деди.

Винсент Теодан пул кутиб, ҳафталаб очлик билан кураша оларди. Аммо тўсатдан қилинган бу яхшилик уни енгиб қўйди. Винсент Терстехнинг ёнига боришга қарор қилди. Христина унинг қўйлагини ювди, аммо дазмол бўлмагани учун уни дазмоллай олмади. Эрталаб Христина уни қаҳва билан сийлади. Винсент тўғри Плаатсга қараб яёв жўнади.

Гупиль фирмасининг хизматчилари бинони тозалаш билан машғул эдилар. Улар Винсентни ошқора қизиқиш билан кузатишди. Ахир унинг бутун аймағи бутун Европа санъати тақдирини ҳал қилса-ю, нега бу бундай жулдурвоки бўлиб юрибди?

Терстех юқорида, ўзининг кабинетида экан. У нефрит дастали қоғоз пичоқчаси билан эрталаб келган хатларни очарди.

– Дўконимизга бугун биринчи бўлиб сен кадам ранжида қилдинг, Винсент, – деди у. – Хўш, нима хизмат?

Винсент қанчалар аҳволи танглигини сўзлаб берди.

– Юз франкни нима қилдинг?

– Сарфладим.

– Агар шу қадар исрофгарчиликка йўл қўйган бўлсанг, мени ёрдамимдан умид ҳам қилма. Ҳар ой ўтгиз кундан иборат. Бир кунда лозимидан ортиқ ишлатмаслигинг керак эди.

– Исрофгарчилик қилмадим. Деярли ҳамма пулим модель ёллашга кетди.

– Инсонларни чизма. Ана, сигирларни, қўйларни чиз. Уларга пул тўлашнинг ҳожати йўқ.

– Қандай қилиб мен қўй-сигирларни чизаман, минхер? Мен уларни хис қилмасам...

– Бундай суратларни барибир сота олмайсан. Акварель суратларни чиз, тамом-вассалом. – Мана, Де Бокни ол, бадавлат бўлса ҳам моделдан фойдаланмайди. Унинг полотноларининг ажойиб чиқишини инкор этмассан,

хар ҳолда. Винсент, сенинг чизганларинг хаваскорларники каби беўхшов. Бугун рассом эмаслигинга бағамом ишонч ҳосил қилдим.

Тўсатдан Винсентнинг оёқлари чалишиб, беш кундан буён очлик азоби қийнаётганини сездириб қўйди. У оромкурсининг нақшин ёндорига бўшашибгина ўтириб қолди.

Терстех қордек оппоқ рўмолчасини олиб, оғиз-бурнини, соқолини артди.

– Сен рассом бўлиб туғилмагансан, сен ўз ўрнингни ҳаётдаги бошқа жабҳадан излашинг лозим. Рассомлар борасида мен ҳеч қачон адашмаганман.

– Билаган, – деди Винсент.

– Энг ёмони, сен рассомликни ниҳоятда кеч бошладинг. Агар болалик чоғингдан бу ишга киришганингда, балки ҳозир нимагадир эришган бўлардинг. Ҳозир ёшинг ўттизда. Ҳамонки сенда иктидор йўқ экан, қандай қилиб муваффақиятдан умид қиляпсан? Бундан ҳам ёмони – Теодан хайр-эҳсон олиб, ўзингни қандай оқлайсан?

– Мауве менга: “Винсент, чизаётган пайтингда ҳақиқий рассом бўлиб қоласан-а”, деганди.

– Мауве қариндошинг, шунчаки сени аяйди. Мен эса сенга дўст одамман, ундан кейин сенга Мауведан ҳам яхшироқ муносабатда бўлаган. Кеч бўлмасдан рассомчиликни ташла, ҳаётинг беҳуда ўтиб кетганини тушунмасингдан аввалроқ ташла. Қачондир бир куни ҳаётдаги ўрнинг қаерда эканлигини тушуниб етиб, муваффақиятга эришганингда сўнг келиб менга раҳмат айтасан.

– Минхер Терстех, мана беш кундирки, нон учун бир сантиметр ҳам йўқ. Агар гап фақат ўзим ҳақимда бўлганида эди, сиздан пул сўрамаган бўлар эдим. Менинг бир натурачим бор, камбағал, ҳаста бир аёл. Мен ундан қарз бўлиб қолдим. У ўзи чор-ночор кун кўради. Ўтинаман сиздан, Теодан пул олгунимча, ўн гульден қарз бериб туринг. Қайтариб бераман.

Терстех ўрнидан туриб деразага боқди. Кўлда оққушлар сузиб юрарди. Терстех Винсентнинг ҳаёлига нега айнан Гаагага келиб жойлашиш ўрнашиб қолганига ҳеч ақли етмасди, ахир унинг амакилари Амстердам, Роттердам, Брюссель, Париж каби азим шаҳарларда катта-катта рассомлик дўконларини бошқаради-ку.

– Сенинча, мен ҳозир ўн гульден берсам, сенга яхшилик қилган бўлаганми? – деди Терстех кўлларини ортига чалиштирган кўйи. – Менимча, сенга пулни бермасам, кўпроқ яхшилик қилган бўлаган.

Винсент Синнинг картошка ва ловияларни қандай олиб келганини яхши биларди. Аёл бундан кейин ҳам уни боқишига йўл қўйиб бера олмасди.

– Минхер Терстех, сиз, албатта, ҳақсиз. Мен рассом эмасман, иктидорим йўқ экан. Менга пул бериб, номаъқул иш қилган бўласиз. Ўзим пул ишлаб топишни бошлашим ва ҳаётда ўз ўрнимни топишим керак. Аммо эски дўстлигимиз ҳаққи, ўтинаман, ўн гульден бериб туринг.

Терстех ҳамёнини чиқарди, ўн гульден олиб, бир сўз ҳам қотмай, Винсентга узатди.

– Миннатдорман, – деди Винсент. – Жуда олижанобсиз.

7

Бир ҳафта ўтиб, у Маувеникига боришга қарор қилди. Холаваччаси уни устахонага киритишга киритди-ю, аммо шошганича сурати устига

ёпинғич ташлади.

– Нима керак сенга? – сўради у гўё Винсент нега келганини билмагандек.

– Бир неча акварель суратларимни кўрсатмоқчи эдим. Бир дақиқа вақтингизни ажратсангиз дегандим.

Мауве мўйқаламларини ювиб тозалар, ҳаракатлари асабий ва бесаранжом эди. Уч кундан бери ётоғига бориб ётмаганди. Ора-сира устахонасида тахта устида мизғиб олар, аммо бу уйку тетиклик бахш этмасди.

– Сени ҳамиша ўқитиш имконидан йироқман, Винсент. Баъзан ниҳоятда толиқаман, Худо ҳаққи, бошқа гал келсанг.

– Узр сўрайман, Мауве, – кечирим сўради Винсент эшикка яқинлашиб. – Сизга халал бераман деб ўйламаган эдим. Яхшиси, эртага кечкурун кела қолай.

Мауве суратнинг устидан ёпинчиғни олди, у Винсентнинг гапларини эшитмади ҳам.

Эртаси куни оқшом Винсент Маувеларникига келганида у ерда Вейсенбрухга дуч келди. Мауве ўлгудек хориганидан деярли талвасага тушай деб қолган эди. Бироз овунишига ва дўстининг вақтини чоғ қилишга баҳона топилганидан Винсентга ҳамла қила кетди.

– Вейсенбрух! – хитоб қилди у. – Қаранг, унинг башараси қанақа! – дея у ўзининг санъатини кўрсата кетди, афтини шундай бужмайтирдик, юзини чуқур ажинлар қоплади, сўнг иягини олдинга чиқарган эди, Винсентнинг ўзи бўлди-қолди. Сўнг Мауве Вейсенбрухга яқинлашиб, унга кўзини қисиб қаради-да, Винсентга тақлидан тупукларини сачратиб, хириллаган овозда пойинтар-сойинтар гапира кетди.

– Вой, қойил-е! – кичкирди Вейсенбрух кулгудан йиқилгудай бўлиб. – Ван Гог, сизни одамлар худди шундай ҳолда кўришади...

Орадан бир неча дақиқа ўтгач Вейсенбрух кетди. Ортидан эшик ёпилган заҳоти, Мауве ўзини оромкурсига ташлади. Винсент жимгина бурчакда тик турарди. Ниҳоят, Мауве уни пайқади.

– Сен ҳали ҳам шу ердამисан? – ажабланди у.

– Мауве, – қизиққонлик билан сўз бошлади Винсент. – Сизга нима бўлди? Айтинг, сизга нима қилдим? Нега менга бундай муомалада бўляпсиз?

Мауве ҳорғин ўрнидан турди ва пешонасидаги бир тутам сочини четга суриб:

– Сендан норозиман, Винсент. Сен ўз кунингни ўзинг кўришинг керак. Қачонгача тўғри келган одамдан пул тиланиб, Ван Гоглар номига иснод келтирасан? – деди.

Винсент бир дам ўйга толди.

– Терстех билан кўришдингизми? – сўради у.

– Йўқ.

– Демак, энди мени ўқитмайсизми?

– Йўқ, ўқитмайман.

– Нима ҳам дердим, келинг, бир-биримизнинг қўлимизни сикайлик, ҳеч қандай хусуматсиз. Сизга бўлган миннатдорчилик туйғумни мендан ҳеч ким тортиб ололмайди.

Мауве бир сўз демай, узоқ жим қолди. Сўнг:

– Буни кўнглингга яқин олма, Винсент. Мен жуда толиққанман, бетоб бир одамман. Қўлимдан келганича сенга ёрдам беришга ҳаракат қиламан. Суратларингни ўзинг билан олиб келганмисан? – деб сўради.

– Олиб келганман. Аммо ҳозир бунга...

– Қани, кўрсат-чи.

У суратларга чарчоқдан қизариб кетган кўзларини тикди ва кескин сўзларкан:

– Чизганларинг жуда ёмон. Ажаб, нега буни илгари пайқамаган эканман-а, – деб қўйди.

– Сиз бир пайтлар менга, чизганингда ҳақиқий рассомга ўхшаб қоласан, деган эдингиз.

– Адашган эканман. Мен бу дағалликни куч деб ўйлабман. Агар сен ҳақиқатдан ҳам ўрганишни истасанг, ҳаммасини бошидан бошлашинг лозим. Ҳов анави ерда, бурчакда, кўмир челақ ёнида бир нечта гипс бор. Истасанг, ҳозирок чизишинг мумкин.

Ҳайратланган Винсент бурчакка борди. Оппоқ бир гипс оёқ ёнига чўкди. Алламаҳалгача на ақлини йиға олди, на ҳаракат қила олди. Сўнг киссасидан бир нечта расм қоғозини чиқарди, аммо бир чизиқ ҳам тортишга мажоли қолмаганди. У қайрилиб, мольберт ёнида турган Маувега қаради.

– Ишларингиз яхши кетяптими, Мауве?

Мауве ўзини диванга ташлади, қон қуйилган кўзлари ўша захотиёк юмилди.

– Терстех бугун шу кунгача яратган ишларингнинг энг яхшиси деб айтди.

Бирон сониядан сўнг Винсент ўйчан:

– Демак, Терстех барибир келган экан-да! – деб қўйди.

Мауве хуррак ота бошлаганидан унинг сўзини эшитмади.

Вакт ўтиб, Винсент секин-аста тинчланди. Гипс оёқни чизишга тутинди. Чамаси уч соатлардан сўнг Мауве уйқудан уйғонганида Винсент етти дона суратни тахт қилиб улгурган эди. Мауве бир дақиқа ҳам ухламагандек, худди мушукдек дивандан сакраб турди-да, Винсентнинг ёнига отилди.

– Қани, қани! – деди у. – Кўрсат-чи!

У етти суратнинг барини кўриб чиқди, барида бир сўзни такрорларди:

– Йўқ! Йўқ! Йўқ!

У суратларни йиртиб ташлаб, қоғоз парчаларини ерга сочиб юборди.

– Ҳаммасида ўша дағаллик, ўша юзакилик! Наҳотки сен бу гипс оёқларни қандай бўлса ўшандай чиза олмасанг? Наҳотки тўғри чизиқни топа олмасанг? Ҳаётингда ҳеч бўлмаса бир марта бўлса ҳам кўргангидек аниқ чизгин!

– Сиз худди рассомчилик мактабидаги ўқитувчи каби гапирдингиз, Мауве.

– Агар мактабда ўрганганингда эди, бугун қандай чизишни билган бўлар эдинг. Қайтадан чиз. Оёқ оёққа ўхшасин.

У боққа чиқиб кетди, у ердан кечки овқат учун ошхонага ўтди, сўнг қайтиб, чироқ остида ишлай бошлади. Оқшом чўкиб, соатлар ўтиб борарди. Винсент оёқни чизаверди, чизаверди, қоғоздан-қоғозга ўтаверди. Ишлаган сайин қаршисидаги бу хунук гипс парчасига нафрати ортиб бораверди. Шимол томонга қараган дарчадан тонг бўзариб кўринганида Винсент бир талай сурат чизиб қўйган эди.

Мауве яқинлашиб, суратларни кўздан кечирди, ҳаммасини ғижимлаб ташлади.

– Ёмон, – деди у. – Ниҳоятда ёмон. Сен элементар қоидаларнинг барини бузаясан. Биласанми, нима, бу оёқни олиб, уйингга бор. Уни қайта-қайта чиз. Яхшилаб чизмагунингча, бу ерга келма.

– Сира ундай қилмайман, жин урсин! – бақириб юборди Винсент.

У гипс оёқни кўмир челака улоқтирди. Гипс оёқ парча-парча бўлиб, сочилиб кетди.

– Бошқа менга гипс ҳақида сўз ҳам деманг, уларни эшитишни ис-тамайман. Мен гипсларни бу ер юзида биронта ҳам жонли оёқ ёки қўл қолмагандан кейингина чизишим мумкин, аммо ундан аввал эмас!

– Нима ҳам дердим, сен шуни истасанг... – деди Мауве совуққина.

Чошгоҳда уйғонган Винсент устахонасида Христина билан унинг ўғли Германга кўзи тушди. Герман миттигина иякли, кўрқув билан боқиб турадиган зангори кўзли рангпар бола эди. Унинг тинч ўтириши учун Христина унга қоғоз ва қалам тутқазиб қўйган эди. Болакай Винсентнинг ёнига уялиб, бегонасираб яқинлашди. Винсент унга қаламни тўғри ту-тишни кўрсатиб, сигир расмини солишни ўргатди. Бола завқланиб кетди, тез орада Винсент иккаласи дўстлашиб ҳам олди. Христина столга озгина пишлоқ билан нон қўйди, учаласи нонушта қилишди.

– Бугун ўзимни унча яхши ҳис қилмаяпман, шунинг учун бугун ўрнимга ўғлим Германни чиза қол.

– Нима бўлди сенга, Син?

– Билмайман. Ичим бураб, оғрияпти.

– Докторга кўринишинг керак.

– Бепул шифохонага боргандан нима наф? У менга дори ёзиб беради, холос.

– Лейдендаги давлат шифохонасига бор.

– Шунақа қилишим керакка ўхшайди.

– Поездда борса, унчалик узоқ эмас. Эртага бирга борамиз. Бу шифо-хонага бутун Голландиядан келишади.

Кун бўйи Христина тўшакдан турмади. Винсент болакайни чизди. Овқатдан олдин Германни кўтариб, Христинанинг онасиникига элтиб қўйди. Эртасига тонг саҳар Христина билан Лейденга кетадиган поездга ўтиришди.

– Ўзингизни ёмон ҳис қилганингиздан ҳеч ажабланмаса ҳам бўлади, – деди доктор Христинани текшириб, унга бир нечта керакли саволларни бергандан сўнг. – Болангиз нотўғри жойлашиб қолган. Операция қилиш керак. Лекин бу пуллик.

– Мен пул топаман, доктор, – деди Винсент.

– Аёлни шанба куни эрталаб олиб келинг, операцияни ўзим қиламан. Бир гап, огоҳлантириб қўяй, агар бу хоним яна кўчада изғий бошласа, айтиб қўяй, олти ойга ҳам бормайди.

Бир неча кундан сўнг Винсентникига Терстех келди.

– Кўриб турибман, ҳали ҳам астойдил тирмашиб ётибсан.

– Ҳа, ишлаяпман.

– Почта орқали жўнатган ўн гульденни олдим. Ҳеч бўлмаганда, ёнимга келиб, миннатдорчилик билдириб қўйсанг бўларди.

– Йўл олис, минхер, ҳаво ҳам яхши эмас. Хўш, ишларимни сотиб ола-сизми ёки йўқми, бунини шахсий тортишувларимизга ҳеч қандай алоқаси йўқ, деб ўйлайман, – деди у.

– Йўқ, албатта, йўқ. Агар сен сотса бўладиган бирон бир нафис асар ярата олсанг, мен мамнуният билан уни Плаатсда қўйган бўлардим.

– Минхер Терстех, оғир меҳнат, мажоз ва ҳис-туйғу асосида яратилган иш ҳеч кимнинг эътиборини тортмайди, фойда ҳам келтирмайди. Эҳтимол, кимнингдир дидига ёкиб, кўнглини олмоққа уринмаганим ҳам маъқулдир.

Терстех пальтосининг тугмаларини ҳам, кўлқопини ҳам ечмай, стулга чўқди. Иккала кўлини ҳассасининг думалоқ тутқичига кўйганча ўтирарди.

– Биласанми, Винсент, баъзан сен менга суратларингни сотишни истамаётгандек, бошқалар ҳисобига яшашни афзал кўрадиганингдек туюлиб кетади.

– Бир дона суратим сотилса ҳам ўзимни бахтли ҳис қилган бўлар эдим. Аммо ажойиб рассом – Вейсенбрух сиз сотишга яроқсиз деб ҳисоблаган чизмаларим борасида “Ниҳоятда ҳаққоний. Мен ҳам шундай эскизлар устида ишлашим мумкин эди”, деганида минг чандон бахтли бўлдим. Гарчи пулга эҳтиёжим бўлса-да, айниқса, ҳозир, мен учун муҳими – бирон жиддийроқ асар яратиш.

– Бундай гапни Де Бокка ўхшаган бадавлат кишилар айтса ярашади.

Терстех ҳассасини тиззасига кўйиб, стул суянчиғига суянди.

– Ота-онанг, Винсент, мендан сен учун кўлимдан келган барини қилишимни сўради. Сен бундай бениҳоя хунук, жулдур кийим кийиб олиб, ўзингни нобуд қиляяпсан. Янги уст-бош сотиб олиб, ташқи кўринишингга эътиборли бўлмоғинг керак. Унутма, сен Ван Гогсан. Ундан кейин, ҳар доим ишчилар-у қандайдир қаланғи-қасанғилар билан куймаланиб юрмай, Гаганинг нуфузли кишилари билан алоқа ўрнатишга ҳаракат қилсанг яхши бўлар эди. Ўзингни шундай тутатуриб, яна қандай қилиб муваффақиятга эришишингдан умид қиляяпсан?

Винсент столдан сакраб тушиб, Терстехга яқинлашди. Фақат айни фурсатдагина, айнан шу ерда, устахонасида, бу одамнинг ўзига бўлган ихлосини қайта уйғотиши мумкинлигини Винсент тушунган эди. Винсент юмшоқ, дўстона оҳангда сўзлашга ҳаракат қилди:

– Минхер, менга кўмак кўлини чўзиб меҳрибончилик кўрсатаяпсиз, мен ҳам имконим борича очиқ ва самимийлик билан жавоб бераяпман. Пулим бўлмаса, қандай қилиб дуруст кийинишим мумкин? Тўғри, сув бўйидаги кўчалар-у хилват жинкўчаларда, вокзалларда изғиб юриш бу – ҳузур эмас, аммо бу рассом учун керак! Дилбар хоним билан майдалаб чой ичиб ўтиргандан кўра, мудҳиш харобаларни чизиш афзал эмасми? Менинг ишим – бугун бутун кун давомида машғул бўлганим – Геестдаги ер қазувчиларни чизиш. У ерда менинг беўхшов юзим ҳам, тўзиган уст-бошим ҳам шароитга айнан тўғри келади, мен мароқ билан ишлайман. Аммо серҳашам кийиниб олсам, мен чизишни истаган ишчи одамлар мендан хайкиб туришади, менга ишонмай кўйишади. Мен ўз суратларим билан жамоатга ҳар ким ҳам кўра олмайдиган, аммо кўришга арзийдиган нарсалар ҳам борлигини очиб бермоқчиман.

– Жуда қайсарсан, Винсент, сенга яхшилик тилаётган катталарга қулоқ ҳам солмайсан. Сен аллақачон омадсизликка кўникдинг, олдинда ҳам сени айнан шу кутиб турибди. Ҳамиша шундай бўлиб қолади.

8

Бир неча кун ўтиб, қумтепалар бўйлаб кезиб юрган Винсент кўққисдан Маувега дуч келиб қолди. У ўқитувчиси билан ярашиб олишдан умид қилган бўлса-да, унинг умидлари пучга чикди.

– Мауве, сиздан устахонада бўлган иш учун узр сўрайман. Бирон кун меникига ишларимни кўриб, суҳбатлашишга кира оласизми?

Мауве уни кескин рад қилди.

– Мен сеникига бошқа ҳеч қачон бормайман.

– Нахотки менга бўлган ишончингиз бутунлай йўқолган бўлса?

– Ҳа, йўқолди. Сен ахлоқсизсан.

– Агар менга қандай ахлоқсизлик қилганимни айтсангиз, уни тузатишга ҳаракат қилар эдим.

– Нима қилишингнинг менга энди фарқи йўқ.

– Мен фақатгина ҳамма рассомлар қатори едим, ухладим, ишладим. Бунда қандай ахлоқсизлик бўлиши мумкин?

– Сен ўзингни рассом ҳисоблаяпсанми? Қандай бемаънилик. Сен умрингда биронта ҳам сурат сотганинг йўқ-ку.

– Сурат сотиш рассом бўлиш деганими? Мен эса рассом деб – ҳамisha ниманидир ахтариб, аммо ҳеч қачон топа олмайдиган инсонни тушунибман. Унинг учун “биламан”, “топдим” деган сўзлар йўқ. Модомики, мен ўзимни рассом дея атар эканман, бу – “мен ҳануз излаяпман, интилаяпман ва бунинг учун бутун қалбимни бахшида қиламан”, деганимдир.

– Шунга қарамай, сен ахлоқсизсан.

– Сиз мендан шубҳа қиляяпсиз, кўриниб турибди. Мауве, очикчасига айтинг, илтимос.

Мауве мольбертига ўгирилди ва полотно узра мўйқаламини юргиза кетди.

Ҳа, у адашмабди. Унинг бошига ҳалоқат ёғилибди. Бутун Гаага Христина билан алоқасидан хабар топибди. Бу янгиликни биринчи бўлиб Де Бок етказган эди.

У Винсентнинг устахонасига шумлик билан илжайиб кириб келди. Бу пайт Христина Винсент учун суратга туриб бераётган эди.

– Хўш, хўш, Ван Гог, – деди у оғир қора пальтосини ташлаб ва узун папиросини чекатуриб. – Бутун Гаага ўзингизга маъшуқа топганингиз ҳақида сўзлапти. Буни Вейсенбрухдан, Мауведан, Терстехдан эшитдим. Бутун Гаага сизга қарши қуролланган.

– Мана гап қаерда экан, – жавоб қилди Винсент.

– Эҳтиёт бўлиш лозим, қария. Бу ким, натурачи қизми? Мен уларни ҳаммасини танийман деб ўйлаган эдим.

Винсент печка ёнида ишлаб ўтирган Христинага назар ташлади. Унинг тиззасига жун мато ташланган, нигоҳи ўзи тиккан қай бир нақшга қадалган эди, шу лаҳзада у қандайдир ёқимли ва содда кўриниб кетди. Тўсатдан Де Бок папиросини ерга отиб, ўрнидан дик этиб турди.

– Эй худо, – хитоб қилди у, – наҳотки бу сизнинг маъшуқангиз бўлса?

– Менинг маъшуқам йўқ,

– Унда ким бу?

– Менинг рафиқам!

Де Бок кўзлари олайиб кетди.

– Рафиқангиз!

– Ҳа. Мен унга уйланыяпман.

– Ё, Худойим!

Де Бок яна бир бор Христинага даҳшат ва нафрат аралаш қаради, сўнг пальтосини тўғри кийишга улгурмай устахонадан отилиб чиқиб кетди.

– Мен ҳақимда нимани сўзлашдинглар? – сўради Христина.

Винсент кўлларини кўксида чалиштириб, унга бир сония қараб турди.

– Де Бокка менинг рафиқам бўлишингни айтдим.

Христина узоқ жим қолди, бармоқлари ҳануз иш билан банд эди. Оғзи ярим очилган, тили қуриб қолган лабларини тез-тез ялаб қўярди.

– Сен ростдан ҳам менга уйланмоқчимисан, Винсент? Нега?
 – Агар сенга уйланмасам, унда сени умрбод тарк этишим керак бўлади. Мен суратларни ўз тажрибамдан келиб чиқиб тасвирлаш учун ҳам оилавий ҳаётнинг барча қувончи-ю қайғусини бошдан кечиришни истайман.

– Аммо менга уйлана олмайсан! Ахир болаларим бор! Уканг сенга пул жўнатмай кўяди.

– Христина, мен сени бир аёл ва она сифатида ҳурмат қиламан. Бўлажак фарзандинг ва Герман биз билан яшайди, қолганлари онанг билан қолади. Тео эса... ҳа, у менинг бошимни олиши аниқ. Бироқ унга бор ҳақиқатни ёзаман, умид қиламанки, у мени ташлаб қўймайди... Син, биз ҳар бир сантиметрни асраймиз, тўғрими? Қўрққаним – баъзан шундай пайтлар бўладики, ҳеч вақосиз одамга айланиб қоламан. Сенга то Лейдендаги шифохонага ётгунингга қадар кўмак бераман, аммо қайтиб келганингда ёнимда нон учун пулим бўладими, йўқми, бунисини билмайман. Бироқ энг сўнгги тишлам нонгача сен ва боланг билан баҳам кўраман.

Христина аста ерга сирғалиб тушди, Винсентнинг ёнига ўтириб, унинг бўйнидан кучди, елкасига бошини қўйди.

– Ёнингда қолсам бўлди, Винсент. Бошқа ҳеч нарса сўрамайман. Севаман сени, Винсент. Сен ҳаётимда менга яхши муносабатда бўлган ягона эркексан. Ҳаётимда илк бор ўзимни бахтиёр ҳис этаяпман, Винсент. Менга ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Боримни сен билан баҳам кўрсам, бахтли бўламан.

Винсент Христинанинг ҳар битта ажинини ўпиб, меҳр билан унинг кўримсизгина юзини сийпай бошлади. Нам кокиллари эркалаб силаб, сочларини орқасига ёйиб юборди. Христина бахтдан ял-ял ёнган яноғини Винсентнинг соқолига босди.

– Сени севсалар қандай ажойиб-а. Майли, одамлар истасалар буни ахлоқсизлик деб атай қолсинлар.

Улар бир-бирларини қаттиқ қучиб, қизиб турган печка ёнида исинганча полда ўтирар эдилар. Сокин осойишталикни почтачи бузди. У Винсентнинг қўлига Амстердамдан етиб келган мактубни тутқазди. Мактубда шундай жумлалар битилган эди:

“Винсент!

Мен ҳозиргина сенинг иснод келтирувчи хатти-ҳаракатларингдан хабар топдим. Марҳамат қилиб, менинг олти дона сурат ҳақидаги буюртмамни унутсанг. Сенинг ишларинг энди мени қизиқтирмайди.

К. М. Ван Гог”.

Энди Винсентнинг тақдири бутунлай Теонинг қўлида эди. Агар у укасига Христинага бўлган муносабатининг аслида қандай эканлигини изоҳлай олмаса, Тео ҳам унга юз франкни жўнатишдан воз кечиши мумкин. Винсент токи қўлида иши, ёнида Христина бор экан, устози Маувесиз ҳам, савдогар Терстехсиз ҳам, кадрдонлари-ю дўст-биродарлари, касбдошларисиз ҳам яшай олиши мумкин. Аммо ҳар ой келиб турадиган юз франкисиз ҳеч қанақасига яшай олмайди!

Винсент укасига узундан-узун қизгин мактуб ёзди. Бор гапни изоҳлашга уриниб, Теодан вазиятни тушунишини, уни ёлғиз қолдирмаслигини сўраб ўтинди. Кунлар бирин-кетин ўтаверди. Винсент қандайдир кўнгилсиз воқеа рўй беришини кўнгли сезиб, азобланарди. У энди қарзини тўлай олмаслигидан қўрқиб рассомчилик ашёларини сотиб олишга ҳайиқиб қолган,

акварелда янги сурат бошлашга, бошланганларини ҳам давом эттиришга чўчиб қолганди.

Тео ўз эътирозларини билдириб, хат ёзди. Акасига маслаҳатлар берди, хатининг сўнгида гарчи у Винсентнинг хагги-ҳаракатидан норози эканлигини билдирса-да, аввалгидек унга ёрдам бериб туришини ёзган эди.

Май ойи бошланди. Доктор Христинани шифохонага июнда олишини маълум қилди. Винсент Христинанинг кўзи ёриганидан сўнг уникага кўчиб ўтиши маъкул, деган тўхтамга келди ва Схенквегда, устахонаси ёнидан бўш уй топишни ўйлаб қўйди. Христина бутун кун давомида уникада бўлар, буюмлари эса онасининг уйида қолган эди. У бутунлай соғайиб олгачгина улар расман оила қуришга келишиб олишди.

* * *

Денгиз қирғоққа урилганида оппоқ бўлиб кўпирар, бора-бора зумрад тус олар, кейин эса кўкиш рангга кирарди. Жимжимадор булутлар бўзарган осмонни қоплаганча сузиб юрар, у ер-бу ердангина балиқчиларга Голландияда хануз офтоб порлаб турганини эслатиб, мовий ранглар мўралаб турарди. Схевенингенда шу денгиз ва шу қирғоққа қаттиқ боғланган меҳнаткаш халқ яшарди.

Винсент очик ҳавода озмунча акварель суратлар чизмади, дейсизми, шунда тушуниб етдики, акварель юзаки тасаввурни уйғотишга асқотаркан, холос. Аммо унда теранлик, зичлик, Винсент ифодалашни истаган услуб топилмас эди.

Тео йигирма олти ёшида суратлар тижоратида етарлича нуфузли тадбиркор бўлиб етишган эди. У фирмасининг иши бўйича талай ерларга саёҳат қилган, уни қобилиятли ёшлардан бири сифатида ҳамма жойда танишар эди. Гупиль фирмасининг Париждаги бўлимини Буссо ва Валадон фирмаси (дунёда “Месье” номи билан машҳур) сотиб олди.

Оға-ини устахонада кўришганларида, Христина юқорида, ётоқхонада эди. Саломлашиб бўлибди Тео:

– Бу ерга иш юзасидан келдим, аммо очиғини айтаман, Гаагага келишимдан асосий мақсадим, бу аёл билан ҳаётингни боғлашингдан сени қайтаришдир. Ўзи қанақа аёл у? – деб сўради.

– Зюндертдаги кекса энагамиз – Леен Ферман ёдингдами?

– Ёдимда.

– Син айнан шундай аёл. Оддий одамлардан чикқан аёл, аммо унда қандайдир бир юксаклик кўрдим. Оддий бир инсонни севсанг, у ҳам сени севса, ҳаётинг қанчалар оғир бўлмасин, бахт шунда эмасми? Кимгадир керак эканлигимни ҳис қилиш мени ҳаётга қайтарди. Бу туйғуни мен ахтармадим, ўзи мени топиб келди. Син расом ҳаётидаги барча ғамташвиш-у ноқулайликларга бардош бера олади, жон-дили билан сурат чизишим учун туриб беради, Кэйга уйланганимдан кўра, бу аёл билан яшасам, эҳтимол, мендан зўр расом чикар.

Тео устахона бўйлаб юра бошлади, ниҳоят, нигоҳини бир суратдан узмай туриб сўради:

– Бир нарсани тушуна олмаяпман, қандай қилиб Кэйга бўлган ота–шин муҳаббатингдан сўнг бу аёлни севиб қолган бўлишинг мумкин?

– Уни бирданига севиб қолганим йўқ, Тео. Кэй мени рад қилган бўлса, бу менда барча инсоний ҳис-туйғулар ўлди дегани эмас-ку? Мана, келиб, ўзинг кўриб турибсан, умидсизликка тушганим йўқ, сиқилаётганим йўқ. Энди янги устахонам бор, оилам, ўз уйим бор. Бу ерда ҳаёт тўхтаб қолгани йўқ, аксинча давом этапти, ишлашга ундапти.

– Биласан, Винсент, мен инсонларни табакаларга ажратиш каби бидъатларга аҳамият бермайман, аммо наҳот сен буни ақлдан деб ҳисобласанг...

– Йўқ, – Винсент унинг сўзини бўлди, – Агар касбим мени халқнинг ич-ичига тортиб кирса, агар ўзимни ерга яқинроқ тутсам, ҳаётнинг туб моҳиятини англаб, муҳтожлик-у йўқчиликка қарамай тўсиқларни енгиб ўтсам, мен ўзимни таҳқирланган, изза бўлган деб ўйламайман.

– Бу борада баҳслашмайман. Аммо нега энди уйланишга мажбурсан?

– Чунки бир-биримизга сўз бердик. Унга бир хушторимдай ёки бўлмаса, тасодифий бир аёлдек қарашингни истамайман. Бир-биримизга икки нарсани ваъда қилдик. Биринчиси – имкони бўлган заҳоти расман никоҳдан ўтиш, иккинчиси – эр-хотин каби ҳамма нарсада тенг бўлиш, бир-биримизга кўмаклашиб, ғамхўрлик қилиш.

– Аммо сен расман никоҳдан ўтишдан олдин бироз кутиб турсанг керак?

– Сен шунга истаётган бўлсанг, кутиб тураман. Ўзим юз эллик франк ишлаб топиб, сени кўмагинга эҳтиёж қолмагунча кутиб тураман. Ўзим ишлаб пул топмагунимча, уйланмайман, деб сўз бераман сенга.

– Мана буниси маъқул иш.

– Тео, ана ўзи ҳам келаяпти. Ўтинаман, унга бир аёл, бир онадек муносабатда бўлгин!

Христина зинадан устахонага тушиб келди. Эгнида озода қора кўйлак, сочлари ҳафсала билан таралган, ёнокларидаги пушти ранг упа чўтирларини бироз ёпган эди. Ҳамма уй бекалари каби ёқимли эди. Христина ўзини хотиржам тутиб Тео билан кўл сиқишиб кўришди, бир пиёла чойга таклиф этиб, уни кечки овқатга қолишга кўндира бошлади. Сўнг оромкурсига бориб ўтирди.

Оқшом дастурхон бошида Тео билан Христина қизғин суҳбат қуришди. Тео кетаётганда, зинада Винсентга ўгирилиб француз тилида сўзлади:

– Жуда ёқимли аёл экан, ростки. Буни кутмаган эдим!

Эртасига эрталаб улар Вагенстраат бўйлаб кетиб боришар эди. Ҳеч бир-бирларига ўхшамас – ука чакмоқдек кийиниб олган, пойабзали ялтларар, кўйлаги оҳорланган, бўйинбоғи бекам-кўст боғланган, дазмолланган костюм-шимда. Қора тусдаги бош кийими хиёл ёнга сурилган, каштан тусли соқоли текисланган, бир маромда қадам ташлаб борарди. Акаси эса тўзиган бошмоқларда, тор пальтосининг рангига мутлақо номуносиб ямоқ шимда, бўйинбоғсиз, бошига беўхшов деҳқонча шапкасини кўндирганча, кўлларини силкитиб, алпон-талпон одимлаб тинмай жавраб борарди.

* * *

Шу тариқа орадан бир неча ойлар ўтди. Бу вақт ичида Винсент Ньюэненда яшаётган отасидан хат олди. Унда руҳоний Теодор Ван Гог ўғлинининг зудлик билан Ньюэненга етиб келишини сўраганди.

Бу орада Винсент ва Христина ўртасида муносабатлар негадир совуқлашди. Христинанинг яна сигарет ва ичкиликка берилиши, шунингдек, Винсентнинг доимий омадсизлиги, ҳануз бир чақага зор бўлиб юриши деярли ҳар куни жанжалларга сабаб бўла бошлаганди.

Ана шундай кунларнинг бирида Христинанинг ўзи масалани кўндаланг кўйди:

– Ҳаммаси учун сендан миннатдорман, Винсент. Аммо биз бир-биримиз учун ярамлаганмиз. Сенинг ҳаётингда энди мен учун жой қолмади. Энди иккимиз ҳам ўз кунимизни кўришимиз керак.

Винсентга ҳам худди шу керак эди. У жон-жон деб қайғу, андух ва оғриқларга тўла бир неча йиллик умри кечган Гаага билан видолашиб, ота-онасининг ҳузурига ошиқди.

Тўртинчи қисм

НЮЭНЕН

1

Руҳонийнинг Нюэнендаги уйи икки қаватли, оқ тошдан ишланган бўлиб, каттагина боғи ҳам бор эди. Руҳоний уйининг эшиги пештоқига 1764 сони ёзиб қўйилганди. Кўча эшиқдан катта залга кирилар, Винсент укаси Тор билан иккинчи қаватда, меҳмонхонанинг тепасида туришарди. Эрталаб уйқудан туриши билан отасининг черкови узра кўтарилиб келаётган қуёш нурлари кўзларини қамаштирарди.

Винсент ота-онасини севар, улар ҳам фарзандларини жондан ортик кўришарди. Учовлари тинч ва ҳамжиҳатликда яшашга келишиб олишганди. Винсент кўп овқатланар, кўп ухлар, кўпинча далаларни сайр қиларди. Кам гаплашар, асосан, сурат чизиш билан вақт ўтказар, китоб ўқимай қўйганди. Уйдагилар унга ўта эҳтиёткорона муносабатда бўла бошлаганди. У ҳам ўз навбатида яқинларига шу тариқа жавоб қайтарар, ўзаро келишувни бузмасликка ҳаракат қиларди.

Винсент бу ерга фақат дам олиш учун, икки ҳафтага келганди. У хозир фақат бир нарсани, шу ерда қолиб, қишлоқ ҳаётини ўз полотноларида акс эттиришни истаб қолди.

У қачондир яна Брабантга қайтиб боришига ва ўша ерда умрбод яшашига ишонарди. Бироқ, у Нюэненда ота-онасининг истакларига биноан узоқ вақт тура олмасди.

– Остонада иккиланиб тургандан кўра, эшикни ёпиб кетган тузукрок, дейишади, – деди бир куни у отасига. – Ота, гаплашиб олармиз?

– Винсент, мен ҳам шуни истайман. Кўряпман, ҳаракатларинг беҳуда кетмаётганга ўхшайди.

– Яхши! Унда айтинг-чи, биз аҳил-иноқ яшай оламизми? Шу ерда қолишимни истайсизларми?

– Нега истамас эканмиз? Бу ер сенинг ҳам уйинг. Истаганингча қолишинг мумкин.

– Агар келишолмай қолсак-чи?

– Имкони борица бир-биримизни тушуниб яшашга ҳаракат қиламиз.

– Устахонани нима қиламиз? Ахир уйда ишлашим учун шароит керак?

– Бу ёғини ўйлаб қўйганман, – деди отаси. – Боғимиздаги кирхона бўш ётибди. Ўша ерда эртадан кечгача ишлайвер, ҳеч ким сенга халақит бермайди.

Отаси айтган ҳужра ошхонанинг ёнгинасида эди. Унинг деразаси боғ томонга қараган, ери тупроқли бўлиб, қиш пайтлари деворларигача нам уриб турарди. Отаси қишда ҳужрани печь билан иситиш, ёғочдан пол қилиш мумкинлигини айтди.

– Агар дераза кичкиналик қилса, уста чақирамиз, кенгайтириб беради, – деди Теодор.

– Йўқ, шу туриши маъқул, – деди Винсент. – Ёруғлик яхши тушиб тураркан.

Кирхонага печь қуриб ёқишгач, деворлар ҳам қуриб қолди. Тахта қоқиб, полни ҳам эпақага келтиришди.

2

Ньюэннда яшовчи одамлар орасида Винсентни кўпроқ тўқувчилар қизиқтирарди. Улар кичкина, иккига ажратилган томсувоқ кулбаларда истиқомат қилишарди. Кулбанинг бир қисмида бутун оила аъзоларининг кундалик зарур ашёлари жойлаштирилган бўлса, иккинчи, кичкина хужрада тўқув дастгоҳи ўрин олганди.

Тўқувчилар эртаю кеч тер тўкиб, бир ҳафтада тўқиган матолари учун атиги ярим франк пул олардилар. Тайёр маҳсулотни буюртмачига топширгандан кейин ҳам буюртма дарров тушмас, баъзан ҳафталаб кутишга тўғри келарди. Фақат Боринаждаги кўмирчилардан фарқли ўларок, тикувчилар ўта вазмин ва хокисор одамлар эди. Ўтган кунларига шуқр қилиб яшардилар.

Винсент тезда улар билан чиқишиб кетди. Унга ана шундай содда, оқкўнгил одамлар билан ишлаш ёқарди. Ўз суратларини чиздирадиган тикувчилар ҳеч қачон қуруқ қўл билан келишмасди. Ҳамиша бирор ширинлик, ҳеч бўлмаса, бир кути тамаки олиб келишарди.

Винсент кунларнинг бирида ўта қадимий тўқув дастгоҳини кўриб қолди. Унга 1730 йил деган битик ёзилганди. Деразадан ям-яшил ўтлоқ ва у ерда ўтирган жажжи болакай кўриниб турарди. Бу мўъжаз ва кўримсиз хонада Винсент аллақандай сокинлик ва хотиржамликни ҳис этди ҳамда уни ўз асарида тасвирлашга тутинди.

Шу тахлит у кўп вақтини деҳқонлар ва тикувчилар даврасида ўтказадиган бўлди. Деҳқонларнинг турмуш тарзи уни тамомила ўз қомига тортиб олган, баъзида у ўзини ана шу ҳолатнинг ажралмас бир қисмига айлангандек сезарди.

У елкасига мольбертни илиб, ивиган суратларини қўлтиғига қистирганча кетиб бораркан, кулбаларнинг пардалари ортидан қизжувонлар уни қизиқиб кузатаётганларини пайқамасди. Оила аъзолари унинг ишига аралашмас эдилар, фақат сингиси Елизавета унга ёт назар билан қарарди. Ақасининг телбавор юришлари унинг обрўсига соя солиб, совчи келмай қўйишидан хавфсирарди. Виллемина ақасини ёқтирса-да, уни одамови деб ҳисобларди. Кейинги пайтларда у уқаси Тор билан иноқлашиб қолганди.

Винсент оила даврасида, умумий стол атрофида эмас, бир чеккада тақсимчасини тиззасига қўйганча тамадди қилар, кейин навбатдаги сурат устида ишлашда давом этарди.

3

Винсент далаларда расм чиза бошлаганига бир ой бўлганида, дафъатан кимдир уни муттасил кузатиб юрганини сезиб қолди. У Ньюэн аҳли ўзига нисбатан алланечук таажжуб ва қандайдир шубҳа билан қараётганларини яхши биларди. Бу галгиси эса, тамоман бошқача эди. У наинки орқасидан кузатиб, балки қадам-бақадам таъқиб этаётганини пайқади. Аввалига эътибор бермади, аммо ортидан кимдир кузатаётганини сезарди. Кунларнинг бирида у туйқус ортига ўгирилган эди, дарахт панасига ўзини олган қизнинг оқ юбкасини кўриб қолди. Бошқа сафар тўқувчининг кулбасидан чиқиб келаётганида, кимнингдир ёнидан чопқиллаб ўтганини сезди. Яна

бир куни ўрмонда ишлай туриб, ховуздан сув ичиб қайтган чоғида, мато устидаги бегона қўл излари диққатини тортди.

Бу номаълум шарпа аёл киши эканини англаш учун нақ икки ҳафта вақт кетди. Ўша куни у эски, ташландиқ машина панасида ўтириб, омоч билан ер хайдаётган дехқонлар суратини чизаётганди. Винсент ҳамма анжомларини йиғиштириб, ўзини худди уйга кетаётгандек қилиб кўрсатди. Шу пайт бир аёл ундан шитоб ила ўзиб кетди ва отасининг уйи яқинидаги ҳовлилардан бирига кириб кетди.

– Ойи, чап томонимизда ким туради? – сўради Винсент кечки овқат пайтида.

– Бегеманлар оиласи. Уларни яхши танимайман. Бир аёл бешта қизи билан туради. Чамаси эри қазо қилган бўлса керак.

– Аёлнинг... эрга тегмаган қизи ҳам борми?

– Албатта, қизларидан бирортаси ҳам эрга тегмаган. Нима гап? Тинчликми?

– Шунчаки ўзим. Уларни ким боқади?

– Ҳеч ким. Улар ўзига тўқ одамлар.

– Қизларининг исмини билмайсизми?

– Билмайман, – деди онаси ўғлига синчковлик билан қараб қўяркан.

Винсент эрталаб яна ўша жойга борди. Яна дехқонлар тасвири билан банд бўлди. Қоқ пешинда у яна кимдир шу атрофда пусиб юрганини ҳис этди. Кўз кири билан ташландиқ машина ортида ҳилпираб турган этакни ҳам кўрди.

– Бугун чизаётган суратим чала қолса ҳам, уни албатта тутаман, – дея ўзича минғирлади Винсент.

У кўзига кўринган ва хотирасида муҳрланган манзарани тезлик билан мато сатҳига туширишга ҳаракат қиларди. Эски голланд сувратлари ҳам тезкорлик ила чизилгани боис Винсентни ҳайратга солар, чунки улар бир чизги устидан иккинчи бор қалам теккизмасликка уринишарди. Улар илк таассурот ва янги туғилган тасаввурни кочириб юбормаслик учун шу қадар чаққонлик билан ишлашган.

Иш билан бўлиб, Винсент қизни унутаёзди. Ярим соатлардан сўнг кўзи ўша тарафга тушганида, қизнинг дарахт панасидан чиқиб, машина олдида турганини кўрди. У қизни тутиб олиб, ундан нима сабабдан таъқиб этиб юргани боисини сўрамоқчи ҳам бўлди. Аммо ишдан узила олмади. Бироз ўтиб яна ўша атрофга қаради. Мана ўша қиз, биринчи маротаба у ўзини яширишга уринмади.

Винсент шиддат билан ишга киришди. Ниҳоят қиз яқинлашиб келаётганини сизди. У мольбертни ёруғроқ тарафга сурган чоғ қиз ўзи ва фургон машинаси орасидаги масофанинг қоқ ўртасида турганини кўрди. Қиз худди афсун қилиниб, тушида ҳаракатланаётган одамга ўхшарди. У аллақандай номаълум кучга бўйсунган ҳолда тобора яқинлашиб келарди. Мана, Винсент ортидаги қизнинг олаётган нафасигача ҳис этди. У шартта ўгирилиб, унинг кўзларига қаттиқ тикилди. Бу нигоҳларда қўркув, истиҳола ва аллақандай бошқариб бўлмас куч акс этарди. Винсент бир муддат унинг гап бошлашини кутиб турди. У жим турар эди.

– Мен Винсент Ван Гог, қўшнингизман, – деди у. – Танисангиз керак.

– Ҳа, – деди қиз аранг ютиниб.

– Сиз опа-сингил Бегеманларданмисиз? Уларнинг қайси бирисиз?

Қиз олдинга мункиб кетди-ю, Винсентнинг енгига ёпишиб қаддини тиклаб олди. Сўнг лабларини ялаганча, аранг “Марго” деёлди, холос.

– Нега мени таъқиб қиялсиз? Бир ҳафтадан бери сезиб юрибман.

Қиз кутилмаганда бир “оҳ” тортди-ю, ерга йқирилиб тушди. Винсент дарҳол чўккалаб, унинг бошини кўлига олди ва пешонасига тушган сочларини четга сурди. Қуёш қизарганча уфққа бош қўйган, деҳқонлар ҳориб, уйга қайтмоқда эдилар. Далада уларнинг иккиси холи қолишганди. Йигит унга диққат билан термилди. Қиз аллақачон ўттизни уриб қўйганди.

Винсентнинг сувдоида озроқ сув қолганди. У мўйқалам тозалайдиган латтани намлаб, қизнинг юзларини артди. Шу чоқ у кўзини очди.

– Анча тузукмисиз, Марго? – сўради Винсент.

У яна бир неча лаҳза йигитнинг зангори, меҳрли кўзларига тикилиб қолди. Кейин яна бир “оҳ” тортди-ю, йигитнинг бўйнидан маҳкам қучиб, юзини унинг малларанг соқолига босди.

* * *

– Демак, сен менинг охирги хатимни олмагансан? – сўради Тео эртаси куни эрталаб Винсентдан нонушта пайтида.

– Йўқ, чамамда, олмадим, – деди Винсент. – Унда нима ёзгандинг?

– Гупилда лавозимимни оширишганини ёзгандим.

– Эҳ, Тео, нега кеча бу ҳақда менга бир оғиз ҳам гапирмадинг?

– Сен жуда ҳаяжонда эдинг, менга кулоқ осмасдинг. Менга Монмартр хиёбонидаги галереяни топширишди.

– Бу жуда зўр-ку? Ўз галереянг бўларкан-да?

– Ўзимники бўлмайди, Винсент. Мен Гупил фирмаси манфаатларини ҳимоя қиламан, холос. Лекин менга токчаларда турган импрессионистларнинг асарларини кўрсатишга руҳсат беришди. Моне, Дега, Писсарро ва Мане. Галереяда уларнинг асарлари билан яқиндан танишишинг мумкин.

– Нега бунақа айёрона кулимсираяпсан?

– Шунчаки ўзим. Бироздан сўнг кетишимиз керак. Мен ҳар куни у ёққа яёв бораман. Қаҳва ичасанми?

– Раҳмат, яна ярим финжон! Тео, яна сен билан бирга нонушта қилаётганимдан хурсандман.

– Анчадан бери Парижга келишингни кутаётгандим. Июнь ойида мен Лепик кўчасига кўчиб ўтаман. У ерда учта хонамиз бўлади. Сен ҳам у ерда бемалол ишлашинг мумкин.

Винсент атрофга аланглади. Теонинг ҳовлисида бир туп ёнғоқ бўй чўзганди, кабинет ҳамда кичикроқ ошхонаси ҳам бор эди.

– Агар мольбертни мана бу ерга қўйсам, – деди Винсент, – манави ажойиб мебелни ташқарига чиқаришимизга тўғри келади.

– Рост, уйим ҳар хил қақир-қуқирларга тўлиб кетган. Майли, ҳозир кеч қоламиз, юр, Винсент, сени Хиёбондан олиб ўтаман. Мен у ерда сайр қилишни ёқтираман.

Тео қалин пальтосини кийиб, соқол-мўйловини тартибга келтирди. Кейин эса, эшик тарафга йўл олди. Икковлон кенг ва шинам, икки тарафи дўкондан иборат Лаваль кўчасига чиқиб олишди.

– Анави, уйимизнинг учинчи каватидан қараб турган чиройли хонимларни кўряпсанми? – сўради Тео.

Винсент бошини кўтариб, учта ганчдан ишланган бюстларни кўрди. Унинг биттасига “Ҳайкалтарошлик”, иккинчисига “Архитектура”, учинчисига “Рангтасвир” деб ёзиб қўйилганди.

– Нега улар тасвирий санъатни бу сатанглар қиёфасида акс эттиришган?

– Бирор нима дейиш қийин, – деди Тео. – Лекин барибир сен жуда муносиб уйга тушдинг.

Кўп ўтмай улар Монмартр кўчасига етиб келишди. Кўча куёшнинг заррин нурларига беланган эди. Аста-секин кўча одамларга тўла бошлади. Дўконларда ҳам савдо жонланмоқда эди. Винсент чуқур хўрсиниб қўйди.

– Париж! – дея хитоб қилди у. – Орадан шунча йил ўтибди-я?

– Ҳа, Париж. Европанинг юраги. Маданият, тасвирий санъат бешиги.

Монмартр баланд тепалик ортида қолди ва Шатодэн майдони бўй кўрсатди. Ака-ука Нотр-Дам де Лорретт ибодатхонаси олдида туришарди. Винсент бино пештоқидаги битикларга имо қилди:

– Уларнинг ўзи манави битикларга ишонишармикин? Озодлик, тенглик, биродардик!

– Балки ишонишар? Яқинда менга Эмиль Золя шундай деганди: кути-лаётган инқилоб киролга эмас, капитализмга қарши бўлади.

– Золя! Қанчалар бахтлисан, Тео, – сен Золяни ҳам биласан-а!

– Мени у билан Поль Сезанн таништирган. Биз ҳар ҳафта «Батиньоль» қаҳвахонасида учрашамиз. Кейинги сафар сени ҳам олиб бораман.

Ака-укалар шаҳдам одимлаб кетишди.

– Балки, сен Кормон студиясига бориб ишларсан? – сўради Тео Винсентдан.

– Қим у Кормон?

– Ўзимизнинг ўқитувчиларга ўхшаган жуда билимдон одам. Академик. Агар унинг танқидий фикрларига қулоқ оссанг, у сени тинч қўяди.

– Бу қанчага тушади?

Тео Винсентнинг елкасига шапатилаб уриб қўйди:

– Мансабим ошганини айтдим-ку? Яқинда мен корчалонлардан бирига айланаман.

Ниҳоят, улар Монмартр кўчасидан каттакон хиёбонга чикдилар. Ушбу хиёбон итальян мавзеларидан ўтиб, шаҳарнинг энг кўркам мавзеларидан бири Опера майдонига уланган эди. Гарчи ҳали кўчада қатнов сийрак бўлса-да, дўкондорлар аллақачон харидорларни қарши олишга шай туришарди. Теога топширилган галерея Монмартр кўчасидан бир мавзе нарида жойлашганди.

Тео салонга кириши ҳамано маъмурлар унга тавозе билан бош эгишди. Бир пайтлар Винсент ҳам маъмур бўлиб ишлаганида, Терстех ва Обахга ана шундай таъзим бажо келтирганини эслади. Деворларда Бугро, Эннер ва Деларошнинг суратлари осилганди. Салон ичкарасидаги пиллапоярлар баланд токчаларга олиб чиқарди.

– Сен кўрмоқчи бўлган суратлар токчаларда турибди, – деди Тео. – Томоша қилиб бўлгач, тушиб фикрингни айтарсан?

– Нега бунақа сирли кулимсираяпсан, Тео?

– Кўришгунча, – у шундай дея ўз хужрасига кириб кетди.

* * *

«Наҳот жиннихонага тушиб қолган бўлсам?»

Винсент фаромуш бўлиб, токчага яқин турган курси тарафга юрди. Унга ўтириб, кўзларини артди. Ўн икки ёшдан бери у бир хилдаги суратларни биларди: уларда ранглар қуюқ ва тунд, матодаги ҳар бир шакл аниқ ва тугал туширилган, текис ва юпқа бўёқ қатламлари бир-бирига мингашиб турарди. Ҳозир кўраётганлари эса, аввалги суратларга умуман ўхшамасди. Уларда юпқа бўёқ қатламлари сезилмайди.

Винсент йўл-йўл, тивит қўйлақда тасвирланган эркак сурати олдида тўхтади. Эркак бақувват қўллари билан кичикроқ яхтани бошқариб

борарди. Ёнида эса қўлларини тиззаси устига қўйган аёли ўтирибди. Винсент рассомнинг фамилиясига эътибор қаратди.

– Яна Монеми? – дея ажабланди. – Аввалги дарё пейзажларига умуман ўхшамабди.

Кейин у имзога диққат билан кўз югуртириб адашганини пайқади. Бу рассомнинг фамилияси Моне эмас, Мане экан. Шунда бу рассомнинг бир пайтлар одамларнинг нафратига учраган “Ўтлоқ устидаги нонушта”, “Олимпия” каби суратларини эслади. Нимагадир Маненинг суратлари унга Эмиль Золянинг асарларини эслатди. Ҳар икки ижодкорнинг асарларида ҳам ҳаёт ҳақиқати бор бўйича, ёрқин бўёқларда акс этарди.

Винсент Маненинг услубига диққат билан тикилди. Унда ҳамма шакллар, тасвирлар худди аслидагидек акс этарди. У курсига ўтириб, суратларга яна бир кур кўз ташлаб чиқди. Шунда у тасвирий санъатда нима сабабдан бунчалик ўзгаришлар бўлаётганини пайқади. Бу рассомлар ўз асарларини ҳаво билан тўлдиришган! Тоза, ҳаётбахш, янги ҳаво билан! Шу боис уларга қараган одам тоза ҳаводан нафас олгандек енгил тортади. Ҳа, улар ўз асарларида ҳавони кашф этишган! У анъанавий рангтасвир ўз умрини яшаб бўлганини англади.

Винсент ўрнидан туриб, зинапоя тарафга юрди. Тео салонда эди. У акасининг юзидан бирор маъно уқиш учун табассум ила унга синчков назар солди.

– Қалай, Винсент? – сўради у.

– Ох, Тео! – дея хўрсинди ака. Нимадир демоқчи бўлди, аммо ҳоли етмади. Яна у тепага, токчаларга назар солди. Кейин эса, галереядан чиқиб кетди.

Мана, у хиёбон бўйлаб кетиб борарди. Саккиз қиррали иморат ёнига бориб тўхтади. Кейин эса кўприкнинг ёнидан пастга, Сена соҳилига тушди.

Бир четга ўтириб, қўлларини сувга ботирди. Кейин кўприк орқали чап соҳилга ўтиб олди. Қабристондан ўтиб, чапга бурилди ва катта вокзалнинг қаршисидан чиқди. Сенадан ўтганини ҳам унутиб, полициячидан Лаваль кўчасига қандай ўтишни сўради.

– Лаваль кўчасига? – ажабланди полициячи. – Сиз шаҳарнинг бошқа томонидасиз, жаноб, Сиз Сенанинг нариги соҳилига ўтишингиз керак.

Винсент шаҳарни узоқ муддат бемақсад кезиб чиқди. Кенг, ораста хиёбонларни ҳам, тор ва ифлос жинкўчаларни ҳам, шаробхоналар қатор тизилган даҳаларни ҳам айланиб чиқди. Ниҳот, Ғалаба аркаси кад ростлаган тепалик қаршисидан чиқиб қолди.

Лаваль кўчасини у кечга яқин кидириб топди. Бу пайтда у каттик чарчаганди. Кейин дарров ўз суратларини очиб, ерга ёя бошлади. Сўнг ўзи чизган суратларга тикилиб қолди. Ё раб, бу суратлар бунча тунд ва кўримсиз бўлмаса? Уларда ҳаёт нафаси умуман сезилмайди. Худди ўзи билмаган ҳолда ўтган асрга бориб шу суратларни ишлаб қайтгандек...

Тео қайтиб келганда қоронғи тушиб қолган, Винсент пол устида паришонҳол ўтирарди. Тео акасига жим термилиб қолди.

– Винсент, – деди у ниҳоят, – қалбингдан нима ўтаётганини сезиб турибман. Сен қаттиқ изтиробдасан, тўғрими? Биз рангтасвирдан бошқа муқаддас санаб келинган ҳамма нарсадан воз кечишимиз керак.

Винсент қизарган кўзларини укасига қадади:

– Тео, нега индамадинг? Нега шу пайтгача менга оғиз очмадинг? Нега мени бу ерга эртароқ олиб келмадинг? Сени деб мен нақ олти йилни бой бердим.

– Бой бердинг? Ҳечам-да! Сен ўз йўлингни топиб олдинг. Энди сен дунёда яғонасан. Бошқа Винсент Ван Гог йўқ. Ҳеч ким сендек чиза олмайди. Агар сен ўз услубингни тополмай келганигда, Париж сени аллақачон ютиб юборган бўларди.

– Энди нима қилишим керак? Манави ахлатни қара! – у ўзининг тунд полотносига имо қилди. – Бу ўлик суратларнинг кимга кераги бор?

– Сен импрессионистлардан ўрганишинг керак. Ранг ва колоритни улар чуқур тушунишади. Фақат шуни ўргансанг етади. Қолган бари жойида. Ҳеч қачон Париж сени ютиб юборишига йўл қўйма. Бу ерда сени импрессионистлар яхши танишади. Уларга сен ҳақингда кўп айтганман. Энди эса, мен билан юр. Сени бир жойга элтаман. «Брассери Юниверсель» ресторанига. У ерда мириқиб хурсандчилик қиламиз. Париж билан Винсент Ван Гог учрашган кутлуғ кунни бирга нишонлаймиз.

*Рус тилидан
Рустам ЖАББОРОВ ва
Мунира НОРОВА таржималари*

НЕМИСЗАБОН НОБЕЛЬ МУКОФОТИ СОВРИНДОРЛАРИ АСАРЛАРИДАН ИҚТИБОСЛАР

“Тил озодликнинг сўнги масканидир”

Ҳайнрих Бёлль

“Биз китоблардан ҳар доим ўзимизни топамиз”

Томас Манн

“Фантазия – ҳақиқатнинг соҳибжамол қизи, аммо онасидан бироз шаддодроқдир”

Карл Шнителлер

“Секин юрсанг ҳам, из қолдир”

Гюнтер Грасс

“Имкониятни юзага чиқариш учун имконсизлик қайта-қайта синаб кўрилмоғи лозим”

Ҳерман Ҳессе

“Изтиробсиз даҳолик йўқдир”

Теодор Моммзен

Шавкат КАРИМОВ таржимаси

НЕМИС МУМТОЗ ШЕЪРИЯТИДАН НАМУНАЛАР

БАЛЛАДАЛАР

Немис адабиётида баллада жанри алоҳида ўрин тутади. Баллада (провансал шевасида balada, ballar – рақс тушмоқ, лотинчада ballo – ўйноқилик) – бир неча жанрларни бирлаштирган, ўрта асрларда авж олган кинояли, жиддий мавзуларни юморга йўғирган, гап-гаштакларда куйланадиган шеърий асар. Мумтоз немис балладалари халқона фольклордан келиб чиққан, Фарангистондан Италияга, кейин Олмонияга кўчган. Бу халқ аъёналарини ҳатто немис маърифатпарварлари ва романтиклари Б. Бюргер, Шиллер, Гете, Уланд, Гейне давом эттирганлар. Балладанинг унсурлари сифатида эпикликни, сюжетга эгаликни, драматизм ва руҳий чуқурликни, ахлоқийликни, мусиқавийликни санаш мумкин.

СУВ ВА ШАРОБ ҲАҚИДА БАЛЛАДА

Яқинда эшитдим ниҳоят –
Шароб ва сув ҳақда ҳикоят,
Баҳс этибди эрта-кеч тинмай
Оқар сув ва оташин, ол май.

Гердайибди сувга ул шароб:
“Хамма юртда менман энг сероб!
Майхоналар лик тўла хум бор,
Ҳар кеч ичар мени дўсту ёр”.

Сув айтибди: “Жим бўл, эй шароб!
Мен билан сен тенгмас ҳеч қачон!
Қайиқларнинг зўрин ташийман,
Мен туфайли ишлар тегирмон”.

Шароб айтди сувга ўша дам:
“Сўнг томчини ичгач, масрур он
Мадҳ айтади менга ҳар одам,
Хоҳ бойвачча ва хоҳ у чўпон”.

Сув айтибди: “Гердайма, шароб!
Мен бор уйда иш жуда сероб –
Кир юварлар мен билан мудом,
Пазандалар пиширар таом”.

Аммо май ҳам бўш келмас минбаъд:
 “Мен жангларда ботирга мадад!
 Лаблар шароб тотган у фурсат,
 Баҳодирда жўшар жасорат”.

Сув сўзлабди: “Тинглагин фақат,
 Ҳаммомларда сув-ку энг роҳат?!
 Оташюрак жононлар мудом
 Сувга тушиб, оларлар ором”.

Сувга яна гап отди шароб:
 “Мени ичар бургомистр жаноб?!
 Мен-ла яшар вақтин ҳар оқшом,
 Бременда, қўлда майли жом”.

Сўзлабди сув: “Шошилма, шароб!
 Хонадонлар ёнганда шу тоб,
 Ким ёприлар оловга, айт, ким?!
 Ёнғинларни ўчирган ўзим!”

Сувга жавоб берибди шароб:
 “Табибларда мен мудом сероб!
 Дориларнинг барин, эй ҳабиб,
 Спирт билан қорийди табиб!”

Сув сўзлабди: “Майлига, бироқ
 Кунсткамерада сенмас, мен – тотли,
 Сув парилар чашмидан оқиб,
 Элга ўзим улашгум шодлик”.

Шароб сувга мақтанар тинмай:
 “Ҳар байрамда хумлар тўла май,
 Шу одамлар қувонсинлар деб,
 Отиламан фаввора бўлиб”.

Сув айтибди: “Шароб, менга бок,
 Дарё, денгиз – сув тўла ҳар чок,
 Улкан кемаларни судрайман,
 Чексиз сувга тўладир уммон!”

Шароб сувга айтибди шу он:
 “Ток, узумда ўзим намоён.
 Нозик қўллар боғда кезишар
 Ва шохлардан мени узишар”.

Сув сўзлабди: “Шароб, жавоб бер,
 Ким узумни суғорган, ахир?
 Боғлар сувсиз бўларди хароб,
 Сен ҳам асло бўлмасдинг, шароб”.

Тан олибди шу онда шароб:
 “Начора, мен сеники шу тоб,
 Фақат менга тегма, ўтавер,
 Ўз йўлингда секин кетавер”.

Сув айтибди: “Омон бўл, ошна!..”
 Аммо шу он – майчи ҳам ташна –
 Мўмай фойда шавқида жўшиб,
 Сувни майга юборди қўшиб...

ҲАЁТ ВА ЎЛИМ БАҲСИ ҲАҚИДА БАЛЛАДА

Ҳаёт қилди тавалло:

“Меникидир бу Дунё,
 Қувончи, қўшиғи, ғала-ғовури – мен.
 Мен – кўкда офтобмен, ернинг нури – мен»
 Ҳаёт шундай қилди тавалло:
 “Меникидир асли – бу Дунё!»

Ўлим ҳам айтди шу дам:
 “Йўқ, меники бу Олам.
 Дунёни зулматга кўмаман абад.
 Қўшиқлар ҳам тунда тинади албат”.
 Ўлим шундай сўзлади у дам:
 “Меникидир асли – бу Олам!”

Ҳаёт унга сўз айтар шу дам:
 “Йўқ, меники асли – бу Олам!
 Майли, сен мармардан қабр эт барпо,
 Муҳаббатни кўмолмайсан тупроққа асло”,
 Шундай Ҳаёт қилди тавалло:
 “Меники, меники – бу Дунё!”

Яна Ўлим айтарди чакки:
 “Йўқ, бу Дунё – меники!
 Жанг бошларман, йўлларман ўлат.
 Қабрга тушади бор инсоният”.
 Ўлим шундоқ деди-да, илло:
 “Ҳа, меники асли бу Дунё!”

Аммо Ҳаёт қилди тавалло:
 “Йўқ, оқибат меники Дунё!
 Қабристон ҳам шудгор қилинар, шундай;
 Уруғ унар, далаларда шовуллар буғдой”
 Ҳаёт шундоқ қилди тавалло:
 “Меники, меники – бу Дунё!”

АКА-УКА ҲАҚИДА БАЛЛАДА

Шундоқ ҳам бўларкан, ҳақдир тарози,
Ака-ука ногоҳ ўлди бир вақтда,
Камбағал бўлгани – жаннатда ҳозир,
Бойроқ яшагани куяр дўзахда.

Бўғар бой акани оташ олови,
У чанқоқ назарин фалакка қадар,
Ана, юкорида, жаннат боғида
Қардоши – укаси оромда ётар.

“Оҳ, севимли, кўнгилчан укам,
Мен томонга қара, садо бер, садо.
Озгина ҳаловат юборгин менга,
Сув юбор, ташнаман, бўляпман адо”.

“Оҳ, акам, бечора, бахтсиз, жон акам,
Сенинг оҳингни кўк тингларми бу он:
Сен ўз кучугингни гўшт-ла боқардинг,
Аммо гадога ҳам бермас эдинг нон”.

“Севимли, ягона, қалби пок укам,
Акангни ҳимоя айлагин, ёлвор:
Бу гуноҳларда ҳеч менинг айбим йўқ –
Барча кўргиликда бойлигим айбдор!

Дўзах оловида абад куйгунча,
Шармандалик ичра ёнгунча бу он,
Мен учун дунёнинг бор тоғларини
Елкада кўтариб турмоқлик осон.

Агар бу тоғлардан битта тошчани
Бир қушча опкетса йилда бир бора,
Билардим, бу ҳукм бир кун ўзгарар
Мени ҳам Худойим авф этар, зора”.

“Омин, омин! Унда ҳам, бунда ҳам
Бошқарар барини Яратган эгам.
Тавба қил, айлагин тинмай тиловат –
Сени ҳам оловда қолдирмас абад...”

Мартин ОПИЦ

(1597 – 1639)

* * *

Ҳар ёнда хиёнат, аза, уқубат,
Қабоҳат остида қуриган илик.
Ёлғон авжидадир, гўрда – ҳақиқат,
Зулм ардоқдадир, қувғин – яхшилик,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

51

Содом ва Гоморра дунёсидир бу –
 Мен нотавон қандоқ, зулм ўтган сайин,
 Кулларни, қонларни, зулматни кўрмай,
 Муҳаббат ҳақида кўшиқ куйлайин?!

Нозик гулбаданлар, қимтинган лаблар?!
 Бу шеърлар ўликдир, бўм-бўшдир, ахир,
 Озурда қалбларга кераксиз, тамом!

Эл дардини ёзгин! Пайт келди! Йўқса,
 Сен – шоир эмассан. Сен – қофиябоз.
 Сени энди мангу тарк этсин илҳом!

Фридрих ЛОГАУ

(1604 – 1655)

ЖАСОРАТ

Бу даврда ким у – жасоратли инсон –
 Қорани қора деб, деса оқни – оқ?!
 Қотилларга мадҳ айтмаса ялтироқ,
 Ростин айтолмаса, айтмаса ёлғон.

ОРЗУЛАР РЎЎБИ

Уйни орзу қилсам, макон истасам,
 Барига етказди Ўлим – оқил сўз:
 Мен урушда ўлдим, қабрга кирдим,
 Бу уйда ўлим ҳам, ғам ҳам дахлсиз.

ҲОКИМИЯТ

Элни бошқармоққа чоғла юзингни,
 Токи бошқаролсанг агар ўзингни.

ПУЛЛАР

Мудом пул истайди кекса ҳам, ёш ҳам:
 Бири – жамласам дер, бири – сарфласам.

ЎЗИНГНИ ЕНГМОҚ

Ҳа, ўзинг-ла кураш – энг мураккаб жанг.
 Асли ғолибдурсан – нафсингни енгсанг.

Андреас ГРИФИУС

(1616 – 1664)

БАРИ ЎТКИНЧИ

Қаёққа карама – бари ўткинчи.
 Сен уй қураяпсан?! Бекор бу жонлар.
 Шаҳарлар бир куни шудгор бўлади,
 У ерда қўй боқиб юрар чўпонлар.

Воҳ, сўлар энг алвон гул ҳам бегумон,
 Шовкин ҳаёт сўнги сокин қабристон.
 Мрамар ҳам, темир ҳам охири тупроқ,
 Бахтинг кети фоже... Ҳамиша шундоқ!

Ўтади туш каби ғалаба, зафар:
 Замоннинг кўзюмуқ ўйинларига
 Қарши туrolмайди нотавон инсон.

Дунё – чанг ва тупроқ, шамол сепган кул.
 Ҳаммаси ўтади. Мен ҳам ўламан.
 Қоришиб кетаман абадиятга.

Христиан ГОФМАНСВАЛДАУ

(1617 – 1679)

ЗАМИНДАГИ ҲАЁТ

Нимадир дунёнинг сохта чехраси?
 Нима бу – ялтироқ либосли ҳаёт?
 Ердаги борликнинг бору йўқ йўли
 Қисқа бир фурсатдир, ғамдир беадоқ.
 Ҳаёт – зулмат ичра бир дамлик чакмоқ,
 Ҳаёт – ўлат кезган жарда яшамоқ,
 Укубат қамалган қоронғу қамоқ.
 Барчасин ўраган ҳашам ялтироқ,
 Буюклик бўшлиғи ичра бўғилмоқ.
 Қабрлар устида кўқарган майса –
 Шу оний ҳаётни боқувчи тупроқ.
 Аммо, руҳим, сен вужудга менгзама!
 Тақдирдан нолима, бариси бекор.
 Ялтироқ умиддан, сохта бахтданмас,
 Нажотни ҳақ йўлдан излагин, абгор!
 Алдовчи саробдан қочгин, югургин,
 Нафснинг домидан қутул, албатта,
 Шунда етадирсан орзуга аён,
 Гўзаллик, боқийлик ери – жаннатга!

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Ангелус СИЛЕЗИУС

(1624 – 1677)

ФИКР ПАРЧАЛАРИ

Дунёда энг ажиб мўъжиза – одам:
Унда илоҳийлик, инсонийлик жам.

Нима қилай, ахир, бари-бари менда мужассам:
Лаҳза ва мангулик, кундуз ва кеча,
Эзгулик, ёвузлик, ҳаёт, ўлим ҳам?!

Фалакка қарайсан? Ёнма ўчингдан,
Худо тепангдамас, кўрар ичингдан.

Бой киши молим кам деб ёзғирар, бок –
Ишонгин: кўзи оч — гадойдан қашшоқ.

*Рус тилидан
Карим БАҲРИЕВ таржималари*

Ҳайнрих ҲАЙНЕ

(1797 – 1856)

Бир пайтлар халқимиз орасида номи Генрих Гейне деган русча талаффуз орқали машҳур бўлган буюқолмоншоири Ҳайнрих Ҳайненинг (1797–1856) Ойбек, Миртемир, Хайриддин Салоҳ таржимасидаги лирикаси шеърхонларимиз орасида шуҳрат қозонган. Зеро, Ҳайне лирик туркумлардан ташкил топган ўзига хос шеърлий роман яратган шоир. Уни муаллиф “Қўшиқлар китоби” деб номлаган. Таниқли шоиримиз Абдулла Шер ана шу буюқ асарни аслиятдан таржима қилди. Қуйида мазкур асарга оид “Ишқий қўшиқлар” туркумидан баъзи шеърларни эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

ИШҚИЙ ҚЎШИҚЛАР

* * *

Изғирин қийнади бизни узоқ вақт,
Ниҳоят, гул сочиб келди чўғдек Май,
Ҳар ёнда тобора кулиб-яшнар бахт,
Мен, лекин, ҳайронман қувнаб кулолмай.

Чечаклар шивирлар, кўнғироқлар жўр,
Кушчалар гапирар масалдагидай
Ва лекин тинглайман уларни базўр,
Кўнғлимга сиғади на кўк, на тўрғай.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

54

Одамлар жонимга тегди-ку бутун,
 Қочаман ҳаттоки дўстимдан, найлай,
 Найлай мен, «хоним» деб атарлар бугун –
 Бўлса ҳам маҳбубам аввалдагидай.

* * *

Мен то чўзиб юрарканман, қилмай рози дил,
 Ёт ерларда оҳлар уриб, кезиб неча йил,
 Қутабериш маҳбубамнинг жонига тегди
 Ва ўзганинг кўкрагига бошини эгди,
 Турмуш қурди янги ишқнинг бовари билан,
 Бориб турган овсарларнинг овсари билан.

Менинг ёрим бирам нозик, бирам мулойим,
 Хуш сурати кўз олдимдан кетмайди доим.
 Ёноқлари қизил гул-у, кўзи бинафша,
 Йилдан-йилга лов-лов ёнар, қулф урар яшнаб.
 Лекин, эвоҳ, шундай ёрни бой бердим мангу,
 Бориб турган овсарлардан овсарлигим шу.

* * *

Бир қарағай туради танҳо
 Зунг чўққида, бийдай Шимолда.
 Қор-қировдан оққа бурканиб,
 Чайқалади мудраган ҳолда.

Тушларига кирар Кунчиқар,
 Кунчиқарда ўсар бир хурмо, –
 Бозиллаган чўғдек қояда
 Армон билан яшар у танҳо.

* * *

Менинг улкан дардимдан, хайҳот,
 Пайдо бўлур жажжи қўшиқлар;
 Ёр қалбига улар ошиқар
 Жаранг солиб, чиқариб қанот.

Сўнг қайтарлар кўзим ўнгида
 Яна дарҳол, аламли, титроқ.
 Титрарлар-у, айтмаслар, бироқ,
 Не гаплигин ёрим кўнглида.

* * *

Маҳбубамдан айро тушган кун
 Мен кулгуни унутдим бутун:
 На қўполу на нозик ҳазил
 Кулдиrolмас мени энди, бил!

Маҳбубамдан айро тушган дам
 Мен унутдим ёш тўкмоқни ҳам;

Юрак тўла кўзёшу фарёд,
Йиғлолмайман мен эса, хайҳот!

* * *

Йўқланмаган арвоҳдек кечмиш
Бош кўтариб қабридан гоҳо,
Эслатади яшаганимни
Ёнгинангда бир пайтлар, барно.

Тонг саҳарлаб тентирдим ёлғиз
Кўчаларда ғамгин, саргардон.
Ўткинчилар тикиларди жим
Менинг синиқ рангимга хайрон.

Қулай эди, лекин тунлари,
Кўчаларда ойдин сукунат;
Мен кимсасиз бўм-бўшлик аро
Соям билан кезардим фақат.

Акси садо берарди бўғик
Кўприк узра ҳар бир кадамим.
Булутларнинг орқасидан ой
Кузатарди мени тунд ва жим.

Мен тўхтардим уйинг олдида,
Тикилардим дўнглиқдан қотиб.
Деразанга талпинган юрак
Дод соларди ўзни йўқотиб.

Мен билардим, парданг ортидан –
Бош кўяркан юмшоқ паркувга –
Бир қарардинг доим ойдинда
Ҳайкал бўлиб қотган қайғуга.

* * *

Бир бўз йигит севди ёш қизни,
Қиз кўнглида бошқа йигит бор;
Бошқа йигит ўзгасини дер,
Шу ўзга қиз унга бўлур ёр.

Аламидан аччиқма-аччиқ,
Ёш, мағрур қиз ким тўғри келса,
Шартта тегиб кетар-у, эвоҳ,
Тамом бўлар бўз йигит эса.

Бу ҳол ғоят эски, одатий
Ва абадий янги, турфадир.
Аммо кимки шу ҳолга тушса,
Бир умрга қалбан мурдадир.

* * *

Ул кўшиқни яна тинглайман,
Уни ёрим куйларди, хайҳот;
Дарз кетгудек кўксим инграйман,
Ёввойи мунг боса бошлар бот.

Изтиробда мен телбанамо
Югураман ўрмонга дилхун,
Аламимни у ерда танҳо
Кўзёш қилиб тўкмоқлик учун.

* * *

Кўрдим қирол қизини тушда,
Кўзлари ёш, ранги қордай оқ.
Уни суюб тутдим оғушда,
Жўкизорда тун бўйи титроқ.

«Керак эмас отангнинг тахти,
Олмослару гавҳар керакмас.
Керак эмас тождорлик бахти,
Менга фақат ўзинг бўлсанг, бас».

Менга деди кўлимни сиқиб;
«Иложим йўқ, қабр – маконим,
Фақат тунда келаман чиқиб,
Бир кўрай деб васлингни, жоним».

* * *

Суюқлигим, бизлар ёнма-ён
Жажжи қайиқ ичра ўлтириб,
Сокин тунда сузамиз комрон,
Измимизни мавжларга бериб.

Элас-элас кўзга ташланар
Ойдиндаги оқпар ул маъво;
Туман ичра куйлар шарпалар,
Аста янграр майин бир садо.

Муҳаббатнинг дардига малҳам
Бу садолар яқиндир бизга;
Биз эса-чи, тўхтамай, пурғам
Йўл оламиз олис денгизга.

* * *

Мени қадим эртақлар аро
Имлаб оппоқ кўллари билан,

Кўшиқ айтар, чорлар бир барно
Тилсимларнинг сирли юртидан.

У ерларда ғаройиб гуллар
Товланади заррин ёғдуда,
Бир-бирига боқиб ловулар,
Мавжланади ажиб туйғуда;

У ерларда дарахтлар сўйлар,
Бир-бирига роз айтар бедор,
У ерларда ирмоқлар куйлар,
Ҳар биттаси тордек жарангдор;

У ерларда севги тугёни
Кўшиқларга оҳанг бахш этар,
У ерларда ҳислар исёни
Юрагингда гуриллаб кетар!

Ох, қанийди ул юртга кетсам,
Яшасайдим бир бор дил-дилдан,
Бир бор мени тарк этсайди ғам,
Қанот қоқсам эркин кушдек шан!

Аммо ул юрт – ширин бир армон,
Тушларимда бўлару пайдо,
Кўпик каби, куёш чиққан он,
Бир ярқ этиб, йитар доимо.

* * *

Мен сени севганман, севаман ҳамон!
Кунфаякун бўлиб бор олам агар,
Босиб қолса ҳамки мабодо осмон,
Ишқим олов бўлиб отилиб чиқар!

* * *

Товланганда нукра каби ёз,
Айланаман саҳарги боғда.
Шитирлашиб пичирлар гуллар,
Мен кезаман, лекин, фироқда.

Шитирлашиб пичирлар гуллар
Менга боқиб ҳамдard, басма-бас:
«Опамиздан, эй, дардманд ошиқ,
Хафа бўлмоқ инсофдан эмас!»

* * *

Улар менга алам ўтказди,
Кўзғадилар жаҳлимни баттар:
Қай бировлар суйгандан қилса,
Куйганидан қилди бировлар.

Улар заҳар қилди нонимни,
Сувимни ҳам қилдилар заҳар:
Қай бировлар суйгандан қилса,
Куйганидан қилди бировлар.

Лекин, ҳануз қалбимни ўртаб,
Азобларга қўйган ул жонон –
Ёмонлик ҳам қилмади менга,
Севмади ҳам мени ҳеч қачон.

* * *

Тенги йўқ ёз, жазирама ёз
Юзгинангда ловулар, жонон:
Тенги йўқ қиш, қақшатқич аёз
Қалбгинангда бугун ҳукмрон.

Дунё иши, лекин, ўзгариш,
Ўзгаргайсан сен ҳам бегумон:
Юзларингга бир кун тепчиб қиш,
Юрагингга кирар саратон.

* * *

Ошиқ-маъшуқ тушганда айро
Бир-бирига узатади қўл,
Кўз ёш тўкиб айтарлар видо,
Иккиси ҳам хўрсинар бир йўл.

Бизлар эса тўкмадик кўз ёш,
Оҳ чекмадик иккимиз дилхун.
Фақат кейин, маъюс чайқаб бош,
Якка-якка йиғладик нигун.

* * *

Оғуланмиш менинг куйларим, –
Айт, мумкинми ўзга ҳол, барно?
Гуллаб турган умримни, ахир,
Заҳарладинг қилмасдан парво.

Оғуланмиш менинг куйларим, –
Айт, мумкинми ўзга ҳол, барно?
Юрагимда кўпдир илонлар,
Сен ҳам борсан ўшалар аро.

* * *

Чиқиб олиб тоғ чўққисига
Бериламан йиғлоқ туйғуга:
“Нега энди қуш бўлмадим!» деб,
Ёш тўкаман ботиб қайғуга.

Нега энди қадирғочмасман, –
 Мен сен томон учардим дарҳол.
 Ва деразанг рўпарасига
 Ин курадим бешак, ойжамол.

Нега энди булбул эмасман, –
 Мен учардим сен томон мамнун
 Ва энг ёниқ қўшиқларимни
 Сенга атаб куйлардим ҳар тун.

Нега энди чуғурчукмасман, –
 Мен кўнардим бориб кўксингга.
 Чунки бемор чуғурчуқларни
 Даволамоқ одатдир сенга!

* * *

Мен уйқуда аччиқ ёш тўқдим:
 Ўлганмишсан тушимда, ҳайҳот!
 Уйғондим-у, тун оғушида
 Ёш куйилди кўзимдан бот-бот.

Мен уйқуда аччиқ ёш тўқдим:
 Кетганмишсан тушимда ташлаб.
 Уйғондим-у, тун оғушида
 Фарёд чекдим кўзимни ёшлаб.

Мен уйқуда аччиқ ёш тўқдим:
 Биргамишмиз тушимда, барно.
 Уйғондим-у яна йиғладим,
 Ҳанузгача кўз ёшим дарё.

* * *

Сени ҳар тун тушда кўраман,
 Тикиласан менга меҳрибон,
 Қувонч ёшим тиркираб кўздан,
 Йиқиламан пойингга комрон.

Сен тикилиб мушфиқу мунглуғ,
 Чайқатасан, оҳ тортиб, бошинг;
 Кўзларингдан аста қуйилар
 Томчи-томчи инжудек ёшинг.

Сирли сўзлар шивирлаб менга,
 Сарв гултож тутасан, эркам.
 Кўз очсам, бас, ҳайҳот, сарв йўқ,
 Эслолмайман сўзларингни ҳам.

* * *

Ташқарида зулмат ва сурон,
 Ёмғир қуяр, увлайди шамол;

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

60

Паноҳ топмиш қайлардан бу пайт
Жажжигинам менинг, гулжамол?

У суялиб дарча рахига
Хонасида ўлтирар ёлғиз;
Тош қотганча, кўзларида ёш,
Тун қаърига тикилар ожиз.

* * *

Куз шамоли шохларни букар,
Тун совуғи намчилу из-из;
Мен ўрмонда қичайман отни,
Ёмғирпўшга бурканиб ёлғиз.

Лекин менинг ширин хаёлим
Отимдан-да учқурроқ бу кез;
Мени элтар қанотларида
Маҳбубамнинг гўшасига тез.

Итлар хурар, фонус тутганча,
Дарвозани очади малай;
Отни нуқиб, ошиб ўтаман
Мен остона-зинадан ўнғай.

Қалин гилам тўшалган хона
Иссиққина, ёруғу шинам.
Мени кучар қулочин ёзиб,
Интизорим, мушток маҳбубам.

Аmmo шамол увиллар шу дам,
Бошин силкиб менга дер эман:
“Шу пайт қайга, эси йўқ отлик,
Бормоқчисан далли ўй билан?!”

* * *

Кўҳна кўшиқ, аччиқ кўшиқлар,
Ёвуз таъбир қора рўёлар!
Мен уларни кафанлар эдим
Лойиқ тобут топилса агар.

Кафанлардим ненидир яна,
Нелигини билмайман бу дам:
Фақат тобут бўлгуси улкан
Ҳайдельбергнинг бўчкасидан ҳам.

Яна шундоқ замбил керакки,
У мос бўлсин тобутга, якто.
Ошиб тушсин эн-бўйи унинг
Майндаги кўприқдан ҳатто.

Ҳар қайсиси муқаддас Кёлн
Авлиёси Христофордан
Пахлавонроқ биродарларни –
Чорланг: келсин ўн икки улкан.

Тик қояга элтиб тобутни,
Ташласинлар денгизга илдам:
Тобутига яраша, дўстлар,
Улкан бўлсин, ахир, қабр ҳам!

Менга бундай каттакон тобут,
Биласизми, зарур не учун?
Мен севгиму дардимни унга
Битта қилиб жойлайман у кун.

*Олмон тилидан
Абдулла ШЕР таржималари*

Бертольд БРЕХТ
(1898 – 1956)

ЎЛИК АСКАР ҲАҚИДА АФСОНА

1

Тўрт йилга чўзилди жанг,
Тинчлик мўрт, сарсон, гаранг
Аскар қўлини силтаб,
Қулаб тушди дафъатан.

2

Хуружин қўймас уруш,
Қайсар кайзер-да хомуш.
Бемаҳал ўлди аскар,
Бошчи бошсиз, фаромуш.

3

Гўрда тун салтанати,
Аскар ухлар, лаънати.
Қабристон томон келди
Шифокорлар ҳайъати.

4

Қимдир қабрни очди,
Ўлим уйқуси қочди.
Аскар қўзи лик тупроқ,
Ким мурдага сув сочди?

ЖАҲОН АДАБИЁТИ
62

5

Ташхис кўйди шифокор,
Аскар тилсиз, бемадор,
Жанг қилмоққа яроқли,
Факат суянчиқ даркор.

6

Чикди ўлик юзага,
Ранг берилди юзига,
Темир қалпоқ бўлмаса,
Бош тегарди юлдузга.

7

Томоғига қуйиб май,
Калла тушар пайдар-пай,
Икки ёнда жуфт сингил,
Бева йўл бошлар, ҳай-ҳай!

8

Аъло ўтди кўриқдан,
Фарқ қилмайди тириқдан,
Поп исириқ тутатар
Ис кетсин деб ўликдан.

9

Чалина бошлар бурғу,
Ҳилпираган байроқ-ку,
Икки тиргович суяр,
Аскар жанг учун чоқ-ку.

10

Санитарда бор-да эп,
Керак бўлса берар зеб.
Худодан тиланарлар
“Аскар хок бўлмасин” деб.

11

Муҳими байроқ тикми?
Ишонч ҳали тирикми?
Одамлар фарқлай олмас
Сафда юрган ўликни.

12

Фрак ичра оқ кўйлак,
Борар ерни тепарак.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

63

Ул немис зодағони
Элга бўлғуси ўрнак.

13

Чалар ҳарбий оркестр
Жанговар куйни бир-бир.
Аскарни олға сураб
Шамол эсанча ғир-ғир.

14

Қуёнларда мўл ғайрат,
Ит, мушук жўр-нақорат,
“Фаранги бўлиб яшаш
Мавжудотга ҳақорат.”

15

Аёл бор, кўзин сузар,
Аскар борар кент, гузар,
Тол эгилар, кулар ой,
“Ур-ра” садоси юзар.

16

Нағора тум-така-тум,
Поп, мушукда баланд ун.
Ўртада ўлик аскар
Маст маймундай борар гунг.

17

Аскар қишлоқ, ўрамдан
Ўтса, ҳеч ким кўрмаган,
Ҳамроҳи шовқин-сурон,
Кўк сесканди “уррадан”

18

Ўлик аскар юради,
Халойиқ ҳайқиради,
Ғолиб мардни эл тугул
На ой, юлдуз кўради.

19

Юлдуз сўнади чарчаб,
Нурлар ҳам парча-парча,
Ўлик аскар-чи яна
Ўлар қаҳрамонларча.

1918 йил

ҚЎШИҚЛАР

Кураж момо қўшиғи

Эй, қўмондон, жарлик келса айт,
Аскарларни асрамоқлик шарт,
Аробам зўр, янги пойафзал
Кийиб олсин пиёда аввал.

Бошинг узра ўқлар жаласи,
Баданингда бит, қандаласи,
Жон олғич шай хоҳлаган маҳал,
Ўлмоқ янги этик-ла афзал.

Насронийлар, эриди музлар,
Тун қабрида ухлар жонсизлар,
Гўрдан қалқинг ўлик-тириксиз,
Олға, буюк жангга кераксиз.

Қовурдоғи шаробу майсиз,
Аскарни ҳеч жангчи демайсиз,
Қорнин тўйдир, кайфи тарақми?
Ўлдирмоққа шай бўлар халқни.

Аскарни бок, бўш қоп тик турмас,
Кайфи борни ҳатто жин урмас,
Томоғидан ўтмаса таом,
Ўз пашшасин кўримас нодон?

Насронийлар, эриди музлар,
Тун қабрида ухлар жонсизлар,
Гўрдан қалқинг, ўлик-тириксиз,
Олға, буюк жангга кераксиз.

* * *

Эҳ, бу жасоратинг кимга ҳам керак,
Қаҳрамонликларинг нархи бир кепак,
Худо ўзинг асра, ёрда йўқ юрак.

Найза тутган аскар борар шарқ-шарак,
Шошқин дарё ичра зумда бўлар ғарк,
Муздай оғушига сув ютар бефарқ,

Уйнинг томи узра чиқади юлдуз,
Аскар бевасида жуфт эмас, минг кўз,
Эр мардлиги ҳақда ҳеч ким айтмас сўз,

Дарёнинг тубида аскарнинг гўри,
Жангга юборганнинг эсламас бири,
Аскар хотинининг ортади шўри.

* * *

Ким жангда қилмас шиддат,
Ўлжа тегмас оқибат,
Савдогарга фарқи йўқ,
Пишлоқ сотар ёки ўқ.
Кимдир устомон, айёр,
Билмас тақдирда не бор.
Ўзига ин, уй қуради,
Оқибат гўри тайёр.
Ким ташлаб жанг майдонин,
Сарфлар ёлғиз имконин,
Билмаски топширади
Икки қўллаб ўз жонин...

* * *

Алла, алла, шитирлар сомон,
Бу дунёда борми бут инсон,
Йиғлар, кулар бошқа болалар,
Бўйга етган қизим гунг ҳамон.

Алла, алла дейман, ғам ейман,
Кўпдир нон, мўл, баъзан кам ейман.
Дейман болни болам яласин,
Она кўзи доим нам дейман.

Оч биқинга ўқ ебсан, қизим,
Соқовгинам, не дебсан, қизим.
Бу дунёда яшаш ўрнига,
Жанг қизиган юрт кебсан қизим.

Алла, алла дейман, алла-ё,
Кўз юмишга етди палла-ё,
Гўр тупроғи юмшоқ, бир майин,
Гўрга бормай қайга борайин.

Польшада бир ўғлим жасади,
Иккинчисин кўп вақт йўқ хати,
Ўғил туғсам, бешиги мазор,
Салом, салом, жанг салтанати.

*Рус тилидан
Тўра МИРЗО таржималари*

Улла ХААН

(1946)

КУЗНИНГ БОШЛАНИШИ

Сен менга атиргул совға қиласан, бутаси – ўзингга.
Боғингдаги ўзи узилиб тушган олмаларни тухфа қиласан,
аммо... дарахтларни эмас, уйни эмас, фарзанд эмас.
Ва сенинг сўзларинг қушнинг чуғуридай енгил.

Мен сенга ёлвораман: мен билан узоқроқ қол,
кейин йўқол.
Мана, қушлар ҳам шу –
маймунжоннинг пишган меваларини чўқилаб,
қайгадир олиб кетарлар...
сенга ўхшаб.

АДАШУВ

Йигит айтарди:
муҳаббат – бу енгилгина қор,
ҳамманинг бошига қўнар баравар,
Сўнг тезда эриб кетар.

Маҳбубаси унга дерди:
йўқ, ишқ – гулхан,
ҳамма уни топтайди,
ёнгин катталашиб кетмасин дея.

Улар жим қолишди.
Бир-бирига отилди
ва узоқ кўкка боқиб, ерда ётишди.

Йигит қордай эриди, қиз ҳиссиётнинг гулханида ёнди.
Ва, албатта, иккаласи ҳам
қабргача чўзиладиган абадий муҳаббатга ишонмасдилар.

*Рус тилидан
Карим БАҲРИЕВ таржимаси*

Йоҳанн Петер ЭККЕРМАН ГЁТЕ БИЛАН ГУРУНГЛАР¹

*“Немис тилида ёзилган
асарларнинг энг яхшиси”.*
Фридрих Ницше

СЎЗБОШИ

Гёте билан бўлган гурунглар ва мулоқотларнинг ушбу мажмуаси ўзим бошдан кечирган, мен учун муҳим ва қимматли воқеаларни қоғозга муҳрлашга бўлган табиий интилиш самараси ўлароқ дунёга келди.

Сирасини айтганда, мен буюк инсон билан дастлаб танишганимда, кейинроқ у билан йиллар давомида ёнма-ён яшаганимда, унинг панд-насихатларига ҳамиша муҳтож эдим, шу сабабли унинг сўзларини келажак авлод учун сақлаш мақсадида жон деб ёзиб бордим.

Аmmo унинг тўққиз йил давомида мен ҳузур қилиб тинглаган фикр-мулоҳазаларининг чуқур ва бой маъносини чақар, ҳамда улардан жуда оз қисмини ёзиб олишга муваффақ бўлганимни ўйларканман, ўзимни баайни гўдак баҳор ёмғирининг ҳузурбахш томчиларини кафтида тутиб қолмоқчи бўлганида улар унинг бармоқлари орасидан тушиб кетгандек ҳис этаман.

Ҳар қалай, китобларнинг ҳам ўз қисмати бўлади, деганларидек, бу сўзлар уларнинг яратилиши ҳамда кейинроқ дунё бўйлаб тарқалишига ҳам, шунингдек, ушбу асарнинг юзага келишига ҳам тааллуқлидир. Кундалик ҳаёт ташвишлари ва турли бошқа юмушлар оқибатида гоҳо ойлаб бирон сатр ёзишнинг иложи бўлмасди; лекин кейин саломатлик яхшилангач, тағин ёзишга иштиёқ ва интилиш пайдо бўларди.

Бу гапларни мен, борди-ю ўқувчи ёзувлардаги саналарни солиштирмақчи бўлса, сезиларли камчиликлар учун узр сўраш мақсадида эслатиб ўтяпман. Мана шу бўшлиқлар туфайли анча-мунча муҳим нарсалар, жумладан, Гётеннинг турли жойдаги дўстлари ҳамда ҳозирги замоннинг у ёки бу ёзувчиси асарлари ҳақидаги фикрлари тушиб қолган, бошқа шуларга ўхшаш мулоҳазалари ҳарқалай ёзиб олинган. Юқорида айтилганидек, китоблар ўз қисматлари билан бирга дунёга келадилар.

Аслини олганда, мен бу жилдларга йиғиб, ўз мулкимга айлантиришга эришган ҳамда ҳаётимнинг том маънодаги беазаги, дейишга ҳақли бўлган ёзувларим учун Яратганга беадад шукроналар айтаман; шу билан бирга инсоният ҳам

¹ Журнал варианты.

бу битикларим учун мендан миннатдор бўлишига аниқ ишонаман.

Менимча, ўзида бебаҳо фикр-мулоҳазаларни жамлаган, ҳаёт, санъат ва илм борасидаги мазкур гурунглар нафақат кўплаб ҳодисаларга ойдинлик киритади, балки кундалик турмуш тасвирлари сифатида Гётенинг тимсолини, унинг хилма-хил асарларидан олган ўқувчи тасаввурини анча-мунча бойитади.

Шу билан бирга, мен Гётенинг ички оламини ҳар томонлама чизиб беришга муваффақ бўлдим, дея ишонаман. Бу фавқулодда инсон руҳиятини ҳақли равишда кўп қиррали олмосга қиёслаш мумкинки, уни қайси тарафга ўғирмагин, турли рангда товланаверади. У турлича вазиятларда, турли одамлар билан муносабатда бир хил бўлмади, шу боисдан, мақтанчоқлик бўлмасину, шундай дейишга ҳақлиман: у **менинг** Гётеим.

Ишонаманки, Гётенинг руҳий-маънавий таъсирида ёки у билан шахсан яқин бўлган барча одамлар ушбу китобга баҳо беришда менинг имкон борича ҳақиқатга яқин бўлишга ҳаракат қилганимни билади.

Шундай қилиб, кўпдан бери ардоқлаб келганим ушбу китобнинг дунё юзини кўришига оқ йўл тиларканман, унинг китобхон қалбига қувонч олиб киришини ҳамда унда эзгуликлар уйғотиб, дунёқарашини кенгайтиришини истайман.

Ваймар, 1835 йилнинг 31 октябри.

БИРИНЧИ ҚИСМ

1823

Ваймар, 1823 йилнинг 10 юни, сешанба

Бу ерга келганимга бир неча кун бўлди; фақат бугун Гёте хузурига келдим. У мени кучоқ очиб кутиб олди, Гётенинг менда қолдирган таассуроти шу даражада эдики, мен бу кунни ҳаётимдаги энг бахтли кун деб хисоблайман.

Кеча уникига келишга рухсат сўраб хат ёзганимда у бугун туш пайтиёқ келишимга рухсат берганди. Шундай қилиб, белгиланган вақтда келдим, хизматкор мени юқорига кузатиб чиқиш учун эшик олдида кутиб турарди.

Уйнинг ичкари қисми менда ўта ёқимли таассурот қолдирди; ҳар қандай дабдабадан холи, ҳамма нарса жуда оддий ва асл эди, зинапоярларда турган антик ҳайкалларнинг нусхалари Гётенинг тасвирий санъатга ҳамда қадим юнон тарихига қизиқишидан далолат берарди. Пастки қаватда бир қанча аёллар уй юмушлари билан у ёқдан-бу ёққа елиб-югуришарди, Оттилиянинг келган ўғилларидан бири яқин келиб, менга самимий нигоҳ ила боқди.

Атрофга бироз назар ташлаб олгач, ғоятда сўзамол хизматкор ҳамроҳлигида иккинчи қаватга кўтарилдим. У остонасида самимий меҳмондўстликнинг рамзи “Хуш келибсиз” (“Salve”) деган ёзув бўлган хонанинг эшигини очди, мен ўша ёзув устидан ҳатлаб ичкарига кирдим. У мени шу хона орқали хийла каттароқ иккинчи хонага бошлаб ўтди ва мен ҳақимда хўжайинига хабар бергунича шу ерда кутиб туришимни сўради. Хонанинг ҳавоси салқин ва оромбахш эди. Ерга гилам тўшалган, қизил канапе¹ ва шу рангдаги стуллар хона кўркига кўрк қўшар, бурчакда роял турар, деворларга турли катталиқдаги расм ва картиналар осилганди.

Рўпарадаги очиқ эшикдан худди шундай картиналар илинган тагин бир хона кўриниб турар, хизматчи ўша орқали ўтиб, мен ҳақимда хабар қилди. Кўп куттирмай Гёте чиқиб келди: устида сюртук, оёғида туфли...

¹ К а н а п е – бош томони хиёл кўтарилган кичикроқ диван.

Қанчалар улуғвор киефа! Ҳайратдан лол бўлиб қолдим. Бироқ у дарҳол хушмуомалалик билан сўз қотиб, мендаги довдирашга барҳам берди. Диванга ўтирдик. Мен уни кўриб турганим, унинг ёнгинасида ўтирганимдан шу қадар бахтли эдимки, унга бирон оғиз сўз айтолмасдим. У дарҳол менинг қўлэзмам ҳақида сўз очди.

– Мен ҳозир гўё Сизнинг ёнингиздан келаётгандекман, – деди Гёте, – эрталабдан бери Сизнинг ишингизни ўқияпман, у ҳеч бир тавсияномага муҳтож эмас, ўзи ўзига тавсиянома.

Кейин у тасвирнинг аниқлигини, фикрий изчилликни мақтади ва буларнинг бари яхши ўйланганини, пухта асосга қурилганини айтди.

– Мен уни тезроқ китоб ҳолида кўришни истайман, – давом этди у, – бугуноқ отлиқ почта билан Коттага хат юбораман, эртага қўлэзмани каретада жўнатаман.

Мен унга нигоҳим билан миннатдорчилик билдирдим.

Сўнг менинг бундан кейинги сафарим ҳақида сўзлашдик. Мақсадим, Райн вилоятига бориб, у ерда биронта тинч жойни топгач, янги бир нарса устида ишламоқчилигимни айтдим, сўнг Йенага бориб, ўша ерда жаноб Коттанинг жавобини кутмоқчилигимни билдирдим.

Гёте Йенада танишларим бор-йўқлигини сўради. Мен жаноб Кнебел¹ ҳузуридан паноҳ топиш ниятим борлигини билдиргандим, у мени яхши қабул қилишлари учун хат ёзиб беришини айтди.

– Ҳарҳолда яхши бўлди, – деди у. – Сиз Йенада бўлсангиз, бир-биримизга яқин бўламиз, бориб-келиб турамыз, зарур бўлганда хат ёзишимиз ҳам мумкин.

Биз хотиржам, дўстона кайфиятда узоқ гаплашдик. Гётега туриб айтмоқчи бўлган сўзимни йўқотдим, унга қараб тўймасдим. Юзи буғдойранг, серажин, ҳар бир ажин маънога тўла. Унда шунчалар олийжаноблик ва қатъият, шунчалар босиклик ва улуғворлик ҳукмрон эдики... У сокин, шошмасдан сўзлар, гўё улуғ роҳиб сўзлаётгандек туюларди менга. Назаримда у ўзгача бир олам эди, ҳар қандай мақтову танқидлардан юқори турарди. Унинг ёнида ўзимни эркин ҳис қилардим; шу лаҳзада мени ғаройиб хотиржамлик ўз оғушига олганди.

У ёзган хатим ҳақида тўхталиб, фикрим тўғри эканлигини уқтирди, яъни агар одам бир нарсани аниқ баён эта олса, у бошқа кўп нарсаларнинг ҳам уддасидан чиқа олади.

– Нималар бўлаётганига ўзим ҳам ҳайронман, – деди у кейин.

– Берлиндаги бир қатор олийжаноб дўстларимни яқинда эсладим-у, шунда Сиз ҳам ёдимга тушдингиз, – деди у, шу сўзларни айтarkan, мулойим жилмайиб. Сўнгра Ваймарда нималарни кўришим лозимлигини уқтирди ва менга ҳамроҳ бўлишни қотиби жаноб Крейтердан илтимос қилишини айтди. Энг аввало театрга боришни эсдан чиқармаслигимни тайинлади. Шундан сўнг қаерда тўхтаганимга қизиқди ва мени яна кўрмоқчи эканлигини, имкон бўлган заҳоти одам юборишини қўшиб қўйди.

Биз қуёқ хайрлашдик. Мен бахтли эдим, негаки, унинг ҳар бир сўзидан хайрихоҳлик ёғилиб турар ва унга маъқул бўлганимни ҳис этардим.

1823 йилнинг 11 юни, чоршанба

Бугун эрталаб Гётеникига таклифнома олдим, буни у ўз қўли билан ёзган эди. Унинг ҳузурида бир соатча бўлдим. Бугун у менга кечагига

¹ Кнебел Карл Людвиг фон (1744–1834) – ёзувчи, Гётенинг яқин дўсти, Ваймар шахзодаси Константиннинг муаллими.

нисбатан хийла бошқача кўринди, у баайни ёш йигитчадек қатъиятли ва чакқон эди. У олдимга кўлларида иккита қалин китоб билан чиқиб келди.

– Афсус, – деди у, – бу ердан тез жўнаб кетяпсиз-да, иккаламиз бир-биримизни яқиндан билиб олсак, яхши бўлармиди? Мен сиз билан тез-тез кўришиб, суҳбатлашиб туришни истайман.

«Франкфурт илмий ахборотномаси»нинг 1772–73 йиллардаги мана бу икки жилдида менинг ўша даврда ёзган деярли барча кичик-кичик тақризларим босилган. Уларга имзо қўйилмаган; сиз менинг услубим ва фикрлаш тарзимни яхши биласиз, шу сабабли уларни бошқа тақризлар ичидан топа оласиз. Истагим, ёшликда ёзилган мана шу ишлар билан яқиндан танишсангиз ва улар ҳақидаги фикрингизни айтсангиз. Улар келгусидаги асарларим тўпламига киритишга арзийдими-йўқми, шуни билмоқчиман. Улар ёдимдан деярли чиқиб кетган, бу ҳақда бирон нарса дейишдан ожизман. Аммо сиз ёшлар, уларнинг сизлар учун қизиғи борми-йўқми, ҳозирги кунда адабиёт учун улар нечоғлик фойдали эканлигини дарҳол пайқайсизлар. Мен уларнинг рўйхатини тузишни буюрдим, асли билан қиёслаш учун, кейин сизга бераман. Муфассал таҳлил қилингандан сўнг, у ер-бу ерини тузатиш ёки бирон фикр қўшиш керакми-йўқми, ўзи маълум бўлиб қолади.

Бу ишга жон-жон деб киришаман, дея жавоб қилдим. Ягона истагим – буни кўлимдан келганча унинг кўнглидагидек қилиб бажариш.

– Бироз шуғуллангач, ўзингизга яма маъқул бўлиб қолади, – жавоб берди у, – бу иш бемалол кўлингиздан келади, иш ўз-ўзидан юришиб кетади.

Кейин у саккиз кунлардан кейин Мариенбадга кетмоқчилигини маълум қилди, унга менинг Ваймарда бўлиб туришимни, шу муддат ичида кўришиб, суҳбатлашиб, бир-биримизни яқиндан билиб олишимиз мумкинлигини айтди.

– Яна бир истагим, – қўшиб қўйди у, – Сиз Йенада бир неча кун ёки ҳафта эмас, балки бутун ёз бўйи, мен Мариенбаддан қайтганимча яшаб турсангиз. Кеча мен у ёққа сиз учун турар жой ва бошқа масалалар борасида хат жўнатдим, у ердаги шароитингиз қулай ва кўнглидагидек бўлса дейман. У ерда билимингизни ошириш учун кўпдан-кўп манбалар, ёрдамчи воситаларни топасиз, илми, меҳмондўст давраларга дуч келасиз, гўзал табиатни-ку айтмасаям бўлади. Сиз у ерда янги нарса ёзишга яма имконият топасиз ва бўш вақтингиз ҳам бўлади, шу орада менинг топшириқларимни ҳам бажарасиз.

Бундай самимий таклифга эътироз билдиролмадим ва уни қувонч билан қабул қилдим. Кетаётганимда у менга яна яма меҳрибонлик кўрсатди ҳамда эртадан кейин суҳбатлашмоқ учун яна бирон соатга келишимни сўради.

1823 йилнинг 16 июни, душанба

Шу кунларда мен бир неча бор Гётеникида бўлдим. Бугун биз асосан ишлар ҳақида сўзлашдик. Унинг Франкфуртдаги тақризлари хусусида ҳам сўз очдим, уларни ўқиш-ўрганиш йилларининг акс-садоси деб айтгандим, бу гапим маъқул келди шекилли, ўша ёшликдаги битикларга қандай нуқтаи назардан ёндошиш лозимлигини белгилаб берди.

Сўнгра у менга «Санъат ва мозий» журналининг дастлабки ўн бир сонини бериб, уларни «Франкфурт тақризлари» билан бирга иккинчи топшириқ сифатида Йенага олиб кетишимни айтди.

– Истардимки, – деди у, – бу журналларни яхшилаб ўрганиб чиқсангиз, нафақат буларнинг умумий мазмунига эътибор қилсангиз, балки қай бири маромига етмаган, шуниям белгилаб чиқсангиз.

Йена, 1823 йилнинг 15 сентябри, душанба

Гёте Мариенбаддан эсон-омон қайтиб келди, бироқ унинг бу ердаги боғ-уйидаги шароит унча кўнгилдагидек бўлмагани боис Йенада бир неча кун туришга қарор қилди. У шу қадар соғлом ва тетик эдики, соатлаб пиёда йўл босиши мумкин, уни бундай кўриш чинакам бахт эди. Қувона-қувона кўришиб-сўрашиб олганимиздан кейин Гёте ишларим ҳақида сўз очди.

– Очиғини айтсам, – деди у, – Сиз шу кишни менинг ёнимда, Ваймарда ўтказсангиз дейман. – Сўнг дарҳол мақсадга кўчди: – Шеърят таҳлили ва танқиди масаласида сизга ҳеч бир эътироз йўқ, бу сизнинг қонингизда бор. Бу сиздаги туғма истеъдод, унинг этагидан тутишингиз керак, келажакда у сизнинг бутун ҳаётингизни таъмин этади. Айнан шу соҳага тегишли бўлмаган яна кўп нарсалар борки, уларниям ўзлаштиришингиз керак бўлади. Лекин бу нарсаларга жуда кўп вақт ажратиб ўтирмаслик, уларни тезроқ ҳал қилиш лозим. Қиш бўйи Ваймарда яшаб, пасхагача шу қадар кўп нарсаларни билиб оласизки, бунга ўзингиз ҳам ҳайрон қоласиз. Қўлингизда энг яхши манбалар бўлади, бундай қўлланмаларнинг бари менда мавжуд. Ўшанда сиз оёғингиз остида мустаҳкам заминни ҳис этасиз, қониқиш ва ўзингизга ишонч пайдо бўлади.

Бу таклифдан беҳад қувондим ва тамоман унинг истак-иродасига бўйсунимизни айтдим.

– Шу ерга яқин жойдан бошпана топишнинг ўзим ғамини ейман – давом этди Гёте. – Бу киш сизнинг ҳар бир дақиқангиз мазмунли ўтиши керак. Ваймарда кўп яхши нарсаларга дуч келасиз, катта шаҳарлардан зинҳор фарқ қилмайдиган давраларда бўласиз. Шахсан меникига жуда кўп таниқли кишилар ташриф буюришади. Аста-секин улар билан танишасиз, бундай мулоқотлардан беҳад руҳий-маънавий озуқа оласиз.

Гёте бир қатор машҳур номларни айтди ва ҳар бирининг алоҳида хизматларини қисқа-қисқа баён қилди.

– Бир қарич заминнинг, – сўзида давом этди у, – яна қаеридан шундай эзгу нарсаларни топасиз! Бундан ташқари пухта жамланган кутубхона, бошқа бирорта немис шаҳарларидаги театрларга ҳечам бўй бермайдиган театр ҳам бор. Яна қайтараман: ёнимизда қолинг, фақат бир қишгагина эмас, Ваймар сизнинг доимий турар жойингиз бўлиб қолсин. Бу ердан дунёнинг исталган бурчагига йўл ва дарвозалар бор. Ёзда саёҳат қиласиз, нимани кўришни истасангиз ўз вақтида кўраверасиз. Мен Ваймарда эллик йилдан бери яшайман, қаерларда бўлмадим дейсиз! Аммо ҳамиша Ваймарга соғинч билан қайтиб келаман.

Мен яна Гётенинг ёнида эканлигимдан, унинг сўзларини тинглаётганимдан бахтли эдим, унга жон-дилим билан содиқлигимни ҳис этардим. Токи менинг ёнимда фақат сен бор экансан, бундан кейин ҳам бўлсанг, дея ўйладим мен, бошқа ҳамма ишлар битаверади. Менинг мавқеимни яхшилаш учун унга маъқул ҳамма ишларни қилишга тайёр эканлигини такрор ва такрор айтди-я.

Йена, 1823 йилнинг 18 сентябри, пайшанба

Кеча эрталаб Гётенинг Ваймарга жўнаб кетиши олдидан у билан яна бир соатча ўтириш бахтига муяссар бўлдим. У бутун ҳаётимга самарали таъсир кўрсатган, мен учун нақадар қимматли фикрларни айтди. Германиядаги барча ёш шоирлар бунини билишлари лозим, бу сўзлар улар учун ҳам беҳад фойдалидир. У гапни, бу йил ёзда мен шеър ёздимми-йўқми, шундан бошлади. Мен бир нечта шеърлар ёзганимни, аммо улар устида унчалик илҳом билан ишламаганимни айтдим.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

72

– Катта ишларга уринишдан эҳтиёт бўлинг, – деди у шунда, – кўплаб зўр шоирларимиз, айна ўша истеъдодли ва интилувчанлари ана шу касалга йўлиқишган. Ўзим ҳам шундай эдим, бу билан кўп нарсани йўқотдим. Қанча ёзганларим бекор кетди! Қўлимдан келадиган нарсаларни ёзганимда эди, асарларим юз жилддан ошиб кетарди.

Ҳозирги давр ўз ҳақ-ҳуқуқларини ўртага қўяди; шоир қалбида кечган фикрлару хис-туйғулар ҳар куни қоғозга тушишини хоҳлайди ва шундай бўлиши керак. Агар сен каттароқ асарни мўлжаллаган бўлсанг, унда унинг ёнидан ҳеч нарса ўсиб чиқмайди, у сенинг барча фикрларингни ортга чекинтиради ва ўзинг ҳам ҳаётдаги барча хушёқар нарсалардан мосуво бўласан. Йирик нарсани маълум бир қолипга солиш, тартибга келтириш учун қанчалар ғайрат, руҳий куч-қувват сарфлашинг керак. Миянгаги фикрларингни рисоладагидек ифода этиш учун тинч-хотиржам шарт-шароит зарур бўлади. Борди-ю сен муҳим жойида хатога йўл қўйсанг, ҳаммаси чиппакка чиқади; ўша каттадан-катта асарингнинг маълум ўринларида мавжуд материалдан керагича фойдалана билмасанг, унда асарингнинг у ёки бу жойида нуқсонлар юзага келади ва бунинг учун сени танқид қилишади. Ана ўшанда шоирнинг тер тўкиб қилган бутун меҳнати эвазига мукофот ва қувонч ўрнига тинкаси қуриб, ҳафсаласи пир бўлгани қолади. Аксинча, шоир кундаги туғилган фикрини кунда миясида пишитиб, янгилгида қоғозга тушираверса, ўшанда эзгу бир нарса яратган бўлади, қайсидир ёзгани яхши чиқмаса ҳам, ҳеч гап эмас.

Мисол учун кёнигсберглик Август Ҳагенни¹ олайлик – ажойиб истеъдод эгаси; унинг “Олфрид ва Лизена” сини ўқигандирсиз? Шунақа жойлари борки, қойил қолмай илож йўқ; Болтиқ бўйидаги ҳаёт, у ернинг табиати ажойиб тасвирланган. Булар айрим ўринлар, холос, бутун асар эса ҳеч кимни тўлқинлантирмайди. Ахир буни ёзгунча озмунча куч-қувват, меҳнат сарфланганми! Ўшани ёзгунча адоий-тамом бўлди ҳисоби. Энди у бир фожеа ёзибди.

Гёте жилмайиб қўйди-да, бир зум жим қолди. Шундан фойдаланиб мен сўз қотдим ва агар адашмасам, Сиз «Санъат ва мозийлик» журналида Ҳагенга, фақат майда сюжетлар устида ишлашни маслаҳат бергандингиз, дедим.

– Шундай дегандимку-я, – жавоб қилди Гёте, – лекин ким ҳам биз кексаларнинг айтганини қилади? Ҳар бири нима қилишни ўзим яхшироқ биламан, деб ўйлайди, шу йўлда кимдир нобуд бўлди, бошқаси йўл тополмай қийналди. Аммо ҳозир адашишнинг пайти эмас, биз, кексалар, буни бошимиздан ўтказдик, агар сиз ёшлар яна шу йўлдан борсанглар, бизларнинг адашишу изланишларимиздан нима фойда? Бу ҳолда, олдинга силжиб бўлмайди! Хатоларимизни биз кексаларнинг юзига солиб бўлмайди, негаки, биз тайёр йўлдан бормадик; бироқ кейинроқ дунёга келганлардан талаб бошқача бўлади, уларнинг адашишга ҳақлари йўқ, кексаларнинг маслаҳатларига кулоқ тутиб, тўғри йўлдан боришлари лозим. Мақсадга томон қадам ташлашнинг ўзигина етарли эмас, ҳар бир ташланган қадамнинг ўзи мақсад бўлмоғи ва яна олдга қадам ташланмоғи керак.

Бу сўзларнинг маъзини чақиб кўринг, ўйланг, улардан қайсилари сизга асқотиши мумкин. Тўғриси айтганда, менинг маслаҳатларим сизнинг ҳозирги ҳолатингизга тўғри келмайдиган босқичдан тезроқ чиқиб кетишингизга кўмак берса, дейман. Маълум муддатгача майда сюжетлар устида ишлаб юринг, Сизга манзур бўлаётган туйғуларни пешма-пеш

¹ Август Ҳаген (1797–1880) – шоир ва санъатшунос.

қоғозга туширинг, шу тариқа қандайдир эзгу ишни амалга оширасиз ва ҳар бир кунингиз сизга қувонч келтиради. Шеърларингизни дастлаб газета-журналларга беринг; бировларнинг талабларига эмас, балки ўз қалбингиз овозига қулоқ тутинг.

Мен Гётега йил фасллари ҳақида дoston ёзиш, унда турли табақа вакилларининг машғулотлари ва хурсандчиликларини тасвирлаш ниятида эканлигимни айтдим.

– Мана шуни айтдим-да, – деди бунга жавобан Гёте, – эҳтимол, кўп нарсалар қўлингиздан келар, аммо ҳали сиз етарлича билиб ололмаган, мағзини чақолмаган айрим жиҳатларда оқсаб қолишингиз мумкин. Масалан, балиқчини маромида тасвирларсиз-у, овчининг тасвири чиқмай қолар. Борди-ю бутун асарда нимадир яхши чиқмай қолса, бу, бутун асар муваффақиятсиз чиқди, дегани бўлади. Айрим ўринлар яхши бўлгани билан барибир, етук асар ёздим, деб айтолмайсиз. Кучингиз етадиган ўша алоҳида ўринларни тасаввурингизда мустақил бир ҳолатда жонлантиришга уриниб кўринг-да, ёзинг, ишонаманки, гўзал бир асар чиқади. Айниқса, огоҳлантириб айтайки, *ўзингизнинг* чексиз хаёлларингиз кетидан эргашинг: бу ҳар бир нарсага нисбатан аниқ нуқтаи назарни талаб қилади, ёшликда бундай нуқтаи назар ҳали пишиб етилмаган бўлади. Кейин: асардаги тимсоллар ўз дунёқарашлари билан шоирга боғлиқ бўлмаган бир тарзда ҳаёт кечира бошлайдилар ва ундаги кейинги ижоди учун керак бўладиган руҳий бойлигини ўзлаштирадидилар. Ва ниҳоят: узук-юлуқ қисмларнинг маъносини жойига келтириб бир-бирига боғлаш, тартибга келтириш учун қанча вақт сарфланади, агар киши ўз ишини қойиллатиб бажарганида ҳам, ҳеч ким, “ўх-хў қойил иш бўлибди”, демайди. Тайёр сюжет бўлса иш хийла осон кўчади. Бу ерда факт ва характерлар тайёр, бадиий қолипга солинса кифоя. Бунда вақт ҳам, куч-қувват ҳам кам сарфланади, чунки у тайёр материални маълум шаклга солади, холос. Яна бир гап: мен олдин ишланган сюжетларга мурожаат қилишни маслаҳат бераман.

Гётенинг сўзларидан ўзимни худди бир неча йилга илгариларидек ҳис этдим, ҳақиқий ижодкор билан учрашиш нечоғлик бахт эканлигини бутун қалбим билан яна бир бор англаб етдим. Бунинг фойдасини ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайди.

Ваймар, 1823 йилнинг 2 октябри, пайшанба

Кеча роҳатижон ҳавода Йенадан келдим. Менинг Ваймарга қайтганимни кутлаш тарзида келганим заҳотиёқ Гёте театрга юборди. Гётенинг уйи гавжум – Франкфуртдан фаранг элчиси граф Райнхард¹, Берлиндан прусс давлат маслаҳатчиси Шульц² уни зиёрат қилиш учун ташриф буюришган эди.

Бугун эртароқ Гётеникига келдим. У менинг қайтиб келганимдан хурсанд бўлди. Кетмоқчи бўлгандим, у маслаҳатчи Шульц билан таништириш мақсадида тўхтатди. Мени ёндаги хонага бошлаб кирди, у ерда жаноб Шульц санъат асарларини томоша қилиш билан банд эди, Гёте мени унга таништирди-да, икковимизни ёлғиз қолдириб чиқиб кетди.

– Сизнинг Ваймарда қолганингиз, – дарҳол сўзга киришди Шульц, – Гётенинг ҳозиргача нашр этилмаган асарларини таҳрир қилишда ёрдам бермоқчи бўлганингиз жуда яхши бўлипти. У менга, сиз билан ҳамкорликдан қандай манфаат кутаётганини, айрим бошлаб қўйган янги асарларини ниҳоясига етказиш ниятида эканлигини айтди.

¹ Райнхард Карл Фридрих (1761–1837) – граф, француз дипломати.

² Шульц Кристоф Людвиг Фридрих (1781–1834) – Пруссия давлат маслаҳатчиси.

Мен унга жавобан, немис адабиётига фойда келтиришдан ўзга мақсадим йўқлигини, *шу ерда* сермахсул фаолият кўрсатаман, деган умидда ўзим кўзлаган адабий режаларимни ҳозирча бир четга қўя туришни лозим топганимни айтдим.

– Сўзсиз, – деди Шульц, – Гётедек беназир инсон ва ижодкорнинг шахсий таъсири тенгсиздир. Мен ҳам ана шу буюк даҳонинг фикридан бир бор озикланиш учун бу ерга келдим.

Шундан сўнг у ўтган йили ёзда ёзган китобимнинг нашри билан кизиқди. Мен, яқин кунларда дастлабки нусхаларини олишим мумкинлигини, агар у ўша муддатгача бу ерда қололмаса, Берлинга унинг номига бир нусхани жўнатишимни айтдим. Шу билан биз самимий қўл қисишиб, хайрлашдик.

1823 йилнинг 14 октябри, сешанба

Бугун кечқурун илк дафъа Гётеникида тантанали зиёфатда иштирок этдим. Мен биринчи бўлиб келдим ва биридан иккинчисига кириб бориладиган, эшиклари ланг очик чароғон хоналарни кўриб юрагим ҳаприкиб кетди. Сўнгги хоналардан бирида Гётени кўрдим, у ғоятда қувноқ кайфиятда мени қарши олди. Қора фрак ва кўкрагидаги нишон унга ғоят ярашган эди. Биз бир муддат ёлғиз қолдик ва шифти нақшдор хонага ўтдик, у ерда қизил диван тепасига осилган «Алдобранда тўйи» деб номланган картина диққатимни тортди. Устидаги яшил парда четга суриб қўйилган картина тўла ёритилган ҳолда кўз олдимда турар ва уни томоша қилиб, завқ олардим.

– Ҳа, – деди Гёте, – қадимги ижодкорларда нафақат буюк ғоялар бўлган, балки улар ғояларни рўёбга чиқаришни ҳам билишган. Биз, янги замон кишиларида ҳам улкан ғоялар бор, бироқ уларни ўзимиз хоҳлагандек ёрқин ва тиниқ қилиб тасвирлаб беролмаймиз.

Шу пайт сарой аъёнларидан бир қанча жаноб ва хонимлар кириб келишди. Гётенинг ўғли ва келини фон Гёте хоним ҳам ташриф буюришди, улар билан мен илк бор танишдим. Хоналар борган сари тўлиб борар, ҳаммаёқда хуш кайфият ва кўтаринкилик ҳукм сурарди. Яна бир неча гўзал, ёш хорижий меҳмонлар ҳам келишди, улар билан Гёте фаранг тилида гаплашди.

Давра менга ёқди, ҳамма ўзини эмин-эркин тутар, ким тик турган, ким ўтирган, ким қулган, ким ҳазиллашган, хуллас, ким кимни хоҳласа, ўша билан сўзлашарди. Биз эса ёш Гёте икковимиз яқинда театрда қўйилган Хувалднинг “Портрет” асари ҳақида суҳбатлашдик. Спектакль хусусида фикримиз бир жойдан чикди, ёш Гёте воқеаларни тўлиб-тошиб таҳлил қилишидан қувондим.

Гётенинг ўзи меҳмонларга ўта серилтифот бўлди. У гоҳ униси, гоҳ бунисининг ёнига борар, ўзи кам гапирар, кўпроқ меҳмонларнинг сўзлашига имкон берарди. Фон Гёте хоним унинг ёнига тез-тез келар, эркаланиб унга суйкалар, уни ўпарди. Яқинда мен унга, театр менга катта қувонч бағишлаётганини, спектаклларни ҳузур қилиб томоша қилаётганимни, аммо улар ҳақида чуқур мулоҳазага берилмаслигимни айтгандим. У буни маъқуллади ва бу айни дамдаги кайфиятимга мос эканлигини айтди.

Шоир фон Гёте хоним билан ёнимга яқинлашди.

– Бу менинг келиним, танишиб олгандирсизлар?

Биз танишиб олганлигимизни билдирдик.

– У ҳам худди сендек театр ишқибози, Оттилия, – давом этди у, биз эса

¹ Хувалд Эрнст (1778–1845) – драматург.

икковимизнинг касалимиз бир эканлигидан қувондик. – Менинг қизим биронтаям спектаклни қолдирмайди.

– Яхши спектакллар қўйилса, – жавоб бердим мен, – мазза қилиб кўраман, бироқ ёмонлари тоқатингни тоқ қилиб юборди.

– Шуниси борки, – жавоб қайтарди Гёте, – чиқиб кетиб бўлмайди, асар ёмон бўлсаям охиригача томоша қилишга мажбурсан. Бу бизга ёмон нарсага нисбатан нафрат қўзғатади ва яхши нарсани янада чуқурроқ тушунишга ўргатади. Китоб ўқиш бошқа нарса, китоб ёқмаса, отиб юборасан-қўясан, театрда эса чидаб ўтиришинг керак.

Мен маъқулладим ва мўйсафид ҳар бир воқеага нисбатан бирон-бир маънодор гап айтишини кўнглимдан кечирдим.

Биз ажралиб бошқаларга қўшилиб кетдик, меҳмонлар бизнинг агрофимизда, бошқа хоналарда шод-хуррам суҳбатлашиб юришарди. Гёте хонимлар ёнига кетди, мен Ример ва Мейерларга қўшилдим, улар бизга Италия ҳақида гапириб беришди.

Бироздан сўнг маслаҳатчи Шмидт роял ёнига ўтириб Бетховеннинг бир неча пьесаларини тинглади. Гапга уста бир аёл Бетховен ҳаётидан қизиқ воқеаларни сўзлаб берди. Шу тариқа соат ҳам ўнга яқинлашди, бу кеча мен учун сўз билан ифода этиб бўлмайдиган даражада кўнгилли ўтди.

1823 йилнинг 21 октябри, сешанба

Кечкурун Гётеникида бўлдим. Биз «Пандора» драматик достони ҳақида гаплашдик. Мен, бу дostonни тугалланган деса бўладими ёки унинг давоми борми, деб сўрадим. Давоми йўқ, деди у, негаки, биринчи қисм ғоятда чўзилиб кетганидан иккинчи қисмини ортиқ давом эттиришни лозим топмадим. Мана шу ёзилганини тугал бир асар деб ҳисобласа, шу билан қаноатланса бўлади.

Мен ушбу мураккаб дostonнинг мағзини секин-аста, жуда қийинчилик билан чакқанимни, уни қайта-қайта ўқиганимдан ҳатто ёд бўлиб кетганини айтдим. Бунга жавобан Гёте кулимсираб:

– Ишонаман, у ерда ҳамма нарса гўё *тилсимланган*, – деди.

Мен унга, Шубартнинг¹ мана шу дoston ҳақидаги фикрларига қўшилмаслигимни айтдим, унинг фикрича “Вертер”, “Фауст”, “Вилхелм Майстер”, “Ҳамроз диллар” асарларида алоҳида тилга олинган ҳодисаларнинг бари гўё бу дostonда жамланган, оқибатда дoston беҳад оғир ва мураккаб бўлиб кетган эмиш.

– Шубарт, – деди Гёте, – кўпинча жуда чуқур фикрлайди; ўз ишига ўта пишиқ, баҳо беришда нишонни тўғри олади.

Уланд² ҳақида сўз очдик.

– Бадиий асарлар китобхонга зўр таъсир этганини кўрсам, – деди Гёте, – бу, албатта, бекорга эмас, деб ўйлайман, Уланд ҳам шу қадар оммалашиб кетган экан, демак, бунинг ҳам ўзига яраша сабаблари бўлса керак. Унинг “Шеърлар”и ҳақида мен ўзим аниқ бир фикр айтолмайман. Тўпламини яхши умидлар билан қўлимга олгандим, бошиданок заиф, зерикарли шеърларга дуч келдим-да, ҳафсалам пир бўлди. Кейин унинг баллада-ларини ўқишга тутиндим, шунда билдимки, у чинданам истеъдодли ва машҳурлигим бежиз эмас экан.

Шундан кейин мен Гётедан немис фожеаларидаги шеърый шаклга оид фикрини сўрадим.

– Германияда, – жавоб берди у, – аниқ бир ечимга келиш қийин. Ҳар

¹ Шубарт Карл Эрнст (1796–1861) – филолог, ёзувчи.

² Уланд Людвиг (1787–1862) – немис романтик шоири, адабиётшунос.

ким ўзи билганча, танлаган мавзусига қараб ўзича ёзаверади. Менимча, олти ҳижоли ямб энг муносиби эди-ю, аммо немис тили учун у хийла узунлик қилади; сифатлашларнинг етишмаслиги боис биз одатда беш ҳижолиси билан қаноатланиб қўя қоламиз. Бу фикр инглизларга янаям кўпроқ тегишли.

Сўнг Гёте бир қанча мисга ўйилган гравюраларни кўрсатди-да, қадимги немис меъморчилиги хусусида сўзлади ва кейин ҳам шунга ўхшаш асарларни менга кўрсатиш истагида эканини айтди.

1823 йилнинг 25 октябри, шанба

Қош қорайганда ярим соатча Гёте хузурида бўлдим. У иш столи ёнидаги оромкурсида ўтирарди; мен уни ғоятда мамнун кайфиятда учратдим; у баайни самовий сокинлик бағрига шўнғиган, бир вақтлар бошдан кечирган лаззатбахш бахт ҳақида, гўё ўша бахт бор бўй-басти билан кўзи олдида қайтадан намоён бўлган одамдек ўтирарди. У хизматкори Штаделманнга мен учун битта стул келтиришни буюрди.

Биз бу киш менинг асосий машғулоти бўладиган театр ҳақида гаплашдик. Энг сўнгги кўрган спектаклим Раупахнинг¹ «Заминдаги тун»и эди. Шу ҳақда ўз фикрларимни айтдим: бу пьеса муаллиф хаёлида шаклланган ҳолатда сахнага қўйилмаган, унда ҳаётликдан кўра ғоя, драмадан кўра лирика кўпроқ етакчилик қилади, беш кўриниш давомида чўзилган ипни икки ёки уч кўринишга сиғдирса бўларди. Гёте ҳам ўз навбатида пьеса аристократия ва демократия атрофида айланган, холос, бу оммани ҳечам кизиқтирмайди, деди.

Шундан кейин мен Котсебунинг² ўзим кўрган пьесалари, яъни «Қариндошлар» билан «Келишув»ни мақтадим. Унинг кундалик ҳаётга ёрқин назар билан қарабини, ҳаётнинг диққаттортар қирраларини дадил, жуда ишонарли, ширадор тасвирлаганини таъкидладим. Гёте фикримга кўшилди:

– Йигирма йилдан бери сахнадан тушмай, – деди у, – халқнинг эътиборини қозонаётган экан, демак, нимасидир бор. У ўз доирасида маҳкам туриб, имкониятларидан четга чикмаганда эди, анча яхши нарсалар ёзган бўларди.

Гёте тагин Котсебунинг бир неча дуруст пьесаларини, айниқса, «Икки Клингсберглар»ни тилга олди:

– Инкор қилиб бўлмайди, – у ҳаётни яхши биларди, унга очик кўз билан қарарди. Ҳозирги фожеанависларни, – дея давом этди у, фикрлашмайди, поэтик истеъдоддан маҳрум, деб бўлмайди; кўпчилигида енгил, жонли тасвирлаш салоҳияти етишмайди; улар ўз кучлари етмайдиган нарсага интилишади, шу боисдан мен уларни *жадал суръатли* истеъдодлар, дегим келади.

– Бу шоирларнинг, – дедим мен, – пьесани насрда ёза олишларига ишонмайман, менимча, бу уларнинг қобилиятини имтиҳон қилиш бўларди.

Гёте сўзимни маъқуллади ва: “Шеър асарга оҳангдорлик бағишлайди, айниқса, таъсирчанлигини оширади”, дея кўшиб қўйди.

Кейин қилинадиган ишлар хусусида бироз сўзлашдик. Унинг «Франкфурт ва Штутгарт орқали Швейцарияга саёҳат» асарини тилга олдик, бу асар уч дафтарда унинг ўзида сақланар, улардаги алоҳида ёзувларни ўқиб чиқиб, қандай қилса ҳаммасини яхлит бир асарга айлантириш мумкинлиги ҳақида ўз фикрларимни айтишим учун менга юбориш ниятида эди.

¹ Раупах Эрнст (1784–1825) – драматург.

² Котсебу Август фон (1761–1819) – немис ёзувчиси ва публицисти.

– Ўзингиз кўрасиз, – деди у, – улар айна дамдаги кайфиятга қараб ёзилаверган; на режа ҳақида, на бадийлик ҳақида қайғурилмаган, бир сўз билан айтганда, бу ёзувлар *челақдаги сувни тўкиб юборгандек* қоғозга тушган.

Режасиз бажарилган ишни айнан характерловчи бу қиёслаш менга жуда ёқди.

1823 йилнинг 29 октябри, чоршанба

Бугун кечкурун Гётеникига бордим. Уни ғоятда кўтаринки, хуш кайфиятда учратдим, кўзлари шам нурунинг оксидан чарақлар, унинг бутун борлиғи кувнок, куч-қувват ва ёшликка хос жўшқинлик билан тўлиб-тошган эди.

У мен билан хонада у ёқдан-бу ёққа юраркан, дарҳол кеча мен унга юборган шеърлардан сўз очди.

– Энди билдим, – сўз бошлади у, – нега сиз Йенада менга йил фасллари ҳақида шеър ёзмоқчиман, деганингизни. Сиз табиат ҳодисаларини ўзига хос идрок ва ўткир нигоҳ билан кузата олар экансиз. Шеърлар ҳақида икки оғизгина гапирмоқчиман. Сиз ҳозир шундай нуктада турибсизки, у ердан санъатнинг энг баланд ва энг оғир чўққисига, ўзлигингизни англашга йўл топишингиз лозим. Бунинг учун сиз ғоя чангалидан қутулишга ўзингизда етарли куч тўплашингиз керак; Сизда истеъдод бор, нималарга қодирлигингизни кўрсатдингиз, ана энди шундай қилиш *пайти келди*. Яқинда сиз Тифуртда бўлдингиз, мен сизга яна шундай вазифа топширмоқчиман. Эҳтимол, сиз яна уч-тўрт дафъа ўша ёққа бориб келарсиз, у ерни атрофлича ўрганиб, барча ҳолатларни яхлит бир ҳолга келтирмагунча Тифуртни кузатасиз, куч-қувватингизни аямасдан ҳаммасини яхшилаб ўрганинг ва шеърга солинг. Тифурт бунга арзийди. Бу ишни аллақачон бажарган бўлардим, аммо мен буни қилолмайман, негаки, у ердаги кўплаб ўзгаришларда ўзим иштирок этганман, кўп ишларнинг ичида бўлганман, майда-чуйда тафсилотлар менга ҳаддан ташқари таниш. Сиз у ерга бегона киши сифатида борасиз, назоратчидан ўтмиш ҳақида гапириб беришини сўрайсиз, ўзингиз эса кўзга яққол ташланадиган, энг характерли нарсаларнигина кўрасиз.

Мен унга худди айтилгандек қилишга ҳаракат қиламан, деб ваъда бердим-у, аммо вазифанинг мен учун енгил эмаслигиниям, менга бу соҳа хийла нотанишлигиниям яширмадим.

– Биламан, – деди Гёте, – бу оғир, бироқ хусусий нарсани англаб етиш ва тасвирлаш ҳам санъатнинг моҳиятини ташкил этади. Яна бир гап: токи биз умумий нарсани асос қилиб олар эканмиз, ҳар қандай киши ҳам бизга тақлид қилиши мумкин, аслида ҳеч ким бундай қилолмайди. Нега? Чунки буни бошқалар синаб кўрмаган. Лекин хусусий нарса ҳеч қандай акс-садо бермайди, деб кўркмаслик керак. Ҳар бир характер қанчалик ўзига хос бўлмасин, ҳар бир тасвирланадиган нарса, оддий тошдан тортиб инсонгача, қандайдир умумийликка эга; негаки, ҳамма нарса такрорланади. Дунёда фақат *бир мартагина* яраладиган ҳеч нима йўқ.

– Индивидуал тасвирнинг мана шу босқичида, – сўзида давом этди Гёте, – *ижод* деб номланган мўъжиза бошланади.

Буни мен унчалик тушуниб етмадим, аммо савол беришдан тийиндим. Эҳтимол, ўйладим мен, хаёлий нарсанинг реал нарса билан бадий яхлитланишини, биздан ташқарида мавжуд бўлган нарсанинг бизга туғма бўлган нарса билан қўшилишини кўзда тутаётгандир. Бутунлай бошқа нарса ҳақида сўз юритаётган бўлса ҳам ажаб эмас.

Гёте сўзида давом этарди:

– Кейин ҳар бир шеърингизнинг остига ёзган санангизни қўйинг. – Мен унга савол назари билан қарадим, наҳотки шунчалик муҳим бўлса?

– Ўшанда, – қўшиб қўйди у, – улар руҳий кечинмаларингизнинг кундалиги бўлади. Бу кичкина нарса эмас. Мен йиллар давомида шундай қилдим, бунинг нечоғлик аҳамиятли эканлигини биламан.

Шу орада театрга борадиган вақт бўлди, Гёте билан хайрлашдим.

– Шундай қилиб, Финляндияга кетмоқчисиз... – ҳазиломуз гап қотди ортимдан.

1824 йилнинг 27 январи, сешанба

Гёте мен билан ҳозир ўзи машғул бўлаётган таржимаи ҳолининг давоми ҳақида гаплашди. Унинг фикрича, ҳаётининг давоми «Шеърят ва ҳақиқат»да ёзилган ёшлик йилларидек деталларга бой эмас экан.

– Кейинги йилларни, – деди Гёте, – худди йилномадек тасвирлашим керак; бунда ҳаёт йўлимдан кўра кўпроқ ижодий фаолиятим қаламга олиниши лозим. Умуман олганда, шахс ҳаётининг энг кўзга кўринган даври – бу тараққиёт даври бўлади, менинг мисолимда бу “Шеърят ва ҳақиқат”нинг поёнига етган жилдларидир. Кейинроқ эса атрофдагилар билан келишмовчиликлар бошланади, бу нарса бирон қимматга эга бўлсагина бошқалар учун қизиқ бўлади. Ва ниҳоят, немис олимнинг ҳаёти нима деган нарса? Борди-ю, ҳаётим мен учун бирон кўзга кўринарли нарса бўладиган бўлса, бу ҳақда одатда айтилмайди. Қани ўша, иштиёк билан айтганингни тинглайдиган одамлар?

Ёшлик йилларимга назар ташлаб, мана энди қариган чоғимда, ўйга толаман: мен тенгилар қанча қолди?.. Буни доимо ёзги курортлардаги ҳолатга қиёслагим келаверади. У ерга борганданок, яқин орада кетадиган одамлар билан танишиб, дўстлашиб оласан киши. Ажралиш оғир. Иккинчи авлодга кўникишга тўғри келади, улар билан ҳам хийла вақт бирга бўлиб, дилдан боғланиб қоласан. Булар ҳам кетишади-да, сен учинчиси билан қолишга мажбур бўласан, улар кетишингдан сал олдин келган бўлишади ва сени қизиқтирмайди ҳам.

Ҳамиша одамлар мени бахтдан ёлчиган дейишади. Тўғри, қисматимдан нолимайман, ҳаётимдан норози эмасман. Аслида бутун ҳаётим меҳнат ва интилишдан иборат, тўғриси айтиладиган бўлсам, етмиш беш йиллик ҳаётим давомида бирон ой йўқки, ўз ҳузур-ҳаловатимни ўйлаб яшаган бўлсам. Назаримда бутун умр битта тошни жойидан кўзғатишга уриндим-у, аммо сира кўзғатолмадим. Бу билан нима демоқчи эканлигимни мемуарларим ойдинлаштириб беради. Менинг ижодий фаолиятимга, хоҳ ичдан бўлсин, хоҳ ташдан бўлсин, жуда катта талаблар қўйилди. Поэтик тафаккурим ва ижодим – менинг ҳақиқий бахтимдир. Аммо ижтимоий мавқеим унга қанчалар халақит берди, чегаралади, бўғди. Агар мен саройдаги амал ва вазифалардан ўзимни олиб қочиб, кўпроқ танҳоликда яшаганимда эди, янада бахтлироқ ва ижодкор сифатида янада кўпроқ иш қилган бўлардим. «Гетс» билан «Вертер» каби асарларим чиққандан сўнг қайси бир донишманднинг сўзлари менинг қисматимда амалга ошди, у шундай деган эди: «Агар сен инсоният учун бирор яхшилик қилган бўлсанг, буни иккинчи марта такрорламаслигинг учун унинг ўзи ҳаракат қилади».

Шон-шуҳрат, жамиятдаги юксак мавқе – булар яхши. Аммо бутун шон-шуҳратим ва мартабамга қарамасдан доимо бошқаларнинг фикрига қулоқ тутиб, бировнинг кўнглини оғритиб қўймасликка, албатта ҳаракат

қилдим. Агар бошқалар миямда нималар борлигини билмагани ҳолда менда уларнинг фикрини ўқий олиш қобилиятим бўлмаганида кўнгили бўшлигим ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин эди.

1824 йилнинг 15 феввали, якшанба

Гёте бугун мени тушликкача фойтунда айланиб келишга таклиф қилди. Келсам, нонушта қилаётган экан. Кўринишдан кайфияти зўр.

– Ҳалигина ёқимтой меҳмон келганди, – деди у мени шодон қаршиларкан, – ғоят умидли, вестфалиялик Мейер деган йигит. Унинг ёзган шеърлари келажаги борлигидан дарак беради. Ёши ўн саккизда бўлса-да, анча илгарилаб кетган. Менинг ёшим ўн саккизда эмаслигидан хурсандман, – деди Гёте кулимсираб. – Мен ўн саккизда эканимда Германия ҳам эндигина ўн саккизда эди. Ўша пайтда бирон нарса қилса бўларди; ҳозир эса талаблар жуда катта, ҳамма йўллар берк.

Германия деярли барча соҳаларда шу қадар илгарилаб кетдики, ҳаммасини илғаб олиш қийин, тагин биз юнон ва лотин, инглиз ва француз бўлишимиз керак! Бунинг устига, шарқниям кўрсатадиган бераҳмлар ҳам топилади, бундай аҳволда бечора йигит нима қилиши мумкин! Уни юпатиш мақсадида Юнонанинг улкан ҳайкалини кўрсатдим, токи бу унинг учун юнонларга суяниш ва улардан юпанч топишда рамз бўлсин, дедим. У ажойиб йигит. Агар гоҳ унга, гоҳ бунга уринишдан ўзини тийса, ундан бир нима чиқади. Лекин ўзим, мана шу ич-ичидан бузилган даврда ёш бўлмаганимга Тангрига шукроналар айтаман. Қандай ҳаёт кечириниям билмаган бўлардим. Борди-ю, Америкага қочиб кетишни хаёл қилганимдаям, кечиккан бўлардим, у ерда ҳам аллақачон тонг ёришган бўларди.

1824 йилнинг 22 феввали, якшанба

Гёте ва ўғли билан тушлик қилдик, у Ҳайделбергдаги талабалик йилларида юз берган қизиқ воқеаларни сўзлаб берди. У дўстлари билан таътил пайтлари Райн бўйида дам олишгани, у ердаги бир қўли очиқ ошхона эгаси ҳақидаги ёрқин хотираларини эслади. Бир куни ўнта талаба уникида тунаб қолишган, у бўлса ўз “бизнес”идан бор-йўғи роҳатланиш учунгина буларни вино билан бепул меҳмон қилган экан.

Тушликдан сўнг Гёте бизга Италия, айниқса, шимолий Италия ва Лаго-Мажжора тасвири туширилган рангли суратларни кўрсатди. Сувда Борромей ороллари акс этиб турар, қирғоқда балиқчиларнинг қайиқлари ва асбоб-анжомлари кўзга ташланарди. Бу “Вилгелм Майстернинг жаҳонгашталик йиллари” да тасвирланган кўл, дея тушунтирди Гёте. Шимоли-ғарб томонда, Монте-Роза йўналишида куёш ботгандан кейинги ғира-ширликда кўк-қора рангда кўзга ташланаётган, кўлни чегаралаб турган кенг адирлар ястанган эди.

– Бундай тоғларнинг зим-зиё улуғворлиги, – дедим, – мендек текис жойларда туғилиб ўсган кишининг юрагига қўрқув солади, мен бундай дараларда саёҳат қилишни ҳечам истамаган бўлардим.

– Бу табиий, – деди Гёте, – одамнинг қаерда ва нима учун туғилгани ўзига муҳим-да, ахир. Агар одамни юксак мақсадлар мусофирликка етакламаса, у ўз уйида ҳаммадан бахтли-да. Швейцария дастлаб менда шундай кучли таассурот қолдирдики, ҳаяжондан ўзимни йўқотиш даражасига бордим; аммо бир неча йиллар ўтгач, у ерга такроран борганимда, тоғларни соф минералогик нуқтаи назардан кузатдим, уларни хотиржам идрок қилдим.

Шундан сўнг, биз бир француз галереясидаги замонавий рассомлар асарлари асосида мисга ўйиб ишланган гравюралар мажмуасини томоша қилдик. Булар шу қадар бўш ишланган эдики, қирқта расмдан фақат тўрт-бештасигагина ижобий баҳо бердик, холос. Чунончи, биттасида муҳаббат мактубини айтиб ёздирётган қиз; бошқасида уйини сотмоқчи бўлган, лекин ҳеч ким сотиб олишни истамаётган аёл; учинчисида балиқ ови; тўртинчисида Биби Марям сурати олдидаги муסיқачилар тасвирланган суратлар. Булардан ташқари, француз рассоми Пуссон услубида чизилган табиат манзараси ҳам ёмон эмасди, бу ҳақда Гёте қуйидагиларни айтди:

– Бундай рассомлар, Пуссон чизган табиат манзаралари ҳақида умумий тушунчани ўзларига синдириб олишган-да, шунга мувофиқ ижод қилишганди. Уларнинг расмларини яхши ҳам, ёмон ҳам деб бўлмайди. Улар ёмон эмас, негаки, ҳаммасида моҳирона ўзлаштирилган намуна кўзга ташланиб туради. Яхши ҳам деёлмайсан, чунки уларда Пуссонга хос ўзига хослик етишмайди. Шоирлар ҳам худди шунга ўхшайди, уларнинг кўпчилиги, масалан, улуғ Шекспир услубини ўзлаштиришга уринганларида, шубҳасиз, бунинг уддасидан чиқишлари гумон эди.

Охирида Раух томонидан Франкфурт учун ишланган Гёте ҳайкали моделини узоқ томоша қилиб, муҳокама этдик.

1824 йилнинг 24 феввали, сешанба

Бугун соат бирда Гётеникида эдим. У менга “Санъат ва мозийлик” журнали бешинчи жилдининг биринчи дафтари учун мўлжаллаб айтиб туриб ёздирган қўлёзгани кўрсатди. У менинг «Мазлума»га ёзган тақризимга илова қўшган, унда француз трагедияси ва ўз лирик трилогияси ҳақида гапириб, бу билан ушбу мавзуларни бир-бирига улаган эди.

– Сиз тақриз ёзиш асносида, – деди Гёте, – Ҳиндистоннинг ўзига хосликлари билан танишиб олганингиз яхши бўлди, чунки биз ўрганган илмлардан охир-оқибат хотирамизда амалда қўллаганимиз қолади, холос.

Унинг фикрини маъқулладим ва буни мен университетда ўқиб юрганимда ўзим синаганимни, профессорларнинг маърузаларидан фақат кейин амалда қўллаганингина эса сақлаб қолганимни айтдим; амалда керак бўлмаганларини эса, аксинча, тамоман унутиб юбордим. Ҳеерен бизга қадимги ва янги тарихдан маърузалар ўқиган эди, улардан биронта сўз ҳам ёдимда йўқ. Бордию мен ҳозир, айттайлик, бирон драма ёзиш мақсадида, тарихнинг бирор даврини ўрганмоқчи бўлсам, бундай илм бир умрга ёдимда қолган бўларди.

– Умуман, – деди Гёте, – университетларда жуда кўп нарсаларни, айниқса, жуда кўп кераксиз нарсаларни ўргатишади. Айрим профессорлар эса ўз фанларида талабаларга керак бўлганидан ҳам кўпроқ билим беришади. Илгарилари кимё билан ботаникани фармокологияга қўшимча фан сифатида ўтилар, шифокорлар учун шу етарли бўларди. Энди бўлса кимё ҳам, ботаника ҳам мустақил муҳим фанларга айланганки, уларнинг ҳар бирини инсон умри давомида ўрганади, шифокорларниям уларни ўрганишга мажбур қилишади! Бундан ҳеч бир фойда чикмайди, на унисини, на бунисини дуруст ўрганмай, охири ҳаммаси унутилади. Ақли бор одам фикрини чалғитадиган барча талабларни четга суриб қўяди-да, битта соҳа билан чегараланади ва ўша соҳани чуқур эгаллайди.

Шундан сўнг Гёте менга Байроннинг “Каин” (“Қобил”) пьесаси ҳақида ўзи ёзган қисқагина танқидий мақолани кўрсатди, уни мен катта қизиқиш билан ўқидим.

– Байрондек эркин фикрли киши, – деди Гёте, – қандай қилиб черков

ақидаларининг пучлигини исботлаб, мана шу пьеса орқали ўзига мажбуран юкланган диний таълимотдан озод бўлишга урингани кўриниб турипти. Англия руҳонийлари, шубҳасиз, бунинг учун унга ташаккур билдиришмайди; агар у Инжилдаги ёнма-ён сюжетларни қайта ишлашда давом этса-ю, Содом ва Гоморранинг ҳалокатидек мавзуни четлаб ўтса, ҳайрон қолган бўлардим.

Шундай адабий кузатишлардан сўнг Гёте диққатимни нафис санъатга тортди-да, олдимга антик ўймакорлик услубида безатилган тошни қўйди, бу ҳақда у менга бир кун олдин ҳаяжон билан гапирган эди. Мен тасвирдаги жозибали соддаликни кўриб ҳайратга тушдим: болага сув ичириш учун бир одам елкасидаги оғир идишни ерга қўймоқда. Аммо боланинг оғзи идишга етмайди, сув қуйила қолмайди; шунда у иккала қўлчалари билан идишга ёпишиб олиб, у одамнинг юзига боқиб, тагин бироз эгилишини сўрайди.

– Хўш, бу сизга ёқдими? – сўради Гёте, – биз, янги замон кишилари, албатта, бундай соф табиий, соф содда мотивнинг гўзаллигини ҳис этамиз, буни қандай қилиш ҳақида билиму малакамиз ҳам бор, бироқ қилмаймиз, ақл-идрок устунлик қилади, ана шу соддалик жозибаси бизда етишмай қолади.

Шундан сўнг берлинлик ўймакор уста Бранднинг медалини томоша қилдик, унда тош остидан отасининг қуролини топиб олган ёш Тезей тасвирланган эди. Гавданинг туриши анча дуруст ишланган бўлса-да, бироқ тошни силжитаяётган пайтдаги мушакларнинг зўриқиши сезилмасди. Йигитнинг бир қўли билан тошни кўтариб, иккинчиси билан қуролни олаётгани ҳам ишонарли чиқмаган эди. Аслида у олдин тошни бир четга суриб қўйиб, кейин қуролни олса, табиий чиққан бўларди.

– Энди эса, – деди Гёте. – мен Сизга тагин бир нақшдор тошни кўрсатаман, бу ерда ҳам худди ўша сюжет қадимги рассом томонидан ишланган.

У Штаделманнга бир қутини келтиришни буюрди, унда Гёте Италияга сафар қилган пайтида Римдан олиб келган антик давр нақшдор тошларининг бир неча юзтаси ётарди. Уларнинг ичида мен қадимги юнон рассоми ишлаган худди ўша сюжетни кўрдим – фарқи қанчалар! Йигит бор гавдаси билан тошга ёпишган, бунга унинг кучи етади, чунки ўз ишини уддалаяётгани кўриниб турарди, у тошни бир четга улоқтириб ташлаш даражасида кўтариб турарди. Ёш қахрамон бутун гавдасининг кучини оғир юк томон йўналтирган, фақат нигоҳлари пастга – тош остида ётган қуролга қаратилган эди.

Биз ушбу тасвирнинг ўта табиийлигидан завқландик.

– Мейернинг яхши бир гапи бор, – кулиб гап қўшди Гёте, – “ўйлаш бунчалар оғир бўлмаса эди!” – Энг ёмони шундаки, ўйлаш билан ўзинга кўмак беролмайсан, одам табиатан шундай бўлиши керакки, яхши фикрлар Яратганнинг эркин зурриётларидек «Мана биз!» деб доимо хитоб қилсинлар ва рўпарангда турсинлар.

1824 йилнинг 25 феввали, чоршанба

Гёте бугун менга иккита ғаройиб шеърни кўрсатди. Иккаласи ҳам ўз йўналишига кўра юксак ахлоқли, аммо айрим тасвирларда тийиқсиз даражада табиий ва ҳаққоний бўлиб, одатда олий давраларда бундай шеърларни одобдан ташқари деб ҳисоблашади, шу боисдан Гёте уларни сир сақлар, чоп эттириш ҳақида ўйламасди ҳам.

– Агар ақл ва билим, – деди Гёте, – умум мулки бўлганида эди, шоирга

яшаш осонроқ кўчарди; у ҳамиша ҳақиқатни айтган, ўзининг энг эзгу ҳис-туйғуларини ифода этишдан чўчиб ўтирмаган бўларди. Акс ҳолда у ҳамиша маълум бир босқичдан нари ўтмаслиги лозим. Шеърлари хилма-хил одамларнинг қўлига бориб тушишини шоир эсида тутиши, очик-ошкора фикрлари билан кўплаб одамшаванда кишиларнинг кўнглини оғритиб қўйишдан эҳтиёт бўлишга мажбур. Бунинг устига вақт дегани ҳам ғалати нарса. У шафқат қилмайди, ўз ҳукмини ўтказди, одам нима қилмасин ва нима демасин, унга нисбатан ҳар бир асарда ўз муносабатини ўзгартиради. Чунончи, қадимги юнонлар айтиши мумкин бўлган нарсани **биз** энди айтолмаслигимиз керак, ёки бўлмаса, Шекспирнинг бакувват замондошлари дидига мос тушган гапга 1820 йилдаги инглизлар бардош беролмайди, шунинг учун бизнинг давримизда “Family-Shakespeare”¹ нашрига эҳтиёж туғилади.

– Кўп нарса шаклга ҳам боғлиқ, – қўшимча қилдим мен, – анави иккита шеърдан биттаси қадимги юнон шеърляти оҳанги ва ўлчовига кўра китобхоннинг унча ғашига тегмайди. Айрим ўринлар, эҳтимол, анча-мунча қуюшқондан чиққандир, лекин, умуман олганда тасвир шу қадар улуғворликка ва фазилатга эгаки, гўё қадимги Юнон шоирининг овозини эшитаётгандек, гўё энгилмас Юнон қахрамонлари даврига ўтиб қолгандек бўламиз. Ариосто оҳанги ва услубидаги иккинчи шеър эса анча қалтис кетган. Унда муайян даврдаги саргузашт ҳеч бир ниқобсиз бизнинг бугунги воқелигимизга тўғри кириб боргани сабабли ундаги айрим дадилликлар бирмунча кўпол туюлади.

– Сиз ҳақсиз, – деди Гёте. – Ҳар бир поэтик шакл ўз сирли таъсир кучига эга. Агар менинг “Рим элегиялари” мазмунини Байроннинг “Дон Жуан”и оҳангига ва услубига кўчирилса, барча гапларим ярамас бир нарсага айланиб қолган бўлур эди.

Шу пайт француз газеталарини олиб келишди. Французларнинг герцог Ангулем кўмондонлигидаги Испанияга юришининг тугалланиши Гётеда катта қизиқиш уйғотди.

– Бурбонларнинг² бу юриши, шубҳасиз, мақтовга лойиқ, – деди Гёте, – шу йўл билан улар армияни кўлга киритиб, энди тахтни ҳам эгаллашади. Бу ҳам эгалланди. Аскар ўз қиролига содиқ ҳолда уйига қайтади, чунки у ўз ғалабаси ҳамда бир томонга бўйсунуш афзал эканлигига ишонч ҳосил қилган. Армия ўзининг қадимги шон-шуҳратини намоён қилди ва қудратли эканлигини ҳамда Наполеонсиз ҳам ғалаба қозонишга қодирлигини исботлади.

Гёте гап мавзусини тарихий воқеаларга бурди ва Етти йиллик уруш давридаги прусс армияси ҳақида гапира бошлади: “Буюк Фридрих” уларни доимий ғалабаларидан руҳлантириб, талтайтириб юборганидан кейинроқ ўзларига беҳад ишониб, тез-тез мағлубиятга учрайверганлар. У барча воқеаларни майда-чуйдасигача эслади, мен бўлсам, унинг беназир хотирасидан ҳайратга тушардим.

– Мен омадли одамман, – давом этди у, – бутун умрим бўйи давом этиб келаётган жаҳоншумул воқеалар даврида туғилганман. Етти йиллик урушнинг, Американинг Англиядан ажралиб чиқиши, кейинроқ фаранг инқилобининг, ниҳоят, Наполеон ҳукмронлиги давридан қахрамоннинг ҳалокатигача ва кейинги қатор воқеаларнинг тирик гувоҳиман. Шунинг учун мен кейинроқ туғилиб, бундай буюк воқеаларни ўзлари тушунмайдиган китоблардан ўқиб-ўрганадиган одамларга нисбатан тамоман бошқача

¹ Шекспирнинг «Оилавий ўқиш китоби» (инг.).

² Бурбонлар – француз қироллик сулоласи (1589 – 1792йй. ва 1815 – 1830 йй.).

фикр ва хулосага келганман.

Келгуси йиллар бизга нималар олиб келиши ҳали номаълум; ҳали-бери тинчлик-хотиржамликка эриша олмаймиз, деб кўркаман. Одамзод ўзини чеклашни билмайди: амал эгалари ҳокимиятни суиистеъмол қилишдан ўзларини тийёлмайдилар. Инсониятни бекаму кўст қилиш имкони бўлганида эди, шарт-шароит ҳақида ўйласа бўларди; акс ҳолда у на у ёқлик бўлолмайди, на бу ёқлик. Бир қисми тўкин-сочинликда яшаган бир пайтда, иккинчи қисми азоб-укубатда ҳаёт кечиради. Ёмонликнинг икки қаноти бўлган худбинлик ва ҳасад ҳамиша ҳаракатда бўлади, партияларнинг кураши ҳам узлуксиз давом этаверади.

Энг оқилона иш шуки, ҳар ким нимани ўрганган бўлса, ўша билан шуғуллансин, бошқаларни ҳам ўз вазифаларини бажаришларига ҳалақит бермасин. Косиб ўз қолипи билан иш кўрсин, деҳқон далада ишласин, ҳукмдор халқни бошқарсин. Бу ҳам бир хунар, буни ҳам ўрганиш керак, кўлидан келмайдиган ҳар қандай одам бунга уринмаслиги лозим.

Гёте тагин фаранг газеталари ҳақида сўз юритди:

– Либераллар гап сотишаверсин, агар ҳақ бўлишса, уларга жон деб қулоқ солишади. Ижрочи ҳокимиятни кўлида тутиб турган монархистларга гап сотиш ярашмайди, улар ҳаракат қилишлари лозим. Армияни урушга йўллашсин, бошларини танидан жудо қилишсин, осийсин, бу уларга тўғри келади, аммо газеталарда баҳслашиш, ўз қилмишларини оқлашга уриниш – бу уларга ярашмайди. Қироллар йиғини бўлганда эди, гапиришса бўларди. Ўз ҳаётим ва фаолиятим давомида, ҳамиша монархист бўлиб келганман. Бошқалар истаганча сафсата сотишаверсин, мен нимани маъқул кўрсам, шуни қилганман. Ўз фаолиятим доирасини кўра олганман ва мақсадим нималигини аниқ билганман. Ёлғиз ўзим хатога йўл қўйган бўлсам, буни тузатолганман. Борди-ю кўпчилик мен билан биргаликда хато қилган бўлса, буни тузатиш имкони йўқ, чунки кўпни фикри бир хил бўлмайди.

Гёте беҳад зўр кайфиятда эди. У менга фон Шпигел хонимнинг альбомини кўрсатди, унга Гёте ажойиб шеър битган эди. Бунинг учун қолдирилган жой икки йилдан бери бўш ётарди, Гёте қачонлардир берган ваъдасининг устидан энди чиқолганидан шод эди. Фон Шпигел хонимга бағишланган шеърни ўқиб бўлгач, альбомни варақлашда давом этдим ва қатор машҳур номларга дуч келдим.

– Қизиқиб кетиб, – унинг шеъри ёнига бир неча сатр ёзиб қўймоқчи ҳам бўлгандим, – деди Гёте, бундай қилмаганимдан хурсандман, чунки фикрларимни тутиб туролмаганимдан неча марталаб яхши одамларни ўзимдан четлаштирганман, энг яхши ижод намуналаримнинг таъсирига путур етказганман.

– Ростини айтсам, – давом этди Гёте, – шундай пайт ҳам бўлган эдики, “Урания” дан бўлак ҳеч нарса куйланмас, ҳеч нарса ифодали ўқилмас эди. Қаёққа борма, стол устида “Урания”ни кўрардинг; ҳар қандай суҳбатнинг мавзуси шу эди. Мен ўзимни абадиятга ишонч бахтидан маҳрум қилмоқчи эмасман; аксинча, Лоренсо фон Медичининг сўзларини такрор айтишга тайёрман: нариги дунёдаги ҳаётга ишонмайдиган одам бунисида ҳам ўликдир. Лекин бундай ақлга сиғмайдиган тушунчалар кундалик баҳслар ва фикрни чалғитадиган гап сотишларга мавзу бўлмаслиги керак. Яна бир гап: ким нариги дунёдаги ҳаётга ишонса, жимгина хурсанд бўлиб юраверсин, аммо ўзича гердайишига ҳеч бир асос йўқ. Тедгенинг “Урания”си баҳонасида мен шуни пайқадимки, қора халқ ҳам худди асилзодаларга

ўхшаб ўзларини катта олабошладилар. Шундай бефаросат аёлларни ҳам учратдимки, улар Тидге билан биргаликда абадийликка ишонганлари учун мағрурланишарди. Бу ҳам етмагандек, ўша бефаҳмлар ҳатто бу масалага муносабатимни билиш учун мени сўроққа тутишларига тоқат қилишимга тўғри келди. “Бу ҳаётимиз тугаса, кейингиси бизни бахтли қилаверади, нукул Худога ёлвораманки, у ерда менга бу дунёда абадиятга ишонганлардан ҳеч ким дуч келмасин, негаки ана шунда менинг азобларим бошланади! Художўй хонимлар мени ўраб олишиб: Биз ҳақ эканмизми? Шуни башорат қилмаганмидик? Айтганимиз бўлдими, деб сўроққа тутишади. Ундан кейин нариги дунёдаги ҳаётимда ҳам зерикишнинг чеки бўлмайди”, дея уларнинг жиғига тегаман.

– Абадийлик ғоялари билан шуғулланиш, – сўзида давом этди Гёте, – аслзода табақа вакиллари, айниқса, бекорчи хонимларнинг иши. Ер юзида бирон кўзга кўринарли иш қилиш ташвишида бўлган серғайрат одам эса, нариги дунё ҳақида ўйлашга ҳам вақт топмай қолади, шу билан бу дунёда фойда келтиришга уринади. Бундан ташқари, абадийлик ҳақидаги ўйлар бу дунёда бахт масаласида омади юришмаганлар учун ҳам зарур; гаров боғлайманки, мана шу ёқимтой Тидгенинг ҳаёти кўнгилдагидек бўлганида эди, хаёллар ҳам шунга яраша бўларди.

1824 йилнинг 26 феврали, пайшанба

Гёте билан тушлик қилдик. Овқатланиб бўлгач, у Штаделманнга мисга ўйилган гравюралар солинган катта-катта жилдларни келтиришни буюрди. Жилдларнинг устини бироз чанг босган эди, яқин атрофда артиш учун юмшоқ латта бўлмаганидан Гёте аччиқланиб, хизматкорини койиди:

– Охирги марта сени огоҳлантираман, – деди у, – агар бугуноқ бориб, бизга тез-тез керак бўлиб турадиган юмшоқ латталарни сотиб олмасанг, эртага ўзим бораман, биласан-ку, мен сўзимдан қайтмайман.

Штаделманн кетди.

– Бир куни актёр Беккер билан ҳам худди шундай воқеа содир бўлган эди, – гапида давом этди Гёте менга юзланиб, – у «Валленштайн»даги отлик аскарлардан бирининг ролини ўйнашдан бош тортди. Мен: унга айтинглар, агар рози бўлмаса, бу ролни ўзим ўйнайман, дедим. Гапим таъсир қилди. Актёрлар мени яхши билишарди, бундай пайтларда ҳазилни кўтармаслигим, сўзимдан қайтмай, ҳар қандай аҳмоқлик қилишим мумкинлигини яхши билишарди.

– Ростдан ҳам шу ролни ўйнармидингиз? – сўрадим мен.

– Ҳа, – деди Гёте, – ўйнардим, қандай ўйнашни жаноб Беккерга кўрсатиб кўярдим, негаки ролни ундан кўра яхшироқ билардим.

Кейин биз жилдларни очиб, гравюра ва расмларни томоша қилишга киришдик. Бундай пайтларда Гёте менга жуда эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлади, у менинг нафис санъатни кузатиш ва идрок этишда хийла юқори пиллапоаяларга кўтарилишимни иташини сезиб тураман. У менга ўзига хос етук асарларни кўрсатади ва энг машҳур рассомларнинг ички дунёсига кириб боришим, фикрларини мулоҳаза қилишим учун уларнинг ғоялари ҳақида гапириб беради.

– Дид аталмиш нарса, – деди бугун, – мана шундай шаклланади. Дид ўртача эмас, балки энг сара муҳитда шаклланади. Шу боисдан мен Сизга энг яхшиларини намойиш қиляпман. Агар Сиз шуларни тушунишни ўргансангиз, бошқаларига меъёрида баҳо берадиган бўласиз. Мен Сизни ҳар бир жанрнинг энг яхши намуналари билан таништираман, уларнинг бирортасига бепарво қараманг, агар унда улкан истеъдод ўз чўққисига

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

етган бўлса, ҳар бири бизга ўзгача қувонч бағишлашини эса тутинг. Масалан, француз рассомининг мана бу картинаси беҳад нафис, шунинг учун у ўз жанрининг намунаси ҳисобланади.

Гёте менга варақни узатди, мен уни ҳайрат ичида томоша қилдим. Ёзги саройнинг ланг очик дераза ва эшиклари боғ томонга қараган орастагина хонасида бир гуруҳ ғоятда ёқимтой кишилар ўтиришипти. Ўттиз ёшлардаги гўзал аёл ҳозиргина куйлашдан тўхтаган бўлса керак, қўлида нота дафтари ушлаб олган. Унинг ёнида, сал ичкарироқда, ўн беш ёшлардаги қиз стол суянчигига суяниб ўтирарди. Ён томонда, очик дераза олдида яна бир ёш хоним турипти, у қўлида арфа ушлаб олган, афтидан, ҳалиям торларни чертаётгандек туюлади. Шу аснода хонага бир йигит кириб келади, барча аёлларнинг назари унга қадалган. У мусиқали машғулотни билган, шекилли, гўё улардан бунинг учун узр сўраётгандек, салгина бош эгиб турипти, аёллар эса унга илтифот билан кулоқ тутиб туришарди.

– Менимча, – деди Гёте, – бу картина Калдероннинг¹ пьесаларидек дилтортар, мана, Сиз шу жанрдаги энг гўзал асарни кўрдингиз. Хўш, бу ҳақда фикрингиз қандай?

Шундай дея у менга ҳайвонлар тасвирини ишловчи машҳур рассом Рооснинг бир қанча гравюраларини узатди: нуқул қўйлар, турли қиёфа ва ҳолатдаги ҳайвонлар тасвири. Башараларидаги маъносиз ифода, пахмайган жунлари, ҳамма-ҳаммаси табиатда қандай бўлса, шундайлигича, ҳаққоний чизилган эди.

– Бу ҳайвонларга қараб кўриб кетаман, – деди Гёте, – уларнинг қиёфаларидаги, кўзларидаги маъносизлик, мудроқ босган ҳолатлари гўё менга ҳам ўтаётгандек туюлади. Назаримда, бунга қараб турган одам ҳайвонга айланиб қоладигандек бўлади, ҳатто рассом ҳам ҳайвонми, деган ўйга борасан, киши. Барибир, рассом бу жониворларнинг ички дунёсига шунчалик киролгани, феъл-атворини шу қадар ҳис этолгани, уларнинг моҳиятини сиртида шунчалик ҳаққоний намоён қилолгани ҳайратомуз ҳодиса, албатта. Агар улуғ истеъдод эгаси ўз салоҳиятига мос мавзуга содиқ қолса, нималарга қодир бўлиши ўз-ўзидан кўришиб турипти.

– Бу рассом, – дедим мен, – итларни, мушукларни, ёввойи ҳайвонларни ҳам худди шундай табиий чизган бўлса керак? Бошқаларнинг ички оламига қара олишдек юксак қобилиятига қараганда у одамларнинг ҳам афт-ангорларию феъл-атворлариниям бера олгандир?

– Йўқ, – деди Гёте, – булар унинг диққат доирасига кирмайди, аксинча, у ювош, ўтхўр ҳайвонларни, яъни қўйлар, эчкилар, сигирлар ва шунга ўхшашларни чизишдан бир умр чарчамади. Бу ундаги истеъдоднинг ўз жабҳаси, у бундан ҳеч қачон айрилмади. Тўғри қилдиям! Бу жониворларнинг кундалик ҳаётига ғамхўрлик қилиш ундаги туғма одат, у ҳайвонлар руҳияти ҳақидаги билимларни ҳам ўзлаштирган, шу боисдан уларнинг бутун турқ-тароватини зийраклик билан ўзлаштирган эди. Бошқа жонзотларни, эҳтимол бунчалик мукамал билмасе керак, уларни тасвир этишга на истак, на салоҳият етишди.

Гётенинг бу фикрларидан кейин жуда кўп шунга ўхшаш воқеалар миямда қайтадан кўз очди. Масалан, яқинда у менга айтгандики, ҳақиқий шоирда ҳаёт ҳақида туғма билим бўлади, уни тасвирлаш учун тажриба, амалий кўникма керак бўлмайди.

Мен «Гетс фон Берлихинген»ни, – деган эди у, – йигирма икки ёшли йигит пайтимда ёзганман, орадан ўн йил ўтгач, ўз тасвирларимнинг ҳаққонийлигидан ҳайратга тушганман. Маълумки, бунақа ҳодисаларни

¹ Калдерон дела Барка, дон Педро (1600 – 1681) – испан драматурги.

кўрмаганман ҳам, эшитмаганман ҳам, лекин инсон ички оламининг рангоранг кирралари ҳақидаги билимни антисипация¹ орқали эгаллаганман.

Умуман, мен ташқи дунёни билгунимга қадар ўз ички дунёмни тасвирлашдан завқ олардим. Воқеликни ҳаёлимда қандай тасаввур қилган бўлсам, кейинроқ у менинг нафратимни кўзгай бошлади ва уни тасвирлашга заррача ҳам қизиқишим қолмади. Ҳатто айтишим мумкин: борди-ю мен борлиқнинг моҳиятига етгунимга қадар уни тасвирлашдан тийилиб турганимда эди, тасвирларим карикатуранинг ўзи бўларди.

– Инсон феъл-атвориға, – деган эди бошқа пайт Гёте, – ўзига хос қатъият, маълум маънода қайсарлик хоски, шунинг таъсирида у ёки бу асосий хусусият гўё кўплаб иккинчи даражали хусусиятларни келтириб чиқаради. Бу тажрибадан маълум; бироқ айрим шахсларда бу билим туғма бўлиши мумкин. Менда туғма билим ва тажриба қўшилиб кетганми-йўқми, бунга бош қотириб ўтирмайман. Аммо бир нарса аён: агар биров билан ўн беш дақиқа сўзлашсам, кейинги икки соат давомида унинг нима дейишини аниқ биламан. Чунончи, Байрон ҳақида гапириб, бутун борлиқ унга кундай равшан, воқеликни у антисипация орқали тасвирлайверади, деган эди.

Мен бунга жавобан, Байрон, айтайлик, ёқимсиз ҳайвон қиёфасини тасвирлашга муваффақ бўла олармиди, менимча, ундаги кучли индивидуаллик бундай мавзуларни иштиёқ билан қоғозга туширишга монелик қилса керак, дея шубҳа билдирдим. Гёте буни маъқуллади ва антисипация шоир истеъдодига мавзу мос келган жойгача етиб боради, деди. Икковимиз шундай хулосага келдикки, антисипациянинг чегараланганлиги ёки кенг қамровлилигига қараб, истеъдод ҳам юксак ёки ўрта даражада бўлиши мумкин.

– Сиз жаноби олийларининг фикрича, – дедим мен, – борлиқни би-лиш ижодкордаги туғма қобилият экан, унда сиз, кўриниб турган воқеа-ҳодисалар ва нарсаларни эмас, балки ички оламини назарда тутяпсиз шекилли, мана шуларнинг барчасини ижодкор ҳаққоний тасвирлашга эришмоғи учун воқеликни ич-ичидан англаб етиши керак эмасми?

– Шубҳасиз, шундай, – жавоб берди Гёте, – муҳаббат, нафрат, умид, умидсизлик ва инсон қалбига хос кўплаб эҳтирос ва изтироблар – булар шоирга берилган туғма билимлар, буларни тасвирлаш шоирга қийин эмас, бироқ, суд жараёни ёки бўлмаса императорга тож кийгизиш маросими ҳақидаги билим туғма бўлолмайди, тасвир ҳақиқатга зид бўлмаслиги учун шоир уларни ё ўз тажрибаси асосида ўрганиши ёки бошқалардан ўзлаштириши керак. Масалан, «Фауст»да қаҳрамоннинг ҳаётдан ҳафсаласи пир бўлган ҳолатини, шунингдек, Гретхеннинг севги изтиробларини мен антисипация орқали намоён қилишга эришганман, олайлик, қуйидаги:

*Қора туман ичра бўлиб асира
Маъюс нур таратар ярим ой хира,
(Э.Воҳидов таржимаси)*

мисраларини ёзиш учун табиатни кузатишимга тўғри келди.

– Лекин, – дедим мен, – «Фауст»да бирон сатр йўқки, унда бутун борлиқ ва ҳаётни ўрганишнинг аниқ-равшан излари акс этмаган бўлсин, буларнинг барисини сизга биров ҳадя қилмагани, улар ўз тажрибангиз меваси эканлиги шундоққина кўриниб турипти.

¹ Ан т и с и п а ц и я – воқеа-ҳодисаларни олдиндан ҳис-туйғу орқали кўра-билиш.

– Бўлса бордир, – жавоб қайтарди Гёте, – аммо агар мен антисипация орқали бутун борликни ўзимга сингдирмаганимда эди, кўзим очик тургани холда кўр бўлиб қоладим, бутун билим ва тажрибам ҳам ўлик ва бекорчи уриниш бўлиб қолаверарди. Нур бор, ранглар бизни ўраб турибди; бироқ ўз кўзимизда нур ва ранглар бўлмаганида эди, унда биз уларни илғаёлмаган бўлардик.

1824 йилнинг 28 феввали, шанба

– Шундай жиддий одамлар ҳам борки, – деди Гёте, – улар бирор ишни йўл-йўлакай, кўл учида қилолмайдилар, уларнинг табиати ҳар бир ишни маромига етказиб бажаришни тақозо қилади. Бундай истеъдодлар баъзида энсамизни қотиради, истаган нарсамизни ҳозирнинг ўзидаёқ улардан ололмаймиз, аммо олий мақсадга одам худди ўша йўл билан етишади-да.

Мен Рамберг ҳақида сўз очдим.

– Энди бу тамоман ўзига хос рассом, – деди Гёте, – бундай истеъдод кишини кувонтиради, у тенги йўқ импровизатор. Бир куни у Дрезденда мендан мавзу беришимни сўради. Мен унга мана бу мавзунини бердим: Агамемнон Троядан ватанига қайтиб, икки ғилдиракли аравадан тушади ва уйининг остонасига қадам қўйганида юрагини ваҳима босади. Бу ғоятда қийин мавзу эканлигини инкор этиб бўлмайди, бошқа рассом бўлганида бунинг устида узок мулоҳаза юритган бўларди. Аммо мен фикримни айтиб улгурмасимданок, Рамберг чизишга тутинди, унинг мавзунини дарҳол аниқ-тиниқ ўзлаштирганидан хайратда қолдим, холос. Ростини айтсам, Рамбергининг расмларидан бир нечаси кўлимда бўлишини истайман.

Шундан сўнг бошқа, ўз асарларига юзаки муносабатда бўладиган, охир-оқибат одатга қул бўлиб, санъатни гумдон қиладиган рассомлар ҳақида гурунглашдик.

– Одат, – деди Гёте, – сиртдан қараганда барқарор бир нарсага ўхшайди-ю, лекин ижодкорга ҳузур бағишламайди. Том маънодаги улкан истеъдод эгалари яратувчиликни олий бахт деб биладилар. Роос чарчаш нималигини билмай ўз кўй-эчкиларининг жунларини чизарди, мана шу чексиз ҳаракатдан кўришиб турадики, у ижод пайтида энг беғубор ҳузур-ҳаловатни ҳис этарди, уни тезроқ тугатишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Ўртача қобилият эгаларига бундай санъат етишмайди; иш пайтида уларнинг кўз олдида тайёр асар орқасидан келишига ишонишадиган даромад туради, холос. Бу тахлит манфаатни кўзловчи мақсадлар билан ҳеч қачон буюк асар яратиш бўлмайди.

1824 йилнинг 22 марти, душанба

Тушлиқдан олдин Гёте билан унинг боғига бордик. Бу боғ Илм дарёсининг нариги қирғоғида, парк яқинида, тепаликнинг ғарбий ёнбағрида ястанган бўлиб, чинакам хушманзара жой. Шимоли-шарқий шамоллардан пана, жануб ва ғарбдан келувчи илиқ ҳамда ёқимли ҳаво оқими яхши ўтиб турадиган бу гўша айниқса куз ва баҳор ойларида таърифга сиғмас даражада гўзаллашиб кетади.

Ҳаво ёздагидек ёқимли эди; жануби-ғарб томондан майин шабада эсарди. Тиниқ осмоннинг баъзи-баъзи жойларида қора булут парчалари сузиб юрарди; ҳув тепада тарқалиб бораётган парсимон булутлар кўзга ташланади. Булутларни диққат билан кузатгач, кўрдикки, пастда сузиб юрган тўда-тўда булутлар тарқалиб борарди, Гёте шундан хулоса чиқариб, барометр кўтарилиши билан керак, деди.

У барометр миллиларининг тушиши ва кўтарилиши ҳақида кўп гапирди

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ва бунди «намликнинг инкори ва тасдиғи» деб атади. Шу билан бирга у абадий қонунлар асосида ернинг нафас олиши ва нафас чиқариши ҳақида, борган сари намлик ошиб бораверса, сув тошқини юз бериши мумкинлиги ҳақида ҳам гапирди. Бундан ташқари: ҳар бир жой ўз атмосферасига эга, аммо шунга қарамасдан, Оврупода барометр кўрсаткичлари хаамиша бир хил. Табиат номутаносиб, шунчалик истисно ҳолатларга қарамасдан қонуниятни аниқлаш қийин кечади, деди.

У менга шу тахлит ҳаётӣй ўғитларини сингдираркан, боғнинг кумлоқ йўлагига у ёқдан-бу ёққа бориб келардик. Биз бир уйга яқинлашдик, Гёте хизматкорига уй эшигини очишни буюрди, кейинроқ уй ичини менга кўрсатмоқчи эди. Уйнинг оқланган сиртки деворлари бўйлаб атиргул туплари чирмашиб кетган, ҳатто томгача етган эди. Уйни айланиб чиқиб, ниҳоятда ҳайратга тушдимки, атиргул тупларининг бутуқларида ўтган ёздан бери сақланиб қолган хилма-хил кушларнинг инлари бўлиб, улар ҳозир япроқлар тўкилиб кетгани сабабли шундоққина кўриниб турарди, айниқса, бу ерда уруғхўр сайроқи кушларнинг инлари кўп эди, улар ўз инларини ерга яқин жойга ҳам, юқориоққа ҳам кураверишарди.

Кейин Гёте мени уй ичига бошлаб кирди, ўтган йили ёзда бу ерга кириш насиб қилмаган эди, унинг деворларига карта ва гравюралар ҳамда Гётенинг бўйи барабар рангли портрети осиб қўйилган эди, уни Мейер икковлари Италия сафаридан қайтиб келишгандан сўнг ишлаган эдилар.

Гёте расмда қирчиллама ёшда, қуёшда қорайган, хийла бақувват кўринарди. Бироз сокин чехрасидаги ифода жуда жиддий, гўё рўпарангда келгусида қилинажак ишлар юки елкасини зилдек босиб турган одамни кўраётгандек бўласан киши.

Биз зинапоя орқали юқорига кўтарилдик; у ерда учта хона ва битта ҳужрача бўлиб, ҳаммаси жуда кичик ва айтарли ҳеч қандай қулайликлар йўқ эди. Гёте бу ерда илгарилари узоқ яшаб, хотиржам, мазза қилиб ижод қилганини эслади.

Хоналарнинг ҳавоси анча салқин эди; биз яна очиқ ҳавога чиқишга шошилдик. Тушки қуёш нурлари остида бош йўлак бўйлаб юрарканмиз, суҳбат мавзуи ҳозирги адабиётга бурилди, Шеллинг¹ ҳақида, бошқалар қатори Платеннинг янги пьесалари ҳақида гаплашдик.

Боғнинг тепалик ёнбағридаги юқори қисми яланглик бўлиб, унда яккам-дуккам мевали дарахтлар ўсиб ётарди. Йўлкалар юқорига илонизи бўлиб чиқиб, чўққини айланиб ўтади-да, тағин пастга тушиб кетади, бу менда атрофни юқоридан туриб томоша қилиш истагини туғдирди. Гёте ўша йўлкалар бўйлаб мендан олдинда тепага кўтарила бошлади, мен унинг бардамлигидан қувондим. Юқорида, бута тўсиқ ёнида мода товусни учратдик, у афтидан герцог боғидан бу ёққа ўтган бўлса керак. Гётенинг айтишича, у ёз кунлари товусларни чорлаб, уларга дон бериб, бу ерга ўргатаркан.

Илонизи йўлканинг бошқа тарафи бўйлаб тушиб келарканман, буталар билан ўралган, устига машҳур шеърнинг қуйидаги мисраси ўйиб ёзилган тошни кўриб қолдим:

Ушбу сокинликда ўз маъшуқасин эслади ошиқ.

Назаримда мен антик давр ёдгорлиги олдида тургандек эдим.

Бунинг ёнгинасида пастаккина эманлар, арчалар, қайинлар, қора қайинлар ўсиб ётган чакалакзор бор эди. Арчалар остидан йиртқич кушнинг тўкилган патларини топиб олдим, буларни Гётега кўрсатган эдим, у бундай нарсалар бу ерларда тез-тез топилиб туришини айт-

¹ Шеллинг Фридрих фон (1775 – 1854) – немис файласуфи.

ди, ўйладимки, демак, ушбу арчалар бу ерларда кўплаб учрайдиган, бойўғлилар ин қўядиган сеvimли жой экан. Чакалакзорни айланиб ўтиб, биз яна уйнинг ёнидаги бош йўлгага – эманлар, арчалару қайин ва қора қайинлар тўсиб, ярим доира ҳосил қилганди, бу ердаги юмалоқ стол атрофига қўйилган стулчаларга жойлашдик.

– Жазирама ёз кунлари, – деди Гёте, – мен учун бу ердан яхши манзил бўлмайди. Мана шу дарахтларни бундан қирқ йил аввал ўз қўлларим билан экканман, уларнинг бўй чўзишларини кўриб қувонганман, мана энди неча йиллардан бери уларнинг соясида ҳузур қилиб ўтираман. Бу эманлар, қора қайинларнинг барглари орасидан ҳар қандай куйдирувчи қуёш нури ҳам ўтолмайди; иссиқ ёз кунлари тушликдан кейин шу ерга келиб ўтираман, ўтлоқ ва боғда шунақа сукунат ҳукм сурадики, бундай пайтни қадимгилар «Пан ухлади» дейишган.

Шу пайт шаҳардан соат иккига занг урилгани эшитилди ва биз ортга қайтдик.

1924 йилнинг 9 декабри, пайшанба

Кечга томон Гётеникига бордим. У менга дўстона қўл узатди, саломлашаркан, Ваймар давлат архив раҳбари Шелгорн юбилейи муносабати билан ёзган шеъримни мақтади. Мен ўз навбатида унга инглизлар таклифини рад этиб, хат ёзиб юборганимни маълум қилдим.

– Худога шукр, – деди у, – мана энди бўш ва хотиржамсиз. Мен сизни яна бир нарсадан огоҳлантирмоғим лозим. Ҳали композиторлар келишади-да, сиздан опера либреттосини ёзиб беришингизни илтимос қилишади; буни ҳам рад этинг ва ўз сўзингизда қатъий турунг, бу ҳам вақт сарфлашга арзимайдиган бефойда машғулот.

Шундан сўнг Гёте, Боннга, “Пария”нинг¹ муаллифига Нис фон Эзенбек орқали театр дастурини жўнатганини айтди, бу дастурдан шоир ўз пьесаси бу ерда қўйилаётганини билиб олди.

– Умр қиска, – қўшиб қўйди у, – одамлар бир-бирларига яхшилик қилишга интилишлари керак.

Унинг қаршисида Берлин газеталари ётарди, у Петербургдаги даҳшатли сув тошқини ҳақида гапирди. Мана, ўзингиз ўқиб олинг, дея газетани узатди. Кейин Петербург жойлашган ернинг ноқулайлигини айтди-да, кулиб Руссонинг: олов пуркаб турган вулқон яқинига шаҳар қуриб, зилзилани бартараф этолмайсан, деган гапларини эслади.

– Табиат ўз йўлида давом этаверади, – деди у, – биз коидадан ташқари деб ўйлаган нарса – аслида коиданинг ўзи.

Сўхбат йўсини деярли барча соҳилларда кутурган бўронга, газеталарда ёзилаётган бошқа табиат ҳодисаларига бурилди. Мен Гётедан, булар ўртасида қандай боғлиқлик борлигини билиб бўладими, деб сўрадим.

– Буни ҳеч ким билмайди, – жавоб берди Гёте, – биз бундай сирли ҳодисалар ҳақида тасаввурга ҳам эга эмасмиз, қандай қилиб у ҳақда фикр билдирайлик.

Хизматкор бош меъмор Кудрэ ва профессор Ример ташриф буюришганини билдирди; улар кириб ўтиришди ва гурунг мавзуси яна Петербургдаги сув тошқини борасида давом этди, Кудрэ Петербургнинг жойлашиш ҳолати, Нева дарёсининг унга доимо хавф солиб туриши ва бошқа жиҳатлар тўғрисида муфассал маълумот берди.

¹ “Пария” – немис драматурги Михаил Бер (1800-1833) ёзган фожиавий асар.

1825

1825 йилнинг 10 январи, душанба

Инглизларга бўлган катта қизиқиши туфайли Гёте шахримизда меҳмон бўлиб турган инглизларни вақти-вақти билан унинг ҳузурига олиб келиб туришимни сўради. Бугун соат бешда у мени инглиз ҳарбий муҳандиси жаноб Х¹ билан келишимни тайинлади, мен Гётега у ҳақда олдиндан кўп яхши гапларни айтдим. Биз белгиланган соатда ҳозир бўлдик, хизматкор бизни яхши иситилган хонага бошлаб кирди, одатда бу хонада Гёте тушдан кейин ва кечқурунлари ўтиришни хуш кўрарди. Стол устида учта шам ёниб турарди, аммо у ерда Гёте йўқ эди, девор ортидаги залдан унинг овози эшитилди.

Жаноб Х. хонани кўздан кечирди, расмлар ва деворга илинган тоғлар харитасидан ташқари у назарини бир қанча папкалар тахлаб қўйилган тоқчаларга қаратди, мен унга бу папкаларда машҳур мусаввирларнинг ўз қўллари билан чизилган суратлар ва турли мактабларга мансуб расмларнинг гравюралари сақланишини, Гёте уларни бутун умри давомида тўплагани, вақти-вақти билан кўздан кечиришни яхши кўришини айтдим.

Бир оз кутганимиздан сўнг Гёте кириб келди ва биз билан илик саломлашди.

– Сиз билан немисча гаплашаверсам бўлади, афтидан, – мурожаат қилди у жаноб Х.га, – гаплашаётганларингда сездимки, сиз немис тилини дурустгина ўрганиб олибсиз.

Жаноб Х. у билан унча очилиб саломлашмади, Гёте бизни ўтиришга таклиф қилди. Меҳмон Гётеда яхши таассурот қолдирди шекилли, унинг бу кишига нисбатан беҳад иззат-икром кўрсатиши олий даражада намоён бўлди.

– Немис тилини ўрганиш учун бизнинг юртимизга келиб тўғри қилгансиз, – деди у, – Сиз бу ерда тилни осон ва тез ўзлаштирибгина қолмай, уни юзага келтирган асосларни ҳам, бизнинг ер-сувимиз, иқлим, яшаш тарзимиз, урф-одатларимиз, ижтимоий ва сиёсий тузумимиз ҳақидаги билимларни ҳам ўзингиз билан Англияга олиб кетасиз.

– Ҳозирги пайтда Англияда немис тилига қизиқиш жуда катта, – деди жаноб Х., – кундан-кунга ошиб бормоқда, ҳозир ўзига тўқ оиладан чиққан ҳар бир ёш инглиз немис тилини ўрганади.

– Биз немислар, – жавоб берди Гёте мулойимлик билан, – бу масалада сизлардан ярим асрга илгарилаб кетганмиз. Мен ўзим эллик йилдан бери инглиз тили ва адабиёти билан шуғулланаман, сизлардаги ёзувчиларни ҳам, ҳаёт тарзи ва ўзига хос тартибларни ҳам яхши биламан. Агар Англияга бориб қолсам, у ерда ўзимни бегонадек хис қилмайман.

Айтиб ўтганимдек, Сизнинг ёш ҳамюртларингиз бизнинг юртимизга келиб, тилимизни ўрганишаётгани яхши ҳодиса. Бунга сабаб бизнинг адабиётимиз шунга муносиб эканлигигина эмас, балки ҳозир немис тилини билган одам бошқа тилни билмаса ҳам бўлаверади, деган фикрни ҳеч ким рад этмаслиги ҳамдир. Француз тили ҳақида гапириб ўтирмайман, у сўзлашув тили, саёҳатларда керак бўлиб қолади, чунки уни ҳамма тушунади, кўплаб мамлакатларда у тилдан яхши тилмоч ўрнида фойдаланса бўлади. Юнон, лотин, итальян, испан тилларига келадиган бўлсак, бу тилларда яратилган энг яхши асарларни зўр немисча таржималарда ўқишимиз мумкин, демак, маълум бир сабаблар бўлмаса, бу тилларни чуқур ўрганишга вақт сарфлаб ўтиришга ҳожат ҳам йўқ. Немисларнинг

¹ Жаноб Х. – Хуттон сўзининг бош ҳарфи – инглиз муҳандиси.

табиатида ҳар қандай хорижий маданиятга ўзига хос тарзда ҳурмат билан қараш, унинг хилма-хил жиҳатларига мослашиш одати бор. Айни шу хусусият ҳамда тилимизнинг қулай имкониятлари таржималарнинг аниқ ва мукамал бўлишини таъминлайди.

Яхши таржима кўп нарсаларга қодирлигини инкор этиб бўлмайди. Буюк Фридрих лотин тилини билмасди, аммо у севикли Цицеронини французча таржимада ўқиб, биз аслиятдан олганимиздан кам завқ-шавқ олмасди.

Гапни театр мавзусига айлантирган Гёте жаноб Ҳ.дан, театрга тез-тез бориб турасизми? – деб сўради.

– Мен театрга ҳар кеч бораман, – жавоб берди у, – бу тилни тушунишга жуда катта ёрдам беради.

– Жуда қизиқ-да, – жавоб берди Гёте, – эшитиш ва умуман, тушуниш қобилияти гапириш қобилиятига нисбатан илгарилаб кетган, одам бирор нарсани тез тушуниб олади-ю, аммо уни тўлиғича сўзда ифодалай олмайди.

– Бу фикрнинг тўғрилигига мен ҳар куни амин бўламан, – жавоб қайтарди жаноб Ҳ., – теварак-атрофимиздаги одамларнинг гапларини, ўқиган нарсаларимни тўлиқ тушунаман, ҳатто бирор киши немисча гапирганда хатога йўл қўйганини ҳам сезаман. Бироқ гапирмоқчи бўлдимми, тамом, тилим тутилиб, айтмоқчи бўлган фикримни ифода этолмай қоламан. Саройдаги олди-қочди суҳбатлар, хонимлар билан ҳазиллашиш, рақс тушиш пайтидаги мулоқотларда қийналмайман. Аммо бирорта муҳим мавзуда фикр билдирмоқчи бўлсам, тилим айланмай, сўз тополмай қоламан.

– Хотиржам бўлинг, – жавоб берди Гёте, – бундай ўзига хос фикрларни баъзан ўз она тилимизда ифодалашга қийналиб қоламиз.

Сўнгра Гёте жаноб Ҳ.дан немис адабиётидан нималарни ўқиганини сўради.

– “Эгмонт”ни ўқидим, – жавоб берди у, – китоб менга шундай ҳузур бағишладики, уни уч бора ўқиб чиқдим. Шунингдек, “Торквато Тассо”ни ҳам мазза қилиб ўқидим. Ҳозир “Фауст”ни ўқияпман, бу мен учун ҳали анча мураккаб деб ҳисоблайман.

Бу сўзлардан Гёте кулиб юборди.

– Гапнинг рости, – деди у, – ҳозирча “Фауст”ни ўқишни Сизга маслаҳат бермаган бўлардим. Бу одамни телба қиладиган нарса, у одатий тасаввурлар доирасига сиғмайди. Модомики, Сиз мендан сўраб ҳам ўтирмай, уни ўқишга киришган экансиз, кўринг-чи, бундан нима чиқаркин? Фауст – фавқулодда шахс, камдан-кам одамлар унинг ички дунёсига кириб бора олади. Одамни бутун борлиғи билан англашнинг тирик намунаси бўлган, бошдан-оёқ киноя билан йўғрилган Мефистофелни англаб етиш ҳам мушкул иш. Энди кўрамиз, улар қандай рангларда Сизга юз очаркин. “Тассо” эса, аксинча, одатдаги инсоний туйғуларга бирмунча яқинроқ, унинг шаклан силлиқлиги ҳам тушунишни осонлаштиради.

– Шунга қарамай, – жавоб берди жаноб Ҳ., – Германияда “Тассо”ни ўқилиши қийин дейишади, мен уни ўқияпман десам, айримлар ҳайрон бўлишди.

– “Тассо”ни тушунишдаги энг асосий нарса шуки, – деди Гёте, – уни ўқиётганда одам ўзининг энди ёш бола эмаслигини ҳис қилиши ва ўша даврага хос таомилларни инкор этмаслиги лозим. Яхши оиладан чиққан, юксак ақл-заковатга эга бўлган йигит юқори табақага мансуб етук кишилар билан мулоқотда орттирган билимлари юзаки бўлса-да, “Тассо”ни қийин деб ҳисобламаслиги керак..

Гап мавзуси “Эгмонт”га кўчди, Гёте бу хусусда куйидагиларни айтди:
– “Эгмонт”ни 1775 йилда, яъни бундан эллик йил бурун ёзганман. Мен тарихга содиқ қолганман, бинобарин, иложи борича ҳақиқатни ёзишга интиланман. Шундан сўнг орадан ўн йил ўтиб, Римда бўлган пайтимда газеталарда ўқидимки, унда тасвирланган инқилобий сахналар Нидерландияда айнан такрорланган экан. Бундан шундай хулосага келдимки, дунё ҳамиша ўзгармай қолаверади, менинг ёзганларим ҳам аслида ҳаётий ҳақиқатдан ўзга нарса эмас.

Шу тахлит гурунг асносида театрга кетиш вақти ҳам бўлиб қолди, биз кўзгалдик, Гёте биз билан илиқ хайрлашди.

Уйга кетаётиб мен жаноб Ҳ.дан Гёте унда қандай таассурот қолдирганини сўрадим.

– Ҳозиргача мен, – жавоб берди у, – битта одамда ўта мулойимлик билан бирга туғма мағрурликнинг мужассам бўлганини кўрмаганман. У қанчалик кўнгли бўш ёки такаббур бўлмасин, ҳар қандай ҳолатда ҳам буюқдир.

*Немис тилидан
Янглиш ЭГАМОВА таржимаси*

Давоми бор

ЗАМОНАВИЙ НЕМИС ШЕЪРИЯТИДАН

Ханс Магнус ЭНЦЕНСБЕРГЕР

Ханс Магнус Энциенсбергер Европанинг жаҳонга машхур ёзувчиларидан биридир. У насрнавис сифатида ҳам, шоир сифатида ҳам бирдек танилган. Шунингдек, ноанъанавий усуллар тўғрисидаги адабий-танқидий мақолалари адабиёт ихлосмандларида қизиқиш уйғотган.

У 1929 йилда Германиянинг Кауфбойрен шаҳрида туғилган. Ҳозирги даврда Мюнхенда истиқомат қилади. “Булуллар тарихи”, “Ребус”, “Вужуд остида” сингари кўплаб шеърий тўпламлари босилган. Унинг шеърлари ўзбек тилига илк бора 1997 йилларда ўгирилган. Робия Абдуллаева ва Баҳром Рўзимуҳаммад таржимасида “Ешлик” журналида босилган ўша шеърлар “Танишув” китобида (Тошкент, “Ўқитувчи” нашриёти, 2000 йил) киритилган.

ВУЖУД ОСТИДА

Бу зим-зиё коинот
вужуд остидаги коинотдир.
У хаёл сурмайди.
сен пинакка кетар экансан
оромингга ором кўшар у.
Ер ости маъбуди Плутонга хос нотинчлик,
ерда, кўкда содир бўлажак зилзилалар
улкан кимёвий офатлар чизгилари
зоҳир бўлган идишга у ҳам алоқадор.

Туш кўраётганинг – чакалакзорлар
энг олис ўтмишларга хос.
кўзни алдайдиган ранглар.
ҳовури чиқаётган ҳаво.
оби ёвғон.
урчитилаётган текинтомоқлар.
антиқа тўда
йилт этиб ўтиб кетаверади,
қирилиб битар йилт этганида.
Цайтрсфер асбобида шундоқ тасвир,
сен эса не бўлаётганини билмайсан.
Тинчгина, сокингина нафас олиб ётибсан,
ҳеч нени кўрмайсан, ҳеч нени эшитмайсан.
нелар содир бўлаётир – ишинг йўқ.
Оператор эса

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

94

ичингга
 резина ичак юбориб
 кузатиб турибди
 улкан экран оша
 тан аъзоларининг
 қий-чув шовқинларини.

1992

ЛЕВИАФАН¹

Бу тарвақайлаб кетган махлук
 бўрни паққос туширди кўз олдимизда.
 оқ тишларини кўрсатиб тиржаймоқда у.
 Агарда гапирмоқчи бўлса
 тепадан пастга қараб гапиради
 ўзининг тушуниксиз олмон тилида.
 Биз аниқ биламизки,
 у қатлиомда устаси фаранг,
 ҳар жойда ҳозир у нозир.
 Очофат. Овқат берсанг еб тўймас сира,
 одамови,
 ёкимсиз.
 Гоҳо гандираклаб йиқилиб қолар,
 сўнг ўрнидан туради аранг.
 У бизсиз, хеш-ақраболарисиз
 ҳеч кас эмас.
 У елимталокдек бизга ёпишар,
 бу абадий мижғов жонимизга теккан,
 бу бефойда махлукқа
 иши тушмас ҳеч кимнинг.

1992

Марица БОДРОЖИЧ

Марица Бодрожич жаҳонга доврүқ таратган адиба, шоира, киносценарист.

1973 йилнинг 3 августида Хорватияда таваллуд топган. 1983 йили Германияга кўчиб келган. Ун ёшидан эътиборан Берлин шаҳрида истиқомат қилмоқда. “Тито ўлди” номли ҳикоялар тўплами (2000) орқали адабий жамоатчиликка танилди. “Ботиний лаҳзалар ўйинчиси” (2005) романи, “Битта патида ўзгармабди қолибри нинг” (2007) шеърий китоби нашр этилган. “Хотиранинг қалб сурати” бадиий фильми томошабинлар олқишига сазовор бўлган. Унга яқин мукофотлар совриндори.

М.Бодрожичнинг туркум шеърлари “Гулистон”, “Жаҳон адабиёти” журналларида, “Хуррият” газетасида, “Мерос юлдузлар жилоси” эссе-си “Жаҳон адабиёти” журналида босилган.

Немисзабон хорват адибаси шеърий туркуми “XX аср жаҳон шеър-яти” антологиясига (Тошкент, 2011) киритилган.

¹ Л е в и а ф а н – Тавротда номи келтирилган денгиз ҳайвони.

² К о л и б р и – энг митти куш (тарж.).

ОТАМ МЕНИ ҚОР ҚИЗИМ ДЕРДИ

Боиси туғилган вақтимда
 оғзимдан онамнинг кўксига
 қор учқунлари сочилган экан.
 Қиш келса кўзгунинг ичига кириб
 қайта чикқиси келмайдиган қорқиз эдим
 Онамнинг юмшоққина бағрида
 осуда ухлардимми ёки...
 буларнинг бари хотирамда йўқ.,
 Жигарранг чамбарли дўнг кўкрак,
 бироқ аввалгига нисбатан ўта янги жой.
 Ҳали “Мен” қиёмига етмаган
 қайга қараманг менсизлик.,
 барча-барчаси менсиз,
 барчаси ҳамиша менсиз.
 Ота-онам саёҳатга чиқишларидан сал олдин
 мени бошқа исм билан атаган эканлар.
 Бири Денгизга Яқин дейишса,
 иккинчиси Ёруғ деб чақирган.
 Айнан ўшанда
 ёз соям узра узок чўзилган,
 бироқ менга яқин келмай шувиллаганича
 ўтгану кетган.
 Отамнинг тушларида: Қор, Қор Аёл,
 Миллионлаб хужайралар
 ва вергул,
 вергул ортида миллионлар –
 ўзини батамом унутиш учун.
 Мен Денгизга Яқин ва Ёруғ,
 Ўзимни ҳақиқий ёзга атаб асрамоқда эдим.
 Оқ учқунлар
 оқ рангни суриб олиб
 юз-кўзларга урилар эди.
 Ҳатто қулоқлардан паға-паға бўлиб
 қор ёғар эди.
 Қулоқлардан ёғаётган қорни назорат қилиб
 бўлмасди. Бурундан муз тушар эди,
 муздан бошқа ҳеч вақо йўқ эди.
 У ерда менинг музим
 чана учишга мўлжалланиб қотиб қолганди.
 Қандай яхши ҳаммаёқ ях, ях, ях –
 бўғиқ товушли қиш,
 учиб кетолмаган каптарларнинг совуқ ини,
 гўнгиллаб юрган эски асалари
 ўз феълидан қочиб
 тўппа-тўғри менга қараб учиб келмоқда.
 Тош отдим – қулаб тушди.
 Қўлимдаги ашё – мусиқа негизи.
 Қишлоққа росмана ёз келди,
 Ёздан туғилган кунимга атаб бир бўлак

тортиб олдим.
 Онам шаҳарга келди,
 эшик кўнғироғини чалди
 ва бор вужуди билан
 тўлдириб турди август ойини.
 Чўнтагидан чак-чак
 томарди
 бўсағага,
 на-да бўсағага, оёғим остига,
 на-да оёғим ости, бутун ҳаётимга
 муқаддас Биби Марям байрамининг дақиқалари.

Марио ВИРЦ

Марио Вирц 1956 йилда Марбург шаҳрида туғилган. Ҳозирги вақтда Берлинда истиқомат қилмоқда. Марио кўпроқ табиат гўзалликларини, митти жониворлар ҳаётини шеърда акс эттиради, бу шоирнинг севимли услубидир. М. Вирцининг «Ҳафтада етти ҳаёт бор» (2003), "Ойпараст" (2003), «Бўрон арафасидаги сукунат» (2006) сингари шеърӣ китоблари адабий жамоатчилик тарафидан илиқ қаршилланган.

УЙҚУ

Уйқудаги киши қайиғи
 Тушга кирган оғочдан ясалган,
 Шу боис тунги бўронда
 Чирпирак бўлиб чўкиб кетди-ку.
 Доду фиғон ҳам
 Тўлқин устида
 Узоқ сақлай олмади қайиқни.
 То денгиз
 Шаҳд ила
 Уйқудаги киши юрагига
 Бориб қуйилмаганига қадар.

1992

ОЙПАРАСТ

Тушимда сояларим узра
 Тез ва чаққон сакраб ўтаман.
 Жавоб қайтараман мудроқлар нидосига,
 Туннель охирида тўхтаб,
 Паролни шивирлаб айтаман.
 Тушимда ой нурида шалаббо бўлиб,
 Дуч келганни ўзим билан олиб кетаман.
 Даст суғуриб оламан юрагимни,
 Шунда шаҳардаги барча соатларни
 Заррин чанг қоплаган бўлади.

1993

МУЖДА

Унутганларимнинг барчаси
 Қайтиб келар яна
 Ёруғ из соларак
 Тун хотирасига.
 Уларнинг номи янграр
 Овлоқдаги кулбамда.
 Бедор кимсага дахлдор
 Хукм каби хотирот.
 Кўланкаларнинг саслари
 Қарзга олинган Вақтнинг
 Дақиқаларин санаб биткарар.
 Олов ва оташ аро,
 Изсиз йўқолган ёз ва қиш
 Буларга илова тарзида
 Чинқираётган зим-зиёликлар аро
 Мағзини чақади мужданинг
 Ва берилиб тинглар
 Ташна юрак овозларини.

1998

ОИЛА

Барча хайрон
 Бу йил қалдирғочлар
 Уча солиб сочларимга ин қурганига.
 Эҳтиёткорлик ила аста нафас оламан –
 Чунки қўлтиғим остида тўр тўкимокда
 Ўргимчаклар.
 Чап елкам узра тин олиб турар
 Қанотлари сариқ митти капалак.
 Халал бермаслик лозим буларга!
 Янги оиламдан ҳамма хайратда,
 Бахтимдан озуқа олмоқда, қаранг:
 Асаларилар
 Ва уларнинг қироличаси.

1998

Ҳерта МЮЛЛЕР

*Ҳерта Мюллер «Инсон – баҳайбат қирғовул», «Тулки ўша даврлар-
 дам овчи эди» сингари фаройиб романлари билан жаҳонга танилган
 немис адабаси. Хусусан, 2009 йилда Нобель мукофотида сазовор
 бўлганидан сўнг дунё миқёсида доврўқ қозонди. Ҳерта Мюллер 1953
 йилда Руминиянинг Ницкидорф қишлоғида туғилган. Ҳозирги даврда
 Берлин шаҳрида истиқомат қилади. «Соч туғунида бир хоним яшар»,
 «Ўлдирилган дўст», «Кумуш қўнғироқ сочли автомобил қаёққа бора-
 ди» номли шеърлий тўпламлари машҳур.*

* * *

Кўйлак остига кўмилиб мен,
 Сичқонларнинг толесига эврилишим мумкин.
 Ҳа, стол атрофида жимирляпти жимлик,
 Чолни қоғоздан ясаб кўйишибди.
 Катдаги каттакон очликми,
 Тизадан сачраяптими юраккача откулок
 Ёхуд булар тамомила ўзгача мавжудотмилар.
 Яна сени ўзига тортар давлат иплари,
 Бир соат чамаси уйма-уй юрмасдан,
 Кумуш ва кўркувдан иборат калавани кўрасан.

1991

ОЛМА

Устахонасида
 Порлоқ пўст
 Картошкагул устахонасида
 Киндик бурамаси
 Пашша устахонасида
 Хода ютган каби озгин тан мусиқаси
 Лаблар устахонасида қор
 Паға-паға ватан соғинчини деб
 Кўмирга қарши исён қилиб турибди

2010

Эй, кумуш кўнғироқ сочли автомобил кайга боради?
 Чинниданмикан, чин иякмикан ҳайдовчи ияги,
 Деди: чивинлар кун ўтиб, қора кларнетга ҳамда орзудаги
 Жўнгина қўшиққа эга бўлишар экан.
 Тафовут шу. У сочларини олдирди.
 Қулоқларига ёпишмиш тола-тола соч.
 Деди: кўча марҳум ишвагар хоним номида экан,
 Бир куни кўркув ўша хонимга ўхшаб гумбур-гумбур қилди.
 Пальто киссасида турган гугурт қутиси эмасман,
 Бир куни йўлда кетаётиб йўқолиб қолдим.
 Бир куни ломакон зиналарини кўрдим.

2003

Ўт-ўланлар маконида ўлдирилган дўст
 Бепул тунаш ҳуқуқини қўлга киритди.
 Кўча мушуги қорнида
 Иссиққина сутни олиб юрибди.
 Бош суягида яшил мудҳиш чўғ учкунламоқда
 Шамол ўзи ғувиллаб кираётган
 Япроқлар сокинлигини билмайди
 Тун ҳам билмас ўзи тиккан овозни
 Кўтараётган кўйлакни
 Бугун барвақтроқ оқшом чўқдим

2010

Вольф БИРМАНН

Вольф Бирманн 1936 йилда Гамбург шаҳрида таваллуд топган. Ҳозир ҳам шу шаҳарда яшайди. Унинг «Ердаги жаннат», «Ватан», «Ватан соғинчи» номли кўплаб шеърий тўпламлари эълон қилинган.

ВАТАН

Мен ором излаб бош оғриқларга дуч келаётган
одамман,
Қизгин ҳаётга ташна инсон сингари
Умрим қисқа бўлиб туюлаётир.
Ҳамма нарсага эга бўларак,
Ҳамма нарсани тарқатишни истамоқдаман.
Мен пировардида ўз ватанимда ўлмоқчиман.
Ўлсам бас,
Ортга қайтмасман ҳеч.

Туш кўриб бақирмоқчи эмасман,
Уйғонсанг, жиндеккина мизғисанг яна.
Аслида бир қултум чой ва бир бурда бутербурод
Инсоният муаммосини ечиши мумкин.
Абадий навқирон,
Озодлик жанггида

Чида чидаб бўлмас вокеликка.
Чунки ғалабада акс этар мағлубият,
Парво қилма. Сев. Севмоққа журъат эт.

Шу окшом учун бир қадаҳ шароб ичаман,
Гўзал аёл, сен шу шароб сингари жимирлайсан,
Қўш ҳўкизга айланайлик, кел,
Кел, биргаликда учиб кетайлик!
Агарда саламандрамнинг
Тишланган думи
Қайта ўсиб чиқса, сенга шеър бағишлайман!

Мен ором излаб бош оғриқларга дуч келаётган
одамман,
Қизгин ҳаётга ташна инсон сингари
Умрим қисқа бўлиб туюлаётир.
Ҳамма нарсага эга бўларак,
Ҳамма нарсани тарқатишни истамоқдаман.
Мен пировардида ўз ватанимда ўлмоқчиман.
Ўлсам бас,
Ортга қайтмайман ҳеч.

2006

Немис тилидан
Мирзаали АКБАРОВ ва
Баҳром РЎЗИМУҲАММАД таржималари

Хусрав ШОҲОНИЙ

Зиёли оилада туғилган Хусрав Шоҳоний асли машҳадлик бўлса-да, умрининг охиригача Техронда яшаган. У асосан новеллист, ҳажвиячи ҳикоянавис сифатида шуҳрат қозонди. Хусрав Шоҳоний табиатан ҳалол ва адолатпеша бўлганидан ижодининг етакчи мавзусини турмуш иллатларини, турли тоифа кишилари ўртасидаги мунофиқлик, амалпарастлик, мансаб-мартабасини суиистеъмол қилишни қоралаш каби масалалар ташкил қилади. “Боружалининг кўргуликлари”, “Ишратхона”, “Оғиз-бурун ўпишганлар”, “Тўфон” ва бошқа ҳикоялари фикримиз далилидир. Ёзувчи асарлари китобхонни ўйлантиради, фикрлашга ундайди. Ҳаётдаги ғайриинсоний, ғайришаръий хатти-ҳаракатларга, қусурларга қарши курашга ундайди. Шунинг учун ҳам Хусрав Шоҳоний ҳозирги Эрон насрида пешқадам ҳикоянавис сифатида эътироф этилади.

ТАНИШУВ ҲАНГОМАСИ

Хаётимда илк мартаба менинг ана шундай тантанавор маросимда иштирок этишимга тўғри келиб қолди. Бу воқеа янги ҳоким тайинлашдан кўп ўтмай содир бўлди. Ўшанда мен қуйидаги мазмунда битилган таклиф мактубчаси олдим: “Ҳурматли жаноб... Сиздан янги ҳоким Банинов ҳамда у кишининг рафиқалари билан танишув учун ҳокимлик қабулхонасига ташриф буюришингизни сўраймиз. Кийиниш услуги – ҳар кимнинг ўз таъбича”.

Муъжазгина шаҳарчамизда маскунлар бир-бирининг хатидаги икир-чикирларигача хабардор бўлгани учун мен қабулхонага қадам ранжида қилар эканман, ўзимни мутлақо бегона ҳис этмадим. Мен ҳар томондан оқиб келаётган меҳмонларнинг кўпчилигини яхши билардим. Бу катта қабул тантанаси бўлиб, унга муассасаларнинг бошлиқларидан тортиб, мактаб муаллимларигача ва ҳатто бозорнинг савдогарларидан сотувчиларигача – турли соҳа кишилари таклиф этилганди.

Орадан кўп ўтмай, аввалги барча ҳокимларга ёрдамчилик қилган, агар адашмасам, умр бўйи шу лавозимда ишлаб келаётган ҳамда саккиз нафар бошлиқни кўрган жаноб Садоқатпеша овозини баралла қўйиб эълон қилди:

– Ҳурматли хонимлар ва жаноблар! Ҳозир бизнинг янги ҳокимимиз жаноб Банинов ўз рафиқалари билан ташриф буюражаклар. Таништирувимиз қулай бўлсин учун меҳмонлардан бир сафга тизилишларини илтимос қиламиз.

Бундай тантаналарга аллақачон кўникиб кетган меҳмонлар дарҳол жамиятда мавқеларига ҳамда хизмат лавозимларига қараб жойларини эгалладилар. Табиийки, сизнинг содиқ қулингиз узундан-узоқ чўзилиб кетган сафнинг охирига илинди. Орадан кўп ўтмай жаноб Банинов

рафиқаси билан пайдо бўлди. Барча саф тортиб турганлар гўё шамолдан эгилган буғдой бошоқларидек бирдан олдинга эгилишди. Худди сафда турганлар бир-бирига кўз илғамас мурватчалар ҳамда ошиқ-мошиқлар билан бирлаштириб қўйилгандек. Сизнинг содиқ қулингиз ҳам истасамас уларга эргашишига тўғри келди ва улар билан биргаликда эгилганча қотиб тураверди. Жамоавий етти букилиш тантанаси тугаб, икки қўлни ёнга тушириб ғоз турар эканмиз, мен беихтиёр, хўш, очигини айтганда, бу жаноб нима учун аллада азиз ва нега энди биз унинг олдида бош эгишимиз керак, деган ўйга бордим.

Бундай қараганда, бу кимсанинг ўзгалардан ажралиб, кўз-кўз бўлиб турадиган ортиқча хислати кўзга ташланмасди, ўрта бўйли оддий одам эди.

Танишув тантанасига саф тортганларнинг бошида бўйнини чўзиб турган шаҳримизнинг дев келбатли бош имоми билан ёнма-ён тураркан, ҳоким туя ёнидаги бўталокқа ўхшаб кўринарди. Энди унинг рафиқасини айтмайсизми, Оллоҳ номи билан қасамёд қиламанки, шаҳримизнинг кўпчилик аёллари ва ҳатто танишув тантанасида иштирок этаётган аёллар ҳам унга қараганда анча кўҳли ва жозибалироқ эдилар.

Ҳоким рафиқаси билан биргаликда саф тортганлар яқинига келиб, бош имом қаршида тўхтади. Таништирув тантаналари маросимларида беқиёс тажрибага эга бўлган ҳамда саф тортган барча меҳмонларнинг уруғ-аймоқларигача танийдиган жаноб Садоқатпеша ўз вазифасини ижро этишга киришди:

– Бу киши машҳур дин пешвоси, шаҳримизнинг атоқли олими Жаноб Ҳожат ол-фалон Авлодободий бўладилар. Ҳазратнинг эътиқодлари мустаҳкам бўлиб, масжидимизда имомлик қиладилар. У кишининг жонқуярлиги ва меҳрибонлиги туфайли ҳаммамиз тинч-осойишта ва хузур-ҳаловатда яшаяпмиз.

“Ана, холос. Бундан чиқди, бизнинг бош имомимиз чиндан ҳам олийжаноб Садоқатпеша кўкка кўтариб таърифлаганидек, иззат-икромга лойиқ инсон экан-да”, деб ўйлаб қолдим мен.

– Сиз бу кишининг исми-шарифини нима дедингиз? – суриштирди ҳоким.

– Жаноби олийлари, Авлодободий, дедим.

– У ўзига шундай пурмаъно исм-шариф танлаган экан, демак унинг жужуқлари сероб экан-да, – ҳазиллашиб қўйди ҳоким.

– Худди шундай, жаноби олийлари, – деб жавоб берди Садоқатпеша. – Сиз сезиб олганингиздек, руҳий раҳнамомизнинг оилалари катта: иккита муқим никоҳдаги аёллари ҳамда тўртта шаръий никоҳлаб олган хотинлари бор. Шуни ҳам айтиб қўйишим лозимки, уларнинг барчаси оқсуяк оилалардан. Булардан ташқари Авлодободий жанобларининг ўн олти нафар ўғиллари, етти қизлари ҳамда кўплаб келинлари ва набиралари бор.

“Бундан чиқди, – деб ўйладим мен. – Бизнинг бош имомимиз инкубатор экан-да”.

– Елкангизга, – деди унга жилмайиб ҳоким, – оғир вазифалар юкланади. Сиз бу масалаларга жамоат олдида барча масъулиятни сезган ҳолда виждонан ёндашишингиз керак бўлади.

Бунга жавобан бизнинг бош имомимиз етти букилар экан, Оллоҳ томонидан буюрилган дин йўлидаги барча ишларни холис ва оғишмай бажаришга жаноб ҳокимни ишонтирди.

Кейинги одамга навбат келганида жаноб Садоқатпеша ҳамма эшитадиган қилиб деди:

– Бу киши жаноб Покфамил бўладилар, молия бошқармасининг хурматга сазовор бошлиғи. Исм-шарифларининг ўзи яққол таъкидлаб турганидек, давлатнинг соф ва беғараз хизматчиларидан бири ҳисобланадилар. Жаноб Покфамил бу соҳада кўп йилдан буён тер тўкиб келадилар ва...

Мен бу исм-шарифни эшитгач, шаҳар аҳли даҳшатдан дир-дир титрайдиган, қийноққа соладиган жаллод эмасмикин, дея бўйнимни чўзиб қардим. Не кўз билан кўрайки, худди ўша – ўзлари! Қани, айтинг-чи, ахир буни қандай тушунмоқ керак? Номи қаттиққўллик ва раҳм-шафқатсизлик тимсолига айланиб кетган бу қонхўр кимса бирдан исми-шарифига заррача доғ туширмаган покиза ва беғараз инсонга айланиб қолса-я?!

Шу тобда миямга қон қуйилаётганини сездим. Бутун аъзойи баданим кизиби кетар, гоҳ қалтироқ тутарди. Жаноб ҳоким, барча гаплар ёлғон! Сизнинг шон-шарафингиз билан қасамёд қиламанки, бу турқи-тароватнинг исми-шарифи Покфамил эмас, Нажасфамилдир. У замонамиз ярамасларининг ярамаси, муттаҳамларнинг муттаҳами, деб кичқириб юборишимга сал қолди. Хайриятки, шу заҳотиёқ ўзимни қўлга олиб ўйлай бошладим: “Сенинг нима ишинг бор-а? Яна бирон-бир ғалвага аралашиб қолиб, сенинг ишларингни ҳам ағдар-тўнтар қилишларини истаяпсанми? Эҳтимол сен янглишиб қолгандирсан, бу Покфамилнинг сен ўйлаётган ифлос турқ-тароватга ҳеч қандай алоқаси йўқ чиқар!”

Ҳоким Покфамил билан танишувни ниҳоясига етказиб, унинг қўлини қаттиқ қисиб қўйди-да, учинчи меҳмон рўпарасига борди.

– Бу киши жаноб Етимнавоз бўладилар, – Садоқатпешанинг қулоқни қоматга келтирувчи овозини эшитдим. – Шаҳримизнинг ҳалол-пок, ғамхўр савдогарларидан бири. Худди шу жаноб кўп йиллардан буён шаҳримизнинг гуллаб-яшнаши учун жонбозлик қилмоқдалар. Ўзларига мерос бўлиб қолган кўп ерларни мактаб, шифохона ҳамда болалар боғчалари қуриш учун сахийлик билан давлатга бериб юборганлар. Етимнавоз жаноблари ҳар ҳафта бечораҳол ва қашшоқ кишиларни меҳмон қиладилар, уларга ўз мол-мулкларидан улашадилар.

Етимнавознинг исм-шарифи қулоғимга чалингунча мен Покфамил ҳақида эшитганларим таъсири остида бўлиб, ҳамон ўз-ўзимни юпатардим. “Ия, қанақасига! Наҳотки бу ўша – биз ҳожи мумсик деб атайдиган ва ўтакетган зикна, ҳаромхўр чайқовчи Ҳожи Етимнавоз бўлса? Қарасам, нақ ўшанинг ўзгинаси! Бу нима деган гап ахир? Нега энди Садоқатпеша деган кас кўзини бақрайтириб туриб ёлғон гапирари? Ҳожи Етимнавоз дегани ўзига мерос қолган ерини давлатга мактаб, шифохона ҳамда болалар уйлари қуриш учун таг-туғи билан текинга бериб юборди, деган гапни қаёқдан олди? Ахир, унинг ер олди-сотдисиди қалбаки ҳужжатлар тайёрлагани ҳақидаги “иши” ҳамон ёпилгани йўқ, тергов ишлари давом этмоқда-ку. Бошқа бир кимса эмас, нақ шу жанобнинг ўзи икки йил бурун шаҳар бошқаруви аъзоси бўлиб, адлия бўлими бошлиғининг ёрдамида бахтсиз бева-бечоралар ҳамда етим-есирларнинг уйларини ҳам қўшиб олиб, барча ишлаган ва ишламаган вақф ерларини ўзига ўтказиб, ўзлаштириб олган эди-ку. Ахир қандай қилиб, бу жиноятчи, таъбир жоиз бўлса, тўсатдан ҳақиқатгўй ва адолатли инсонга айланиб қолди?! Макка сафарига бориб келгани билан керилиб юривчи ва такводор мунофиқ чайқовчилик орқасидан ҳамда қарз берган ҳар бир тумани устига икки ҳисса фойда олиб, кун кўрарди-ку. Ночор қолган кимсаларнинг қонини сўрувчи бу зулук қачондан буён инсонпарвар ва саховатпеша қиёфасига кириб, муҳтожларнинг ҳожатбарорлиги билан шуғулланадиган бўлиб

қолипти! Наҳотки бу турқ-тароватнинг кимлигини Садоқатпеша билмаса?”

Мен яна бор овозда барча азиз-авлиёлар номи билан қасам ичаманки, Садоқатпеша ёлғон гапиряпти, деб юборишимга сал қолди. Бироқ шу тобда ҳокимнинг Етимнавоздан буёғига ҳам Қуръон кўрсатмаларига биноан иш юритишни давом эттиришини илтимос қилаётгани қулоғимга чалиниб, тилим танглайимга ёпишиб қолди. Гўё симёғочга айланиб қолган эдим.

Шу тобда навбат кейинги меҳмонга келган эди ва Садоқатпешанинг товуши қўнғирок товушидек миямда акс-садо берарди:

– Бу ҳазрат жаноб Синэпахи бўладилар. Шаҳримизнинг мактаса арзугудек ёш спортчиларидан бири. Бу бизнинг фаҳримиз, мамлакатимизнинг шон-шуҳрати. Ўзининг бағрикенглиги билан бу инсон мамлакатимизда биринчи ўринлардан бирида туради. Саҳийликда, қалби очиклик, одамшавандаликда тенги йўқ. У ўзининг ҳалол меҳнати эвазига топган даромадидан учта спорт клуби қуриб ташлади.

“Ана холос! Ахир бунинг таниқли каллақесар, пичоқбоз ва йўлтўсарлигини бутун шаҳар билади-ку. Ахир, у учта фоҳишахонанинг эгаси-ку! Спорт клублари бу ерда нима қилиб юрибди? Худди шу Синэпахи дегани пичоқбозлиги ва қотиллиги учун Кешм, Харк оролларига ҳамда Бандар-Аббосга тўрт марта сургун қилиниб, тўрт мартасида ҳам у ерлардан қочиб келган-ку. Бу безорининг тушига инсонпарварлик номига ҳам кирмаган бўлса керак. Ундаги саҳийлик, бағрикенглик ва бошқа сифатлар қаёқдан пайдо бўлиб қолдикин? Шаҳримиз аҳолиси кўчада уни кўриб қолгудек бўлса, оч бўрига йўликкан қўйлардек ҳар томонга тарқалиб кетишади-ку. Қандай қилиб бу йўлтўсар мамлакатимизнинг ғурури-ю, шон-шуҳратига айланиб қолди?!”

Мен бор кучимни жамлаб, шижоат билан олдинга чиқиб: “Жаноби ҳоким! Сизнинг рафиқангиз номи билан қасамёд қиламанки, Садоқатпеша ҳалиям алдашда давом этмоқда! У кўз кўриб, қулоқ эшитмаган гапларни тўқиб ташляпти”, деб юбормаслик учун тишимни тишга босдим. Бироқ шу тобда жаноб ҳокимнинг рафиқаси табассум ила меҳри товланиб, ҳайратланган бир ҳолатда Синэпахининг қўлини қисаркан, ўзининг ташқи кўринишига ҳечам мос тушмайдиган эркаловчи ҳамда нозик товуш билан унга муружаат қилиб, сўзланарди:

– Бизнинг ватанимиз, бизнинг халқимиз сиз каби инсонларга муҳтож! Бизнинг миллатимиз сизга ўхшаш доврўғи довон ошган спортчилар билан ғурурланмай иложи йўқ. Бизнинг замонимиз ёшлари жисмонан кучли ҳамда жаҳон спорт майдонларида байроғимизнинг шонли ҳилпирашига имкон туғдириб берган жамоатларгина ривожланишга ва оламшумул эътирофга сазовор бўлишига ҳақли. Мен ёшларимизнинг бақувватлиги, жисми пўлатдек мустаҳкамлиги ва соғломлигини ҳар кўрганымда ўзимда қониқиш ҳосил қиламан.

Назаримда бошимдан кимдир муздек сув куйиб юборгандек бўлди. Афтим буришиб, мазам қочди ва аъзойи баданимдан совуқ тер чиқиб кетди.

Олтинчи ўринда турган одам билан танишувга навбат етди. Садоқатпеша аввалгиларидек ахборот йиғиш бошқармасининг штатдан ташқари хуфия ходими бўлмиш Пачевармалидэнинг кўкрагига ўнг қўли билан ниқтар экан, деди:

– Жаноб Пачевармалидэ атоқли адабиётшунос, олим ва нозиктаъб шоирлардан бири. У шон-шуҳратга эга бўлишига қарамасдан, хокисоргина

жаёт кечиради ва жамоа орасида кам кўринади ҳамда ўзини кўз-кўз қилишни ёқтирмайди.

Пачевармалидэ жанобларининг ажойиб ва қалбларни жунбушга солувчи шеърлари оғиздан оғизга ўтиб юради, унинг ўзи эса шахримиздаги барчанинг ҳурматини қозонган ва тан олинган. Ҳафта сайин унинг уйида адабиёт кечалари уюштирилади ва унда шахарнинг шоир ва ёзувчилари қатнашиб янги-янги асарларни кўйиб берадилар. Биз ҳозир Пачевармалидэ жанобларидан жаноб ҳоким ва унинг рафиқаларининг шахримизга шарафига бағишлаб махсус битилган қасидани ўқиб беришини илтимос қиламиз.

Жаноб ҳоким ва унинг рафиқаси Пачевармалидэга ўзининг шоирлик қобилиятини намойиш этиши учун розилик берганлигини ишора қилиб, назокат ила жилмайиб кўйди.

Ахборот йиғиш бошқармасининг штатсиз ходими ҳамда барча қонуний ва ғайриқонуний битимлар даллолининг шаҳар маркази ва ташқарисидаги уйлари шаҳарнинг турли муассасалари бошлиқлари учун ишратхона бўлиб, шулар орқали мўмайгина кўчмас мулк даромадига эга бўлган Пачевармалидэ бир қадам олдинга чиқиб, етти букилиб таъзим бажо этгач, баланд овозда хониш билан ҳоким ҳамда унинг рафиқаси шаънига бағишланган қасидани ўқий кетди.

“Ана холос! Шунчалик ҳам сурбетлик бўладими, ахир! – ўйга толдим мен. – Шундай разил кимсанинг шеъриятга, умуман адабиётга қандай алоқаси бўлиши мумкин? Бу ярамасни шаҳарда ҳамма яхши билади-ку. У фирибгарлик ва ёлғончилик мактабини ўқиган кимса-ку. Ахир у ўтакетган фирибгар ва бузғунчи-ку. Хат-саводи йўқ гумроҳ-ку. У шу қадар саводсизки, ҳатто имзо чекишни ҳам уддалай олмайди. Буни қарангки, ана шу ярамасни улкан адабиётчи ва шеъриятнинг билимдони сифатида намойиш этмоқдалар. Бизнинг шахримизда чиндан ҳам шундай ажойиб шоирлар борки, уларнинг шеърлари буюк Низомий ғазаллари билан бемалол рақобатлаша олади, бироқ улар мухтожликка маҳкум этилгандек зўр-базўр кун кечирмоқдалар. Бу муттаҳамни ҳоким ва унинг рафиқасига шоир сифатида таништириш фикри кимдан чикдийкин?”

Хаёлларим танишувда иштирок этаётганларнинг қарсақлари ва “Яшасин!”, “Яшасин!” дея қичқириклардан бўлиниб кетди. Ҳоким жаноблари ва унинг рафиқаси бу тўнканинг қофиябозлигини юксак баҳолашгач, кейинги меҳмон билан таниша бошлашди.

Қисқасини айтганда, жаноб Садоқатпеша ғишт терувчини – тоғ муҳандисига, гўрковни – археологга, бўёқчини – улуғ мусаввирга, фолбин ва башоратчини – мулла ва донишмандга, хачирбоқарни – моҳир чавандозга, хат ташувчини – ёзувчи ва адабиётшуносга, ғирт каптарбозни – биолог олимга чиқариб кўярди.

Садоқатпеша бошқаларни қандай таништирган бўлса, мени ҳам худди шундай таништира бошлади:

– Бу жаноб – жўшқин ёшларимиздан бири, ватанпарвар, жасур, мустаҳкам иродали, серфикр, меҳрибон, итоаткор, сипо, ақлли, донишманд ва ҳоказо.

Бу хангомани давом эттиришга сабрим чидамай тоқатим тоқ бўлиб кетди. Агар бошқаларга нисбатан шундай ҳол рўй берганида бир амаллаб чидаса бўларди-ю, аммо худди шу алфозда менга баҳо беришар экан, ўзимни қўлга олишга қурбим етмай қолди. Шаҳд билан бир қадам ташлаб, сафнинг олдида чикдим-да, бор овозим билан дедим:

– Ҳоким жаноблари, сизнинг шуҳратингиз билан қасамёд қиламанки, бу одам ғирт ёлғон гапираяпти. Барча авлиёлар номига қасамки, бари бўлмаган гап! Мен, умуман, довюррак эмасман! Агар мен довюррак бўлганимда эди, сурбетлик билан неча йиллардан бери мана, ўн йилдирки, барчани боплаб лақиллатиб келаётган жаноб Садоқатпешанинг ўрнида ўтирган бўлардим. Мен журъатли ҳам эмасман, йўқса, Синэпахига ўхшаб шаҳарда учта ишратхона очиб қўйиб, ойига ўн минг, ўн беш минг тумандан пул ишлаб ётган бўлардим! Мен донишманд ҳам эмасман, агар шундай бўлганимда, жаноб Етимнавознинг ўрнини эгаллаб, олтинга чўмилиб ётардим! Агар мен ақлли бўлиб, елкамдаги каллам ишлаганида эди, унда аллақачон анави Пачевармалидэга ўхшаб, ахборот йиғиш бошқармасининг штатсиз ходими вазифасига ўтиб олардим ва худди ўшанга ўхшаб, ўз уйимни ишратхонага ва ахлоқсиз кимсалар, яъни шаҳримизнинг нуфузли отахонлари тўпланадиган масканга айлантириб қўярдим! Мен ватанпарвар ҳам эмасман, йўқса, мана шу ерларнинг жуда бўлмаганида ярми меники бўларди. Агар итоаткор ва сипо бўлганимда эди, барча мени асраб-авайларди, бошида кўтариб юрарди...

Мен шу топда яна нималар деб валдираганимни аниқ эслай олмайман! Фақат нима деб бақирмай, меҳмонлар менга ачиниш билан қарашарди ҳамда гапларимга қўшилганликларини билдириш маъносида бошларини чайқашарди.

Жаноби ҳоким ва унинг рафиқаси бўлса яккаш менга далда беришар ва давом эттиришимга ундашарди. Улар: “Жуда зўр! Довюрраклигингга балли! Ана жасорат! Мана, ҳақиқий ватанпарвар! Мана, беғараз ва софдил инсон! Мана, биз ҳақиқатни бетга айтишни кимдан ўрганишимиз керак! Яша, йигит, яшавор! Гапиравер, йигит, асло чўчима! Агар сен бўлмаганимда эди, бизлар ҳеч қачон ҳақиқат нималигини, қачон ва қаерда номаъқулчиликлар содир этилаётганини билмас эдик. Ахир биз бу ерга ишларингизни кўриб чиқишга, қийинчиликлар, пишиб етилган масалалар билан танишишга, газакнинг олдини олишга келганмиз-да. Ахир биз барча одамларни била олмаймиз-ку. Гапиравер, ўғлим, гапира бер, юрагингга қандай дард бўлса тўкиб сол! Ҳечам қолдирма! Асло чўчима, биз ҳаммасини кўриб чиқамиз ва сенга ёрдам берамиз! Бизнинг ватанимиз шундай ёшлар билан ғурурланади, биз бундай ёшларга муҳтожмиз...”

Бу хангома қандай яқун топганини билишни истайсизми? Марҳамат! Орадани бир ҳафта ўтгач, жаноб ҳоким ўзининг марказга юборган махфий ҳисоботида шундай дебди: “Бу нусха (яъни, сизнинг содиқ қулингиз) – фитнакор, ғаламис ва бетгачопар экан. Буюринг, уни нима қилай?”

...Олинган жавоб мазмунини сизга баён қилиб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак, деб ўйлайман.

ҚОВУШМАГАН ОДАМ

Ўзимни сизга қандай таништиришга ҳам ақлим етмай қолди... Айтайлик, мен қандай одам бўлсам шундайлигимча таништирайми, ё бўлмасам... Борди-ю бирдан сиз ҳам баъзи бировлар каби менинг кимлигимни билиб олсангиз, болохонадор қилиб сўкиб қолмайсизми? Келинг, нима бўлса бўлди, яхшиси сизга бор ҳақиқатни айтиб бера қолай.

Гап шундаки, мен тили билан дили қовушмаган бир инсонман. Тилимни тия олмаганимдан дакки еганим еган. Аммо бирон марта яхшилик кўрганим йўқ. Нега шундай бўлаверар экан, деб бошим қотгани-қотган.

Ў, менинг лойим асли шундай қорилган, ё ота-онамнинг тарбияси шундай бўлган. Бир сўз билан айтсам, ё барча одамлар мендан айрича, ёки бўлмасам мен... Масалан, айтайлик, мени меҳмонга таклиф этишди. Шунда мен меҳмонга кетаётиб ўз-ўзимга сўз бераман: бу сафар тилимни шундай тияманки, ҳеч қандай ортиқча сўзлашига йўл қўймайман. Бошқа меҳмонлар нима ҳақида сўзласа, мен ҳам ўша мавзуда гапираман. Худди ўзгалардек ўз тилимга ўзим хўжайин бўламан. Қарабсизки, меҳмонда ўтирарканман, аввалига ўзимни-ўзим чунонам идора қиламанки... Бироқ орадан кўп ўтмай, тўсатдан аллақандай ички ғалаён ич-этимни кемира бошлайди: “Нега энди “миқ” этмасдан ўтирибсан? Ҳа, ҳақиқатни айтишга юрагинг дов бермаяптими? Қандай қилиб, пойинтар-сойинтар сўзларни эшита туриб, оғзинг қулоғингга етиб бош ирғаб маъқуллайсан?!” Ана шундан кейин десангиз ўз-ўзимни қўлга ололмай, тилимнинг бошбоғини чиқариб юбораман. Қарабсизки, тилим менга ҳукмрон бўлиб оғзимга келганини қайтармайди.

Меҳмондорчиликда мендан бошқа ҳам кўпчилик ўтирган бўлади, албатта. Бино йўлаги олдида энг сўнгги русумдаги автомобиль кутиб турган, афти бужур, тепакал жаноб шахснинг эркинлиги ҳақида, маънавий кадриятлар ҳамда қалбнинг покизалиги ҳақида томоқ йиртади:

– Ҳа, жаноблар... қасамёд қиламанки, дунёнинг ортиқча ташвишлари-ю вақтинчалик омад, ғизиллаб ўтиб кетувчи ҳаётда биздек азизу мукаррам қилиб яратилган инсонларнинг бойлик ва унвон учун ҳукмдорлар олдида тилёғламалик қилишимиз, ўзимизни ерга уришимиз ва обрў-эйтиборимизни бир пул қилишимиз асло арзимас бир ҳолдир. Ахир ноиблик, вазирлик ва бошқа амалдорлик мансаблари йўловчилар бот-бот алмашиб турадиган автобус ўриндиқларидан бошқа ҳеч нарса эмас. Ана шу дабдабалар инсоний ғурурни йўқотишга арзийдими? Виждонимни ўртага қўйиб қасамёд қиламанки, тубан инсонларни асло жиним суймайди. Исми хаёлимга келмай турган бир шоиримиз бу ҳақда шундай деган эди.

*Бир нарча еру қўш хўкизга эга бўлиш,
Улардан бирин амир, бирин вазир деб билиш
Ибн Ямин-чун минг карра камдир, бешак,
Қайқубод, Қайхусравни алдаган безак.*

Ана шу баландпарвоз сўзлардан кейин барчанинг нигоҳи ваъзхонга ҳайрат ила қадалиб қолди. Улар: “Воҳ, воҳ, воҳ! Қандай ақл соҳиби-я, қандай илғор, тараққийпарвар ва ноёб фикрлар-а!” деб юборишганини сезмай қолишди.

Мен ҳам унинг баландпарвоз сўзларини эшитар эканман, сўрадим:

– Хурматли жаноб, мени маъзур тутасиз-у, сизнинг соҳангиз қандайлигини билсам бўладими?

– Мен Марказий саҳродаги майда шағални йиригидан ажратиш вазирлигида вазир ёрдамчисиман.

Бирдан аъзои баданим қизиб кетиб, орқа миямга қон қуюла бошлади.

– Нега энди сизга шу лавозимни ишониб топширишган? – дея олдим ўзимни зўр-базўр босиб.

– Афтидан, менинг ишбилармонлигим, айрича қобилиятга эғалигимни инобатга олишган бўлишса керак.

– Унда сиз кунига неча марта жаноб вазирга етти букилишингизга тўғри келади, шуни айта оласизми? Турли баҳоналарни рўкач қилиб, кунига неча марта жаноб вазирнинг хонасига мўралайсиз-у, унинг оғзига тикилиб: “Эшитаман”, “Қандай юмуш буюрасиз, жаноби олийлари?” дея

шивирлайсиз?

– Бирон марта ҳам букилмайман. Ҳа, энди мўралаган бўлсам, бу менинг хизмат вазифам.

– Сизнинг ишчанлигингиз ва қобилиятингизга ишониб топширилган мансабни сақлаб қолиш учун кунига неча марталаб тилёғламалик қиласиз-у, вазирининг соясига салом берасиз? Ана, кўрдингизми, мен ўз-ўзимни идора қила олмай қоламан. – Қани, айт-чи, кунига жаноб вазир автомобилнинг эшигини неча марта очасан-у, ёпасан? Вазирнинг ишончига кириш учун ўз қўл остингда бўлганларни оёқ учида кўрсатиб, уларга захрингни сочасан ва улар шаънига қаттиқ-қурум сўзлар айтасан? Кунга неча мароталаб ёлғон сўзлайсан-у, қанчалаб қалбаки ҳужжатларга имзо чекасан? Ҳе, сени қара-ю... лаганбардорсан, бахти қаро ёлғончисан! Яна сен кулвачча қалбинг билан ғурур ҳақида, инсон шаън-шавкати ҳақида оғиз кўпиртирасан. Балки сен бизларни меров деб ўйлаётгандирсан?! Ҳозироқ нақ шу ернинг ўзида, барчанинг кўзи олдида тумшуғингга бир туширайки, ана ундан кейин эсинг жойига келиб қолар.

...Турган гапки, иш муштлашув билан якунланади. Охир-оқибат ё у меҳмондорчиликни ташлаб чиқиб кетади, ё бўлмаса, мени кўчага шармандаларча қувиб чиқариб юборишади. Қарабсизки, мезбон мен билан бутунлай алоқани узиб ташлагани етмагандек, бошқаларни ҳам огоҳлантириб кўяди: "Илоё, шу каллаварам Шоҳоний дегани билан таниш бўлишдан сизни яратганнинг ўзи асрасин!" (У, албатта, ноҳақ бўлади!).

Ёки бўлмаса, бошқа бир ҳодисани кўз олдингизга келтиринг. Мен ёзувчилар, шоирлар, э, борингки, ақл-заковат соҳиблари даврасида ўтирибман. Гап шеърхонликдан бошланди, дейлик. Шунда меҳмонлардан бири ашъор ўқийди.

Шоирлар эса асосан ё анъанаярастлар, ёхуд бўлмасам янгилик тарафдорларига бўлинишади. Бордию шоир анъанаяраст бўлса, тингловчиларнинг олқишлари ва дод-фарёдлари остида кўз ёшини шашқатор этиб, рақибининг тошбағирлигидан, маъшуқасининг бевафолигию севгисини хор этганидан, унинг маккоралиги ҳамда бошқа мавзуларда ғазал ўқиб, нолаю афғон чекади. Йиғлайди, йиғлатади.

Мен ҳам барча қатори ғазални тинглаб бўлгач, шеърхонга юзланаман:

– Жаноб, ўринсиз саволим учун мени маъзур тутасиз, ёшингиз нечада?

– Олтмиш саккизда.

– Оила қурганмисиз?

– Ҳа.

– Фарзандларингиз ҳам бўлса керак?

– Ҳа, албатта. Етти фарзандим, невараларим бор.

– Сизни ташлаб кетган маъшуқангиз неча ёшда эди?

У ғамга чўмиб, жавоб беради:

– Йигирма ёшларда эди.

– У сизни нега ташлаб кетди?

– Бунинг тагига ўзим ҳам етолмаяпман. Бевафо экан, мени ташлади-кетди, – дейди ғазалхон отахон ғамгин бир ҳолатда. – Ҳозир кечаю кундуз куйганим-куйган. Ғамида адо бўладиганга ўхшайман энди.

Ана шундан кейин лампамой сепилган алангадек бирдан ловуллаб кетаман:

– Эсини еган виждонсиз чурук чол! Етмишни уриб қўйибсан-у, бир оёғинг гўрда бўла туриб, ёш қизга осилишни ким қўйибди сенга? Яна у нега ташлаб кетганига ақли етмасмиш буни. Сен – чириб кетган

жўкак кимгаям керак бўлардинг? Охир-оқибат бетамиз бетамизлигича қолаверар экан-да. Покдамонлик билан олийжанобликнинг фарқига боролмай қолибсан-ку... Яна кўз ёши тўкиб, маъшуқам ташлаб кетди, деб ҳиқиллайсан. Яхши қилибди, минг офарин ўшанга. Сенга катта сабоқ бериб кетипти, эс-хушингни йиғиб ол энди. Аёлинг, етти фарзандинг, набираларинг бўла туриб, қизлар кетидан илакишиб юришни ким қўйибди сенга?!

Қарабсизки, яна жанжал бошланади. Тағин ё у кетиб қолади, ё мени ташқарига чиқариб ташлашади. Хонадон соҳиби бўлса барчага эшиттириб: “Шоҳоний деганингиз ким бўлибди ўзи? Бадииятдан умуман йироқда: на шеърятни, на адабиётни англаб етади”, дейди.

Борди-ю, янгилик яратувчи шоир бўлса, на бошланиши, на ниҳояси, на қофиясию на туроғининг тайини бўлмаган шеърда Биафранинг оч-наҳор қолган одамлари ҳақида ғам чекади, Африканинг бахтсиз болаларига ҳамдардлик билдириб, нола қилади. Шеърларини тантанавор равишда ўқиган янгилик яратувчи назмкор турган гапки, барча қатори мендан ҳам ўзининг инсонпарварлик туйғулари ҳамда илғор фикрларга кўмилган ашъорлари учун ҳамду-санолар кутади. Мен эса мақтов ўрнига шартта ёқасидан оламану, сўроққа тутаман:

- Ўртоқжон, қани айт-чи, кечаги оқшомни қаерда ўтказдинг?
- Дўстлар билан майхонада бўлдим.
- Ўтган кунги тунда-чи?..
- Дўстлар даврасида маишатда эдим.
- Хўш, ундан олдин-чи?
- Лолазорда бўлдик.

Ана шундан кейин мен яна чегарадан чиқиб кетаман:

– Ифлос, виждонсиз! Лоақал бир кеча Биафранинг оч яшаётган одамлари-ю Африканинг бахтсиз болалари учун майхонада шаробни уриб, бузукчилик қилмасдан уйингда ўтирсанг бўлмасмиди?! Ўз маҳаллангда қанчалаб оч-наҳор юрганга бир назар ташласанг-чи... Нима, бизларни аҳмоқ деб ўйлаяпсанми? Биафрада нима бўлаётгани билан сенинг неча пуллик ишинг бор? Родезияда рўй бераётган ҳодисаларга тупурмайсанми? Қара, Биафрадаги оч қолаётган болалар тақдири сени шунчалик ғамга ботирганки, иштаҳанг бўғилиб, жўжанинг юмшоқ гўшти ҳам томоғингдан ўтмаяпти. Қани, ичкиликбоз, суюқоёқ ковушингни тўғрилаб қўймасимдан бу ердан туёгингни шиқиллатиб қол-чи!

... Яна ғалва! Яна ё у мендан дарғазаб бўлганча жўнаб қолади, ё менга ҳаддингдан ошдинг энди, қани бир жуфтакни ростла-чи, дейишади. Ҳар сафар бир муаммо чиққани чиққан.

Биз ўтирган даврада бирор кимсанинг кўзлари шилпик бўлса-ю, бирор кимса унга кўзларингиз бирам чиройлики, нақ мовий нарғизнинг ўзгинаси-я, деб қолса борми, бирдан ўзим сезмаган ҳолда фиғоним фалакка чиқиб кетади-да: “Ўҳ, ўша шабкўрнинг кўзларини мовий нарғизга ўхшатган кимсанинг отаси гўрида тикка туриб кетсин-а!” деган сўзларни айтиб юбораман.

... Яқинда бир ошнам мени тутиб олиб, панд-насиҳат қила кетди:

– Қачонгача шундай яшаш мумкин ахир?! Ҳадеб одамларнинг жиғига тега берасанми? Ҳамма сендан кўнгли совиб, узоқлашиб кетади-ку. Ҳеч ким сен билан дўстлашмай қўяди, ҳатто яқинига йўлатмасликка ҳаракат қилади. Ўйлаб кўргин, ўзинг ҳам бир назар ташлаб қўй... Хулқингни ўзгартир энди. Бошқалар нима деса, сен ҳам қўшиладиган, сўзларини

қўллаб-қувватлайдиган бўл. Нега энди ҳамманинг фикрига қарши чиқавериб, дилини ранжитишинг, ўзингдан бездиришинг керак?!

– Мен ўзимни асло қўлга ололмаяман, – дедим надомат ила. – Менинг тилим ўзимга душман бўлмоқда. Менга сираям бўйсунмаяпти. Кел, ўртоқжон, бирон-бир жўяли маслаҳатинг бўлса, айт.

– Мен сенга “Дўст орттириш қоидалари” деган бир китоб олиб келиб бераман. Уни синчиклаб ўқиб чиқкин-да, айтилган тавсияларига қатъий риоя қил. Шундан кейин қарабсанки, сен ҳам ўзгаларга ўхшаб қоласан-қўясан. Қаерга борсанг барча ёқтирган мўмин-қобил меҳмонга айланасан-қоласан. Биров сен билан жанжаллашиб ҳам ўтирмайди, уйдан қувиб ҳам чиқармайди.

Бу гап менга маъқул тушди. У эртасигаёқ менга ваъда қилган китобини келтириб берди. Китобни мук тушиб ўқиб чиққач, шу нарсага ишонч ҳосил қилдимки, ҳақиқатдан унда битилган кўплаб фойдали маслаҳатларга амал қилгудек бўлсам, ўзимга душман орттириш эмас, талайгина дўстларга эга бўлишим мумкин экан. Масалан, бир ерида шундай дейилади:

“Меҳмондорчиликда ўтирар экансиз, шу тобда ҳатто хаёлингизни бирон-бир қизиқ воқеа банд қилган бўлса-да, суҳбатдошингизнинг сўзларига жиддий қулоқ солишга ҳаракат қилинг. Унинг шаънига ҳамду санолар ёғдиришдан ҳамда сўзларидан ҳайратга тушишдан асло ўзингизни тия кўрманг. Кийимининг ранги рўйидан, бўйинбоғининг шаклидан оғзингиз қулоғингизга етсин. Борди-ю меҳмонлардан биронтаси оғаси, отаси ёхуд меҳмонда ўтирганлардан бирининг ахлоқий ва виждоний сифатларини мақтай бошласа, сиз ҳам унинг сўзларини тасдиқлаб, қўллаб-қувватлаб туришингиз керак. Мабодо ёнингизда ўтирган кимсанинг бурни катта ва танқайган бўлса, сиз унинг ёнлама кўринишини аслзодаларга хос деб кўқларга кўтаринг...” ва ҳоказо-ю ҳоказолар.

Қоидаларни ўқиб чиққанимдан кейин бир куни мени меҳмондорчиликка таклиф қилиб қолишди. У ерда меҳмонга келганлардан бири билан таништириб кўйишди. Қаранг, шундай воқеа рўй берса бўладими? Унинг исми-шарифи менга жудаям таниш бўлиб, оғасини кўрган эдим.

Мулойимлик билан суриштира бошладим:

– Биродари азиз, марҳамат қилиб мени маъзур тутасиз-у, мабодо Акбархон деган акангиз йўқмилар?

– Нега бўлмасин, бор-да...

Мен дарҳол фурсатни бой бермай, оғайнимнинг берган маслаҳатлари билан у берган китобдаги қоидалардан олган таассуротларимни эслаб, шоша-пиша сўзимни давом эттирдим:

– Қандай ажойиб акангиз бор-а! Биз Акбархон билан кўп йиллардан буён дўстлашиб келамиз. Ҳа, ишонаверинг, Асқар оға, акангиз инсон эмас, нақ фариштанинг ўзгинаси. У ҳаддан ташқари покиза, саранжом-сариншта, диёнатли йигит. Агар у билан жилла бўлмаса ҳафтада уч-тўрт марта учрашиб турмасак, ўзимизни кўярга жой тополмай қоламиз (Очиғини айтсам, у билан бор-йўғи икки марта учрашганмизми- йўқми, билмайман). У қандай самимий, меҳмоннавоз, қўли очик инсон-а! Бир сўз билан айтсам, у чин дўстим.

Ия, бу нима деган гап! Асқар оға сўзларимни охиригача эшитмай туриб, бирдан бомбадек портлаб кетса-я!

– Ҳой, менга қара, сен жудаям риёкор, тилёғламачи, расво одам экансан-ку. Нега бунча бўлмагур гапларни вайсадинг-а?! Ў, ўша аблах акам сени ҳузуримга юбордимми? Биз уни яна оиламизга қабул қилишимизни истаб

қолдим, айт?..

...Ўзимни қўярга жой тополмай қолдим. Мен юзага келган вазиятдан чиқиб кетиш учун эҳтиёткорлик билан чора излайман-у, Асқар оға бўлса атрофдагиларнинг унинг сўзларини маъқуллашлари ва қўллаб-қувватлашларидан дадилланиб, айюҳаннос солар ва ўз акаси ҳамда менинг устимдан мағзава ағдаришда давом этарди:

– Ҳали кўп йиллардан буён остонамизга яқин йўлатмаётган бир безорини ҳимоя қилмоқчимисан? Инсонларнинг энг ифлосини, энг тубанини кўқларга кўтариб мақтаяпсанми ҳали? Бизнинг оиламиз унинг исмини тилга олишдан ҳазар қилади. Мен ўтирган ерда у ярамасни ҳимоя қилишга қандай журъат этдинг?! Номуссиз! Ёлғончи! Бахтиқаро лаганбардор! Аблах!

– Кечиринг, жаноб,—хижолатпазликдан чиқмоқчи бўлди мен. – Аллоҳ кўриб турибди, мен сизни ҳечам ранжитиш ниятим йўқ эди. Гап шундаки, мен бир қадрдон дўстимнинг маслаҳатига кўра, “Дўст орттириш қоидалари” китобини ўқиб чиқиб, бугун биринчи марта ўша қоидаларни амалда синаб кўрмоқчи бўлувдим.

Асқар оға остидан илон чиққандек сапчиб туриб кетди. Муштларини тугган ҳолда юзлари анордек қип-қизариб шанғиллади:

– Сенгайм, дўстинггайм, қоидалар китобини ёзгангайм... лаънатлар бўлсин! Ҳозироқ мушт тушириб қолмасимдан тезроқ бу ердан жўнаб қол! Қани, тезроқ...

Сездимки, аҳвол оғир. Гарданимга бу шарманданинг мушти тушиб қолмасидан, ўзимни эҳтиётлаган ҳолда меҳмонлар тўдаси орасидан сирғалиб чиқдим ва ҳайдаб қолмасларидан буруноқ жуфтакни ростлаб қолдим.

Эртасига китобни қўлтиққа урганча дўстим ҳузурига бордим:

– Ўртоқжон, ма, китобинг ўзингга буюрсин! Мен энди ҳечам янги дўстлар орттирмоқчи эмасман. Аввалги ҳолича қолаверганим маъқул экан. Одамлар қандай бўлса, шундай қолавераркан. Ё мен бошқачаман ёки одамлар бошқача. Бу китобингни ўзинг ўқи, унинг қоидаларига ўзинг амал қил. Мени шундан халос эт, дўстим, мен бунга муносиб эмас эканман.

– Нега энди? Нима бўлди?

– Шунчаки... Ҳеч нарса бўлгани йўқ...

ТОШҚИН ҚУРБОНЛАРИ

Шу йилги қиш аввалгиларга қараганда қаттиқ келиб, ҳаммадан кўра кашшоқ бечораларга оғир бўлди.

Ҳозир қайси кун эканлигини аниқ айта олмайман, аммо Бахман ойида росаям жала куйиб юборди ва унинг кетидан шаҳарни даҳшатли сув босди. Қишлоқда жойлашган тўрт минг уйдан асосан, кашшоқлар истикомат қиладиган маҳаллалардан икки юзга яқин хонадон бутунлай вайрон бўлди ёхуд шикастланди, уч мингга яқин одам бошпанасиз қолди ва ўн беш ёки йигирма киши қурбон бўлди ва бедарак йўқолди.

Бу фожиали ҳодисадан хабардор бўлган кўплаб марказий газеталарнинг махсус мухбирлари фалокат рўй берган жойнинг ўзидан Техронга маълумотлар ва ахборотларни юбориш учун шаҳарга ёпирилиб келишди. Қарангки, газеталарда ёритилаётган маълумотлар билан бизнинг билганларимиз орасида от билан туяча фарқ бор. Газеталарда ёзилишича, шаҳардаги бутун бошли икки мингга бино вайрон бўлиб, ўттиз-қирқ минг

киши бошпанадан айрилганди, чўкиб кетганлар ва бедарак йўқолганлар сони эса салкам бир юз эллик, ҳатто икки юз нафарни ташкил этарди.

Ўз-ўзидан равшанки, шахримиз оқсоқоллари биздан ақллироқ ва тажрибалироқ бўлишиб, расмий маълумотлар тўплашганди. Уларнинг маълумотлари ҳар томонлама асосланган эканлиги ва рўй берган фалокат оқибатлари жиддий ўрганиб чиқилганлиги ҳеч кимда шубҳа туғдирмади.

Тошқиннинг эртасигаёқ уй-жойдан ҳамда озиқ-овқатдан маҳрум бўлган оёқяланг ва йиртиқ-ямоқ кийимли одамлар ёрдам сўраб, ҳокимлик биноси ёнида тўпланишди. Бечоралар бундан ортиқ нима ҳам қилишлари мумкин эди? Ахир бизларнинг бирдан-бир паноҳгоҳимиз жаноб ҳоким, жаноб муниципалитет раиси, унинг ўринбосарлари эдилар-да.

Яратганнинг ўзи марҳаматига олгур жаноб ҳокимимиз талофат кўрганлар тўпланишиб, уни кутаётганлардан хабар топган заҳотиёқ ҳокимиятнинг катта эшиги олдига стол ва курси қўйишларига фармон берди ҳамда ўзи мотамсаро қиёфада енгига мотам тасмаси тақиб, курсига чикди. Унинг икки томонида шахримизда эълон қилинган умум мотам белгиси сифатида қора тасма таққан жаноб муниципалитет раиси ва жаноб ўринбосарлари саф тортди.

Турли идоралар – почталар, молия, сув таъминотлари, халқ таълими раҳбарлари эса ҳамдардлик билдириш мақсадида муниципалитет раиси ҳамда унинг ўринбосарлари ортида туришди. Бироқ, афтидан, уларга қора тасма етмаган бўлса керак, улар жабрланганларга қандай қилиб бўлса-да, ўз ҳамдардликларини ифода этиш мақсадида ўзларининг оппоқ кўйлақларига қоп-қора капалак нусхаларни тақиб олишганди.

Ҳоким жаноблари таъзим бажо этаркан, бағрикенг аҳоли томонидан гулдурос қарсақлар авжига чиқиб кетди. Ахир биз ўша куни биринчи маротаба ҳокимимизнинг таъзим қилганини кўришга мушарраф бўлган эдик-да. Бу таъзимга ана шундай гулдурос қарсақлар жавоб бўлиши керак эди.

Ҳоким жаноблари сўз бошлашдан бурун лойга беланганидан доғ-дуғ бўлиб кетган шимининг чўнтагидан рўмолча олди-да, сезилар-сезилмас ҳиқиллаб, кўз ёшларини артиб қўйди. Қаранг-а, ҳокимимизнинг ўзи йиғлаб юборибдимики, унда биз нима қилишимиз керак бўларди. Турган гап биз ҳам хўнграй бошладик. Ҳар томондан хўнграб йиғлашлари ва оху нолалар эшитила бошланди.

...Менинг оға-иниларим... ва опаю сингилжонларим, – деди ҳоким томоғига тикилиб бўғиб келаётган ўкрикни зўр-базўр босиб,– мен бошингизга тушган қулфатдан ўзимни йўқотиб қўйдим...менинг қадрдонларим... ботирларим... жасурларим... барча... сабр-тоқатли.. ҳамюртларим...

Унинг ёнида турган муниципалитет раиси биқинига туртиб шивирлади: “Бизларни ҳам қўшиб ўтинг... ҳалиги, биз ҳам қайғудамиз!”

– Фақат мен эмас, – дея сўзини давом эттирди ҳоким, – манави жаноблар –муниципалитет раисию унинг хурматли ўринбосарлари ҳам ич-ичларидан қайғуга чўмганлар.

Шу топда муниципалитет раиси орқасида турган халқ таълими бўлимининг мудирини ҳам ҳоким жанобларини туртиб шивирлади: “Биз ҳам қайғуда эканимизни айтиб ўтинг... Қаранг, биз қанчали қайғуга чўкканмиз...”.

Ҳоким ҳиқиллаганча сўзини давом эттирарди:

– Фақат бизларгина, мен, муниципалитет раиси ва унинг

ўринбосарларигина содир бўлган воқеадан қайғуда эмасмиз... халқ таълими, молия, ер тузиш... ва... ҳамда ва... бўлимлари бошлиқлари ҳам ғам-андухдалар (ҳоким жаноблари ўта таъсирчан одам эдилар).

– Мен тун бўйи мижжа қоқмадим, – сўзини давом эттирди ҳоким, – шаҳардаги вайрон бўлган маҳаллаларни айланиб чикдим. Мана, кўриб кўйинглр.

У шундай деб оёғини кўтарди ва уни оломон томон чўзиб, шимининг почасига ёпишган лойларни кўрсатди. Бунга жавобан гулдурос қарсақлар яна авжига чиқиб кетди (Шаҳримиз халқи ўта мулойим табиатли эмасми, шундай бўлгач, ҳоким жаноблари оёқларини бизга биринчи марта кўрсатар экан, албатта, биз бунга бефарқ қараб тура олмас эдик-да).

– Фақат мен эмас, – дея сўзини чўзиб кетди ҳоким, – бошқа муассасаларимизнинг ҳурматли бошлиқлари ҳам тонг отгунча мижжа қоқмадилар...

(Сезилдики, ҳоким жанобларини ўз вақтида нуқиб кўйишган). Энг охирги аниқланган маълумотларга қараганда, кечаги тошқинда тўрт минг киши бошпанасиз қолган, шунингдек, тахминан уч юз одамни том босган ва сув оқизиб кетган!

Ҳамкасблари ҳамдардлик билдириб турган ҳоким жанобларининг оху ноласи, жабрдийдаларнинг фалакка чиқаётган фиғони-ю бақириб-чақириқларидан ақлга сиғмайдиган шовқин-сурон кўтариларди.

– Биз қасамёд қилиб сизларни ишонтирамикки, – дея сўзини якунларди ҳоким жаноблари, – бир ой ичида аввалги истиқомат қилган уйларингизга қараганда ҳашамдорроқ уйлар қуриб берамиз. Бугуннинг ўзидаёқ самолётларда бизга ёрдам кела бошлади ва ҳар бир жабрдийда ўзига етарли нарсаларни ва озик-овқатни олади.

Ҳоким жанобларининг қисқа бўлса-да, кишига умидворлик бахш этувчи нутқи ниҳоясига етди ва биз уни узундан-узок дуолар қилишиб, совуқдан дилдираганча таркала бошладик. Ҳамма йўл-йўлакай ҳоким жанобларининг ажойиб нутқини ҳаяжонли бир тарзда миннатдорчилик билан муҳокама этиб борарди, фақат бизни вафот этганлар ва бошпанасиз қолганларнинг ҳайратга соларли даражадаги сони бошимизни қотирарди. Ахир шаҳримизнинг аҳолиси ҳеч қачон қирқ минг кишига етмаган эди-да. Шундай бўлгач, қандай қилиб қирқ минг киши бошпанасиз қолсин... Уч-тўрт минг хонадон вайрон бўлди деган маълумотга келганда эса, шаҳримизда ҳеч қачон шунча уй бўлмаган...

Аммо бу рақамлар нақ ҳоким жанобларининг ўзи томонидан айтилган экан, ўз-ўзидан маълумки, у бу рақамларни шифтга қараб тўқимади.

Худди ўша куни тушдан кейин шакар, чой, гуруч, одеяллар, ун, буғдой, палаткалар юкланган самолётлар турналар галасидек шаҳримизга келиб қўна бошлади. Ҳокимлик ҳамда муниципалитет қошидаги омборлар тўлиб-тошиб кетди. Модомики, озик-овқатлар ва иссиқ кийим-кечаклару бошқа молларни кўчада қолдириб бўлмас экан, жўнатилган молларнинг бир қисми ҳоким жанобларининг хужрасига ва бир қисми муниципалитет раиси ва унинг ўринбосарлари хужраларига жойлаштирилди. Ким нима деса деяверсину шундай қилинса, ишончли ҳолда яхши сақланарди.

Эртасига марказий газеталар ва журналларнинг биринчи саҳифаларини бизнинг шаҳримизда рўй берган фалокат ҳақидаги суратлар ҳамда хабарлар эгаллаб турарди. Маълум бўлишича, иш биз тахмин қилганимизга қараганда анчагина жиддий ва тошқин биз тасаввур қилганимиздан даҳшатли бўлганди (Газеталардаги маълумотларга биноан шаҳримизда

олти-етти минг хонадон вайрон бўлиб, етти юз-саккиз юз киши ҳалок бўлганди!) Маълумки, газеталар ҳеч қачон ёлғон ёзмас экан, чиндан ҳам шундай бўлибди-да!

Қуёш тоғ ортига беркиниши биланоқ шундай изғирин бошландики, биз бошпанасиз ва оч-наҳор бечоралар ҳаммом ва нонвойхонанинг нам ва сирпанчиқ томига чиқиб, итдек қалтираган ҳолда оз бўлса-да, исиниш мақсадида бир-биримизнинг пинжimizга кириб кетдик. Биз хуштаъвозе ва интизомли одамлар эмасмизми, марказдан жўнатилган адёл тантанали равишда, тартиб ўрнатилган ҳолда тарқалиши кераклигини тушунардик. Ахир бу ҳазилакам гап эмас-да! Орамиздаги айрим ҳовлиқмалар ҳоким ҳузурига бориб адёл сўрамоқчи бўлганларида, бошқалар уларни бу йўлдан қайтаришда жонбозлик кўрсатишди, ҳар қандай ишда тартиб ва сабр-тоқат бўлиши кераклигини исботлашга уринишарди.

Ўша куни тундаёқ хорижий радиостанциялар ўз эшиттиришларида шаҳримиздаги вайрон бўлган уйлар сонини ўн-ўн икки мингга етказишди ва бошпанасиз қолганлар сони эса бир юз йигирма-бир юз ўттиз мингга сакраб кетди ҳамда ҳалок бўлганлар сони уч-тўрт минг кишини ташкил этди! Ана, холос! Тошқингача биз қандай улкан шаҳарда истиқомат қилаётганимизни тасаввур ҳам қила олмаган эканмиз. Ўзингиз ўйлаб кўринг: ўн икки минг уй вайрон бўлган жойда, тошқин уч-тўрт минг қурбонни оқизиб кетган тақдирда кам деганда ўттиз-қирқ минг хонадон мавжуд бўлиб, тўрт юз-беш юз минг жон истиқомат қилиши керак эди-да! Ўтган йилги аҳолини рўйхатга олинишида шаҳримизда бор-йўғи тўрт минг одам истиқомат қилишини билган бўлсак-да, радиода айтилган хабарни ҳақиқат дея тан олишдан бошқа илож қолмаганди. Ахир бу маълумотларни радио эшиттириб турибди-ку. У ҳеч қачон янглишмайди ва ҳеч қачон алдамайди. Афтидан радио мухбирларининг маълумотлари аниқроқ бўлиб, биз ўзимиз айбдор эдик, чунки шу маҳалгача бизлар қандай улкан шаҳарда яшаётганимизни билмаганмиз. Хорижий агентликларнинг хабарларидан кейиноқ бизнинг шаҳарчамизга хорижий ёрдам оқиб кела бошлади. Венесуэланинг Қизил хоч ташкилоти беш юз минг тонна буғдой ҳамда туя жунидан тўқилган тўрт минг дона адёлни аяб ўтирмади; Норвегиянинг Қизил хоч жамияти эса, қирқ минг тонна шакар, ўн икки минг дона адёл ва ўн беш минг дона банкада ширин сут жўнатди; Гватемаланинг Қизил хочи бўлса, беш юз минг туман нақд пул, ўн икки минг тонна ун ва беш юз палаткани қурбон қилди; англиялик нудистлар жамияти бир минг икки юзта шолча, икки юз элликта палатка, беш юз қоп қанд юборди; Халқаро жониворларга хайрихоҳлик жамияти нақд миллион доллар пул билан олий навли ўн минг тонна ун, саккиз минг дона аёлларнинг жун рўмоли, катта миқдорда эркаклару аёлларнинг кийим-бошлари, пойафзаллари ҳамда шляпалари ва бошқаларни ҳиммат қилиб юборди...

Ахир бизнинг шаҳримизда ўн икки мингта уй-жой вайрон бўлиб, бир юз йигирма минг киши бошпанасиз қолган ва уч-тўрт минг одам ҳалок бўлганди-да! Бу ҳазилакам гапми, ахир? Наҳотки, бу кўмаклар барчага етарли бўлса?

Ҳоким жаноблари, муниципалитет раиси ҳамда унинг ўринбосарларининг омборлари ва хужралари тўлиб-тошиб кетганди. Озиқ-овқат ва молларни яна қаерларга жойлаштириш мумкин? Ўз-ўзидан маълумки, буларни ишончли сақлаш жойлари молия, халқ таълими, ер билан шуғулланиш ва адлия бўлимлари бошлиқларининг омборлари ҳисобланарди.

Оллоҳ улардан марҳаматини дариф тутмасин! Агар улар бўлмаганида барча кўмак ҳавога учиб кетарди. Ахир биз, тошқин жабрдийдалари шунча бойликни қаерда ҳам сақлай олардик, дейсиз!

Тошқиндан кейинги тун ғам-ташвиш билан ўтди. Эртасига эрталаб каллаи саҳарданоқ безгак тутаётгандек қалтираётган халқ тағин ҳокимлик биноси олдига тўпланди. Аммо бу сафар табуретканинг қораси кўринмайди. Ҳоким жаноблари тошқин қурбонларига ёрдам кўрсатувчи комиссия мажлисини ўтказётган бўлгани учун жабрдийдалар билан дийдорлашиш жаноб муниципалитет раисига топширилган эди.

Муниципалитет раиси столга чиқиб олди. У бугун кечагига қараганда анча қувноқ эди. Худо марҳаматига олгурнинг ўзини тутишини қаранг-а! Ахир бизга раҳм-шафқати келиб, юрак-бағри қонга тўлиб турган бўлса ҳамки, бизда ҳушёрлик уйғотиш ва келажакка ишонтириш учун табассум қилишига тўғри келди! Қарабсизки, бизлар ҳам ҳушёр тортдик.

Муниципалитет раиси ҳоким жанобларининг шахсан ўзлари қаршимизга чиқа олмагани учун кечирим сўради. Гап шундаки, дея тушунтирди у, ҳоким жаноблари тун бўйи шаҳримизга етган зиённи ҳисоблаш чиқиш билан овора бўлибди. Тошқин жабрдийдаларига аёл ва озик-овқатлар тарқатиш масаласи тез орада ҳал этиларкан. Фақат сабр-тоқатли бўлиб, энг муҳими хотиржамликни ва тартибни сақлаш керак эди. Шу билан у мухтасаргина нутқига яқун ясади. Шу тунда совуққа дош беролмай бир неча киши жон таслим қилди. Эртасига ҳоким жаноблари билан муниципалитет раиси комиссия ишлари билан машғул бўлишар экан, тўпланганлар қаршисида муниципалитет девонхонаси бошлиғи – жиккаккина серғайрат киши сўзга чиқди. (бу сафар столнинг ҳам, табуретканинг ҳам қораси кўринмади). Девонхона бошлиғи ҳам тез орада комиссия ўз ишини яқунлаши ва ана ўшанда қимматли ҳамшаҳарларимизга зарур кўмак берилиши ҳақида қуюқ ваъдалар қилди.

Халқ яна тарқаб кетди ва эртасигаёқ яна ҳокимлик биноси олдида тўпланди. Бу сафар бизнинг кўз олдимизда муниципалитетнинг бош фарроши намоён бўлди.

– Сизларнинг ҳадеб бу ерда пайдо бўлаверишларингиз, – деди у – жаноб комиссия аъзолари ишининг бир меъёрда боришига халақит бермоқда. Жаноб муниципалитет раиси ўз ўринбосарларига, ўринбосарлари эса ўз навбагида бўлим бошлиғига, бўлим бошлиғи бўлса менга ҳадеб бундай сабр-тоқатсизлик қила беришга барҳам беришни айтиб қўйишни буюрдилар. Вақти-соати келиб сизларга тегишли ёрдам кўрсатилади!

Биз яна қўлимизни бурнимизга текиб қайтдик. Шаҳримизнинг аҳолиси ўта кетган ишонувчан, соддадил ва умидвор халқ.

Орадан ўн кун ўтиб кетган бўлса-да, жабрдийдалар икки юз-уч юз аёлдан (яъни, ҳар ўн икки кишига биттадан) бўлак ҳеч қандай ёрдам олганлари йўқ.

Ниҳоят ажойиб тонглارнинг бирида тоқатимиз тоқ бўлди ва яна ҳокимлик биноси олдида саф тортдик ҳамда ҳоким жанобларининг ўзлари чиқишларини талаб қилдик.

Орада бўлиб ўтган узок, кераксиз тортишувлардан кейин ахири санокли аъёнлар кузатувида ҳоким намоён бўлди. Бу сафар унинг енгида ҳеч қандай қора тасма кўринмагани, биз бундан қувониб кетдик: демак, ҳамма иш ўз жойига тушибди, мотам якунига етган.

Халойиқ ҳокимни гулдурос қарсақлар ва “ура” садолари остида кутиб олди. Бақирик-чақириклар тинчигач, ҳоким жаноблари зинага кўтарилди-

да, оломонга қараб сўради:

– Бу ерга нега тўпландинглар?

– Ҳоким жаноблари, ўзингиз биласизки, – дадиллик билан сўз бошладилар олдинги қаторда турганлар, – сув тошқини бизни бошпанасиз қолдирди. Биз ваъда қилинган кўмакни олгани келдик.

Ҳоким жаноблари қип-қизил, гўштдор бўйнини қашиб туриб, хайратомуз деди:

– Наҳотки шу маҳалгача ёрдамни олмаган бўлсангиз?

– Йўқ, ўн кишига бир дона адёлдан бошқа ҳеч вақо олмадик...

Ҳоким жаноблари ғазабдан қизариб кетди ва бирдан ғайритабиий овозда бақариб қолди:

– Аблахлар! Сизнингча, биз қанча адёл беришимиз керак эди? Виждонсизлар, тамагирлар, озгина бўлса ҳам уялинглар!

Шаҳар посбонларининг бошлиғи Абдулқодир бир неча ўнлаб девқомат посбонлари ёрдамида халқни ҳайдаб солди. Кимки озгина қаршилиқ кўрсатгудек бўлса, қўлларини орқага қайтариб, жамоат тартибини бузганликда айблаб, олис туманларга бадарға қилинди.

Эртасига куёш мўралаб чиқди, ҳаво илиб кетди, хаяжонлар сўнди. Абдулқодирнинг буралган мўйловидан ҳамда посбонларининг таёқларидан кўрқиб, юрак олдирганларнинг биронтаси ҳокимлик биносининг яқинига йўллашга журъат қилолмади.

Орадан бир неча кун ўтгандан кейин биз марказий матбуот кўплаб саховатпеша жамиятлар ҳамда турли ташкилотлар, ер юзининг деярли барча жойидан шаҳримизнинг тошқиндан жабр кўрганларига талайгина кўмак берилгани ҳақида хабар ўқиб қолдик. Қарангки, ҳар бир жабрланган кимсага биттадан брезент палатка, тўрттадан туя жунидан тўқилган адёл, беш қопдан икки марта тегирмондан ўтказилган ун, юз килограммдан қанд ҳамда эллик мингдан юз минг риёлгача нақд пул берилибди. Бундан ташқари, тошқиндан жабрланганларга ёрдам кўрсатиш комиссияси томонидан олти минг беш қаватли, кенг пешайвонли, ваннали, борингки, барча қулайликлар мавжуд бўлган хонадонлар қурилиши лойиҳалаштирилибди. Ва ниҳоят, тошқин содир этилганидан ўн беш кун ўтгач, ҳоким жаноблари бошлиқ номи зикр этилган комиссиянинг жонбозлиги туфайли шундай хонадонлардан икки мингтаси қуриб битказилибди ва кейинги ҳафтадан аҳолига тантанавор топшириларкан. Қолган тўрт минг хонадоннинг қурилиши эса жадал суръатлар билан олиб борилаётгани ва яқин кунларда қуриб битказилиши айтилганди.

Тошқин қурбонлари ўзларининг беҳисоб телеграммаларида ташкилотлар бошлиқларига, комиссия аъзоларига беғараз ёрдам берганлари ҳамда ҳушёрлик билан кўрсатган муносабатлари учун чин дилдан миннатдорчилик билдирганди.

*Рус тилидан
Мурод ПАРПИХЎЖАЕВ таржимаси*

Николай Алексеевич НЕКРАСОВ

ШАҲАРДАН ТАШҚАРИДА

“Кизик, бизни кувонтирар олис жилға жилдираши,
Хатто кекса шу эманнинг сирли-сирли шилдираши.
Эритади кўнглимизни хазин-хазин куйлаб, қурғур,
Бу бекорчи ўсмирлардек оқшом палла тинмай булбул.
Олис кўкнинг бу гумбази тўлиб юлдузлару сир-ла,
Наздимизда нурли кўлин бизга чўзар меҳр бирла.

Тўлин ойдан марокланиб олисларга тикилган дам
Биз сезамиз кўнглимизда бир хўрсиник, ғалати ғам.
Шундоқ ғамки, бахтдан тотли, қайдан келар бундай туйғу,
Хўш, нимадан бунча шодмиз, ахир гўдак эмасмиз-ку?
Оғир меҳнат кувончларга рағбатимиз кўнгиллардан –
Қуволмади, наҳот, буткул... яна биздек йўқсилларга
Қим кўйибди табиатдан ҳузурланиб бу яйрашни,
Ўзи қисқа эркимизни бундай бенаф сарфлашни?”

– Эй, бўлди, бас қилинлар-ей, ростин айтсам, дардим олди –
Қишлоқ, барча ғам-ғуссани кўнглимиздан ҳайдаб солди,
Эсдан чиқди, руҳни эзар охири йўқ оғир меҳнат,
Жонга теккан камбағаллик ва узлуксиз азоб, заҳмат...
Ҳа, ёзилди кўнгил жиндек... ҳа, яхшиси, келинг, шу кун
Мадҳ этайлик қисматимиз қашшоқ қилиб яратган-чун.
Кўрмасак-да фаровонлик ҳамда эркнинг неъматин биз,
Табиатнинг дафинасин ғоятда тез ҳис этамиз.
Бу бойликни Ер юзининг тўк, зўрлари кўролмайди,
Камбағалу йўқсиллардан уни тортиб ололмайди.

* * *

Билмам, қандоқ ўзгаларнинг фикрати,
Менга ёқар Ернинг турли неъмاتي.

Шу азиз Ер, шу офтобда яйрайман,
 Хошиш, ишонч, ҳисга тўлиб яшайман.

Кулоқ дингдир ҳамда чанқоқ бу кўзим,
 Тўёлмасман бу ҳаётга ҳеч ўзим.

Унда доим нени кўмсаб йиғлайман?
 Ҳеч нафи йўқ дард-ла дилни тиглайман.

Нима учун изламай бахт-барорим
 Катта йўлдан юриб кўплар қатори?..

ЭЛЕГИЯ

1

Майли, бизга десинлар; одатлар бокий эмас,
 “Жафокаш халқ” мавзуси эскирди бу кунда, бас,
 Шеърият ҳам гар уни унутса, бўлмас ёмон...
 Йўқ, ишонманг, сиз ёшлар, у эскирмас ҳеч қачон.
 Эскитолса, эҳ, қани, уни ўтган бу йиллар,
 Дунё ривож топарди!.. Афсуски, ҳамон эллар
 Қашшоқликда судралар, даррага тобе бари,
 Тақир ўтлоқда юрган ориқ пода сингари.
 Қарғаб улар қисматин илҳом хизматда ҳар чоғ,
 Ер юзида йўқ ўзга бундоқ пухта иттифок.
 Халқнинг ночор ҳолидан киборларга урар дам,
 Улар айшу ишратда яйраб, базм қураар дам.
 Мақсади – халққа буриш зўрлар диққатин мудом,
 Шундоқ улуғ хизматга ҳамиша шайдир илҳом.

2

Мен барча ижодимни ўз халқимга бахш этдим,
 Улгурмасдан у таниб, эҳтимол, ўлиб кетгум.
 Хизмат қилдим астойдил, шундан кўнглим тинчдир сал,
 Майли, зиён бермасин жангда ёвга ҳар аскар.
 Лекин жангга кириш шарт, жанг тақдирни ҳал қилар,
 Мен ғаройиб кун кўрдим, Россияда йўқмиш кул!
 Тўқдим қувонч ёшларин, кўнглим бўшаб, денг бирам.
 “Ҳомхаёлни қилгил бас, лақма бўлма сен кўп ҳам! –
 Илҳом менга шундоқ дер, – Фурсатидир, олға, қалқ!
 Озод бўлишга бўлди, бахтлимикан, илло халқ?”

3

Ўроқчилар куйларми яйраб ўрим кезида,
 Чол юрарми қўш ҳайдаб аста омоч изидан.
 Чопиб-ўйнаб юрарми ошиб ўтлоқ, далалар,
 Ота нонуштасидан қорни тўйган болалар?..
 Ялтирарми чалғилар, ўроқлар шайми ишга,

Мен жавоб кидираман хаёлимни жунбушга –
Келтирган сўроқларга.” Сўнгги йиллар, сўнгги пайт
Жиндак енгил торгдингми, дала иши, қани айт.

Узоқ куллик ўрнига келган озодлик ахир
Келтирдими ўзгариш ё енгиллик бирор-бир...
Турмушда, кўшиқларда бирор янгилик борми,
Ё кўшиқлар ҳали ҳам ғуссали, азадорми?..

4

Оқшом тушиб боради, орзу жўшгай бу дамлар,
Экинзору ўтлоқда қатор-қатор ғарамлар,
Қезинаман ўй суриб ғира-шира паллада,
Ўз-ўзидан яралар кўшиқ бу он каллада.
Кечдаги ўй ҳар ҳолда чиққан бугун рўёбга,
Мен суқланиб қарайман, кўзим қувнаб атрофга,
Орзуларим тимсолин бунда кўрган бўламан,
Қишлоқни, меҳнаткашни суюб, дуо қиламан.
Халқимни эзганларга йўллайман тавқи лаънат,
Уни қўллаганларга тилайман кучу қудрат.
Янграр шунда кўшиғим! Уни тинглар қир, ўтлоқ,
Унга жавоб беради акс садо-ла олис тоғ,
Ўрмон ҳам жавоб бергай, мени тинглар табиат...
Аммо У... жононни қуйлайман ушбу фурсат,
Фақат унга тегишли шоир қилган бу хитоб,
Фақат ўша эшитмас ҳам бермас менга жавоб.

* * *

Уруш даҳшатига келса-да ваҳмим,
Ҳар янги қурбонни эшитганим дам, –
Дўсти, хотинига лек келмас раҳмим,
Раҳмим келмас ҳатто ўшал мардга ҳам.

Сабаби, аёллар кўникиб кетар,
Дўст-чи, дўст унутгай яқин дўстни ҳам.
Аммоки, қайдадир мунис жон яшар,
Ўша то ўлгунча тутадир мотам.
Бизнинг бу ғаламис, разил ҳаётда
Турли тубанликка дуч келиб юриб,
Бир марта ҳайратда қолганим ёдда
Самимий тўкилган кўзёшни кўриб –
Ҳа, у кўзёшийди мажруҳ онанинг...
Оналар унутмас асло болани,
Қонли жанггоҳларда бўлса-да увол...
Қандоқ кўтармасин, ахир мажнунтол
Ўзининг эгилган шохи-новдасин...

* * *

Соат олтиларда мен куни кеча
Сомон бозорига кирсам, кеч томон,
Бир деҳқон хотинни қийнаганича

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Жаноб дарра билан урарди ёмон.
 Ҳеч уни чиқмасди аёлнинг, бироқ
 Дарра “шиғ-шиғ”ига кулоқ тўларди...
 Илҳом парисига дедим ўша чоғ:
 “Бу аёл туғишган синглинг бўлади”.

РОМЧИ АЁЛ

Бизга яқин бир қишлоқда ромчи аёл бор,
 Дам уради сув, арокка, не бўлса дучор.

Аллақандай гиёҳ билан фол кўради у,
 Бу ярамас солар дилга ҳамиша кўрку.

Башорати нукул кулфат, яхши гапи кам,
 Йиғла деса, йиғлаворса керак денгиз ҳам.

Тангри бизга кўп меҳрибон, рус халки бироқ
 Йиғлашни денг ёқтирмайди, куйлайди кўпроқ.

Бир бакироқ йигитга дер бир кун жодугар, –
 Итхонага бопсан, тўрам олсалар агар.

Қарасалар, бир ой ўтгач ҳаммаси бўлиб,
 Ўрмонда у ит совитиб юрар, бўкириб.

Степанга дебди бирда: “Кўп кериласан –
 Кўк отинг-ла, лекин ундан тез айриласан!

Айрилмасанг, бало бўлар бошингга бу от!..”
 Степанни чўчитдилар рекрутлик-ла бот.

Отни сотди, пора бериб аранг қутулди,
 Бу фоллардан бутун атроф кўп хайрон бўлди.

“Шошма, мен ҳам бориб кўрай бир ўшанга, вей...
 Деб ўйлабди кекса дехкон, содда Пантелей.

Кимга нени у олдиндан қилса башорат,
 Шу ходиса бўп турибди, жуда аломат.

Ё ичида шайтони бор, айтиб ўтирар?!
 У манзилга етиб келиб, бир четда турар.

Кутар, ромчи ҳузурида бор экан қизча,
 Кўрган сари кўргинг келар, юзлари кулча.

Ёнбошида йигит ҳам бор, туркидан – қарол.
 Қизга ромчи дер: “У билан боғланма зинҳор!

1 Мажбурий ҳарбий хизмат (тарж.).

Ўзгачадир пешонангга ёзилгани ул –
Жиндак азоб, кейин озод бўласан буткул.”

Бу муждадан қарол ханг-манг. Ромчи унга дер:
– Ҳой йигитча, бахтинг кулмас, гапга кулоқ бер,

– Айтавер!..
– Ҳа, айтуврайми... Сени шу қишда
– Жазолашар, сўнг қўясан ружу ичишга

Соч-соқолинг ўсиб уйда ётасан, магар
Атрофингда базм қурашар шайтонваччалар.

Сени хўрлаб судрашади жаҳаннам тишга,
Сен улардан юзтачасин шиша идишга.

Қамайсану чўп тикасан оғзи – тешикка!..
Пантелей-чи, шу дам урар ўзни эшикка.

– Нима бўлди, хой оқсоқол, тўхта фол қўрай.
– Кераги йўқ, – тўнғиллар чол, – бир ўйлаб қўяй...

Биздан не ҳам топар эдинг, ёшларга кўр фол,
Мен ҳозирча сабр қилгум...эй, шайтон аёл.

Сен топағон бўлсанг агар, бизга айт-чи бот:
Ахир қачон тўралардан бўламиз озод?

ВИДОЛАШУВ

Ажралишдик ярим йўлдаёқ,
Жудоликми буёғи, хайҳот!
Биз ўйладик, кечар енгилроқ.
Сўнгги разил “кечир” у “наҳот?..”

Ўйғлашга ҳам ҳолим йўқ, инон,
Хат ёзиб тур... ёзиб турсанг бас.
Хатинг менга азиз, муқаддас –
Гуллар каби қабрдан чиққан,
Юрагимнинг қонли қабридан...

АХЛОҚЛИ КИШИ

I

Мен бир умр ахлоққа мувофиқ яшаб
Қилмаганман бировга ёмонлик сира.
Хотиним-чи, юзига вуал¹ни ташлаб,
Кечда кетди ўйнашин уйига қараб,
Тун оғдириб, миршаб-ла бостириб бордим,

¹ В у а л – юзга тутиладиган тўр.

Фош қилдим, у ташланди, мен оғир бўлдим.
 Хотин эса, ётволди шу кундан бошлаб,
 Сўнг номусдан бўлди ер, ғамнок, дилхира...
 Мен бир умр ахлоққа мувофик яшаб
 Қилмаганман бировга ёмонлик сира.

II

Қайтармади қарз олиб вақтида ошнам,
 Эслатсам ҳам олмади гапни кулоққа,
 Бу мушкулни қонунга оширдим мен ҳам,
 Қонун тиқиб кўйди денг уни қамоққа.
 Ўлиб қолди у ерда, бермай бир чақа,
 Гарчи ҳақим бўлса-да, бўлмадим хафа.
 Қарзидан-ку, кечвордим шу кун бир сира
 Ҳам эсладим уни кўп дийдамни ёшлаб.
 Мен бир умр ахлоққа мувофик яшаб,
 Қилмаганман бировга ёмонлик сира.

III

Ошпазликка топширдим деҳқон болани,
 Яхши ошпаз бўлди у, бу қанақа бахт!
 Бироқ тез-тез тарк этиб у ошхонани,
 Кўча-кўйда дайдишни қилволди одат.
 Билсам, бачки ишларга қилибди ружу –
 Китоб ўқиб, ақлини чархлар эмиш у.
 Пўписаю қойишдан ахир чарчаб, шу –
 Оталарча бир-икки урдим, шу сабаб
 Ўзин ташлаб дарёга ўлди... юзқора.
 Мен бир умр ахлоққа мувофик яшаб,
 Қилмаганман бировга ёмонлик сира.

IV

Ёлғиз қизим бўларди, домласин севиб,
 Келишибди у билан қочишга, қаранг,
 Қарғайман, деб чўчитдим бу ишни сезиб,
 Бўйин эгди, сўнг уни кўндириб аранг,
 Бердим кекса бир бойга ... турмушийди соз,
 Илло Маша толиқиб юрди-да бироз,
 Ўлди силдан йил бўлмай ...ёш ҳам бокира.
 Кетди доғда қолдириб, кўзимиз ёшлаб...
 Мен бир умр ахлоққа мувофик яшаб,
 Қилмаганман бировга ёмонлик сира.

КЕЧИР

Кечир, унут тушқун кунларни,
 Ҳасрат, ғусса, дилгир унларни.
 Унут кўзёш, изтиробларни,
 Рашк аталмиш ул азобларни.

Ишқ куёши лек бошимизга
 Чиққан дамлар нур сочиб бизга.
 Иккимиз ҳам хушвақт, бахтиёр –
 Бўлган кунни унутма зинхор.

* * *

(ЛЕРМОНТОВГА ЎХШАТМА)

Ўсдим олис овлоқда, ярим ваҳший қишлоқда,
 Кишилар ичида жоҳилу бебош.
 Такдир менга ғоят зўр ҳиммат қилди у чоғда –
 Бир тўп итбоқарга бўлиб қолдим бош.
 Қайнар эди теграмда гирдоб – ғийбат, уятдан –
 Йўқчилик ҳирслари хўп туғён урар,
 Кўнглимга-чи, у хунук ва беъмани ҳаётдан
 Ўтириб борарди ёмон қуйқалар.
 Бу гапларга етгунча ақлу фаросатим, ман –
 Бир гўдак, нимаям қила олардим.
 Иллат эса, кун сари заҳарли нафас билан
 Бутун вужудимни эгаллади жим.
 Шу эканда ҳаёт деб, ҳовлиқиб, фикр қилмай
 Шўнғидим ва лойқа оқимда оқдим.
 Гулдек хур ёшлигимни гоҳ билиб, гоҳи билмай,
 Фаҳшнинг беҳаё ўтида ёқдим.
 Йиллар ўтди... у таниш даврадан уздим оёқ,
 Эски ошналарни қилиб дарғазаб,
 Ҳамон-ҳамон эсласам, бенаф бўлса-да, бироқ,
 У бебош ёшлиқни кўяман қарғаб.
 Қаранг, бирдан танимга қайтди куч ҳам мадор,
 Уларни қайтарган эмас ҳасратим,
 Мудҳиш жимлик ва совуқлик ўрнин қайта бор
 Олди ёшлигимнинг забти, ғайрати.
 Яна йўлга шайландим, бу жонимни ўртаган
 Дард билан, бирорта мўлжалсиз у дам,
 Ўйлар эдим, бу юрак бемаврид ўлдирилган,
 Қайта тирилмагай энди сира ҳам.
 Аммо сени учратиб, туйдим дилда ҳаяжон,
 Тирилди кўксимда юрак шу фурсат.
 Аввалги изтиробу дардлар изини шу он
 Ўчириб ташлади дилдан муҳаббат.
 Яна орзу-умидлар, хоҳишлар менга йўлдош,
 Мени севмасанг ҳам майлига, зарра.
 Лекин тушун, бу таниш укубат ҳамда кўз ёш
 Менга ёлғизликдан афзал минг карра.

СУДХЎР

Ёшим тўртга етгач, отам –
 Берди маслаҳат:
 Бу дунёнинг бори бекор,
 Бойлик йиғ фақат.

Отамнинг бу доно сўзи
Менга кор қилди,
Тонгда туриб чўнтагидан
Беш тийин шилдим.
Ана шундан бошланди бу
Пул йиғиш дарди,
Лайча каби бой, тўрага
Хўп суйканардим.
Ялар эдим қўл, оёгин
Тап тортмай ҳеч ҳам.
Шундай қилиб етти ёшда
Бўлдим муттаҳам.
Рости, элда шундоқ дерлар,
Лек ўшанда ҳам,
Томорқада бўлар эди
Кўмилган ақчам.
Бор дейдилар ҳавас туйғу –
Билмайман недур,
Ҳаёт – мен-чун пул ундириш
Санъати эрур.
Қоним эрта совитганми
Хасислик беҳад –
Тез англадим йўқ гаплигин
Номус, муҳаббат.
Билдим, дунё бир қўлмагу
Дўст-ёр – фирибгар.
Чўнтагингга тушиш учун
Пинжингга кирар.
Билдим, бадкор ор-номусдан
Наф олмайсан, бас,
Ақчаси йўқ экан разил,
Қалби йўқ эмас.
Зикналикка шу алпозда
Кўника бордим,
Ва отамни ол, деб ҳар шом
Рабга ёлбордим.
Яхши эди, кўп меҳрибон
Ҳам сахий у зот,
Чорбоғдаги уйда ўлди
Куни битгач бот.
Оғир бўлди... мен мурдага
Ўзни ташладим,
Бор киссасин йиғлаб туриб
Кавлай бошладим.
Кейин сотдим пулга арзир
Бўлса не бисот,
Сўнг пулларни ишга солдим
Қилиб эҳтиёт.
Бой бўлишга жаҳд айладим
Шолғом, пиёз еб,
На қўл, на бел, на юз қолди

Бой бўламан, деб
 Патин юлиб, сўнг жўнатдим
 Қўлга тушса ким,
 Сочидан ҳам кал бўлгунча
 Фоиз ундирдим.
 Соч ўстирсин хоҳлаганча
 Дея қўлладим,
 Тушган пулни сартарошга
 Ҳар йил пулладим.
 Шундан, ҳозир, ёш ўтса-да
 Унча-мунчам бор.
 Майли, улус деяверсин
 Муттаҳам, айёр.
 Айёр эмиш! Йўқ, авломан!
 Бу гаплар – аён:
 Пулни сочиб бир зиёфат
 Берсамми, шу он
 Бу “айёр”нинг пинжига, денг,
 Киранлар чаккон,
 Кимдир менга авлод чиқар,
 Ким – дўст, ким – ошна,
 Ва энг ҳалол, энг яхши – мен!..
 Шундоқмасми, а???

*Рус тилидан
 Раззоқ АБДУРАШИД таржималари*

ФИДОКОРЛИКНИНГ ГЎЗАЛ НАМУНАСИ

Николай Алексеевич Некрасов ўз ҳаёти ва ижодини Ватани, халқига бахшида этган буюк рус шоири эди. У қисқа, аммо ибратли умр кечирди.

Некрасов 1821 йилда туғилди, болалиги Ярославл губерниясидаги Грешиново қишлоғида ўтди. У дастлаб, Ярославл гимназиясида, сўнг Петербург университетиде ўқиди. Аммо иқтисодий танглик университетни эрта (1841 й.) ташлашга мажбур қилди. Шу йили унга бошқа билимгоҳ – Петербург Адабий тўғаракларининг эшиги очилди. Бу тўғаракларда беш йил адабий сабоқ олди.

Бу йилларда у Белинский, Чернишевский, Добролюбов каби демократ зиёлилар билан яқиндан танишди, уларнинг халқпарвар ғояларидан баҳраманд бўлди, шу кишилар таъсирида шахс ва шоир сифатида шаклланди. Бу таъсирларнинг натижаси ўлароқ 1846 йилда “Петербург тўплами” деган китобини нашр эттириб, кўпчиликнинг назарига тушди.

Шоир ана шу халқпарвар зиёлилар каби мазлум халққа сидқидилдан хизмат қилишга бел боғлади ва умрининг сўнгига қадар шу аҳдига содиқ қолди.

1856 йили нашр этилган “Шеърлар” китоби унга катта шуҳрат келтирди. Ундаги “Шоир ва гражданд”, “Ватан”, “Маҳкама эшиги олдидеги ўйлар”, “Йўлда”, “Замонавий қасида”, “Мозорингни қилдим зиёрат ...”, “Унутилган қишлоқ” каби бир қатор асарларни ўша давр зиёлилари юсак баҳоладилар. “Шоир ва гражданд” шеъри бу китобга кириш сўз сифатида берилган бўлиб, унинг йўналиши ва характери ни белгиларди. Белинский бу китобдаги шеърларни мақтади, айниқса, крепостнойликни хаспўшловчи либералларга қарши баҳс тарзида ёзилган “Замонавий қасида” шеърининг долзарб мавзуда битилганлигини алоҳида таъкидлади.

Белинский Некрасовнинг бу йиллардаги ижодига ўзгача меҳр ва эътибор билан қарайди. Писаревнинг эслашича, у “Ватан” шеърини қўлғизма ҳолида ўқиб, жуда қойил қолади, уни ёдлаб олгач, Москвага – дўстларига ҳам юборади.

“Йўлда” шеърини шоирнинг ўзидан эшитганда эса, кўзида ёш билан қутлаб: “Биласизми, Сиз шоирсиз, ҳақиқий шоир!” деган. Бир мақоласида эса “Амалдор”, “Йўлда”, “Ватан”, “Замонавий қасида” каби асарларни “рус шеърятининг дурдоналари” деб атаган.

Некрасовнинг асарларига Чернишевский, Добролюбов, Писарев каби бошқа тараққийпарвар зиёлилар ҳам юқори баҳо берганлар. Бундай мақтов ва эътирофларни кутмаган Некрасов чет элдаги дўсти Тургеневга, “Китобим хусусида мўъжизалар ёзишмоқда, бош айланиб кетиши ҳеч гап эмас... Қўлоқ эшитмаган машҳурлик! Бундай обрўни Гогол ҳам кўрмаган” деб ёзади.

Дарҳақиқат, Некрасов бу йилларда Россиянинг энг машҳур шоирига айланади. Бу Ватан ва халққа қилган ҳалол, фидойи хизматининг мукофоти эди. Шу хизматига яраша у эътибор ва обрў топди. Обрў бўлгандаям чакана эмас, ўз таъбири билан айтганда, ҳатто “Гогол кўрмаган обрў”га эришди.

Аммо бу китоб, қолаверса, бу машҳурлик мустабид ва либерал матбуот вакилларига ёқмади. Улар шоирни ҳаётдаги камчиликларни бўрттириб кўрсатишда айблашди, ҳар хил ғийбат ва тўхматлар билан камситишга уринишди, ҳужумлар уюштиришди.

Бу гапларни эшитгач, у чет элдан Анненковга, “Ёш бола эмасман, нима қилаётганимни яхши биламан. Бундан зўрроқ ҳужумларни ҳам кўрганмиз,” деб ёзади.

Некрасов оғир хасталикдан сўнг 1877 йилнинг декабрида вафот қилади. Дафн маросимида, замондошларининг ёзишларича, ниҳоятда кўп одам йиғилади. Асарлари хусусидаги баҳс ҳатто очиқ қабр устида ҳам давом этган. Фёдор Достоевский ўз сўзида, “Марҳум иқтидор жиҳатдан Пушкиндан кам эмас эди” деганида, йиғилган ёшлар, “Ортиқ! Ортиқ эди!” деб қичқирганлар.

Некрасов нафақат буюк шоир, у иқтидорли драматург, жанговар публицист, санъатшунос, журналист, адиб ҳам эди.

Айниқса унинг журналистлик фаолияти эътиборга лойиқ. У 1847–1866 йилларда “Современник”, 1868–1877 йилларда эса, “Отечественные записки” журналларига бош муҳаррир бўлди. Бу фаолиятида ҳам у “халқ мавзуси”га катта эътибор беради, ўз атрофида энг яхши ижодий кучларни тўплайди, ҳар икки журнални энг ўтқир ижтимоий ва сиёсий минбарга айлантиради.

Некрасов асарлари жуда кўп тилларга таржима қилинган. “Россияда ким яхши яшайди”, “Ватан”, “Темир йўл”, “Маҳкама эшиги олдидагилар”, “Мозорингни қилдим зиёрат”, “Волгада”, “Бобо” каби асарлари барча шеър мухлисларининг, шу жумладан, ўзбек китобхонларининг ҳам севимли асарларига айланиб кетган. Масалан, 1958 йилда шоирнинг “Танланган асарлар” китобининг ўзбек тилида нашр этилиши ҳам бу фикримизни тасдиқлайди. Мазкур китобга кирган асарларни ўзбек тилига Миртемир, Зулфия, Мамарасул Бобоев, Рамз Бобожон, Туроб Тўла, Насрулло Охундий каби шоирлар таржима қилган эдилар. Бу асарларнинг ҳамон севилиб ўқилиши улар ҳозирда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаганини кўрсатади. Зеро, шоир бор ижодий заковатини мазлум халқнинг эрк ва бахт учун курашига бағишлади, бу кураш эса Ер қуррасида ҳамон тугагани йўқ. Шу жиҳатдан қараганда, Некрасов асарлари бугунги кунда ҳам ибрат намунаси бўлиб қола беради. Энг муҳими, бугунги эркин турмуш ва мустақилликнинг моҳиятини теран англаш ва қадрлашга хизмат қилади.

Таржимон

ЗИГРИД КЛЕЙНМИ- ХЕЛ: “ЯНА ВА ЯНА НАВО-

Зигрид Клейнмихел Германияда ўзбек адабиёти хусусида немис тилида нашр этилган антологиялар, энциклопедиялар учун қатор мақолалар ёзган, махсус илмий тадқиқотлар олиб борган забардаст адабиётшунос олимлардан биридир.

– Мухтарама Зигрид хоним, Сизнинг номингиз Ўзбекистон адабий-илмий муҳтида анча машҳур. Ўзбек адабиётини Германияда ўрганувчилар, тарғибташвиқ қилувчилар, ўзбек адабиёти тўғрисида хорижда китоблар ёзган олимлар хусусида гап кетса, албатта, Сизни эсга оламиз. Бу ҳолат талабалар аудиториясида ҳам, газета ва журналларда ёзиладиган кўплаб мақолаларда ҳам тилга олинади. Ёш ўзбек олимлари сизни яқиндан таниса, илмий ишларингизнинг асосий йўналишларини билиб олишса, аини муддао бўлар эди.

– Мен университетни тугатгандан кейин аввал эски усмонли тили билан шуғулланганман. 1975 йилдан бошлаб Ўрта Осиё туркий халқлар адабиёти ҳақида илмий тадқиқотлар олиб бориб, шу асосда бир қанча мақолалар ёздим.

1986 йилда ўзбек адабиётида драма ва наср (1910-1934 йиллар) тўғрисидаги китобим тайёр бўлди. Афсуски, у фақат 1993 йилда нашр қилинди. Бу китобни ёзиш осон кечмади. Чунки у пайтда манбалар деярли йўқ эди, уларни Тошкент, Москва, Ленинграддан топиш мумкин эди. Китобдан нусха олишнинг имкони бўлмасди. Бунинг учун керакли адабиётларни кўлда кўчириб чиқиш талаб қилинарди.

Араб алифбосида ёзилган манбаларни (1929 йилгача) транскрипция қилган эдим, чунки мен араб ҳарфларини сизлар каби равон ёза олмайман, лотин (1939 йилгача) ва кирилл алифбосида босилган китобларни ҳам шундайлигича кўлда кўчириб чиқдим.

Ўша даврда ГДР Фанлар Академиясининг Адабиёт тарихи институтида ишлаганман. Шу сабаб туркий халқлар адабиётига тегишли мақолаларим асосан йигирманчи аср адабиёти муаммолари билан чекланган эди (Масалан, Мухтор Авезов, Абиш Кекилбоев, Ўлжас Сулаймонов, Чингиз Айтматов ҳақида мақолалар ёзганман).

– Сиз учун аввал замонавий ўзбек адабиётини ўзлаштириш осон кечган бўлса керак. Чунки манбалар тили бўйича маълум бир тажриба, малакага эришилганидан кейин ўзбек мумтоз адабиётига диққат қаратган кўринасиз. Ўзингиз бу фикрга қандай қарайсиз?

– 1990 йилга келиб, аввал бошлаган тадқиқотларимизни давом эттира олмаслигимизни мен ҳам, рус адабиёти билан шуғулланадиган ҳамкасбларим ҳам тушундик. Ҳар ким ўз имконияти ва қизиқишларига қараб йўл излади. Мен ўша пайтгача фақат XX аср ўзбек адабиёти билан шуғулланган эдим, лекин ўзбек

мумтоз адабиёти ҳақида махсус тадқиқотлар олиб бориш тўғрисида баъзан ўйлардим. Хумбольд университетига у кунларда ғарбий Берлиндан икки-уч талаба келди. Улар мендан "Сизда ўзбек адабиёти бўйича қандай лекциялар, семинарлар бор", дея сўрашди. Мен буларга жавобан ўша университетдаги ҳамкасбларимга мурожаат қилиб, "Келаси семестр ҳафтада бир-икки бора талабаларга дарс берсам бўладими?", деб сўрадим. Ижобий жавоб олганимдан кейин, таҳсилни Алишер Навоийнинг "Ҳайрат-ул аброр" дostonидан бошладим. "Алишер Навоий кулишга доир" мақолам ана шу дарсларнинг натижаси эди. Гарчанд кейинчалик ҳам, кўпроқ замонавий ўзбек адабиёти билан қизиққан бўлсам-да, барибир яна ва яна Алишер Навоий ижодига мурожаат қилавераман. Шунини ҳам айтиб ўтиш керак, мен ўзимни навоийшуносман деб ҳеч ўйламайман; навоийшунос эмасман ва келажакда ҳам бўла олмаймаман. Илмий мақолаларимнинг сони ҳам беш-олтитадан ошмайди (Зигрид хоним шу ўринда камтарлик қилди. Олима "Навоий бенаво", "Навоий ва Аҳмад Пошо", "Алишер Навоий ва усмонли шоирлар", шунингдек, "Навоий ижодида Хизр" ва бошқа жиддий мақолалар ёзган – Б.К.).

Замонавий адабиётдан мумтоз адабиёт тадқиқотчисига айланишим хусусида яна муҳим гапим бор эди... Ленинградда мумтоз туркология соҳаси бўйича ўқиганман. Ўша даргоҳда замонавий туркча (Туркия туркчаси), усмонли, чиғатойча (эски ўзбек тили)дан, шулар қатори бир оз форсча ва арабча ўргандим. Менга замонавий ўзбек тилидан кўра мумтоз-чиғатойчани тушуниш осонроқдир.

– *Зигрид хоним, ўзбек халқ оғзаки ижодига доир "Хоразмда –*

халпа, Фарғонада – отин ойи" китобингизни ёзиш жараёни қандай кечган? Бу асарни ёзиш гоёси қачон пайдо бўлди?

– 1991 йилда ГДР Фанлар Академияси институтларининг кўпчилиги ёпилди. Аммо айрим лойиҳалар билан ишлаш имконияти бор эди. Менинг лойиҳам халпалар ҳақида эди. Йўқ, бу китоб, сиз айтгандай, ўзбек халқ оғзаки ижоди тадқиқи эмас. Мен Хоразмда тасодифан бир халпа билан танишган эдим. У ва унга ўхшаш аёлларнинг ишларини вақт ўтиши билан тушуна бошладим. Маърака ва бошқа йиғилишларда халпалар қандай матнларни ўқийди? Доимо уларнинг қўлида арабий ёзувдаги китоблар бўлади. Улар қандай китоблар эканига қизиқдим. Тадқиқот гоёси шу зайдда майдонга келди. Дарвоқе, китобнинг номига қарасангиз, тагсарлавахда "Zur Geschichte des Lesens in Usbekistan im 20. Jachrhundert" ("XX асрда Ўзбекистонда ўқиш тарихи ҳақида") деб ёзилган. Йигирманчи асрда Ўзбекистонда мавжуд адабий муҳит билан бир қаторда бошқа ўзига хос адабиёт ҳам борлигини тушундим. Такрор айтаман, бу халқ оғзаки ижоди эмас, фольклор эмас. Материал топиш анча қийин эди. Фотоаппарат билан халпаларнинг баъзи матнларини расмга туширдик. Бу ишда Ингеборг Балдауф жуда катта ёрдам берди. Хоразмдан кейин Фарғона водийсига бориш имконияти ҳам юзага келди. У ерда отинойилар билан гаплашиб кўп маълумотларга эга бўлдим.

Ўзбекистонда шундай ўқиш тури тарихи ҳақида олимлар илмий тадқиқотлар яратишса яхши бўларди, менимча. Олдинлари навоийхонлик, фузулийхонлик, бедилхонлик бор эди (Фитратга қаранг). Бу ҳам махсус ўрганишга арзирли бир мавзу.

– Муайян бир адабий муҳит, маълум бир миллат адабиётига четдан туриб қарашида қандай ўзига хос имкониятлар бор?

– Менимча, бир киши бошқа бир адабий муҳитга четдан қараса, ўз билими, дунёқараши ва тажрибаси асосида ёндошади. Албатта, хорижлик мутахассис нигоҳи маҳаллий олим фикридан бир мунча фарқланади. Лекин бир нарсани ҳам айтиш керак. Мен асарларимни ўзбеклар учун эмас, европаликлар учун ёзаман. Агар ўзбек олими ўқиб: “Ҳа, бу немис олимаси ушбу асарга бошқа томондан қарабди, биз билмаган айрим жиҳатларни кўрибди”, деб айтса, ёзганларим уларга маъқул келса, албатта, мен ҳам хурсанд бўламан. Бўлмаса, мен тасаввур қилганимдек ишларимни давом эттираман.

– Сизнинг илмий ижодингиз, асарларингиз рўйхати билан бир талаба “Зигрид Клейнмихел – ўзбек адабиёти тадқиқотчиси” мавзусида мўъжаз тадқиқот ёзганда, бир озгина танишганман. Ўша ишдан сизнинг ижодий биографиянгиз, ҳам қисқача асарларингиз таҳлили кутилган эди. Аммо тадқиқотдан кўнгли тўлмади. Назаримда, бугунги сўхбат ўша бўшлиқни тўлдирса, ажаб эмас.

– Менимча, ёш тадқиқотчиларга бундай мавзулар берилмаса яхшироқ бўлади. Яхши мавзулар кўп, кўчаларда ётади, уйларда туради, кутубхоналарда эгасини интизор кутади, кутади... Тасаввуримда, менинг ёзганларимни германистлар ўқийди. Лекин улар ўзбек адабиётини чуқур билмайдди. Ўзбек адабиётини биладиганлар эса, немис тилидаги илмий асарларни ўқиб, тушунишга қийналишади.

– Агар Сиз ёзган асарлар:

1. Халқ оғзаки ижодига оид

ишлар, 2. Ўзбек мумтоз адабиёти ҳақидаги мақолалар, 3. Қиёсий адабиётшунослик бўйича ёзилган ишлар, 4. Ўзбек жаҳид адабиёти, 5. Замонавий ўзбек адабиётига тааллуқли илмий ишлар тарзида таснифланса, тўғри бўладими? Шунга ўзингиз нима дейсиз? Бу таснифнинг қайси қисмидан кўнглингиз тўлади? Ўзингизни кўпроқ қайси давр мутахассиси санайсиз?

– Бу классификация менинг тасаввуримдан анча узоқ. Халқ оғзаки ижодига доир ҳеч нарса ёзмаганман. XX асрнинг 70–80-йиллари Хумбольд университетидаги дарсларимда “Алпомиш”, “Эдигей” каби дostonлар ҳақида гапирганман. Мен фақат дostonларга эмас, дoston ҳақидаги баҳсларга ҳам кизикқанман. Ўрта Осиё халқларининг йигирманчи аср маданиятини тушуниш учун буларни ҳам билиш керак, деб ўйлаган эдим. Лекин мен бу соҳа бўйича ҳеч қандай илмий иш ёзмадим. Фақат фольклоршунос олимларнинг китобларига тақриз ёзганман, холос. Ўзбек мумтоз адабиёти ҳақидаги... Фақат Алишер Навоий ижоди ҳақида мақолалар ёздим. Қиёсий адабиётшунослик бўйича ҳам шуғулланмадим. Мен назариётчи олим эмасман. Сиз Навоий билан Аҳмад Пошо ҳақидаги ишимни назарда тутаётган бўлсангиз, бу соф филологик иш. Туркияда неча асрлар давомида Аҳмад Пошо Алишер Навоий ғазалларига назира ёзганини эътироф қилишган, аммо бу ғазаллар йўқолган, деб тахмин қилинарди. Мен Аҳмад Пошо ғазалларини ўқиб, эҳтимол улар орасида мазкур назиралар бормикин, дея изландим ва баъзиларини топдим. Тадқиқотлар натижасида шу нарса аниқландики, мазкур назиралар Алишер Навоий асарлари тили билан бир хил бўлиши мумкин, деган фикрлар нотўғри бўлиб қолди,

лекин Аҳмад Пошонинг чиғатойча ғазаллари йўқ экан. Аҳмад Пошо Алишер Навоийнинг чиғатойча, яъни туркий тил (ҳозирги истилоҳ бўйича "эски ўзбек тили") билан ёзилган ғазалларига назира йўлида эски усмонли тилида ёзилган ғазаллари билан жавоб берибди... Бу масалалар ҳақида Афтондил Эркинов билан қизиқарли суҳбатлар қилган эдик. Ўзбек жаҳид адабиёти. Ҳа, узоқ давр босилмай ётган "Шарқона ёзиш анъанасининг ривожланиши. 1910-1934 йиллар ўзбек драмаси ва насрий асарлар тадқиқи" китобим ўша давр хусусида. Замоनावий ўзбек адабиётига тааллуқли мақолалар. Ҳа, бунга қўшиламан. Аммо менинг мавлуд ва наът шеърлар ҳақидаги 2009 йилда нашр қилинган китобимни қаерга қўясиз?

Бу китоб XIX аср адабиётдаги бир-икки адабий матнга, унинг келиб чиқишига, шунга ўхшаш матнларнинг ўзаро муносабати ҳамда таъсирига бағишланган муҳим тадқиқотдир. Бу асарни халпалар ҳақида ёзган китобимнинг давоми дейиш мумкин.

– *Сизнинг Абдулла Қодирий романлари хусусидаги фикрларингиздан хабардорман. Бир ўринда "Ўткан кунлар" романи ечимни реалистик, "Меҳробдан чаён" романи ечимида эса романтик нафос устуворлигини таъкидлаганингиз эсимда. Яхши кузатишлар бу. Энди шу адиб ижоди юзасидан бирорта кўнглингизга тугиб юрган гапларингиз бўлса, марҳамат.*

– Кечирасиз, Абдулла Қодирий тўғрисида янги бирор гап айта олмайман. Юқорида сиз эслагандек, 1993 йили босилиб чиққан китобимда ва тўқсонинчи йилларда чиққан бир мақоламда фикрлар айтилган. Бундан кейин унинг ижоди билан махсус шуғуллана олмадим.

– *Мен 1998 йил "Flachbau"да "Жинлар базми" бўйича Хумбольд университети тала-*

балари билан олиб борган семинар машғулотида қатнашган эдим. Машғулот маъқул келгани учун ҳалигача эслаб юраман.

– Қодирийнинг шу ҳикояси менга жуда ёқади. Бу ҳикоядан машғулотларим давомида бир-икки бора махсус фойдаланганман. Узр, тўғри, бундан ташқари, Қодирий ижодини айрим замонавий адибларнинг асарлари билан солиштирганман. Бироқ булар махсус мақола тарзида нашр қилинган эмас.

– *Мустақиллик йилларида ижодкорларимиз бадиий тафаккурида рўй берган ўзгаришлар, табиийки, собиқ Иттифоқ миқёсидаги адабиётшунослар ижодида ҳам кузатишмоқда. Бу ўзгаришлар хориждаги ўзбек адабиёти тадқиқотчиларига, хусусан, сизнинг ижодингизга ҳам таъсир қилдими?*

– Юқорида айтганимдек, мен назариячи эмасман. 1910-1934 йиллар адабиёти бўйича илмий изланишлар олиб бораётганимда ҳам ўзбек адабиётшунослари қандай ёзганига қизиққан эмасман. Уларга қандай муносабат билдирилганидан хабарим йўқ. Менинг учун энг муҳими 1910-1934 йилларда ёзилган асарлар бўлди. Ҳозир ҳам назарий масалаларга қизиқмайман. Албатта, шундай қилсам, мен ёш ўзбек олимлари учун ўрнак бўла олмасман. Тадқиқот методларини билиш керак ва ҳар киши ўз мавзуга лойиқ методни танлаши лозим. Сиз адабиётшунослик методларини талабаларга ўргатасиз. Бундан хабарим бор.

Ҳа, бир иловам бор экан. Саксонинчи йилларда икки-уч кишининг илмий асарларига кўзим тушди. Улар орасида Баҳодир Саримсоқовнинг китоблари бор эди. Бу олим мавзуларни мустақил танлайди, мустақил ёзади, деб ўйлаган эдим. Шундан кейин ўзи билан танишдим, оиласи билан

ҳам танишдим. У киши ҳақидаги тасаввурларим, фикрларим тўғри чиқди. Бу киши дунёдан тез ўтганидан афсусдаман.

– *Негадир баъзан чет эл олимларининг фикрларига охирги бир ҳақиқатдек қарашади. Шахсан, мен буни баҳсли деб биламан. Лев Шестов деган рус файласуфи ўша тушунчанинг нисбий эканига урғу бериб, мазмунан: “Дунёда қанча одам бўлса, улардан ҳар бирининг ўз ҳақиқати бор”, дейди. Шу фикрга қандай қарайсиз?*

– Бу масалага мен ҳам Сиз каби қарайман. Л.Шестов жуда маъқул гапни айтган экан.

– *Алишер Навоийдек улкан шоирлари бўлган ўзбек адабиётидан дунёдаги бошқа миллат ўқувчилари ҳам баҳраманд бўлишлари керак эмасми? Сизнингча, ўзбек адабиётини ким дунёга танитади? Ва шунга қўшимча кичкина бир саволим бор: кейинги давр ўзбек адабиёти ва адабиётшунослигини кузатишга имкон топаяпсизми?*

– Бир адабиётни ёки бир адабиётнинг баъзи мафкурачи шоирларини, ёзувчиларини тарғибот қилиш собиқ Иттифоқ вақтининг фикри эди. Бу фикр, умуман олганда, ёмон эмас. Лекин бу иш олимларнинг иши бўла олмайди. Бу нашриётларнинг иши, таржимонларнинг иши. Баъзи олимлар таржимон ҳам бўлса, яхши. Лекин бу шарт эмас, менимча. Ўқитувчиларимдан бири бўлган Сергей Иванов Алишер Навоийнинг шеърларини русларга танит-

ди, ўлкада шундай яхши олим, таржимон ва шоир бўлган бошқа киши йўқ. Алишер Навоийнинг шеърларини дунёга танитиш, менимча, жуда қийин экан. Мен ўзимга шундай мақсадни қўйган эмасман. Мен унинг шеърларини баъзан ўқийман, уларнинг орасида мен учун қизиқарли бўлган бир нарсани топсам, ёзаман. Хоҳлаган одам ўқиши мумкин...

Ҳозирги ўзбек адабиётини ўқийман, лекин оз. Лондонда чиққан ўзбекча бир китобни ўқидим. Абдулхамид Исмоилнинг “Муртад” деб номланган китобини. Ўзбеклар бу китобдаги асарларидан баъзиларини, менимча, келажакда Абдулла Қодирий китоблари каби мамнуният ва хурсандлик билан ўқийди.

Ўзбек адабиётшунослигига келганда, китоб ва журналларни мунтазам кузатиш имкониятим йўқ. Лекин 2012 йилнинг февраль ойида Истанбулда Алишер Навоийга бағишлаб ўтказилган бир конференцияда ўзбек олимлари ҳам иштирок этди. Мен Ҳамидулла Болтабоев билан танишдим. Унинг китобларини жуда яхши кўраман. Иброҳим Ҳаққул билан ҳам танишдим. Бу олим китобларини кўп йиллардан бери биламан, ҳозир ҳам ўқийман.

– *Зигрид хоним, қимматли вақтингизни аямай, саволларимга жавоб берганингиз учун раҳмат! Саломат бўлинг!*

Баҳодир КАРИМ сўхбатлашди

НЕМИС ФАЛСАФИЙ ТАФАККУРИ

Фалсафа тарихини ёзиш осон иш эмас. Фалсафа умминсоний ҳодисадир. Муайян миллат доирасидагина шаклланган соф миллий фалсафа бўлмайди. Унинг у ёки бу миллатга мансублиги, бошқача айтганда фалсафани миллий фалсафаларга таснифлаш ҳийла шартли бўлиб, фалсафа тарихини ўрганишни муайян тизимга солиш учун хизмат қилади. Биз бу ўринда немис фалсафаси деганда мазкур халқ тилида ижод қилган файласуфларнинг қарашлари йиғиндисини тушунамиз. Европада фалсафа XVI асрдан бошлаб уч йўналишда ривожлана бошлади. Булар инглиз, француз ва немис фалсафалари эди. Италия бу борада ўз етакчилик мавқеини бой бериб улгурди. Испан ва голландлар ҳам мазкур уч йўналишдан бирининг таъсирида қолди. Англияда эмпиристик (тажрибавий билимларга урғу бериш. Бекон, Локк, Беркли, Хюм мазкур ёндашувнинг классиклари эди) ёндашувлар етакчилик қилган бўлса, Францияда эса аввал бошда рационал скептицизм (Декарт, Бейл) сўнгра рационал догматизм (ақл орқали мутлақ ҳақиқатни билиш мумкин деб ҳисоблаш. Аксар француз маърифатпарварлари шу тоифага мансуб эди) олдинги ўринга чиқиб олди. Немис фалсафаси эса юқоридаги икки йўналишнинг, айтиш мумкинки, омихтасидир.

XVII-XVIII асрларда Европа фалсафий тафаккурида рўй берган ўзгаришлар маълум даражада маърифатчилик ҳодисаси манзарасида кечди. Бироқ маърифатчилик тилга олинган уч йўналиш микёсида ўзига хос эди. Инглиз ва шотланд маърифатпарварлари қарашлари мулоҳазакорлик ва танқийдийлик (улар ҳаттоки ақлий мулоҳазаларнинг ўзини ҳам танқид қилишган) ҳосиласи бўлса, французларда ақлга таяниб, барча эски қарашларни тезликда инкор қилиш, полемика кучли намоён бўлган. Немис файласуфлари бир томондан инглизлар каби сермулоҳаза ва танқидий, иккинчи томондан французлар каби рационалист эди.

Хўш, бунга қандай эришилган? Аввал бошда Германияда рационалистик (Лейбниц, Вольф) ва эмпиристик (томазийчилар) таълимотлар шаклланди.

Ўша даврда рационализмнинг ашаддий ҳимоячиси Готфрид Вильгельм Лейбниц (1646-1716) эди. Унинг таълимоти асосини ташкил этувчи бош ғоя шуки, биз яшаб турган, мавжуд бўлган ва мавжуд бўладиган дунёлар эҳтимолан бўлиши мумкин бўлган оламларнинг энг мукаммалидир. Яратган дунёни энг мукаммал шаклда яратган. Дунё мана бундай бўлганда яхшироқ бўларди қабилидаги ўй-хаёлларимиз борлиқ ҳақидаги чекланган тасаввуримиз маҳсулидир. Агарда биз Худодек ҳар бир нарсадан бохабар бўлганимизда эди, борлиқ мукаммал экани, уни ўзгартиришга ҳожат йўқлигига амин бўлардик (Вольтернинг “Кандид” сатираси (1759) Лейбницнинг айна шу мулоҳазаларига жавобан ёзилган эди). Агарда Лейбницнинг бу фаталистик ғоясидан келиб чиқсак, Хиросимада атом бомбаси портламаганда ҳозирги воқелик чандон ёмонроқ бўларди. Буни янада содда-лаштирсак, неки содир бўлса, ҳаммасининг ўз хикмати бор. Мантиқнинг етарли асос қонуни ҳам аслида Лейбницнинг ана шу метафизик мулоҳазаларининг пировард ҳосиласидир. Неки юз берса, унинг бир асоси бор. Асоссиз, шунчаки тасодифий ҳеч нарса бўлмайди. Лейбницнинг бу фалсафаси мавжуд сиёсий тузумларни оқлашга ҳам хизмат қилади.

Эмпирист Кристиан Томазий (1655-1728) ҳуқуқшунос ва фалсафа профессори эди. У хурофот, диний қатағонлар, қийноқлар ва умуман тоқатсизликнинг ҳар қандай кўринишига қарши соғлом ақлни ҳимоя қилди. Томазий биринчи бўлиб ўша даврда немис университетларида урф бўлган лотин ва француз тилида эмас, немис тилида маърузалар ўқиган. У эмпирист сифатида туғма ғоялар, инсонда азалдан берилган билимлар мавжудлигини инкор қиларди. Унинг айтиши масалладаги ғоявий рақиби Кристиан Вольф (1679-1754) эса билим сезгилардан аввал ҳам берилиши мумкинлигига эътибор қаратади. Дейлик, адолат тушунчаси эмпирик тушунча бўлмаса-да, у ҳақда соатлаб маъруза ўқиш мумкин. У бизнинг ахлоқий принципларимиз пойдевори ҳисобланади. Эмпирист учун адолат ноҳиссий (сезгилар орқали билинмайдиган), демакки, нообъективдир. Биз мана бу адолат, буниси эса адолатсизлик деб ўз-ўзимизча “ҳукм” чиқаришимиз мумкин. Агарда бу “ҳукм” оммалашса, у гўёки бизнинг иродаимиздан мустақил, объектив ҳодисадек туюла бошлайди. Рационалист бунини ўзгармас туғма ғоядек қабул қилади. Адолатни асослаш масаласи рационализмнинг нозик томони бўлса-да, унда эмпиризмга қарши кучли қурол бор. Бу – математикадир. Ҳеч бир математик тушунчани кўз билан кўриб, қулоқ билан эшитиб, қўл билан ушлаб бўлмайди. Бироқ улар ҳар қандай ҳиссий ҳодисанинг асосидир. Уларнинг мавжудлиги билимнинг сезгилардан аввал ҳам мавжуд бўла олишига далолат қилади. Германияда эмпиристлар ва рационалистлар ўртасидаги баҳс инсониятнинг буюк файласуфларидан бири Иммануэль Кант (1728-1804) фалсафасини дунёга келтирди. Априори (бизнинг мисолимизда математик тушунчалар, умуман олганда сезгилар орқали билинмайдиган) тушунчалар қандай вужудга келган? Уларнинг ўзаро ва апостериори (ҳиссий тушунчалар, дейлик, дарахт) тушунчалар билан муносабати қандай бўлади? Априорилар мазмунан қисмларга ажраши мумкинми? Жумладан, 4нинг мазмунида 1,2,3 борми ёки йўқ? Бор бўлса унинг бу хусусияти синтетик апостериори тушунчаларларникидан (мазмунан қисмларга ажралувчи ҳиссий тушунчалар, дейлик, эшик, дераза, девор, том, уй тушунчасининг мазмунини ташкил қилади) қандай фарқ қилади. Априори ва апостериори тушунчалар табиатидаги ўхшашлик эмпиризм ва рационализм ўртасидаги баҳсни яқунлаш ва уларни ўзаро синтезлашга хизмат қилмасмикан? Кант инсон зоти нимани била олади-ю нимани била олмаслигини аниқлашда ақлнинг ўзини тадқиқ қилиш муҳим деб ҳисоблаган. Унинг фалсафаси анчайин академик фалсафа бўлиб, оммабоп тилда изоҳлаб бериш хийла мушкул масала. Шу тахлит Кант Германияда фалсафий тадқиқотлар йўналишини инсондан ташқаридаги нарсаларни ўрганишдан инсон тафаккурининг ишлаш механизми, илмий билиш табиатини ўрганишга қаратди. Унинг фалсафаси кўтарган масалалар бугунги кунда ҳам баҳсларга сабаб бўлаётган муҳим академик фалсафий масалалар сирасига киради. Унинг таъсири романтиклардан (Руссо, Гёте) тортиб, немис идеалист файласуфлари (Фихте, Шеллинг, Ҳегел) қарашларида яққол намоён бўлган. Бу ўринда Кант танқидий фалсафасининг шаклланиши маълум даражада инглиз, шотланд (Кант ота томондан шотланд эди) ва француз файласуфлари асарлари таъсирида бўлганини ҳам таъкидлаш жоиз. Бунда айниқса Дэвид Ҳюмнинг тадқиқотларию Жон Локкнинг эсселари, соғлом фикр фалсафаси (Common Sense Philosophy) намоёндалари (Битие, Освальд, Рид) асарлари муҳим ўрин тутади.

XIX асрда эътибор билиш назариясидан умуман инсон борлиги моҳиятига қаратилди. Бунда танқидийлик кадриятлар, тил, ижтимоий муҳит ва маданиятни тадқиқ этишга тадқиқ қилина бошланди. Георг Вилгельм Фридрих Ҳегел (1770-1831) немис идеалистик фалсафаси тарихининг ёрқин сиймоларидандир. Унинг воқеликни тарихийлик ва идеалистик мавқедан изоҳлаши марксизмнинг вужудга келишида дебоча бўлди, десак муболаға бўлмас. У ишлаб чиққан абсолютистик фалсафий “андоза” онг ва материя, билишнинг субъекти ва объекти, санъат, дин ва фалсафанинг бир бутун, яхлит ривожланиши асосида ётган қонуниятларни ту-

шунтириш билан бевосита боғлиқ. (Ҳегел ўз фалсафасини энг мукамал мутлақ фалсафа деб ҳисоблаб, борлиқнинг бетўхтов ўзгариши ва ривожланиши ҳақидаги ўз фикрига ўзи қарши борган). Замонасининг маданияти, фалсафаси ва умуман жамияти Ҳегел назарида зиддият ва қарама-қаршиликларга тўла эди. Жумладан, билишнинг субъекти ва объекти, онг ва материя, эркинлик ва зарурият, билим ва эътиқод, маърифатчилик ва романтиклик айни турдаги ўзаро қарама-қарши қутблар эди. Ҳегел уларнинг бирини иккинчисининг фойдасига инкор қилмади. Аксинча, уларни синтезлашга уриниб кўрди. (Бу каби зиддиятлар бугун ҳам борлигини ҳисобга олсак, бундан шундай хулоса чиқади: бугунги инсон Ҳегелни тушунмайди ёки у ҳеч нимани ҳал эта олмаган.) Бу йўлда у барча томонларни ягона, бир бутун тизимга бирлаштириб, гўёки уни “мутлақ ғоя” деб атади. Унга кўра, бу тизим ички зиддиятлар асосида мантиқан изчил ривожланиб боровчи рухий бутунликдир. Ҳегел фалсафаси тушунчаларни мавҳумлаштиришнинг юксак кўринишидир.

Ҳегел ҳар жиҳатдан абсолютист эди. Шу маънода у шахс манфаатидан жамият манфаатини, жамият манфаатидан эса абсолют монарх манфаатини устун қўяди. Унга кўра, яқка шахснинг ҳаёти у ёқда турсин, бутун бошли давлатнинг пайдо ва йўқ бўлиши “Мутлақ рух” га нисбатан олганда ҳеч нарса.

Ҳегелнинг фалсафий тафаккур тараққиётига ўтказган таъсири беқиёсдир. XIX аср ўрталаригача Европа фалсафасида ҳегелчилар гегемонлик қилди десак муболага бўлмайди. Кьеркегор, Фейербах, Маркс ва Энгельс баъзи ўринларда уни танқид қилишса-да, у ишлаб чиққан ўйин қоидаларига мувофиқ ҳаракат қилишди. Бироқ бу абсолютистик гегемонияга қарши турувчилар ҳам оз эмасди. Пруссияда аср ўрталарида бу таълимот расман танқид қилиниб, ҳатто таъқиқланган ҳам.

Ҳегелдан сўнг немис фалсафаси икки тармоқ бўйлаб ривожланишда давом этди. Бир томонда иррационал (билишда интуиция, ирода ёки илоҳий пайғомлар аҳамиятини бўрттириш) идеалистик оқим (ҳегелчилар, Шопенхауэр, Ницше, экзистенциалистлар), иккинчи томонда асосан неокантчилар марбург (Коген, Наторп, Кассирер, Штаммлер) ва гейдельберг (баъзи ўринларда Баден мактаби ҳам дейилади. Виндельбанд, Риккерт) мактаблари вакиллари эди.

Аслида бу икки тоифа вакилларининг ҳар бири Кант фалсафасидан маълум даражада “қарздор” эди. Улардаги яна бир муштарак жиҳат шундаки, улар қадриятлар, ахлоқий меъёрларнинг келиб чиқиш ва моҳиятини тадқиқ этишган. Германияда неокантчилик 1860 йилларда спекулятив идеалистик метафизика (таъкидлаганимиз биринчи тармоқ) ва хусусий фанларнинг (физика, химия, биология) фундаментал асосланишидаги камчиликларга қарши реакция сифатида пайдо бўлди. Қолаверса Ҳегел фалсафасидаги мавҳумлик, унинг табиий фанлар ривожланиши билан пайдо бўлаётган фалсафий-назарий масалаларни ҳал этишда ожиз қолаётгани И. Кант нуфузининг қайта тикланишига олиб келди. Шунданми неокантчилар орасида хусусий фанлар муаммолари билан қизиқадиганлар етарли эди. Айниқса бунда биолог-физиолог ва физиклар (Йоганн Мюллер, Макс Ферворн, Герман Гельмгольц) фаоллик кўрсатди.

XIX аср охири ва XX аср бошларида инсон ақлининг фалсафий функциясига бўлган янгича ёндашувлар пайдо бўлди. Бу ёндашувлар бир томондан тажрибавий билимлар (Мах), иккинчи томондан формал мантик (Фреге) атрофида вужудга келди. Бу икки тенденция бошда неокантчилик, сўнггра Вена мактаби (Карнап, Хан, Нейрат), Берлин мактаби (Рейхенбах) доирасида кейинроқ Л. Виттгенштейн ва К. Поппер асарларида ривожлантирилди.

Шу ўринда таълимоти марксизмга муқобил вариант сифатида тақдим қилинадиган социолог ва файласуф Макс Вебернинг (1864-1920) номини тилга олмай илож йўқ. Унинг жамият тараққиётига таъсир ўтказувчи омилларнинг тенг кучлилиги тамойили Маркснинг иқтисодий ишлаб чиқаришга алоҳида урғу берувчи қарашидан фарқланади. Вебер ижтимоий тараққиётда нафақат моддий

ишлаб чиқариш, балки айни дамда маънавий омиллар, хусусан диний эътиқод ва қизиқишларнинг ҳам таъсири беқиёс эканини таъкидлайди. Шунингдек, унинг бюрократия ва ҳокимият қонунийлиги, ижтимоий фанларнинг табиати ҳақидаги мулоҳазалари умуминсоний тафаккур тараққиётида ўзига хос ўринга эга.

Вебернинг изланишларига қарамай, немис зиёли қатлами орасида Маркснинг таъсири кучли эди. Маданий ва ижтимоий-сиёсий воқеликни таҳлил қилишни бош мақсадга айлантирган Франкфурт мактаби вакиллари (Адорно, Хоркхеймер, Маркузе, Хабермас) марксистик асосда замонавий жамиятлар асосларини танқид қила бошладилар. Мазкур мактаб Франкфурт-майн социал тадқиқотлар институтида вужудга келди. Улар замонавий капиталистик жамиятда пайдо бўлган оммавий маданият ва кишилар онгини ахборот воситалари ёрдамида манипуляция қилиш орқали замонавий “миф”ларнинг яратилиши жараёнини танқидий нуқтаи назардан ўрганишга киришдилар.

Мазкур мактаблар вакиллари ҳукуматга нацистлар келгач, таъқиб қилинди, аксари мамлакатни ташлаб чиқишга мажбур бўлди. Уларнинг баъзилари иккинчи жаҳон урушидан сўнг ватанларига қайтди. Натижа эса, немис ва англо-америка файласуфлари ҳамкорлигининг янада кучайиши, нуқтаи назарларнинг омихта-лашиши бўлди. Бунда айниқса Юрген Хабермас (1929 й. туғилган) жонбозлик кўрсатди. (2009 йили Британиянинг “Проспект” журнали ўтказган сўров натижасига кўра, Хабермас замонамизнинг таъсири энг кучли 100 киши ичида 22 ўринни эгаллаган.)

Немис фалсафаси жаҳон фалсафаси тарихида ўзининг нисбатан академиклиги, назарийлиги билан ажралиб туради. Кант ва Ҳегелни фалсафий муаммолар билан яқиндан таниш бўлмаганларга дабдурустдан тушунтириб бериш осон иш эмас. Немис профессионал файласуфлари орасида бугунги кунда ҳам фалсафани академик соҳа экани, уни оммабоп тилда ифодалаш мумкинмаслиги, кўпчилик фалсафий деб сифатлайдиган мулоҳазалар чинакам фалсафага қилинган шунчаки тақлид эканини таъкидлайдиганлар етарли. Бироқ фалсафа ҳақиқатни билишга бўлган шунчаки қизиқишдан бошланганини ҳам эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Кант маърифатпарварликнинг шиори деб атаган “*Sapere aude!*” (Ўз ақлингни ишлатишда шижоатли бўл) ибораси бугун ҳар бир фалсафа ихлосмандининг шиори бўлиб қолмоқда. Германияда дебат клублари ва фалсафа кафелари аъзоларининг сони ўсишдан тўхтагани йўқ. Радио ва телеканалларнинг фалсафий мавзуларга бағишланган дастурлари оммалашиб, фалсафани “танланганлар” машғулоти деб биладиганлар учун ҳам минбарга айланиб улгурган. Фалсафий журналларнинг ҳам бозори чаккон. 2011 йили таъсис этилган *Nohe Luft* журналининг адади ҳозирда 70 мингга ташкил қилади. У билан тенгдош *Philosophie Magazin* журнали эса 100 минг нусхада нашр қилинмоқда. Афтидан немис халқи келажакда ҳам фалсафий тафаккур ва академик фалсафада дунёда етакчилик қиладиган кўринади.

Хуршид Йўлдошев

Шавкат КАРИМОВ

ҲОЗИРГИ НЕМИС НАСРИ: АНЪАНА ВА ЯНГИЛАНИШЛАР

Немис адабиёти жаҳонда ҳақли равишда пешқадам ўринлардан бирини эгаллайди. Бир аср мобайнида немис тилида ижод қиладиган адиблардан ўн икки нафари “Нобел” мукофотига муносиб кўрилгани ҳам фикримизнинг далилидир.

Биз ушбу мақолада ҳозирда немис адабиётида асарлари севиб ўқиладиган, кўплаб баҳс-мунозара, эътирофга сабаб бўладиган айрим ёзувчиларнинг ижодий фаолиятига назар ташладик.

Халқнинг озодлик кураши, унинг идеаллари билан чамбарчас боғланган мазкур адабий асарлар жаҳон халқлари маданияти ривожига муносиб ҳисса қўшди. Й. Г. Ҳердер, Г. Э. Лессинг, Виланд, Готшед, Й. В. Гёте, Ф. Шиллер, Х. Ҳайне, Х. Ҳессе, Б. Брехт (бу рўйхатни узоқ давом эттириш мумкин) каби бир қатор забардаст ёзувчилар немис миллатининг фахри ва ғурури ҳисобланади.

Немис ёзувчилари ўз ижодлари билан инсоният маънавий камолотига, уларни юксак ахлоқий мезонлар воситасида тарбиялашга алоҳида эътибор қаратмоқдалар. ХХI аср немис адабиётига разм солсак, унда демократик, гуманистик анъаналар изчил равишда давом эттириладиганлигини кузатиш мумкин.

Ҳозирги кунда олмон ёзувчилари томонидан ёзиладиган барча яхши асарларда ҳаёт воқеликларини реалистик ва романтик тамойиллари асосида тасвирлаш анъанага айланганини кўп йиллик адабий тажрибалар кўрсатиб турибди. Реализм ва романтизм – жаҳон, шу жумладан, немис адабиёти тарихининг энг яшовчан йўналишларидан ҳисобланади.

Ҳаёт сабоқлари шундан далолат бермоқдаки, ҳозирги кунда омад асосан немис мумтоз адабиётининг гуманистик, реалистик анъаналари йўлида ижод қиладиган ёзувчиларига кулиб боқмоқда. Чунки бундай ижодкорлар ўз истеъдодларини инсониятнинг юксак ғояларини куйлашдек эзгу ишга баҳшида қилмоқдалар.

Ўз асарлари билан жуда кўп мухлислар орттирган шундай ёзувчилардан бири Криста Вольф ХХ аср иккинчи ярмида яшаб ижод қилган муаллифлардан биридир. У ўзининг “Бўлинган само” асарида шакл ва мазмун муштараклигига – раvon тил ва табиий мазмунга эришган. Мазкур асарда немис замини ва миллатининг бўлиниши муаммосини сезиларли тарзда жонлантирган. “Бўлинган само” бўлинган мамлакат рамзи сифатида ифодаланган: ёш ошиқ-маъшуклар бу айрилиқ қурбони бўлдилар. Икки ёш Рита Зайдел ва Манфред Херхурт ғарбу-шарк

бўлиниши оқибатида висолга эришиш имконидан маҳрумлар. Ёш олим Манфред мартаба илинжида ғарбга (Ғарбий Германи яга) йўл олади, ёш ўқитувчи Рита шарқда қолади. Кутилмаганда бунёд этилган Берлин девори бу айриликнинг абадийлигига сабаб бўлади.

Криста Волфнинг Германиядаги мавжуд демократик тартиб-қоидаларга танқидий муносабати кейинги асарларида ҳам, жумладан, “Криста ҳақида ўйлар” да гавдалантирилган. Бунда адиб давлат томонидан олиб борилган катагон жараёнларини қаламга олади. Бу билан адиб ўзининг касбий маҳорати, ахлоқий, инсоний фазилатларини намоён қилади.

Улрих Пленцдорф кейинги навқирон авлод вакили сифатида ўзининг “Ёш Вертернинг янги изтироблари” асари билан китобхонлар эътиборига тушди. Бу китоб кейинчалик сахна асари сифатида муваффақият қозонди. Улрих Пленцдорф Эдгар Виблау образи орқали аввал пионер, кейин озод немис ёшлари ташкилотининг фаол қиёфасини моҳирона тасвирлайди. Эдгар вазият тақозосига кўра, одамови бўлиб, ўзини жамиятдан айро тутуди, асар интиҳосида эса фожиали ҳодиса туфайли ҳаётдан кўз юмади.

Нобель мукофоти совриндори Хайнрих Бёлл машҳур насрnavис, драматург ва айни пайтда нуктадон суҳандон бўлган. Хайнрих Бёлл хикояларининг бош мавзуси – уруш фожиаси ва у келтирган беҳисоб вайроналиклар, табиат ва атроф-муҳитнинг зарарланиши, одамларнинг руҳан ва маънан эзилиши, озиқ-овқатларнинг танқислиги каби ҳолатлар бўлиб, адиб уларни ўз кўзи билан кўрган ва реал тасвирларда акс эттирган.

Швед қироллик Академияси 1999 йилда Гюнтер Грасс ижодини Нобел мукофотига муносиб кўрар экан, немис ижодкорининг бир умрлик меҳнатини эътироф этган ҳолда, мукофотнинг “сабабчиси” муаллифнинг “Тулука ноғора” романи эканлигини қайд этиб, “тўқ қора бўёқлардаги хикояларда тарихнинг унутилган қиёфаси ифодаланган” лигини алоҳида уқтирган.

Сал кам ярим аср муқаддам чоп этилган “Тулука тоғора” романида Г. Грасс немисларнинг ўзлари яратган энг яқин тарихни – урушдан кейинги йиллардаги иқтисодий мўъжиза – немис халқи характеридаги нима биландир доим банд бўлиш хислатларини рўйи-рост, таъсирли тил билан ифодалаган. Адибнинг кейинги китоблари ҳам машҳур бўлиб, қўлма-қўл бўлганлигининг бош сабаби, биринчидан, уларда олмон жамиятини ўзининг ҳаққоний бадий ифодасини топганлиги бўлса, иккинчидан, муаллифнинг ўзи асар қаҳрамонлари сингари интеллектуал, ўз нуктаи назарига содиқ, баҳс-мунозарага мойил маърифатпарвар бўлганлиги билан изоҳланади.

Кўп сонли романлар, қиссалар, эсселар, ажойиб шеърлар муаллифи Херта Мюллер асли Руминия, Венгрия ва Хорватия сарҳадлари туташган ҳудуддаги фақат немислар истиқомат қиладиган Банат кишлоғида таваллуд топган. Бу кишлокда 1945 йилдан сўнг сўзлашдан кўра сукут сақлашни афзал кўрган олмонлар истиқомат қилишган.

Швед қироллик Академияси Херта Мюллерни адабиёт бўйича Нобель мукофотига муносиб кўрар экан, “Ҳамма нарсадан бебаҳра кишилар ҳаётининг насрдаги ифодаси ва бадиияти” учун тақдирланаётганини бежиз таъкидламаган. Болалиги социализм даврига тўғри келган Херта Мюллер онгига кўркув ҳисси сингиб кетган эди. Айни ўша ҳиссиёт унга ҳаёт учун кураш рағбатини, қувватини берди.

Херта Мюллер “Пастқамлик” номли 14 миниатюра – махсус қиссадан иборат асари қўлёзмасини 1979 йилда ниҳоясига етказди. Асарнинг

“қайчиланган” ва “таҳрир қилинган” нусхаси уч йилдан сўнг – 1982 йилда Бухарестда нашр этилди. Унда умидсиз, унутилган Ницкидорф қишлоғининг сюрреалистик ҳаёти бола нигоҳи орқали кузатилади. Асар нашридан кўнгли тўлмаган адиба китобнинг асл нусхасини махфий равишда Германияга юборади ва уни 1984 йили “Ротбушферлаг” нашриётида чоп этади. Мазкур асар жамоатчилик ва танқидчилик томонидан илиқ кутиб олинади. Асар нашр этилгандан сўнг ёзувчи Руминиядан чиқиб кетишга мажбур бўлади ва китоблари нашр этилиши таъқиқланган адиблар рўйхатига тушади.

Ҳ. Мюллернинг илк насрий асарида Банат қишлоғи аҳолисининг анъанавий қадриятлари, катта сиёсий қатағонлар кетаётган жамиятда кичик жамоанинг турмуш тарзи ўз ифодасини топган. Совуқ ва қора рангларда битилган “Пастқамлик” романида бола нигоҳи билан кузатилган, узлатга юз тутган Банат қишлоғи аҳолисининг фожиали ҳаёти акс эттирилган.

Адиба ўз асарларида сиёсий диктатуранинг фожевий мавзусини, одамлар эрксизлигининг аянчли оқибатларини қаламга олади.

Ҳ. Мюллер Германияга кўчиб ўтганига чорак асрдан ошган бўлса ҳам, ҳозиргача доимо ижодининг асосий йўналиши ҳисобланган мавзу – диктатура мавзусига тез-тез муносабат этмоқда.

Муаллиф асарларида асосан тарихий хотирани тарғиб этади “... чунки хотира хушахлоқлик гаровидир, уни унутиш эса уруш янглиғ даҳшатли ва кечирилмас жиноятдир”, – дея уқтиради. Ҳ. Мюллернинг асарларида бу мавзу марказий, бош ва асосий мазмунни ташкил этади. Унинг қаҳрамонлари ўз умидсизликлари туфайли доимо китобхонда ҳадик ва ҳамдардлик уйғотадилар, лекин муаллиф уларни идеаллаштирмайди.

Ҳ. Мюллер атайин немисзабон “травматологик адабиёт” анъаналарини – яъни, инсон қалби ҳамиша катта жароҳатларга дучор этилишини санъаткорлик билан ифодалайди.

Ҳерта Мюллер Германияда яшар экан, нафақат асарлари, балки ижтимоий ҳаётдаги фаол иштироки билан ҳам мухлислар эътиборида. Адиба бир қатор университетларда ижодий маърузалар ўқийди, 1995 йилдан бошлаб Дармштатдаги Герман тиллари ва шеърляти Академиясининг аъзоси, 2005 йилдан эса Берлин Эркин университети профессори унвонига сазовор бўлган. Унинг асарлари дунёнинг йигирмадан ортиқ тилларига, шу жумладан хитой, турк, инглиз, швед, поляк тилларига ўгирилган.

Германияда чиқадиган адабий нашрлар мутахассисларининг таъкидлашича, немисзабон адиблар орасида ҳеч ким Патрик Зюскиндчалик машҳур ва манзур бўлмаган. Гарчи унинг “Ифор” романи бундан чорак аср олдин дунё юзини кўрган бўлишига қарамаздан, ҳозиргача дунё адабиётининг бестселлерлари рўйхатида биринчи ўнликдан мустаҳкам жой олиб турибди. Адабиётшунослар фикрича “Ифор” романи ўз вақтида Европа адабиётини тубдан ўзгартирган М. Прустнинг “Сван йўналишида”, Ж. Жойснинг “Улисс” асарлари билан бир қатордан жой олишга муносибдир.

Муаллиф мазкур асарда инсондаги ҳид билишнинг ҳиссиёт, маълум туйғуни англатишга хизмат қиладиган беш хислатнинг бири сифатида ҳаётимизда нечоғли муҳим аҳамият касб этишини кўрсатишга интиланган.

П. Зюскинд романини ўз она тилидаги таржимаси орқали мутолаа қилган хорижий мухлис асардан таъсирланиб, шундай ёзади: “П. Зюскинднинг немислигини билиб ҳайратга тушдим. У шунақа французча

роман ёзибдики, ажабланмай иложинг йўқ. Йўқ, воқеалар Францияда бўлганлиги учун эмас, асарнинг руҳи французча. Асардан шунчалик нозик французча туйғу уфуриб турибди”.

Хўш, бундай мақтов ва баҳоларга муносиб кўрилган асар, ўзи нима ҳақида?

Патрик Зюскинд мазкур асарда ўзаро бир-бири билан боғланмайдиган хаёлот олами ва реализмни омухта қилишнинг уддасидан чиққан.

Асар билан танишар эканмиз, кўз ўнгимизда инсон бажариши мушкул бўлган ишларни удалаш имконига эга бўлган шахс сифатида қахрамон Гренуй гавдаланади. Жан Батист Гренуй бетакрор шахс, аммо уни ёвуз ёки жирканч махлуқ деб таърифлайдилар. Бироқ бу ташбеҳларнинг барчасини ҳам асосли деб бўлмайди. Тўғри, табиат уни жозибадор ҳусн билан сийламади, ташқаридан қараб уни рисоладагидек одам деб аташ ҳам қийин. Аммо унинг фавқулодда ҳид билиш қобилиятининг устунлиги ва шу қобилият сабабли турли бало- қазолардан омон қолиши – тегирмондан бутун чиқиши Яратганнинг унга берган ноёб инъомидир.

Жан Батист Гренуй учун фақат бир дунё – ифорлар олами мавжуд ва ўзгалар яшайдиган дунё унинг учун иккиламчи аҳамият касб этади.

Бу ўринда бош қахрамон вояга етган муҳитни ҳам унутмаслик лозим: у балиқ тозалайдиган пештахта остида дунёга келган, кичиклигида суйиш-суйилиш, меҳр туйғуси нималигини билмаган, ширин сўзга зор шароитда ўсган, ундан ҳамма нафратланиб, кўпчилик эса кўрқиб яшаган. Бундай образларга одатий мезонлар билан ёндашиб бўлмайди.

Асар қахрамони одамлар ҳиссиётларини бошқарадиган, уларнинг ихлосини қозонадиган мўъжизакор атирни кашф қилиш йўлида ҳамма нарсага тайёр. Бундай атирни у тузоғига илинган гўзал ва бокира қизлар терисидан олади. У бундай ҳид соҳибаларини бир неча чақирим узоқдан, ўзининг ғайритабиий ҳид билиш қобилияти орқали топади. У оммани ўзига эргаштирар экан, уларни нон билан эмас, ўткир ҳид билан жалб қилади.

Роман фожиали якун топади. Гренуй устига мўъжизакор атирни қуйиб юборади ва уни одамлар шафқатсизларча бурдалаб еб ташлашади.

П. Зюскинднинг романи жаҳон адабиётида урф бўлган анъанавий мезонлар қонуниятига мос тушмайди. Унда фикрлар мутаносиблиги минимал даражада. Асарга триллер сифатида қаралса, муаллиф эътирофига кўра ҳам, унинг қўшимча номи – бир қотил тарихи – диққат марказида туради. П. Зюскинд кейинги пайтларда кўпроқ драматург сифатида ўз иқтидорини намоиш этмоқда. Унинг асарлари Берлин, Мюнхен, Ҳамбург, Лейпциг каби шаҳарлар театрлари сахнасидан тушмай келаётганлиги эътиборга лойиқдир.

Қолаверса, Роберт Шнайдер, Даниел Келманн, Женни Эрпенбек, Тамара Бах сингари ижодкорлар қаламига мансуб асарлар ҳам нафақат немис ўқувчилари, балки кўплаб хорижий мамлакатлар китобхонларини ўзига жалб этмоқда. Ҳаёт воқелиги, ҳозирги кунда инсониятни ўйлантираётган, ташвишлантираётган ҳамда унга қанот бахш этадиган муаммолар немис муаллифларининг турли жанрдаги асарларида ўз аксини топмоқда.

Иброҳим ҒАФУРОВ,
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД

ТАРЖИМА МУҲАББАТИ ВА ОҲАНРАБОСИ

Хуршид Дўстмуҳаммад: – “Шу кунгача файласуфлар ҳамма нарсани ажратиб келдилар, ҳамма нарсадан ажралиш кидирдилар. Ягона Худо ўнлаб динларга ажралди. Булар инсоният тарихида ҳеч тўхтамаган қон тўкишлар билан борди. Одамзот синфлар, тоифалар, чегараларга ажралди ва булар ҳам тинимсиз қон тўкишларда давом этди...”

Иброҳим ака, бу сўзларни Сизнинг матбуотда чоп этилган суҳбатингиздан олдим. Ҳақиқатан ҳам инсоният тарихини бирлашишлар ва парчаланishiлар тарихидан иборат десак хато бўлмас. Одамлар, халқларни бирлаштириш учун не-не

яратувчилик ишлари қилинган бўлса, парчалаш мақсадида ҳам шунча бузғунчиликлар ўйлаб топилган. Инсониятни бирлаштириш йўлида энг таъсирчан воситалардан бири адабиёт, санъат, маданият эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Бу борада, айниқса, таржимачиликнинг аҳамияти ҳақида истаганча гапириш мумкин, шундай эмасми? Қолаверса, ҳозирги глобаллашув даврида дунё халқларининг бирлашиш имкониятлари ҳар қачонгидан ҳам орғиб кетди. Интеграция шу қадар авжига чикдики, ҳеч бир муносабат у мулоқот жараёнини адабий таржимасиз тасаввур қилиб бўлмай қолди. Одамлар, халқлар бир-бирларини яхшироқ, тўла-тўқисроқ билишлари учун эса бадиий асарлар муҳим аҳамият касб этади. Шундай шароитда бадиий таржиманинг аҳамияти ва вазифасига доир қарашларингиз билан ўртоқлашсангиз?

Иброҳим Ғафуров: – Таржима соф маънода алоқа воситаси. У ер юзидаги турли маданиятларни яқинлаштиради, миллий маданиятларни тўхтовсиз ўзаро тажриба ва кашфиётлар билан бойитиб боради. Маданият – маданиятлардан узилиб қолса, ҳалокатга учрайди. Инсоният тарихидан бунга мисоллар анчагина топилади. Йўқолиб кетган маданиятларнинг барчаси бошқалардан ажралиб қолганди.

Таржима алоқа воситаси бўлиш билан бирга у ажойиб-ғаройиб равишда инсоният учун ривожланиш омилidir. Мисол учун, Россияда XIX асрнинг авваллариданок бутун дунё адабиётларини шитоб билан таржима қилишга киришдилар. Бунда Россия Европадан улги олди. Гоголь, Пушкин, Достоевский, Толстой, Тургенев, Чехов, Горький сингари жуда кўп буюқдан-буюқ намояндаларнинг майдонга чиқишида бадиий, илмий таржималар етакчи роль ўйнади. Таъсир ниҳоятда барақали бўлди ва у ҳозиргача самарали давом этиб келмоқда. XX асрнинг 30-йилларидан Ўзбекистонда таржимачиликда динамик, инқилобий силжиш рўй берди. Бутун янги миллий маданият, унинг улкан намояндалари, чунончи, Қодирий, Чўпон, Беҳбудий, Айний, Ҳамза, Ойбек, Ғафур Ғулом, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Шайхзода, Усмон Носир, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир, Зулфия, Миркарим Осим, Мирзақалон Исмоилий ва улардан кейин изма-из адабиёт майдонига кириб келган намояндалар, Эркин Воҳидов ва Абдулла Ориповгача – ижодий

шаклланиш ва дунё адабиёти сари бўй чўзишларида илмий, бадий таржималарнинг ўрни бекиёс катта ва самарали бўлди. Адабиётимизда олдин кузатилмаган турфа шакллар, турли жанрлар, ранг-баранг ёрқин поэтик тасвир ифода воситалари улар ижодини ғоятда жозибали қилди. Булар ижоди орқали ўзбек адабиётига Данте, Шекспир, Байрон, Саъдий, Ҳофиз, Гёте, Пушкин, Толстой, Достоевский... нигоҳи тушди. Абдулла Қаҳҳор хатто “Чеховнинг кўзойнагини тақиб” олди. Есенинча, Маяковскийча оҳанглар момақалдирокдек янгради.

Бизнинг беғубор болалик оламларимизга кириб келган Геклберри Финн, Том Сойер, Том тоғанинг кулбаси, Робинзон Крузо, Гулливер, Мултатули, Денгиз захматкашлари, Мартин Иден, Денгиз бўрилари, Минг бир кеча, Манас, Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон, Калила ва Димналар мурғак юракларимизни саргузашт, олижаноблик, жўмардлик, валломатлик, мубталолик нурлари билан тўлдирган. Бизни шакллантирган ҳодисалар ичида шулар ва яна шулар каби бошқа кўп нарсалар бор, сира хотирамиздан ўчмайди. Талабаларим қошига кирганда булардан сўз очаман... кўзлари пирпираган, тиллар лол, сезаманки, бу каби воқеалар уларга нотаниш, таъсирдан четда қолган... Юрагим увишади.

Худо ўз Пайғамбарига илоҳий мурожаатларидан бирида: “*Алам наирах лака садрок*” – деб хитоб қилади: “*Биз кўкрагингни очмадикми!*” Яъни мурғак кўксингга бепоён олам ҳақиқатларини олиб кириб сени маърифатли қилмадикми! Шу бепоён фикрга, иқтибосан олсак, таржималар қадимда ҳам, ҳозир ҳам инсон кўксини маърифат, илм-фан, дид-фаросат, фасоҳат оламларига очади. *Наиш* сўзи *таржима* сўзи билан тутшиб туради. Бир-биридан айрилмайди. Биргаликда гўзаллик маърифатини яратади. Ҳёте “Элегия” деган бир шеърда хўб айтади (маъноси:)

Дўстларим, хайрлашайлик.

Замин тўқайлари, ваҳший қоялар ичра мен ёлғиз қолдим.

Лекин, сиз борингиз улкан дунёга дадил –

Қучсин сизни – улғувор ва дарахшон борлиқ.

Ўргангиз барини – бу осмон, ер, сувлар,

Ўтинг қаватма-қават, бўгинма-бўгин

То етгайсиз табиат қаърларига...

Таржимада ҳам шу буюк инсоний чорлов моҳияти мужассам: у билиш, таниш, қадр-қиммат топиш руҳини олиб киради. Шу маънода таржима – маданиятлар кислороди...

Х.Д.: – Ўткир ака Ҳошимов “Бир нарсага ишонаман: Иброҳим ака ўзини ҳайратлантирмаган, ларзага солмаган асар ҳақида ҳеч нима ёзган эмас” деган эди. Мен бу таърифни кўпроқ таржима асарларингизга нисбат берган бўлур эдим. Республикамиз адабий жамоатчилиги, кенг китобхонлар оммаси Сизни ғоятда нозик дидли зиёли инсон, зукко олим, адиб ва таржимон сифатида хурмат қилишади ва жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини танлаганингизни эътироф этишади. Сиз таржима учун асар танлашда нималарга эътибор берасиз? Қандай мақсадлардан келиб чиқасиз? Руҳий ҳолатингиз, кайфиятингиздан келиб чиқасизми ёки бошқа омиллар таъсир кўрсатадими? Дейлик, “Азизим”, “Жиноят ва жазо”, “Чол ва денгиз” асарлари таржимасига киришган пайтларингизни биргаликда ёдга олайлик?

И.Ғ.: – Сиз таржима учун асар танлаш ҳақида савол қўйиб бу соҳанинг жуда нозик масаласини тилга олдингиз. Таржима жараёнлари назариясида таржимага асар танлаш, худди таржимага тайёргарлик кўриш каби – масалаларнинг масаласи. Таржиманинг муваффақиятли чиқиши, ўқувчилар уни кизиқиб жон-дилдан қабул қилиши, кутиб олиши, муносабат билдириши, ҳаётида ҳаракатга киритиши, миллий мулк ва хазинага айланишида асос худди шу танлаш ҳодисасидан бошланади. Танлаш ҳақида гап кетганда, “Тафаккур” журналининг бош муҳаррири Эркин Аъзамнинг бир сирини очай. Эркин Аъзам журналда жаҳон адабиётининг сара намуналарини ёритиб боради. У таржимага асар танлашга қаттиқ талабчанлик билан қарайди. Узоқ қидириб асар танлайди. Буни ўзи яқка ҳал қилмай мутахассислар билан маслаҳатлашади. Уларнинг фикрини сўрайди

ва инобатга олади. У таржимага асарни журнал йўналиши, руҳи, ўқувчилар доираси, улар савияси, дунёқарашини ҳисобга олиб танлайди. Асар журналхонларга қандай таъсир кўрсатиши, қандай фикрлар ва ҳиссиётлар уйғотишини чамалайди. Шунинг учун ойлаб жаҳон ҳикояларини ўқийди. Бу катта адабий меҳнат. Бу меҳнатнинг акс садоси ҳам катта ва узок давом этади. Илгари Асқад Мухтор, Ҳамид Ғулом, Рамз Бобожон, Озод Шарафиддинов, Одил Ёқубов таржимага асар танлаш – нимани таржима қилишга катта аҳамият берардилар, унга жиддий ижодий иш деб қараб ҳеч қачон эътибордан соқит қилмасдилар.

Узоқ йиллар бадиий таржима билан шуғулланиб, университетда талабалар билан машғулотлар ўтказиб, таржима лабораториясига ранг-баранг материаллар асосида кириб, бу соҳада таржима жараёнлари деб аталадиган назарий соҳага чуқур кириш, унга теран илмий асосда қараш бениҳоят катта аҳамиятга эга эканлигига тўла ишонч ҳосил қилдим. Таржима жараёни – тилларни бир-бирига қиёсан муқаммал ўрганиш, тиллар муҳити ва стихиясига эгалик қилиш, муайян таржимага сидқидилдан тайёргарлик кўриш – турли илмий адабиётлар, маълумотномалар, ранг-баранг луғатлар билан ишлаш, мамлакатлар, уларнинг маданиятлари, адабиётларини яхши билиш – бунда олтин малака ва кўникма ҳосил қилиш – таржима жараёнида ҳозиргача назариётчилар ҳам, амалиётчилар ҳам айтарли эътибор бермаган, ҳисобга олмаган – изчиллик ва муттасиллик мавжудлигини кўрсатади. Барчасига изчил, муттасил, яъни узлуксиз риоя қилингандагина, орадаги жараён ҳалқаларидан биронтаси ҳам эътиборсиз қолиб кетмагандагина жараён юксак маърифатли тус олади, таржима муваффақиятлар гаровига айланади.

Бирон асарни чала-чулпа ўқиб, муаллиф, миллий адабиёт муҳитини, унинг миллий заминда ўқувчилар томонидан қандай қабул қилингани, қандай фикрлар билдирилиб келинаётгани, бу асар башқа халқлар адабиётига қандай таъсир кўрсатгани, бошқа миллий адабиётлар билан алоқаларини муттасиллик ва узлуксизликда ўрганмай туриб, ҳар қандай истеъдод бўлганда ҳам, бу таржимадан муваффақият кутиш қийин. Таржимага жуда осон иш, ҳатто тўртинчи синф ўқувчиси ҳам таржима қилаверади, деб ўта жўн қараш – таржимани тушунмаслик, англамасликдан бошқа нарса эмас. Аслият матни устида кунт ва сабот билан иш олиб бормади туриб, асарнинг ўзига яраша иборалари, фразеологизмлари, образли ифодаларига дахлдор маҳсул луғатлар ва изоҳлар тузмай туриб, кораламалар қилмай туриб, таржимага киришиб бўлмайди. Ҳар қадамда қокиласиз ва ҳар қадамда нотўғри таржима қиласиз. Бу жараёнга илмий-ижодий ёндошиб, аслиятнинг бадиий услубига йўл топасиз, зарур ритмика, жумлаларнинг оҳанглари янглик бошлайсиз. Муттасиллик ва узлуксизлик, изчиллик – таржима жараёнларида жуда улғ амалий аҳамиятга эга ғоя! У таржима маърифати ва маданиятида биринчи ўринда туради.

Таржимага асар танлаганда, бу асар ўзбек миллий маданияти учун қандай янглик бўлади, деган принципдан келиб чиқаман. Менинг таржималарим ҳаммаси янгликка ташна юрагимнинг инқилоби. Юрагимга шу инқилоб ҳаракат бағишлайди. Эртами, кечми, ўқувчилар юракларига ҳам бу маърифий инқилоб албатта кириб боради.

Х.Д.: – Алишер Навоийга бағишланган тадқиқотларингиздан бирида, “Унда ҳамма нарсага қудратли ҳиссий муносабат ҳоким” деган топилмангиз бор. “Пафос – санъатнинг чинакам салтанатидир” деган сўзингиз топилмага янада аниқлик киритгандек. Бугини айтадиган бўлсам, Сизнинг барча ижод намуналарингизда, жумладан таржималарингизда фақат ўзингизга хос бўлган кўтаринки ҳиссий муносабат, яъни пафосни илғаб олиш қийин эмас. Энди Сиз таржимон сифатида мурожаат қилган адибларни эслайлик: Тургенев, Мопассан, Хемингуэй, Фолкнер, Достоевский, Маркес, Айтматов, Жойс... Буларнинг ҳар бири ўзгача ҳиссий муносабат, бўлакча пафос мужассам топган услуб соҳиблари! Савол туғилади: Иброҳим Фафуров – таржимон ҳиссий муносабатлари билан номлари келтирилган сўз даҳоларининг ҳиссий муносабатлари ўртасидаги “тил топишиш” жараёни қандай кечган? Ва у таржиманинг сифатига таъсир кўрсатмаганми?

И.Ғ.: – Мен бунга муҳаббат жараёни деб атаган бўлардим. Эркин Воҳидов “Есенин акамдай бўлиб қолди”, дейди. Шунинг учун унинг таржималарида сеҳрли қондошлик, жондошлик уфуриб туради. Ҳамид Олимжон, Усмон Носир, Чўлпон ҳам аслият билан шундай туғишганликни ҳис қилардилар. Туғишганлик муҳаббатигина таржималарни

ширадор, мағиздор ва аслиятга ўта яқин қилади. Муҳаббатни мен *интуиция* деб билман. Бадий таржимада шу *муҳаббат интуицияси* уни аслият даражасига кўтаради.

Х.Д.: – Ижодий лабораториянгизга ғойибона назар ташлаб юриб, баъзи тахминлар кўнгилдан кечади. Улардан бирини айтишга рухсат берсангиз. Иброҳим ака, Сиз кўнгилга тутилган ижодий режани хаёлан пишитиб юрасиз, ўзингизни шайлайсиз, ва ниҳоят руҳингизда керакли кўтаринки ҳиссий муносабат шаклланган лаҳзаларда Озод Шарафиддинов айтган Сиздаги ички бакувват гурур қад ростлайди, шундан сўнг кўлингизга қалам оласиз ва шиддат билан ишга киришасиз. Тахминимиз қанчалик асосли?

И.Ф.: – Навоийнинг “Мантик ут-тайр”ни эллик йилдан ортиқ юрагида кўтариб юргани ва “Насойим...”ни йигирма йилдан ортиқ таржимасига тайёргарлик кўргани хайратга солади. Навоийнинг ўзи бунга қойил гувоҳлик бермаса, инсоният маданияти тарихидаги бундай ноёб ва нодир воқеага ишониб бўлмасди. Араб, форс, қадимги туркий тилларни мукамал билган даҳо истеъдоднинг ўз таланти миқёсига маҳлиё бўлмай умр бўйи ва йигирма йил таржимага тайёргарлик кўргани ва шундан кейингина умр поёнида ишга киришгани кишига чексиз илҳом ва қилаётган ишингга ишонч бағишлайди.

Х.Д.: – Мансураларингиздан бирини шундай мисралар ўқигандим:

*ўзим ҳам шундай, аниқ биладан:
яшайман иқтибослар орасида
мингларча, миллионларча иқтибос!*

Бир-бирдан доно-мутафаккир адибларнинг асарларини таржима қилиш жараёнида озмунча теша тегмаган ҳикматлар, жумлалар, ўхшатишу тимсоллар учрайдими! Уларни йиғиб қўймайсизми? Таржима чоғида таржимон асар воқеалари ичида, асар қахрамонлари орасида яшайди, асл нусха муаллифининг бадий дунёси кенгликларида нафас олади, ана шунда беҳисоб ғоялар, мавзулар туғилиши ҳам табиий. Тўғри, улар шахсан Сизнинг ижодий меҳнат чоғида топган маънавий бисотингиз, лекин улар китобхонларнинг, халқнинг маънавий мулкига айлантирилса чандон гўзал иш қилинган бўлмайдими?

И.Ф.: – Ҳозирги ва келаси замон ўқувчилари яратилаётган бадий санъат асарларини, жумладан, юксак бадий савияда маҳорат билан яратилган таржима асарларни маҳзан – ўлмас ҳазина каби қабул қилишлари ва ҳазинага қарагандай қарашларини нақадар истардим. Жойсда, Нитшеда, “Панчатантра” да руҳоний оламларнинг силлари, кашфиётлари устма-уст қалашиб ётибди. Улардан наҳот баҳра олмай ўтаман?

Х.Д.: – Замонавий ўзбек насрининг барча ютуқларини эътироф этган ҳолда, миллий адабиётимизнинг энг сара намуналарини Сиз таржима қилган асарлар қиёсида таҳлил қилиб кўрайлик. “Азизим”, “Жиноят ва жазо”, “Телба”, “Чол ва денгиз”, “Алвидо, қурол”, “Бузрукнинг кузи”, “Улисс”... марҳамат, Иброҳим ака, ушбу рўйхатнинг давомига ўзимиздан бирорга асарни жаҳон адабиёти уммонига қўшиб юбора оламизми? Эҳтимол, масалани бу тарзда қўйилишини маслаҳат бермассиз, шундай бўлса-да, кези келганда ўзимни кўп қийнайдиган бир саволни ўртага ташласам. Назаримда, ҳар бир таржимангиз замирида “Дунёда мана шундай асарлар ҳам бор”, “Романни мана бунақасига ёзиш керак”, “Манавиндан бир ибрат олиб қўйсанглар-чи, азизлар!” деганга ўхшаш маънодор пинҳон таънами, дашномми ётгандек туюлади. Башарти шундай бўлган тақдирда ҳам уни тўғри қабул қилмоқ керак. Ахир жаҳон адабиёти дурдоналарининг ҳар бири улкан ижод мактаби вазифасини ўтайди, бадийлик мезонлари биз маъқул кўриб юрган миқёслардан анча юқорида эканлигини бот-бот эслатиб туради. Мен бадий тафаккур кенглиги, чуқурлиги ва ижодий маҳорат миқёсларини белгилаб берадиган бу сингари мўъжизакор қалам аҳллари қандай шароитларда, қандай ички-ташқи таъсирлар остида туғилган, вояга етган ва “ҳосил” берганлиги ҳақидаги мулоҳазаларингизга “Жаҳон адабиёти” муштарийлари ҳам қизиқишларига аминман.

И.Ф.: – Бу савол-мулоҳаза эҳтимол, лабиринтга олиб қиради-ю, аммо ундан олиб чиқмайди. Қиёслар учун миқёслар зарур. Ҳар ким ўз қўшигини айтади. Ҳозир ўзбек адабиёти аста-секинлик билан жаҳон адабиёти жараёнлари билан туташиб бораётир.

Эътиборга лойиқ экспериментлар бораётгани (ахир ҳали биз уларнинг ҳаммасини ҳам ўқиб ёки нашр қилиб улгураётганимиз йўқ) жараён ўз қонуниятлари асосида кетаётганлигини кўрсатади. Кўкрак очик бўлса, бас.

Х.Д. – Бир пайтлар ўзаро суҳбат асносида Жойснинг “Улисс”и таржимасига киришиш ниятингиз борлигини айтганингизда, таажжубланган, бу асарни ўзбекчага ўгириш мумкинлигига кўзим етмаганини яширмаган эдим. Кўз кўрқок – қўл ботир деганларидек, ўзбек адабиёти “Улисс” таржима қилинган адабиётлар сафига қўшилди. Бошқача айтганда, ўзбек жойсианасига асос солинди. Жаҳон адабиётидаги энг мураккаб асар таржимасини ҳақиқий маънода маънавий жасорат десак муболаға бўлмас. Ж.Жойс, “Улисс саргузаштлари” ва унинг таржимасига бағишланган бир қатор мақолалар эълон қилинди. Мунозарали мулоҳазалар билдирилди. Бу жуда табиий ҳол, зеро, “Улисс” энг кўп баҳс-мунозараларга мавзу бўлган асар. У юзасидан ким қандай фикр айтиш-айтмаслиги ҳар кимнинг ихтиёри, лекин биз ва адабиётимиз учун энг фойдали жойи – мубоҳасалар асносида бадиий асарни тушуниш, уқиш малакаси сайқал топади, таҳлил-тақриз қилиш маданияти янада шаклланади. Иброҳим ака, “Улисс”нинг яна қайси ҳикматларини кўшимча қилган бўлур эдингиз?

И.Ғ. – Жойснинг рухий (психик) ва поэтик (бадиий) кашфиётлари магнити туганмас. Уни ўқиган одам ҳеч зерикмайди. Ҳар ўқиганда, яна янгидан-янги нарсалар очилаверади. Одамнинг бунчалар поёнсиз узлуксиз кашфиётларни қабул қилиши осонмас. Тасаввур қобилиятимиз дастлаб бу фусунсоз издиҳомга ўрганмаганлик боисидан дош беролмайди. Биз Достоевский асарларидаги шундай туганмас, поёнсиз инсон мубталоликларига дош беролмаймиз. Бу мубталоликлардан юрак ёрилиб кетадигандек бўлади. Лекин мубталолик интиҳога бораётганда бир хиссий, ақлий инқилоб рўй беради. Энг юксак тоғларнинг энг юксак тоза ҳаволари кўксингизга урилади ва мубтало дардларга малҳам қўяди. Достоевский жумлаларига мен поғонама-поғона осилиб бораман, поғоналарга оёқ қўймайман, уларга том маънода икки қўлим ва миямнинг қуввати билан осиламан, осилиб бир поғонадан иккинчи поғонага ўтаман, ажаб бир ҳолатки, бунда адибнинг ўзи тўхтовсиз мадад бераётгандай, қўлтиқлаб навбатдаги поғонага қўтарилишга мадад бераётгандай бўлади. “Кўркма. Ёзавер. Мен ўзбекчада шундай ёзган бўлардим”, деб умда қилаётгандай туюлади. Бу ҳис мени ҳеч тарк этмайди.

Х.Д.: – Мустақиллик йилларида, айниқса, муҳтарам Юртбошимиз ташаббуси билан “Жаҳон адабиёти” журнали таъсис этилгач, мамлакатимизда таржимачилик анча жонланди. Ёзувчилар уюшмасида махсус кенгаш фаолият юритмоқда, ёш таржимонларни етиштиришга эътибор ортди. Бир сўз билан айтганда, амалиёт жонланди-ю, бу жараённинг назарий асослари, йўналишлари, истиқболларини ўрганиш, тадқиқ этиш бирмунча сусайгандек. Атоқли амалиётчи таржимонлар орасида биринчи бўлиб Сиз таржима назариясига бағишланган асар яратдингиз. “Таржимонлик мутахассислигига кириш” деб номланган ўқув қўлланмасининг мундарижаси анчагина бой. Унда бадиий таржиманинг муҳим масалалари кўриб чиқилган. Алишер Навоий, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Абдулла Қаҳҳор, Эркин Воҳидов таржималари таҳлилига бағишланган фасллар таржима санъатига ошно бўлиш истагидаги талабалар, қолаверса мутахассис ва таржимашунослар учун айниқса қимматли. Таржимон маҳорати, услубига доир саҳифалар эса ҳам назарий, ҳам амалий фаолиятда дастуриламал вазифасини ўташи муқаррар. Иброҳим ака, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети таржимашунослик факультети талабаларига сабоқ бермоқдасиз. Сиздан устоз ва мураббий сифатида таҳсил олмоқдалар. Талаба ёшларимизнинг таржима ишига, таржима илмига бўлган қизиқишлари, муносабатлари хусусида икки оғиз сўзлаб берсангиз.

И.Ғ.: – Талабаларимнинг жараён эгаси бўлишларини, комил мутахассис даражасига етишлари ва олтин малака ҳосил қилишларини истайман. Менинг истакларим уларнинг ҳам истакларига жўр бўлсайди дейман.

Х.Д.: – Хабарим бор, жаҳон адабиётида кечаётган ҳозирги жараёнларни мунтазам кузатиб борасиз. Айни пайтда қайси асарлар ўзбек китобхонларига тортиқ этилиши зарурроқ ва муҳимроқ деб ҳисоблайсиз?

И.Ғ.: – Оҳ! Қилинадиган ишларнинг поёни йўқ. Ҳали нимани таржима қилиб ул-

гурибмиз! Танлаш, саралаш, нима кераклигини чуқур англаш тамойилларини ишлаб чиқайлик аввал! Америка, Россия, Европа, Хитой, Япония нималарни қандай таржима қилипти? Қаранг, Озод Шарафиддиновнинг таржималари жамланган “Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида” деган юксак эътиборли мажмуа нашр этилди. Унда Ҳерман Хессенинг “Жаҳон адабиёти кутубхонаси”, Жон Голсуорсининг “Адабиёт ва ҳаёт”, Ирвинг Стоуннинг “Биографик қисса ҳақида” деган катта ақл ва билим билан ёзилган эссе мақолалари бор. Устоз ҳўбам бу асарларни сиз ва биз учун таржима қилиб қолдириб кетган! Машъаладай порлаб турибди! Нега шулардан улги олмайлик. Нега бошқа мамлакатлар таржима журналларининг тажрибалари заминиде фикр алмашмайлик. Ҳозирги замон адабиётларини таржима қилишда ҳам ижодий принциплар ва йилларни камраб оладиган режалар тузмайлик. Нега?

Ҳёте “Ғарбу Шарқ девони”да ўз қаҳрамони Зулайҳо тилидан: “Муҳаббатдан муҳаббат бўлди пайдо”, дейди. Умуминсоний аҳамиятга эга таржима ишига шу гўзал сўзни татбиқ қилсак бўлармикин? Ахир у ҳам, ҳақиқатан, муҳаббатдан муҳаббат яратади-ку.

ЭЪТИРОФ

Яқиндагина журнализмнинг жонқуяр муаллифи, атоқли таржимон, зукко мунаққид, ҳассос публицист ва закий устоз Иброҳим Фафуров етмиши беи ёшни қариши олдилар. Олим эллик йилдан ортиқ илмий-ижодий фаолияти давомида ўзбек адабиётининг долзарб муаммоларига бағишланган ўндан ортиқ китоблар, кўлаб адабий-танқидий мақолалар, таржима санъати ва таржимонлик маҳоратига доир дарслик ва ўқув қўлланмалари яратиши билан бир қаторда, мана ўн беи йилдирки, “Жаҳон адабиёти” журнали мухлисларига дунёнинг энг машҳур ёзувчиларининг ҳазми оғир, тили, услуби, қурилмаси мураккаб бўлган ўнлаб асарларини юксак маҳорат билан она тилимизга таржима қилиб, тақдим этиб келмоқдалар.

XX аср ғарб фалсафаси, поэтик тафаккури, турли адабий оқим ва йўналишлар моҳияти, даҳо адиблар битикларида акс этган турфа фикрларни чуқур англаб, инсон руҳияти ва қалбидаги чўнг ҳақиқатлар, пинҳон сирлар, онг остиде кечаётган мавҳум жараёнлару исмсиз туйғуларга ўзбекча ном топиб, умуминсон ботинида кечаётган оғриғу изтиробларни шууридан ўтказиб, ўз қалбида “қайта ишлаб” қилинган бу таржималар, халқимиз, айниқса, ёш авлоднинг маънавий камолотида беқийс роль ўйнамоқда. Айниқса, Г. Г. Маркеснинг “Бузрукнинг кузи”, Ф. Ницшеннинг “Зардушт таваллоси”, Ж. Жойснинг “Улисс” романларининг ўзбек тилига таржима қилиниши кейинги ўн йилликда ўзбек таржимачилигидаги алоҳида ҳодисе сифатида эътироф этса арзийди.

Халқимизда “хирмонингизга барака” деган файзли иборага жавоб ўлароқ, “умрингизга барака” эътироми бор. И. Фафуров мазмунли умр кечирши билан бирга ижодда ҳам баракали ҳосил кўтариб келмоқдалар. Илло, халқ маънавияти ва тафаккури ривожи учун қилинган ҳар қандай меҳнат самарасиз кетмайди, бу меҳнат макон ва замон чигиридан ўтиб, ҳар бир авлодга янгидан-янги гоя, фикр, фалсафани тухфа этиб, муносиб баҳосини топиб бораверади.

Биз ҳам ушбу фурсатдан фойдаланган ҳолда, устозни табарруқ ёшлари билан муборакбод этиб, оилаларига тинчлик, ижодларига барака тилаймиз.

ТАҲРИРИЯТ

ОГАҲИЙНИНГ ТАРЖИМА МАКТАБИ

Бадий таржима ҳар бир миллий адабиётнинг ажралмас қисмидир. Ўзбек адабиёти тарихида ҳам бадий таржима борасида катта тажриба тўпланган. Атоқли таржима намояндаларининг соҳадаги хизматлари беқиёс. Бу санъат қанчалик

кўп мутаржим ва таржима асарларни қамраб олмасин, аксар ҳолларда таржима мактаби шаклида эмас, хусусий иш кўринишида ривожланиб келди. Фақат соҳанинг мумтоз намояндалари пайдо бўлган замон ва макондагина уларнинг атрофида таржима мактаблари шаклланди. Қадимги Юнон, Боғдод, Балония, Бобил, Дамашк таржима марказлари худди шундай йирик мутаржимлар атрофида шаклланди. Ўзбек мумтоз адабиётининг йирик вакили Муҳаммадризо Огаҳий ҳам ўз даврида шоирлик ва тарихнависликда юксак маҳоратини намойиш этиш баробарида Хоразм таржима мактабига асос солиш билан адабий меросимиз қимматини янада оширган ижодкордир.

Ҳақиқатан, кўхна Хоразм шоирларининг ўзбек бадий таржимачилигига қўшган ҳиссалари катта эътирофга лойиқ. Сайфи Саройи, Қутб, Ҳайдар Хоразмий, Нурмуҳаммад Андалиб каби шоирлар ўз фаолиятини яқка тартибда олиб борган эди. Уларнинг анъаналарини Шермуҳаммад Мунис XIX аср бошида давом эттириб, Муҳаммад Мирхонднинг етти жилддан иборат “Равзатус-сафо” асари таржимасига киришди ва бу таржима кейинчалик мавжуд анъананинг мактаб сифатида шаклланишига туртки бўлди. Муниснинг “биродарзода ва дастпарварда”си бўлган Огаҳий ўз фаолияти билан мавжуд анъанани, яъни хусусий ижод доирасини кенгайтириб, таржима мактабини вужудга келтирди ва уни баланд чўққиларга кўтарди. Илмий адабиётларда Огаҳийнинг таржимонликдаги юксак маҳорати кўп бора эътироф этилган. Хусусан, профессор Н.Комилов томонидан олиб борилган тадқиқотларда Огаҳийнинг таржимонлик маҳорати ва унинг Хоразм бадий таржима мактаби шаклланишидаги хизматлари ҳамда бу мактабнинг ўзига хос бир қатор хусусиятлари белгилаб берилди. Бу таржима маркази ва Огаҳийнинг фаолияти ҳақида Е.Э.Бертельс, Ҳ.Орасли, В.Абдуллаев, Ғ.Каримов, С.Долимов, Р.Мажидий, А.Носиров, Ж.Шарипов каби олимлар ҳам изланишлар олиб бордилар. Лекин бу тадқиқот ва изланишларда, асосан, таржимоннинг ўғирма асарлари мундарижаси, илмий тавсифи, уларнинг мавзуси, ғояси, мазмун-моҳияти ҳақида фикр юритилади. Бу эса таржима мактабининг шаклланиш асослари ва унинг етакчи тамойиллари ҳақидаги муҳим жиҳатни тўла аниқлаш имконини бермайди. Шунинг учун мазкур муаммага диққат қаратишни лозим деб ҳисоблаймиз.

Биринчидан, XIX асрда Хоразмда амалга оширилган таржима асарлари миқдор кўлами жиҳатидан ҳам, бадиий савиясининг мукамаллиги нуқтаи назаридан ҳам барча муҳит ва давр таржимачилиги учун ибрат вазифасини бажаради. Бунинг сабаби бу ерда катта таржима уюшмасининг вужудга келгани билангина изоҳланиши мумкин. Бу масъулиятли вазифани ташкил қилиш Огаҳий зиммасига тушган эди.

Албатта, бу иш жуда тез ва осонлик билан амалга ошмади. 1829 йилда Мунис вафотидан кейин хонликдаги тарихнавислик вазифаси Огаҳийга топширилди. Бу даврда Хива саройида унга тенг келадиган ижодкор йўқ эди.

Тўғри, бу даврда Огаҳийга нисбатан ёши улуг бўлган Рожий тахаллуси билан шеърлар ёзган Муҳаммаднусуф, Мунший тахаллуси билан ижод этган Муҳаммадназар исмли истеъдодли шоирлар анча-мунча шуҳрат орттирган, халқ ва уламолар эътирофига сазовор бўлган эди. Уларнинг таржимага ҳам лаёқатлари юқори бўлган. Лекин уларнинг таржимага жиддий киришмагани бу фаолият Хивада тизимли йўлга қўйилмаганини кўрсатади. Огаҳий Муниснинг таржимонлик анъанасини давом эттиришга киришиб, Хоразмда адабиёт ривожининг таъминланиши учун жуда кўп асарлар таржимасига эҳтиёж борлигини англаб етади. Лекин бу иш бир-икки таржимоннинг кўлидан келмаслигини ҳисобга олиб, биринчи галда Рожий ва Муншийларни ўз атрофига тортди ва уларга “Равзату-с-сафо”нинг 5-6-дафтарлари таржимасини топширди. Гарчи манбаларда бу топшириқ уларга хон (Муҳаммад Аминхон) томонидан буюрилгани зикр этилса-да, таржима услуби кузатилганда, асл ҳолат бу ерда бошқа бир ташаббускор ва нозир-мутасадди бўлганидан далолат беради. Бу шахс Огаҳий бўлгани шубҳасиз.

Маълумки, бу асарнинг биринчи дафтари ва иккинчи дафтарининг “Чаҳор ёри изом воқеоти”гача бўлган қисми, яъни, боши Мунис томонидан таржима қилинган. Мазкур таржима 1828 йилгача амалга оширилган.

Хонликда 1849 йилгача, яъни, Оллоқулихон ва Раҳимқулихон ҳукмронлик қилган йигирма йилдан ортиқ вақт мобайнида мазкур ишларни давом эттириш имкони бўлмади. Бу орада Огаҳий ўз салоҳияти, меҳнати ва маҳорати билан катта мавқега эришган ва ўрни келганда, хонга таклифларини кирита оладиган даражадаги мартабага етган эди. Мамлакат маънавий ҳаёти ривожига таъсир кўрсатувчи омиллар ҳақида таклиф киритиш унинг ижтимоий ҳаётдаги энг катта бурчи, вазифаси эди.

Жумладан, керакли асарларни таржима қилиш дастури ҳам Огаҳий томонидангина хонга киритилиши мумкин эди. Маълум дастурсиз юзлаб асарларнинг таржима қилиниши мушкулдир. Шунинг учун ҳам Огаҳий ўн тўққизта асарни таржима қилди. Бу нафақат ўзбек, балки жаҳон адабиётида ҳам камдан-кам кузатиладиган ҳодисадир. Шу маънода Огаҳийни мумтоз ўзбек бадиий таржимасининг султони сифатида қадрлашга ҳақлимиз.

Иккинчидан, Огаҳий асос солган таржима мактабида ўзбекчалаштирилган асарлар мавзу жиҳатидан фақат тарихий, ахлоқий-дидактик ва адабий асарларни ташкил қилади. Огаҳий таржима қилган асарларнинг таснифидаёқ бунга амин бўлиш мумкин. Улар қуйидагича:

I. Тарихий асарлар:

Муҳаммад ибн Ховандшоҳ Мирхонднинг “Равзату-с-сафо” асаридан иккинчи ва учинчи жилдлар. Муҳаммад Маҳдий Астрободийнинг “Тарихи жаҳонкушойи Нодирий”, Муҳаммад Муқим Ҳиротийнинг “Табакоти Акбаршоҳий”, Носирийнинг “Равзат-ус сафо”, Муҳаммаднусуф

Муншийнинг “Тазкираи Муқимхоний” асарлари.

Мазкур асарларда Ўрта ва Яқин Шарқ халқларининг, жумладан, ўзбек халқининг тарихи ҳам ёритилгани ҳам алоҳида характерланади. “Огаҳий уларни таржима қилиш орқали ўз халқининг тарихини она тилида тиклаган эди”, дейди Н. Комилов ўз тадқиқотларида.

II. Ахлоқий-дидактик асарлар:

Хусайн бин Али Кошифийнинг “Ахлоқи Муҳсиний”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Саъдийнинг “Гулистон”, Жомийнинг “Баҳористон”, Муҳаммад Вориснинг “Зубдату-л-ҳикоёт”, Имомиддин Ғиждувонийнинг “Мифтоҳу-т-толибин” асарлари. Шунингдек, усмонли турк тилидан қилинган Муҳаммад Маҳдий ибн Аҳмаднинг «Далойилу-л-хайрот шарҳи» китоби.

Бу асарлар Огаҳийнинг фалсафий, шунингдек, ахлоқий-эстетик қарашларини акс эттиришга ҳам хизмат қилади.

III. Адабий-бадиий асарлар.

Низомийнинг “Ҳафт пайкар”, Хусрав Дехлавийнинг “Ҳашт беҳишт”, Абдурахмон Жомийнинг “Саламон ва Ибсол” ҳамда “Юсуф ва Зулайхо”, Бадриддин Ҳилолийнинг “Шоҳу гадо” ва Зайниддин Восифийнинг “Бадоеъу-л-вақоеъ” асарлари.

Огаҳийнинг таржимонлик фаолиятига бағишланган тадқиқотлар, асосан, мана шу учинчи гуруҳ ва иккинчи гуруҳдан жой олган “Гулистон” асари устида олиб борилган. Бошқалари ҳақида йўл-йўлакай фикрлар билдирилган, холос. Ҳолбуки, бу таржималарнинг ҳар бирига эътибор қаратилгандагина шоирнинг таржимонлик истеъдоди борасида муҳим хулосаларга келиш мумкин.

Шуни ҳам қайд этиш лозимки, мазкур даврда қилинган таржималарнинг ҳаммасини ҳам Огаҳий дастури асосида амалга оширилган, деб бўлмайди. Чунки жуда кўп фикр, илми нужум, ҳандаса ва бошқа соҳаларга доир китоблар таржимаси ҳам борки, Огаҳий муҳитига уларнинг умуман алоқаси йўқ. Баъзан сарой амалдорлари орасида ўқиладиган “Лаззату-н-нисо” каби маиший мавзудаги китоблар ҳам таржима қилинган, лекин буларда ҳам Огаҳийнинг иштироки бўлмаган. Аксинча, худди шу асарнинг таржимаси Мунис томонидан қатъиян рад қилингани тўғрисида маълумотлар бор.

Демак, учинчидан, Огаҳий таржима мактаби қатъий тамойилларга эга бўлган. XIX асрда Огаҳийгача амалга оширилган камсонли бадиий таржималарда жиддий камчиликлар кўзга ташланади. Масалан, Мулло Муҳаммадниёз Урганжий “Анвори Суҳайлий” асари (“Калила ва Димна”нинг Кошифий томонидан қайта ишланган варианты)ни ўзбекчалаштиришда худди шундай номукамалликларга йўл қўяди. Хусусан, у аксарият жумлаларни ўзбек тилида ҳам форсий қурилмалар асосида тузади.

Профессор Н.Комилов Огаҳийдан олдин Диловархўжа томонидан қилинган “Бадоеъу-л-вақоеъ”нинг таржимасида ҳам бундай номукамалликларга йўл қўйилганига талай мисоллар келтиради, Огаҳий таржимасининг афзалликлари кўрсатилади.

Огаҳий ва унинг атрофидаги таржимонлар услубида бундай нуқсонларга деярли йўл қўйилмайди. Мухтасар қилиб айтиш мумкинки, Огаҳийдан бошланган Хоразм таржима мактаби таржимада қуйидаги тамойилларга

асосланган:

1. Таржима учун халқ орасида энг кўп эътироф топган бадий ва ахлоқий-дидактик асарларни танлаш.

2. Тарихий асарларни туркий халқлар ўтмишига алоқадорлиги ва ундан сабоқ олишга хизмат қилиши даражасига қараб саралаш.

3. Таржимада Навоий ва Бобур асарларида фойдаланилган эски ўзбек тилига хос грамматик ва имло қоидаларига қатъий амал қилиш.

4. Асар мазмуни илмли зиёлилар ва оддий саводхонларга бирдай тушунарли бўлиши учун асар руҳига мос таҳлил ва талқин қилиш.

5. Таржимада асар мазмуни, ғояси, поэтикаси ва муаллиф услубини сақлаган ҳолда унга Хоразм адабий муҳитига хос пафос, ифода тарзини киритиш. Жумладан, тарихий асарларни ҳам сажъ ва бошқа тасвир воситалари билан бойитиш ҳам Огаҳий томонидан яратилган мумтоз таржима мактабининг асосий қоидаларидан эди.

Огаҳийнинг таржимонлик фаолияти ана шу тамойилларга тўла асосланади. Унинг атрофида фаолият олиб борган саксонга яқин таржимон бу тамойилларга амал қилишга қўлларидан келганча ҳаракат қилдилар.

Огаҳийдан кейин бу таржима мактаби ишини Муҳаммадраҳимхон Феруз ўз назорати остига олиб, давом эттирди. Фикрларимизга хулоса қилиб, шунни айтиш мумкинки, бу таржима мактаби форсий ва туркий адабиётларнинг ўзаро жипс алоқаси ва таъсирини таъминлаши билан бир қаторда бу санъатнинг маълум қоида ва тамойилларга асосланиши лозимлигини ҳам амалда намойиш этди.

*Нафас ШОДМОНОВ,
филология фанлари доктори*

Акмал САИДОВ

ТИНЧЛИК ЭЛЧИСИ

1

Ушбу мақола менинг Чингиз Айтматов асарларидан хабардорлигим, шунингдек, кўп йиллар давомида Тошкент ва Москва, Париж ва Брюссель шаҳарларида шахсан ёзувчининг ўзи билан қилган суҳбатларим асосида юзага келган мулоҳазаларимдан иборат.

Келинг, авваламбор, Чингиз Айтматов қаламига мансуб адабиёт оламида ва ижтимоий-сиёсий ҳаётда воқеа бўлган бир неча асарларининг номларини эслайлик: “Жамила” (1958), “Сарвқомат дилбарим” (1961), “Биринчи муаллим” (1962), “Алвидо, Гулсари” (1966), “Момо ер”, “Оқ кема” (1970), “Асрга татигулик кун” (1980), “Қиёмат” (1986), “Кассандра тамғаси” (1996), “Бир Бахойи билан учрашув” (Чингиз Айтматовнинг Файзуллох Номдор билан суҳбати (1998), “Тоғлар қулаганда”, (Мангу қайлик) (2006). Ч.Айтматовнинг ҳар битта асари жаҳон миқёсида воқеа бўлар эди. Китобхонлар унинг асарларини адолат, ҳақиқатни кутгандек, узоқ қилинган мулоҳазаларнинг натижаси, кўзни очувчи янгилик, дил розидек кутар эдилар.

Ч.Айтматовнинг асарлари ҳозирги замон зиёлилари учун, инглиз тилида «must read» деб номланувчи (албатта ўқилиши лозим бўлган) ва интеллектуал асарлар сирасини ташкил этади. У ижтимоий-сиёсий масалалар, шунингдек, замоннинг глобал муаммолари ҳақида, зиёлилар тушунадиган забонда ёзар эди, чунки собиқ СССР даврида бу масалалар қаттиқ назорат қилинар, маълумот ёпиқлиги сабабли, уларни ўзгача бир йўсинда тақдим этиб ҳам бўлмасди.

Ч.Айтматовнинг қисса ва романларини жинси, ёши, миллати, ижтимоий келиб чиқиши ва ҳатто бадиий дидидан қатъи назар, деярли ҳамма иштиёқ билан берилиб ўқирди. Асарларидаги қалбни жунбушга келтирадиган лиризм ҳаммани ўзига жалб этар, ҳаммани бирлаштирар эди.

2

Ч.Айтматов 1928 йилда Қирғизистонда Талас вилоятининг Шакар қишлоғида биринчилардан бўлган қирғиз коммунисти оиласида таваллуд топди.

Унинг отаси, партиянинг раҳбар лавозимларида ишлаган Тўракул Айтматов 1937 йилда қатағон қилиниб, 1938 йилда отишга ҳукм этилади. Чингизнинг ҳақиқий бешафқат ҳаёт билан рўбарў келиши ана ўша йилга тўғри келди. Унинг меҳнат фаолияти 9 ёшида бошланди, 14 ёшида овул кенгашида котиб бўлиб ишлайди (бу Иккинчи жаҳон уруши йилларига тўғри келгани

учун, катта ёшдаги эркактарнинг ҳаммаси фронтда эди).

Саккизинчи синфни тугатиб, у Жамбул зоотехникумига ўқишга киради, уни аъло баҳолар билан тугатгач, 1948 йилда Фрунзе (ҳозирги Бишкек)даги қишлоқ хўжалик институтига кириш имтиҳонларисиз қабул қилинади ва олий даргоҳни 1953 йилда тугатади. Талабалик йилларида у кичик хабарлар, мақола, очерклар ёзиб, уларни қирғиз тилидаги газеталарда чоп этиб юради. Институтни тугатгач, уч йил мобайнида чорвачилик илмий-текшириш институтида ишлайди, айна пайтда ёзиш ва ҳикояларини чоп эттиришдан ҳам тўхтамайди. 1952 йилда рус тилида унинг “Газетчик Дзюдо” ҳикояси чоп этилади.

У 1956 йилда СССР Ёзувчилар уюшмаси ҳузуридаги Олий адабиёт курсларида ўқиш учун Москвага келади ва уни 1958 йилда тугатади. Адабиёт курсини тугатиш арафасида унинг қирғиз тилидан русчага таржима қилинган “Юзма-юз” ҳикояси “Октябрь” журналида чоп этилади. Шу йилнинг ўзида ҳикоялари ҳамда унинг номини дунёга машҳур қилган “Жамила” қиссаси “Новый мир” журналида эълон қилинади. Унинг кейинчалик “Тоғ ва дашт қиссалари” тўпламига кирган “Жамила” қиссаси қирғиз аёлининг шахсий бахт ва ижтимоий фаолиятга эгаллик ҳуқуқи ҳақида эди. Асар тез орада дунёнинг бошқа кўпгина тилларига таржима этилди.

“Тоғ ва дашт қиссалари” тўпламига кирган “Сарвқомат дилбарим” (1961), “Биринчи муаллим” (1962) қиссалари оддий қишлоқ аҳли ҳаётида кечаётган мураккаб рухий ва ижтимоий қарама-қаршиликлар, турмуш билан боғлиқ манфаатлар тўқнашуви ҳақидадир. 1965 йилгача Ч.Айтматов асосан қирғиз тилида ёзган.

Қирғизистонга қайтгач, у “Литературный Кыргызстан” газетасининг муҳаррири, “Правда” газетасининг Қирғизистондаги махсус муҳбири бўлиб ишлади (1960–1965). 1960-1986 йилларда Ч.Айтматов Қирғизистон кинематографистлари уюшмасига раислик қилди. У “Биринчи муаллим” (1965), “Йўрғанинг чопиши” (1968), “Мен Тиён Шонман” (1972), “Муҳаббат садоси” (1974), “Оқ кема” (1975), “Денгиз бўйлаб чопаётган олапар” (1990) фильмларининг сценарийсини ёзган.

Ёзувчининг доимий диққат марказида инсон билан жамият ўртасидаги муносабат масалалари турарди. Айтматовнинг қаҳрамонлари давримизнинг маънавий кучли, мурувватли, фаол кишиларидир. У жаҳонга новатор ёзувчи, психологик портрет устаси сифатида танилди.

1988-1990 йилларда Ч.Айтматов “Иностранная литература” журналининг бош муҳаррири лавозимида хизмат қилди, 1986-1990 йилларда СССРнинг биринчи Президенти ва КПСС МК нинг бош котиби М.С.Горбачёвнинг Давлат маслаҳатчиси бўлиб ишлади. Ва унинг тавсиясига биноан 1990 йилда Люксембургдаги собиқ Совет Иттифоқининг элчиси этиб тайинланди.

Ч.Айтматов 18 йил давомида дипломат лавозимида ҳам муносиб ютуқларга эришди. У 1990-1993 йилларда Люксембургда Россиянинг, Бенилюкс давлатларида Совет Иттифоқининг элчиси бўлиб хизмат қилди. 2008 йилнинг март ойига қадар, ўн беш йил давомида Бельгия, Люксембург, Нидерландия, Францияда Қирғизистон элчиси, шунингдек ЮНЕСКО, Европа Иттифоқи ва НАТО вакили бўлиб хизмат қилди. Адабий фаолиятини ҳам сира тўхтатмади. Хусусан, унинг “Кассандра тамғаси” романи 1994 йилда, сўнги “Тоғлар кулаганда” (Мангу қайлик) романи 2006 йилда чоп қилинди.

Ч.Айтматовнинг адиб, элчи, жамоат арбоби сифатида салоҳияти ва хизматлари бутун дунёда тан олинди: у – Социалистик Меҳнат Қаҳрамони (1978), Қирғизистон Республикаси Қаҳрамони (1997), адабиёт бўйича Ленин мукофоти лауреати (1963), уч марта СССР Давлат мукофоти лауреати (1968, 1977, 1983), Виктор Гюго номидаги халқаро маданият мукофоти (Франция), “Этрурия” (Италия) адабиёт мукофоти, Адабиёт ва санъат соҳасидаги мукофот (Австрия), Жавоҳарлаъл Неру номидаги халқаро мукофот (Ҳиндистон),

Ўрта Ер денгизи маданий ташаббуслар маркази таъсис этган халқаро мукофотининг (Италия), Америка диний экумен фонди “Виждонга чорлов” мукофотининг, Ф.Рюккарт номидаги Бавария мукофотининг (Германия), А.Мень номидаги ва ҳоказо мукофотларнинг соҳиби бўлди. “Жаҳон фани, адабиёти ва санъатида эришган буюк ютуқлари” учун Альберт Эйнштейн номидаги катта Олтин медал, Токио Шарқ фалсафаси институтининг “Ер юзиде тинчлик ва тараққиёт барқ уришига, маданият ва санъат ривожланишига қўшган буюк хизматлари учун” фахрий медали, туркий мамлакатлар маданияти ривожига қўшган ҳиссаси учун Туркия ҳукуматининг Олий мукофоти, кўпчилик хорижий мамлакатларнинг (Венгрия, Польша, Россия, Ўзбекистон) орден ва медаллари билан тақдирланди.

Ч.Айтматов 2008 йилнинг 10 июнида Германиянинг Нюрнберг шаҳрида, муолажа олаётиб, клиникада оламдан ўтди. 14 июнда Бишкек шаҳри яқинидаги «Ота-Бейит» тарихий-мемориал мажмуасида дафн этилди.

3

Бўлғуси адиб бувисининг кўлида тарбия топди, унинг ҳаёт ҳақидаги илк таассуротлари қирғиз халқининг миллий турмуш тарзи билан боғлиқ ҳолда кечди. У шундай бир муҳитда яшадик, у ерда эртақлар, ривоят, афсона ва асотирлар оғиздан оғизга ўтиб юрарди. Айтматовлар оиласида қирғиз ҳамда рус тилларида тенг гаплашар эдилар, бу унинг ижодий фаолиятида икки тиллиликни белгилаб берди. Оила таъсирида Ч.Айтматов болалигидан рус тили ва адабиёти, рус маданияти билан жуда яқиндан танишди.

У умри давомида жуда кўп адолатсизликларга ҳам учради. Унинг ҳаётидаги биринчи адолатсизлик – бу отасининг қатағонга учраши эди. Ёш бўлишига қарамай, у қатағон туфайли қандайдир мудқиш воқеа содир бўлганини тушуниб етди ва бирон-бир нарсани ўзгартиришга ожизлигидан азоб чекди. Инсон қалбида ҳаммиша адолатга бўлган яширин бир интилиш мавжуд экан. Афтидан, “мана шунга чидаб берилса, кейин ҳаммаси изга тушиб, бошқача бўлади”, деган умидвор фикр ёш Чингизни ҳам тарқ этмади.

“Жамила” дан сўнг адибнинг иккинчи киссаси “Сарвқомат дилбарим” дунёга келди, у ҳам ўзининг ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги, истеъдод қуввати жиҳатидан аввалги асаридан қолишмайди. Асар Айтматовнинг носир сифатидаги имкониятларини янада кенг намоиш этди. Асарнинг мазмундорлиги, фабулага ишлов берилиши, характерлар тавсифи ёш ёзувчининг ишонч билан куч тўплаётганидан, ўзига хос қудратли овозидан дарак берди.

Ч.Айтматовнинг рус тилида ёзилган биринчи асари “Алвидо, Гулсари!” (1965) киссасидир. Асарнинг бош қаҳрамони – қирғиз деҳқони Танабойнинг тақдири, худди “қишлоқ прозаси”нинг энг яхши қаҳрамонлари тақдирига ўхшаш типикдир.

Ўша вақтлардан буён Ч.Айтматов асарларини ўқимаслик дунё бўйича адабиётдан беҳабарлик сифатида баҳолаб келинди. Номи бутун дунё танилганида, Ч.Айтматов ҳали қирқ ёшга ҳам тўлмаган эди.

1970 йилда унинг яна бир машҳур асари “Оқ кема” дунёга келди ва қирғиз кинематографининг пешқадам режиссёри Бўлат Шамшиев томонидан шу номдаги бадиий фильм суратга олинди. Мазкур фильм Ч.Айтматов асарлари асосида суратга олинган фильмлар ичида энг муваффақиятли фильмлардан биридир. “Оқ кема” асаридаги ёвузликка тўкнаш келган ва балиққа айланган қирғиз болақайининг аянчли тақдири жуда жозибадор тасвирланган. Болақай ёлғиз. Қадимги ривоятлар билимдони, кексайиб қолган буваси Мўмин унга ота-онаси ўрнида. Болақай бобосидан эшитган ривоят ва афсоналарини туйган, воқеликни гўзал эртақдек қабул қилган таассуротлари билан катталарнинг шафқатсиз дунёсига дуч келади. Ҳар қандай ривоят каби, “Оқ кема” асари ҳам китобхон ва томошабинларга

рухий-маънавий ва эстетик сабоқ беради.

Шу тариқа 1970 йилларда Ч.Айтматов жаҳон адабиётида бадиият рамзига, янада аниқроқ айтганда, адабий йўлбошчига айланиб қолди. Унинг қисса ва ҳикоялари асосида сахналаштирилган томошалар кўпчилик дунё театрлари сахналаридан ўрин олди. Москвадаги “Большой театр” репертуаридан унинг “Сарвқомат дилбарим” киссаси асосида яратилган “Асал” балети мустаҳкам ўрин эгаллади.

Унинг биринчи романи – “Асрга тагигулик кун” 1980 йилдагина дунё юзини кўрди. Бу – Айтматовга хос улуғ фалсафий роман эди.

Ч.Айтматов асарларини оддий, жонли, ўзига хос бир тилда ёзади, уларни берилиб, бутун борлиқни унутиб ўқийсиз, асар қахрамонлари билан бирга қайғурасиз. У қирғиз халқи маданиятини, турмуш тарзини жуда мукамал тасвирлайди, нигоҳини ҳаётнинг ички, соф, меҳрли, самимий қатларига қаратади. Шу боис Айтматов асарларини ўқиш мароқлидир. Чингиз оға ҳаётни қандай бўлса шундайлигича, ҳаққоний тасвирлади. Оддий одамлар ҳаёти, уларнинг урушга бўлган муносабати ҳақида ёзди. Унинг асарлари шу қадар ҳикматга бойки, сизни сеҳрлаб қўяди. Ўқиганимизда ҳар гал ўзимизни у тасвирлаган шамолни ҳис этгандек, у тасвирлаган олам ичра кезгандек сезамиз.

Айтматов матни ўзининг мазмундорлиги, метафорага бойлиги, инсонларга ҳамдардлиги билан ажралиб туради. Шунини таъкидлаш жоизки, Ч.Айтматов адабиёт учун энг қийин кечган даврларда ҳам ҳамшиша ҳалоллигича қолди, виждонини сотмади ва зиёлилар учун ибрат мактаби бўлди, унинг ижоди “тоталитаризмга бўлган оппозиция” сифатида танилди.

Адиб асарларининг жаҳоншумул муваффақияти, унинг бутун дунёда тан олинishi билан боғлиқ маълумотлар ЮНЕСКО нашрларидаги қуйидаги хабарлардан маълум: ХХI аср бўсағасида Ч.Айтматовнинг асарлари 168та мамлакатда, 165 та давлат тилида, 67.2 миллион нусхада, 830 марта нашр этилди. Бу маълумотлардаги рақамлар эндиликда кундан кунга ортиб бормоқда. Унинг кўплаб асарлари асосида фильмлар яратилди, томошабинлар уларни ҳозир ҳам қизиқиш билан томоша қилишади.

Ч.Айтматов таваллудига 70 йил тўлиши санаси ЮНЕСКО ташаббуси билан бутун инсониятнинг маданий-маънавий ҳаётидаги улкан воқеа сифатида нишонланди. Адибнинг таваллуди муносабати билан ўтказилган тадбирларда унинг жаҳон адабиёти, маданияти ва санъатига қўшган ҳиссасини қайд этиш билан бир қаторда, жаҳон халқлари учун ўта зарур бўлган дунё тинчлигини сақлаш, барқарорликни таъминлаш борасида кўрсатган хизматлари ҳам алоҳида таъкидлаб ўтилди.

4

Адиб асарлари инсон цивилизациясини мифологик англашни бошлаб берган ХХ аср тарих солномасидан мустаҳкам ўрин олди. Бу борада у ижодиёти жаҳоний миқёсида аҳамиятга эга бўлган Томас Манн, Франц Кафка, Альбер Камю, Хулио Кортасар каби атоқли адиблар сирасига қиради. Уни “қирғизларнинг Толстой”, “қирғизларнинг Гарсиа Маркеси” деб ҳам аташади. Ақл-идрок тараққиёти маърифат оламини остин-устун қилиб ўзгартириб юборганидан саросимага тушмаслик керак, балки бу эврилишлар билан муроса қила олишимиз лозим. Бу фикрга кўникиш керак. Саросима ўтиб кетади. “Бутун бир маданиятни ўзгартирмоқ керак”, – деб ёзган эди Камю. Дарҳақиқат, маданият бизнинг кўз ўнгимизда ўзгармоқда, фақат биз бунини сезмаётган бўлишимиз мумкин. Нимага ҳайрон бўлайлик, ахир, Николай Коперник ва Галилео Галилейнинг китоблари ҳам уч асрдан зиёд вақт тақиқланиб, бўғилиб ётди-ку!

Ч.Айтматов дунё миқёсида романга хос янги тафаккурнинг шаклла-

нишига эътибор билан қаради. Бунда асосан дунё ҳалокатини ҳис қилиш, ВАҚТ, ИНСОН, ТАБИАТ ўртасидаги учлик муносабатлар ўта муҳим эди. “Ч.Айтматов ижоди ўзида Шарқ ва Ғарбнинг бадиий ва интеллектуал бирлиги(синтези)ни ташиди”¹.

5

Ч.Айтматовнинг ҳажм жиҳатдан энг катта китоби “Қиёмат” 1986 йилда чиқди. У яшин тезлигида бестселлерга айланди. Мухлислар китобни қўлдан қўймасдан ўқидилар. “Қиёмат” асарида адиб шу пайтгача овоз чиқариб айтиш мумкин бўлмаган мавзуларни кўтарди, у Яратганга ишонч, наркотик моддалар, одамзотга хос бўлган ақл бовар қилмас шафқатсизликлар ҳақида ёзди.

Миф – Ч.Айтматов ижодининг ажралмас бир қисмидир. Улар асар матни таркибида ҳозирги воқелик билан тенг мақомда туради. Бу – Айтматов танлаган бадиий усул. У табиатан шундай эди, ўтмишдан сақланиб қолган сеҳр ва фалсафага китобхонларни жалб этишга ташна эди, зеро, мифлар – аждодларимизнинг бизга йўллаган номаларидир. Таъбир жоиз бўлса, шуни айтиш лозимки, Ч.Айтматов асарларида мусиқа, миф ва афсона уйғунлиги мавжуд. Ч.Айтматов асарларидаги бадиий оҳангдошлик сири, сеҳри шунда.

“Асрга татиғулик кун” романи адиб ижодида планетар тафаккур томон бурилиш ясади, инсондаги танлаш имкониятларини излаш, топиш, азалий ҳақиқат мавзусига қайтиш, маданиятдаги ўзгаришларни идрок қилиш йўлларини белгилаб берди.

Романнинг асосий қаҳрамони – кичик темир йўл станциясида ишлайдиган оддий қозоқ Едигей. Едигей ва унинг атрофидаги инсонлар тақдири, урушдан аввалги қатағонлар, Жаҳон уруши, ундан кейинги оғир меҳнат фронти, одамлар яшайдиган жой яқинида қурилган атом қуролини синаш майдонлари, худди томчида куёш акс этгандек, мамлакат тақдирига во-баста акс эттирилган. Ч.Айтматовнинг қиссаларида бўлгани каби, “Асрга татиғулик кун” романида ҳам туя образи, шунингдек Найман Она ва унинг ўғли – ёвуз ниятли кимсалар сабабли манқуртга айланган, авлод-аждодини хотирасидан ўчирган, бефаҳм ва қаҳри қаттиқ бир қаттол Жўломон ҳақидаги афсона муҳим жой эгаллайди.

“Асрга татиғулик кун” романи ҳам бутун дунёда шуҳрат қозонди. “Манқурт” тушунчаси инсон қийматини белгиловчи тамға, борлиқ билан муносабатни узган, енгиб бўлмас қийинчиликлар қомида қолган одамнинг ўзига хос рамзи бўлиб қолди.

Менинг: “Нима деб ўйлайсиз, бизнинг ўта мураккаб замонда, айнан манқуртлар – робот-одамлар, бошқалар томонидан мажбуран битта мақсадга йўналтирилган одамлар инсониятнинг келажагини белгилаши мумкинми?”, – деб берган саволимга Ч.Айтматов қуйидагича жавоб берган эди: “Ҳамма даврларда ҳам бундай хавф бўлган – манқуртлар инсоният тараққиётига салбий таъсир кўрсатганлар. Бу хавф ҳозир ҳам бор. Эндиликда инсоният жамияти жуда мўртлашиб қолди. Глобаллашув даврида, ҳар томонлама билимга эга бўлишга ҳаракат қилинаётган бир пайтда миллий маданиятлар кўп ҳолларда ўзлигини йўқотади ва бу албатта манқуртликка олиб келади. Барча миллий маданиятлар биргаликда олинганда ягона тоталитар оммавий маданият қалпоғи остига тушиб қолиши ҳам мумкин. Ҳар қалай, мен демократик тамойиллар бизни тараққиёт томон етаклаши ва даҳшатли воқеаларнинг кучайишига йўл қўйилмаслигига умид қиламан”.

Ч.Айтматов ижодининг марказида инсон ва жамият муаммоси туради. “Оқ кема” асарида у турмуш билан боғлиқ муҳим масалаларни кўтариб чиқди. У Табиатни ер юзидаги барча тирикликнинг онаси эканлигини, Та-

¹ Мирза-Ахмедова П.М. Классика и современность в аспекте взаимодействия. Ташкент, 2008. с.33.

биатга қарши чиқиш, унга нисбатан қилинган жиноят бутун инсониятни ҳалоқатга олиб келиши мумкинлигини барчага маълум қилди. “Инсоният табиат экологиясидан қалб экологиясига ўтишга ҳаракат қилиши лозим. Бугунги замонда дин ҳам ўз қобиғида биқиниб қолмаслиги, ахборотни ривожлантириш соҳасида олдинга қадам ташлаши керак”, деган эди Чингиз оға.

“Кассандра тамғаси” романини ёзганидан кейин унга космополит-ёзувчи сифатида қарашганини у гоҳ қулиб, гоҳ афсус билан эсларди.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, дунёдаги глобал жараён миллий ўзликни белгилаш, ўзини ўзи англаш, ўзини идентификациялаш билан диалектик жиҳатдан боғлиқдир. Булар бирини-биридан ажратиб бўлмайдиган категориялардир. Уларнинг мунозараси бугунги кунда тарихни ҳаракатга келтирувчи кучга айланди.

Биз ўлим муқаррар эканлигини биламиз. Бирок бутун Инсоният ҳалоқатга маҳкум бўлиши мумкинлигини XX асрдагина англаб етдик. Айнан мана шу туйғу – “инсон азоб чекилишининг умумий баланси” (Ч.Айтматов) инсонни Исо Масих ва Понтий Пилат мунозарасини қайта идрок қилишга мажбур этди. Ривоят янгича талқин қилинаётганини кўпчилик аввал сезмади. “Қиёмат” даги Авдийнинг кўрганлари билан Гефсиман боғида Христоснинг кўрганлари бир-бирига ўхшаш – оламшумул, умумҳалоқатни ҳис қилишига асосланган. Замин харобага айланган, биронта тирик жон йўқ. “Наҳотки шафқатсиз дунё инсонни ҳам, худди чаён ўзини ўзи ўлдиргани каби, ўзини ўзи маҳв этишга мажбурласа?!”

Ч.Айтматовнинг ўзига хос томони шундаки, у бирон-бир асарида, у хоҳ “Оқ кема”, хоҳ “Асрга татиғулик кун” ё ундан кейинги асарлари бўлсин, ўзининг она юртини тасвирлаш билангина чекланмайди. У қандай мавзу ё масалани кўтармасин, нимани тасвирламасин, ҳақиқий санъаткор ва файласуф сифатида ҳамisha ўзининг мулоҳазалари ва яратган асарларида уларни умуминсоний манфаат ва муаммо даражасида англашга ҳаракат қилади. Шу боис ҳам Ч.Айтматов тор миллий доирани ёриб, жаҳоний миқёсга чиқди. Унинг чуқур умумлашма ва мулоҳазаларга бой асарлари америкаликка ҳам, олмонга ҳам, япон ва поляк, козоқ ва рус китобхонига ҳам бир хил куч ва қудрат билан таъсир кўрсатади.

6

Ч.Айтматовнинг 75 йиллиги муносабати билан Москвадаги «Воскресенье» нашриёти ўзбек тадқиқотчилари томонидан тайёрланган, адибнинг ҳаёти ва ижодига бағишланган “Чингиз Айтматовнинг маҳобатли кемаси”¹ деб номланган тўпламни чоп этди. Ҳажм жиҳатдан салобатли бу тўпламдан адибнинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги илмий тадқиқотлар, адибнинг эстетик-фалсафий қарашларини, кўп қиррали адабий қобилятини ёритувчи материаллар, шунингдек, XX аср адабиётида адибнинг роли ва ижодининг умуминсоний аҳамиятини белгилувчи адабий мақолалар ўрин олган.

Тўплам кўп сонли библиографик материаллар, ҳужжатлар, суратлар, турли тадқиқотларни ўзида жамлаган. Замонамизнинг кўзга кўринган, йирик адиби номи билан боғлиқ билимлар энциклопедиясини ифодаловчи мазкур тўпламнинг нуфузини ортиқча баҳоламаймиз. Унинг саҳифаларидан Луи Арагон, Дайсаку Икэда, Михаил Горбачёв, Дмитрий Шостакович, Федерико Майор, Александр Кинг номлари ўрин олган. Китобнинг қиммати, албатта, унинг саҳифаларидан ўрин олган шахсан Ч.Айтматовнинг публицистик ва насрий мулоҳазаларида. Тўпламга “Асрга татиғулик кун” романининг таркибий қисми бўлган “Чингизхоннинг оқ булут” қиссаси, шунингдек, “Худога қайта юкланган вазифа...” новелласи ҳам киритилган. “Ўлдир – ўлдирма...” ҳикоясининг ҳам аҳамияти катта. мавзунинг долзарб-

¹ Ковчег Чингиза Айтматова. М., 2004.с.688.

лигини Ч.Айтматов асарларининг номланишида берилган кўп маъноли уч нукталарчалик ҳеч нарса ифодалаб бера олмайди. Булар – ҳақиқатдан ҳам борлиқнинг буюк саволлари бўлиб, инсон бу саволларга азалдан жавоб излайди. Аммо жавоб топилган эмас.

Аслида, дин, эътиқод, ҳар нарсага қодир идрокни қайта баҳолаш – булар Ч.Айтматов публицистикасида янги мавзулар эмас. Айниқса, адиб “Қиёмат” асарида бу мавзуларга бевосита ёндашади. Йил ўтган сайин адибнинг метафизика оламига бўлган қизиқиши тобора ортиб боради, асарлари эса янги замоннинг янада кескин ва жиддий фикрловчи кишини изтиробга қўйишда давом этади. Моҳиятан, кўп йиллар давомида Ч.Айтматов асарларининг ягона, бош мавзуси – тинчлик мавзуси эди, у “Ҳеч кимни ўлдирма!” деган диний ақидага қандайдир умумий ва фундаментал маъно юклаш учун бутун инсониятнинг асосий кучини бир жойга тўплашга уринди. Иккинчи жаҳон урушининг 60 йиллиги арафасида чоп этилган “Ўлдир – ўлдирма...” ҳикояси, маълум маънода, бу мавзунини ривожлантиришнинг энг юксак нуктаси бўлди.

Ч.Айтматовнинг менга айтиб берганларига кўра, 2006 йилда у Германиянинг еттига шаҳри бўйлаб саёҳат қилган, у ерда турли давраларда учрашувлар ўтказган, маърузалар қилган, ҳатто ўзининг халқпарварлиги билан адибни лол қолдирган ибодатхоналарга ҳам кирган. Ч.Айтматовни немис китобхонлари ҳам ҳайрон қолдирди. Унинг айтишича, “немислар мени шу қадар эътибор билан тинглардики, худди барча ёзганларим уларга тегишлидек”. Эҳтимол бу каби муносабатларнинг замини ва улардаги эътиборлиликнинг уйғониши – немисларнинг XX аср ўрталарида, Иккинчи жаҳон урушидан чиқарган сабоқлари билан боғлиқдир?!

Инсон ўз наслини сақлаб қолиш учун узоқ асрлардан бери давом этиб келаётган одамқушлик иллатидан бутунлай воз кечишни талаб қилади. “Чингизхоннинг оқ булути” қисасининг қаҳрамони юзбоши Эрдэн хотинига: “Биз ҳали туғилмаган боладан кечишни истамадик”, – дейди. Улар раҳнамоларининг ҳужум пайтида фарзанд кўрмаслик буйруғига амал қилмадилар. Урушлар, бу ҳужум ва наслни давом эттиришга монелик қилувчи тўсиқ ҳамдир. Ч.Айтматовнинг хотирлашича, у болалик пайтида оиласининг ягона бойлиги – сигирини ўғирлаганларни ўлдиришга ҳаракат қилган. Чўлда ёш Чингизга эшак минган бир қария учраб: “Ҳеч кимни ўлдирма... Бу дунё адолатлидир...”, – дейди. Дунёнинг эса адолатсизлиги маълум бўлди. Бирок, ожизлигидан ўксиниб йиғлаётган боланинг қалбида нимадир қолганки, у қариянинг сўзларини унутмади...

“Нима учун сизнинг асарларингизда ҳайвонлар образи кўп учрайди?” – деб берган саволимга Чингиз Тўрақулович: “Бу энди менинг табиатим, оламни идрок этишим. Мен инсонни ҳайвондан ажратмайман. Бу услуб эса асарни бутлашга ва камини тўлдиришга ёрдам беради, унга мазмун бағишлайди. “Кассандра тамғаси” даги Кремль бойкушини ўзим ҳам жуда яхши кўраман. Эҳтимол у қуш ҳозир ҳам Кремль минораларида яшаб, ким қайси вақтда келаётганини кузатиб ўтиргандир. Унинг асардаги иштироки воқеани анъанавий тавсифлаб беришдан кўра кучлироқдир, – деб, гапини яна давом эттирди, – Инсон – ақли бор зот, у яратиши ҳам мумкин ва вайрон қилиши ҳам, яхшилиқ келтириши ва зулм ўтказиши ҳам мумкин. Ҳайвонларнинг эса ҳаракати чекланган. Улар инсонга қарам бўлиб қолган. Шу боисдан ҳам мен уларни асарга киритаман. Инсон ўзини қандай тутиши лозимлигини англаши учун...” – деб қўшимча қилган эди.

“Тоғлар қулаганда”... романининг ҳам мавзуси долзарб: глобаллашув, шоу-бизнес, тоғ коплонларини тижорат мақсадида овлаш, тунги клублар... “78 ёшда буларнинг ҳаммасини қаердан биласиз?” – деб сўраганимда, адиб: “Мен тирик жонман, даврнинг томир уришини, тўхтаб-тўхтаб нафас олишини имкон қадар ҳис қилишга ҳаракат қиламан, давр ҳақда қайғураман ва

билганларимни ёзгим, кечинмаларимни ифодалагим келади. Глобаллашув даври бошланиши билан кўп нарса ўзгарди. Шу боис менинг романимдаги машҳур опера кўшиқчиси шоу-бизнеснинг қурбони бўлади. У ресторанларда юриб, опера театрида оладиган маошидан кўра юз баробар кўпроқ пул топади. Ва бу фақатгина операнинг муаммолари эмас, балки бутун маданият оламидаги бўҳронлардан дарак беради”, – деган эди.

Ч.Айтматов ўзининг “Мангу қайлик” романида яна файласуф сифатида намоён бўлди. Романнинг асосий қахрамонларидан бири – тоғ қоплонининг тақдири, асарнинг бошқа қахрамони – журналист Арсен Саманчин билан чамбарчас боғлиқ. Роман – муҳаббат, яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги кураш ҳақида. Адиб: “агар мен нимадир ёза олсам, ҳамиша инсон дунёда ёлғиз эмаслиги, унинг ён-атрофида бошқа жонзотлар ҳам яшаши ва инсон улар учун, умуман Ерда кечаётган воқеалар учун масъуллиги ҳақида ёзаман”, – дейди.

Чингиз Тўракулович олам фуқароси эди. Унинг чуқур бадиий-фалсафий қарашлари, қахрамонларининг ҳаётга бўлган муҳаббати чексиз эди. У ўз ижодида жаҳон адабиётининг халқ ҳаёти билан боғлиқ йўналишларини тадқиқ этди. У Шарқнинг чуқур фалсафаси ва Европа адабиётининг энг сара анъаналарини ўзида мужассамлаштирди. Шу маънода у – евроосиё адабиётининг энг улкан намояндаси ҳамдир.

Ч.Айтматов “замон ва оламни қалбига сиғдириш салоҳиятига эга бўлган” (Ф.Шеллинг) инсонлар сирасига кирган. Айнан шунинг учун ҳам у кўпчиликдан ўзиб, ғоялар ифодачиси сифатида танилди ва фақат ўзибгина кетмасдан, балки ўз даврининг йўқотишлари, ютуқларини ҳам белгилаб бера олди. Ишончим комилки, йиллар ўтиб Чингиз Айтматов асарлари бутун жаҳон адабиётида янада кўпроқ аҳамият касб этиб боради, унинг номи, худди юлдузлар жойида қоим турганидек, яна янгилашиб жамол очади. Унинг исми буюк адиб, файласуф ва инсонпарвар одам сифатида мангуликка дохиллигича қолади.

ВЛАДИМИР ЛАКШИН МАЙДОНГА ТУШАДИ

Яқинда Солженицин ҳақидаги Владимир Лакшиннинг “Солженицин ва тарих ғилдираги” (тўпловчи С. Кайдаш-Лакшин. М.: Алгоритм, 2008) ҳамда Бенедикт Сарновнинг “Солженицин феномени” (М.: Эксмо, 2012) номли мемуар китобларининг қисман чоп этилиши шундан далолат берадики, “таъқибдаги” ёзувчи асарларини расман эълон қилишда А.Т. Твардовский ва “Новий мир” журналининг роли борасидаги савол шўро ва рус адабиёти тарихчиларини ҳамон ҳаяжонга солмоқда. Маълумки, ушбу мунозарага сабаб бўлмиш Солженициннинг “Эманга шох ташлаган бузоқча” номли китоби 1975 йили Парижда, Лакшиннинг бу ҳақидаги очерки эса 1977 йили Лондонда эълон қилинганди. Ўшанда юзага келган мунозаранинг баъзи бир тафсилотлари ўқувчилар учун номаълумлигича қолмоқда.

“ЭМАНГА ШОХ ТАШЛАГАН БУЗОҚЧА”

1975 йили Парижда Солженициннинг “Эманга шох ташлаган бузоқча” автобиографик китобининг чоп этилиши Ғарбий Европада яшовчи руслар учун катта воқеа бўлган эди. Мен бир неча журналларни varaқлаб, китоб эълон қилинадиган санага мўлжалланган тақризлар учун унинг рисола шаклини олдим. Англияда у ёки бу китоб тақризи бир вақтнинг ўзида ўша китобнинг рекламаси ҳам ҳисобланади. Шу боис китоблар истеъдодли тақризчиларга ўша китоб дўкон пештахталарида пайдо бўлишдан икки-уч ҳафта аввал юборилади. Тақризлар барча янги китобларга ҳам ёзилавермайди, қолаверса, танкид руҳида ёзилган тақризнинг ўзи муваффақият аломатидир. Айниқса, The London Book Review адабий ҳафталигидан қайта-қайта илтимослар тушганини алоҳида айтиб ўтиш лозим. Уларга мақола жуда зарур эди. Ўша пайтда Англияда русча китобларни мутолаа қилувчилар орасида Жорес Медведевгина муаллифни ва китоб қахрамонларини шахсан танир эди. 1973 йили Парижда Macmillan нашриёти томонидан рус тилида нашр қилинган “Иван Денисовичдан кейин ўн йил” номли чоғроқ китобим инглиз тилига ҳам таржима қилинган эди. Бирок кўплаб илтимосларга қарамай, “Бузоқча”га на рус, на инглиз тилида бирон бир тақриз ёзолдим ёки интервью беролдим. Гарчи “Бузоқча”да Александр Твардовский ҳақида айтилган гаплар айнан унинг ўзидан кўриб кўчирилган бўлса-да, мен учун кадрдон хотирага айланган инсон сиймосининг бунчалар сохта акс эттирилгани бунга сабаб бўлди. У ҳақида айтилган гапларнинг бари ғирт уйдирма бўлгани учунгина эмас, балки шахсан танимайдиган ўқувчиларга Твардовскийни қай тарзда кўрсатилганлиги ғазабимни кўзғатганди. Ахир, бу салласини деса, калласини олишнинг ўзи-ку!

Нима сабабдан Александр Трифонович уйида икки ҳафталаб қолиб кетишини, таҳририятга ўқтин-ўқтин келмай қолишини “Новий мир”дагилар ҳам, Ёзувчилар Уюшмасидагилар ҳам яхши билар эдилар. Бу муаммо 1939–1940 йиллардаги Фин кампаниясидан бошлаб фронт мухбири ва подполковник унвонидаги комиссар чеккан олти йиллик захматнинг натижаси эди. Твардовский

ўзининг барча шеърлари ва дostonларини аввалига фронт газеталарида чиқариб юрди. Ҳали ёзганларининг давоми пайдо бўлгунча яшайдими, йўқми, билмай туриб, шеърларини сиёҳи қуримай чоп эттираверди. Бу матннинг ўзидан ҳам аён эди. Галаба учун артиллерия қанчалик керак бўлса, жанговар рух ҳам шунчалик зарур. Твардовский узоқ йиллар давомида нафақат фронтнинг, балки бутун мамлакатнинг сеvimли шоири бўлиб қолди (гарчанд кейинчалик кам ёзса-да, 1970 йилгача шундай бўлиб қолди). Оддий пиёда аскар “мансаби”даги собиқ фронтчи, қолаверса, ҳам генетик, ҳам биокимёгар сифатида билардимки, бу каби бахтиқаролик баъзи жангчиларда пайдо бўлиши муқаррар ва бу инсон характерида эмас, физиологиясида шаклланади. Фронтда зобитининг таомномасига кириб улгурган “халқ комиссари юз грами”дан ҳеч ким бош тортмасди (комиссарларга эса бу борада чекловлар мутлақо бўлмасди). Алкоголь тана ҳужайраларида углеводларга нисбатан тез парчаланиб, баданни қизитади. Оқибатда баъзи бир кишиларда алкогольга тобелик ҳам пайдо бўлиши мумкин.

1971 йилнинг ноябрида ташхислар ўтказиб юборилган ўпка саратони мияга метастаза берганини кўрсатиб, (у доимо арзон, кучли, филтрсиз сигарета чекар, бу ҳам фронтдалигидан қолган одат эди) Александр Трифонович сўнгги жарроҳлик операциясига тайёргарлик кўраётганда аллақачон бўйи етган қизлари – Валентина ва Ольгани видолашиш учун ёнига чақиради:

“...Менинг маст ҳолатимни эмас, хушёрлигимни эсга олинглар, – дея қизларига бир ривоят сўзлаб беради: – Инжилдаги Нухни биларсиз... У ер ҳайдаб, отуз экди... май ичиб, маст бўлди ва чодирида яланғоч бўлиб ётди. Уғли Ҳом отасининг бундай ҳолатини кўриб қулди. Ташқарига чиқиб, акаларига отасининг яланғочлигини айтди... Сом ва Ёфас юзларини терс ўгирганча оталарининг авратини кийимлари билан бекитишди...”

Солженициннинг китоби “Щ-854” (кейинроқ Твардовский “Иван Денисовичнинг бир куни” сарлавҳасини таклиф қилади) номли қиссанинг “енгиллаштирилган” варианты қай тарзда нашр этилганлиги ҳақидаги воқеадан бошланарди. Китобни Лев Копелев 1961 йил сўнггида “Новий мир”га олиб келиб, наср бўлими муҳаррири Анна Самойловна Берзернинг қўлига тутқазди, ўз навбатида Анна Самойловна қўлёзмани шахсан Твардовскийга топшириши лозим эди.

“Тишимнинг қавагида асраб юрган махфий қўлёзмам А.С.Берзернинг столида очик ҳолда, ҳар қандай қақимчи ёхуд ўғрига “ўлжа” бўлиб нарқ бир ҳафта ётди...” А.С.нинг ўзи ҳам тахир хайъатининг хоҳлаган аъзоси қўлёзмани қўлга киритиб парча-парча қилиб ташлаши, “ютиб юбориши”, ишқилиб, Твардовскийнинг қўлигача етиб боришига йўл қўймаслиги мумкинлигини тан олди. Демак, тулкилик қилиб қўлёзмани уларнинг барчаси оша эҳтиёткорлик ва кўрқоқлик ботқоғидан олиб ўтиб, биринчи галда Твардовскийнинг қўлига тутқизиш лозим эди... Бунга анча вақт кетди. То Твардовский навбатдаги майхўрлик хуружидан ўзига келгунча ҳам хийлагина кутишга тўғри келди...”, деб ёзади Солженицин “Бузоқча”да.

Охирги жумла мени хайрон қолдирди, менимча, бу ортикча, ишончсиз гап эди. Рязанда яшаб, Твардовский билан бевосита таниш бўлмаган муаллиф бу ҳақда билиши мумкин эмасди. Ўша пайтлари номсиз қўлёзмаларнинг жадал суръатда кўриб чиқилиши амри маҳол эди. Қисса 1960 йил бошида ёзилиб, албатта, муайян мақсадда “енгиллаштирилади”. Муаллиф қўлёзмани “Новий мир”га беришда бир қарорга келгунча анчагина вақт кетади. Қисса ёзув машинкасида бир интервалда қоғознинг иккала тарафига хошиясиз, муаллиф номсиз босилганди: ўз исми, манзилни ошкор қилишга муаллифнинг юраги дов бермасди. Берзер қўлёзмани бундай аҳволда бош муҳаррирга топширишга кўнмайди ва уни тахририят машинкачисидан уч-тўрт нусхада оққа кўчиришни сўрайди. Номанум муаллифга Рязанский тахаллусини Копелев таклиф қилади. Қайта кўчириб ёзиш ҳам анчагина вақтни олади.

Менга айниқса, Твардовскийнинг 1964 йил баҳорида Рязанга қилган ташрифининг кўпчилик учун қоронғу бўлган тафсилотларини ўқиш алам қилди.

1 М е т а с т а з а – касалликнинг бир жойдан бошқа жойга ўтиб кўпайиши (тарж.).

Ўшанда Солженицин эндигина саккиз бобга қисқартирилиб, “енгиллаштирилган” “Биринчи айланада” романининг пухта вариантини ўз уйидагина ўқишига рози бўлади. У ҳатто “Новий мир” муҳаррирининг сейфига ҳам ишонмайди: – Александр Трифонович! Роман тайёр. Умр бўйи атиги иккита роман ёзишни ўйлаб юрган ёзувчи учун романини таҳририятга топшириш қандай аҳамиятга эга эканини тушунапсизми? Бу худди ўғил уйлантириш дегандек гап. Мана шунақа тўйга меникига ташриф буюра қолинг.

Ва у жон-жон деб рози бўлди... муҳаррир ҳаётида камдан-кам учрайдиган ҳодиса... У маҳаллий поездда оддий йўловчилар қаторида етиб келди, чиптани ҳам ўзи олди.”

“Тушунишимча, у романни ўқиб тугатгунча (Твардовский қўлёзмани кун бўйи ҳайрат-ла ўқиб ўтирарди) хушёрликни йўқотмаслиги керак эди... аммо меҳмондорчилик сифатида дастурхонга ҳам коньяк, ҳам ароқ қўйилишини талаб қилди. Кейин эса у хушини йўқотди, кўзлари ваҳшиёна тус олиб, қаттиқ- қаттиқ гапиришга тушиб кетди...”

Бундайин кераксиз, ғаразли, очикчасига қасддан ёзилган, ёлғон лавҳалар китобда нафақат Твардовский, қолаверса, бошқа хурматли кишилар ҳақида ҳам тез-тез учрайди (масалан, И.А. Сац – Твардовскийнинг улфати, айниган; А.И. Кондратович – доимо қулоғи динг, тез хид олади; Дементьев – ичи қора ва ҳ.к.). Адабиёт осмонига чиқиш учун унда “Новий мир” муҳаррири ва журналнинг таҳрир ҳайъатидак учурувчи ракета бўлмаганини Солженицин шу йўл билан изоҳлашга уринарди. Унинг қиссаси икки марта муҳокама қилиниб, КПСС Марказий Комитети Президиумининг махсус қароридан сўнг Твардовскийнинг югур-югурлари шарофати ила дунё юзини кўрганлигини Солженицин бирон марта қаламга олмаган.

“Албатта, мен Твардовскийдан миннатдорман – лекин шахсан... Троя ўзининг мавжудлиги учун Шлимандан миннатдор бўлмаганидек, бизнинг тобора ботқоққа ботиб бораётган маданиятимизда ҳам ўзига хос шарт-шароитлари бор”, дейди у китобида.

Лекин Генрих Шлиманнинг қазиш ишларисиз Гомернинг Трояси бугунги кунга қадар афсоналигича қолавериши мумкин эди-ку!

Қўплаб дўстларим ва “Новий мир”даги собик ҳамкасблар қўлига бу китоб айнан Лондондан келиб тушди. Акам Ройга “Бузоқча”нинг бир неча нусхасини яширинча жўнатар эканман, ундан китобни Мария Илларионовна Твардовскаяга зинҳор кўрсатмасликни сўрадим. Аммо “Озодлик”, “Немис тўлкини” ҳамда “Америка овози” радиоларида китобдан келтирилган иқтибослар мунтазам ўқиб туриларди.

Китоб Твардовскийнинг қизларигача етиб борди. Бу ҳақда менга июнда Рой хабар қилиб, шундай деб ёзганди: “Солженицинни яқиндан билган Твардовскийнинг кенжа қизи “Бузоқча”ни ўқиркан, неча бор кўзига ёш олган – аламидан, албатта. “Бу Солженицин деганларингиз – бир Худобехабар банда экан-ку?!” дерди менга доим Оля”.

“СОЛЖЕНИЦИН, ТВАРДОВСКИЙ ВА “НОВИЙ МИР”

1975 йил бошида Рой Медведов Москвада “Ўйгирманчи аср” хусусий журнал-альманахини очди. Лондонда журнални босма шаклда чоп эттиришни менга топширди. Шу мақсадда Т.С.Д. Publication деб номланувчи нашриётни рўйхатдан ўтказишга эришдим ва журналнинг илк сонини тайёрлашга киришдим. Журналдан ўрин олган барча мақола ва очерклар ҳам собик Иттифок ташқарисида яшовчи русларда қизиқиш уйғотавермасди. 1976 йили Лондонда минг нусхада чоп этилган альманахнинг биринчи сонига бир неча мақола, очерклар ҳамда Борис Ямпольский ва Д. Витковскийларнинг вафотидан сўнг берилётган бадиий асарлари киритилганди. Иккинчи соннинг нашрига тайёргарликни биринчиси чоп этилишидан сал илгари бошлагандим. Фурсат ғанимат эди. Бунинг устига уч йилдирки, Тиббий тадқиқотлар миллий институтининг генетика бўлимида

ишлардим. Альманах устидаги ишлар жуда суст борарди. Иккинчи соннинг мундарижаси биринчисига қараганда кизикарлироқ бўлиб чиқди. Бу сонга В.Я. Лакшиннинг “Солженицин, Твардовский ва “Новий мир” сарлавҳаси остидаги каттагина очерки кирганди. Рой билан мен шунга амин эдикки, айнан мана шу очерк нафақат таъсирчан ёзилгани учун, балки гоҳида “шўро Добролюбови” деб аталувчи муаллифнинг улкан обрўси муносабати билан собиқ Иттифок ва ғарб ўқувчиларида катта кизиқиш уйғота оларди. Ундан ташқари Лакшин Твардовский ва Солженициннинг яқин дўсти, “Новий мир” да бош муҳаррир ўринбосари ҳам эди. Лакшин “Новий мир” да чиқарилган Солженициннинг дастлабки асарлари ҳақидаги очерклари билан ёзувчининг шухратини оширганди.

Мен Лакшин билан 1962 йили танишиб, тез орада дўстлашиб кетдим. Владимир Яковлевич адабий оламда ўқувчилар томонидан қадрланадиган фазилат ва иқтидорга эга, олийжаноб, ор-номусли инсон эди. 1975 йили Москвада Солженициннинг Твардовский ва “Новий мир” дагиларни қоралаб тасвирлаган “Эманга шох ташлаган бузоқча” китоби қўлма-қўл бўла бошлаганида Александр Трифоновичнинг қизи Валентина ҳамда Рой бунга Ғарб матбуоти орқали муносиб жавоб қайтаришга уринишди.

“Бузоқча” ҳақида ортиқ ҳеч нима ёзиб ўтирмайман. Солженицин, Твардовский ва “Новий мир” алоқалари борасида ҳаммадан кўра яхшироқ ва ишончлироқ қилиб биргина инсон – В.Я. Лакшин ёзиши мумкин эди”, – деб ёзганди Рой мактубда.

Рой ушбу мактубга “3 декабрь” санасини кўяр экан, у Лакшиннинг “Бузоқча”ни ўқиб бўлган заҳоти бошлаган очеркини ёзиб тугатганидан беҳабар эди. Очерк Лакшиннинг столида бир неча ой ётди. У очеркни ҳеч кимга кўрсатмаганди. 1976 йили февралнинг бошида Лондондаги уйимда Италиядан келган катта хатжилд олдим. Ичида В.Я. Лакшиннинг 45 саҳифадан иборат машинкада терилган очерки бор эди. Сўнгги саҳифага сана қўйилганди. Очеркни рус тилида хали-бери эълон қилолмасдим, негаки, альманахнинг кейинги сонини 1977 йилнинг бошида нашр эттиришни мўлжаллагандик.

Лакшиннинг очеркини зўр диққат билан ўқиб чиқдим. Очерк жонли, ишонарли, таъсирчан ёзилганди:

“... Ушбу сатрларга кимнинг кўзи тушибди экан, ортиқча эҳтиросга берилганлигим учун мени афв этсин – мен бирор журналга мақола ёзаётганим йўқ, шунчаки яшаган умрим ҳақида тушунтириш бермоқчиман, холос... Ўн йилдан зиёдрок вақт мобайнида шахсий ҳаётим А.Т. Твардовскийнинг “Новий мир” журналия адабиётга ана шу эшик орқали кириб келган Солженицин билан боғлиқ бўлди...”

... Солженицин ўзининг охирги китобида мен иккинчи отам деб биладиган азиз инсонни ҳақорат қилибди, яқин дўст-биродарларимни камситибди. Ўз бешигини такаббурлиги билан булғаб, юртимиз ва бутун дунёда миллионлаб кишилар назарида адолатли ва бенуқсон бўлиб келган журнал номига доғ туширгани ҳаммасидан ҳам ўтиб тушди.

У айтадиганини айтди, энди навбат менга – эрга навбат, шерга навбат...”

Очеркни бир неча нусхада кўпайтириб, уларни Бирмингемдаги рус адабиёти профессори Майкл Гленнига, Париж Albin Michel нашриётидаги рус адабиётидан таржима бўлими мудирини Люся Каталлага, Туриндаги Einaudi нашриётида рус адабиётидан маслаҳатчи бўлиб ишловчи Витторио Страдага юбордим. Люся Катала ва унинг турмуш ўртоғи Жан билан 1966 йили Москвада танишгандим.

Биринчи бўлиб Люся Каталладан жавоб келди. Хатда, кейинроқ эса телефонда айтишича, Солженициннинг “Бузоқча”си Парижда тўғридан-тўғри қўлзмадан таржима қилиниб, 1975 йилнинг охирида чоп этилибди (Le Chêne et le Veau, Ed. du Seuil). Люся ишлаётган Albin Michel нашриёти Лакшиннинг очеркини зудлик билан нашрдан чиқаришга тайёр экан. 9 июнда директор билан шартнома туздим. Китобга Валентинанинг “Очиқ хат”и, Ройнинг Твардовскийга бағишланган мақоласи, Ефим Эткиндинг “Новий мир”нинг аҳамияти ва журналнинг асосий муаллифлари (Михаил Булгаков, Борис Пастернак, Виктор Некрасов, Анна Ахма-

това, Константин Паустовский ва б.) ҳақидаги “La review Novy Mir” сарлавҳаси остидаги кичик мақоласи илова қилинганди.

Очеркнинг французча нашри – Vladimir La Kchine. Response a Soljenitsyne 1977 йили рус тилидагисидан аввалроқ чоп этилди. Бу 182 саҳифадан иборат, фотосуратлар билан тўлдирилган ялтироқ жилдли китобча эди. Суратлардан бирида 1971 йил 21 декабрда Твардовскийнинг беваси Мария Илларионовнани қўлидан тутганча шоирнинг Новодевичье мазоридаги қабрига олиб бораётган Солженицин ва Лакшин тасвирланганди.

Майкл Гленни В.Я. Лакшиннинг китобини Кембриж университети нашри-ётига беришни тавсия этди. Очеркни таржима қилишни Майкл ўз зиммасига олди. Кембриждан кутилганидан тезроқ жавоб келди.

Мен Кембрижга йўл олдим. Ланч вақтида барча масалалар келишиб олинди. Нашриёт университетнинг икки адабиётшуносига қўшимча мақолаларга буюртма берди: бири Твардовский, иккинчиси “Новий мир” журнали ҳақида. Бу мақолалар фақат очеркни бойитишга хизмат қиларди.

Қўшимча ёзишмалар ва яна Лондондаги икки учрашувдан сўнг бош муҳаррир ўринбосари жаноб Блек мен билан Майкл Гленнини Кембрижга таклиф қилди. Икки кундан кейин нашриётдан Гленни ва Медведовга аталган умумий хат олдим. Директор китобни 2500 нусхада нашр этишга шартнома таклиф қилиб, муаллифларга камтаргина ва таржима учун мўмайгина қалам ҳақи ваъда қилганди. Гленни ҳам, мен ҳам дарров рози бўлдик. 1977 йили январда Кембриждан бутун бошли китобнинг саҳифаланган шакли қўлимга келиб тушди. Барчаси нашрга тайёр эди. “Бузоқча”нинг Британиядаги ноширини танийдиган Майкл Гленни 1976 йил октябрдаёқ тугатилган таржиманинг саҳифаланган шаклини қўлга киритди (китобнинг саҳифаланган шакли аллақачон тақриз тайёрлаш учун тарқатилаётган эди) ва Солженицин китобининг инглизча нашридан келтирилган барча иқтибосларни ҳамда уларга мувофиқ бўлган саҳифалар кўрсаткичини нашриётга топширди. 1977 йили январнинг охирида кутилмаганда Кембриждан қўнғироқ бўлиб, Солженициннинг АҚШ, Буюк Британия, Канада ва бошқа инглиззабон мамлакатлар учун мўлжалланган китобининг бутун бошли адади нашр этишдан вақтинчалик тўхтатилганлиги ҳақида хабар келди. Бунга сабаб Ольга Андреева-Карлайл ва унинг турмуш ўртоғи Генри Карлайл ўзлари устидан қилинган бўҳтонлар юзасидан Солженицин китобининг Британиядаги ноширлари устидан судга даъво аризаси билан чиқмоқчи бўлганларида экан.

Мен воқеаларнинг бундай тус олганидан лол қолгандим. Китобнинг русча нашрида Ольга ва Генри Карлайл ҳақида ҳеч қандай эслатма учрамасди. Аммо иқтибосларни солиштириш учун китобнинг охириги саҳифаланган шаклини ўқиб чиққан Майкл Гленни менга шуни айтдики, Солженицин “Нобелиан” бобидаги изоҳда эр-хотин Карлайлларнинг номларини келтириб, уларни ҳасадгўйликда, Солженициннинг ишончини суистеъмол қилганликда ва “Биринчи айланада” романининг бутун жаҳондаги савдосидан келиб тушган қалам ҳақининг деярли ярмини ўзлаштирганликда айблаган экан.

“МАХФИЙ АЙЛАНА”НИНГ ЯКУНИ

Солженициннинг “Эманга шох ташлаган бузоқча” китобининг якунловчи боби ёки “Тўртинчи илова”си 1974 йили Цюрихда ёзилган эди. Иловада муаллиф олдиндан ўйлаб қўйган, яъни “Архипелаг” нашрдан чиққандан сўнг ҳам унинг мамлакатдан чиқариб юборилишига монелик қилувчи стратегик режасини ошқора айтади:

“Китобимнинг русча нашри ортидан америка нашри пайдо бўлиши керак эди. Бунинг учун барча чора-тадбирларни кўриб қўйгандим, бироқ икки-учта ғарбона тарбия кўрган таъмагир ва қурумсоқ бандалар барчасини, 1968 йилги учлик сафарбарлигини чиппақка чиқарди: америка нашри ярим йилга кечикяпти, энди у мени жарликка қулаб тушишдан кутқариб қололмайди – шунинг учун

1 Инглизларда иккинчи нонушта. (тарж.)

хам сўнги нуқтани кўяверсам бўлади, деб ўйлайман”.

1975 йилнинг бошида ушбу мисраларни ўқиб, аввалига гап ким ҳақида кетаётганлигини, “икки-учта таъмагир, курумсоқлар” ким эканлигини тушунолмадим. Бироқ “1968 йилги учлик сафарбарлиги” машҳур рус адиби Леонид Андреевнинг неваралари – ўша пайтларда Солженициннинг ишончли одамлари бўлмиш Ольга Андреева-Карлайл билан унинг акаси Александр уюштирган “ГУЛАГ архипелаги”нинг учала жилди микрофильмларини Москвадан Парижга олиб чиқиб кетишдан иборат эканлигини сезгандим. Бу “сафарбарлик”да яқин ўтмишда Илья Эренбургнинг котибаси, эндиликда эса Александр Исаевичнинг ишончли ёрдамчиси бўлмиш Наталья Столярова ҳам қатнашади. Ўша кезлари Александр Андреев Парижда, ЮНЕСКОда синхрон таржима бўлими раҳбари эди. У микрофильмларни апаратурага яширади; БМТ агентлигининг техник жихозлари божхона кўригидан ўтказилмас, ЮНЕСКО ходимлари тинтув қилинмасди. Микрофильмдан олинган фоторепродукция нусхалари YMCA-PRESSда жўнатилади. Солженициннинг кўрсатмаларига биноан сир тутилган “Архипелаг”нинг деярли беш йилга чўзилган инглизча таржимаси 1968 йили дарҳол бошлаб юборилади. Бошқа европа тилларига ҳам таржима қилинади. 1973 йили сентябрда Солженицин YMCA-PRESS орқали “Архипелаг”ни рус ва бошқа чет тилларида зудлик билан чоп этишга рухсат берганда улар бир вақтда олам юзини кўришини кутганди. У бир ўқ билан икки куёни отаман деб ўйлаганди. Лекин лоқал биринчи жилднинг қўлёзмадан қилинган таржимасини ҳам Америкада нашр этиб бўлмасди.

Бу Америка ўқувчилари учун “бадий проза” эмас, аксинча, нотаниш мавзунинг қийин бир тарихий тадқиқоти эди. Нашриёт таржимага тақриз ёздириши, таҳрир қилиши, атама ва иштирок этувчи персонажларга оид изоҳларга буюртма бериши, исмлар ва воқеалар индексини тузиб чиқиши лозим эди. Унда китобга яна 40 саҳифадан ошиқроқ матн қўшилди. Одатда китоб сотувга чиқишидан бир ой илгари тақризга буюртма берилади. Қолаверса, олдиндан реклама бериш ҳам муҳим. Бусиз асар китоб савдоси тармоғига кира олмасди. Шартномага кўра, Солженицин китобнинг юмшоқ муқовали арзон нашри супер муқовали қиммат нашридан аввал сотувга чиқишини талаб қилганди. Лекин арзон нашр қимматидан кўчириб босилади. Бунинг учун бир неча муҳаррир жадал суръатда ярим йилча ишлаши керак эди. Бунинг устига Томас Уитни (Thomas Whitney) таржимасининг матни чиндан-да таҳриргалаб эди. “Икки-уч таъмагир” – бу тўққиз йил собиқ Иттифокда дипломат бўлиб ишлаган, “Биринчи айланада”нинг таржимони, шунчаки “Солженициннинг таржимони” деган ном учун “Архипелаг”нинг учала жилдини шартномасиз, молиявий рағбатсиз таржима қилган Томас Уитни ҳамда эр-хотин Ольга ва Генри Карлайллар эди. 1967 йили Ольга Москвага ташриф буюрганда Солженицин у билан танишган ва ўз “иш”ларини АҚШда нашр қилишни Ольгага ишониб топширганди. Айнан шулар “Биринчи айланада” романининг таржимаси ва нашри туширилган микрофильмни собиқ Иттифокдан АҚШга олиб чиқиб кетишни уюштирган эдилар.

Эр-хотин танг аҳволда қолганди, шундай эса-да, агар исмлари фош этилмаса, бу куруқ гаплича қолишдан умидвор эдилар. Лекин бу сароб бўлиб чиқди. Барча тафсилотлардан бохабар бўлган Патриция Блейк томонидан битилиб, тез орада The New York Review of Booksда пайдо бўлган “Бузоқча”нинг русча нашрига ёзилган тақризда “ғарбона тарбия кўрган таъмагирлар” исми фош қилинди. Улар орасида барча ишлардан хабардор таниқли ёзувчи, The New York Timesнинг муҳаррирларидан бири, Томас Уитнининг яқин дўсти Харрисон Солсбери номи ҳам бор эди.

Солженицин инглизча нашрга қўшилган изоҳда Уитменнинг таржимасини “сўзма-сўз қилинган таржима” дея танқид қилади, лекин таржимоннинг номи тилга олинмайди. Солженицин, шубҳасиз, собиқ Иттифокнинг таржима мактаби тажрибасидан, яъни у ёки бу чет тилини билувчи тилшунос матнни сўзма-сўз таржима қилгандан сўнггина маҳоратли ёзувчи ёки шоир уни юқори савиядаги бадий асар даражасига етказишидан бохабар эди. Англия ва АҚШда рус тили-

дан қилинадиган таржималар билан фақат бир киши шуғулланади. Инглиз тили грамматик жиҳатдан рус тиличалик қийин эмас. Солженицинча оғир услуб ва янги сўз ясашларни тўлалигича инглиз тилига ўгиришнинг имкони йўқ.

Ўртада вужудга келган можаро бир неча йилга чўзилди. Баъзи тузатишлар 1979 йилга келибгина амалга оширилди. Аммо бу Карлайлларни қониктирмади. Бунақа ишларда асосан даъвогар томонларнинг адвокатларигина ақча ишлаб олишади. Солженицин ва Лакшиннинг китоблари АҚШда 1980 йилда эълон қилинади. Англияда Лакшиннинг китобини нашр эттириш Солженицин адвокатлари томонидан тақиқланади. Майкл Гленнидан таржима учун тўланган қалам ҳақини қайтаришни талаб қилишади, шундай бўлса-да, америкалик ношир Гленнига қайта қалам ҳақи беради. АҚШда “Бузоқча”нинг нашридан сўнг Ольга ва Генри Карлайллар ўзларига қилинган тухмат учун тезлик билан Сан-Франциско судига даъво аризасини беришади. Даъво миқдори 2 миллион долларни ташкил этарди. Даъво юзасидан якуний қарорни 1981 йил 24 июлда Сан-Франциско суди судьяси Уильям Швартцер чиқаради. International Herald Tribune газетасининг 1981 йил 27 июль сонидан бу ҳақдаги берилган қайдга тасодифан кўзим тушиб қолдим. Реорле маълумотлар устунда бир неча сатрда берилган хабарнинг таржимасини келтириб ўтаман:

“Судья Уильям Швартцер жума куни қабул қилган қарорига кўра, Солженицин ўзининг охириги иши “Эманга шох ташлаган бузоқча”да расом ва адиба Ольга Андреева-Карлайл ҳамда унинг турмуш ўртоғи бўлмиш муҳаррир, ёзувчи Генрига тухмат қилмаган. Китобда Солженицин ўзининг аввалги асарлари – “Биринчи айланада” ва “ГУЛАГ архипелаги” нашри бўйича Карлайлларнинг ҳамкорликда қилган ишларини танқид қилган. Швартцернинг хулосасига кўра, Солженициннинг ёзганлари унинг шахсий нуктаи назаридир ва буни тухмат деб баҳолаш мумкин эмас”.

Жорес МЕДВЕДОВ,

Лондон

(“Литературная газета” ҳафталигининг 46 – 47-сонидан олинди.)
Рус тилидан Саиджалол САИДМУРОДОВ таржимаси

“Театр ҳаётга таъсир кўрсатмоғи учун кундалик турмушдан кучлироқ, жўшқинроқ, бўлмоғи лозим. Уқ узишда мўлжал нишондан юқорироқ олинади...”

Франц Кафка мулоҳазаларини ҳар қандай мамлакат санъатига, исталган халқнинг ҳаётига нисбат қилиб қўллаш мумкин. Асли келиб чиқиши яҳудийлардан, яшаш жойига кўра эса прагалик бўлган, австрия адабий анъаналарига содиқ ҳолда немис тилида ижод қилган ёзувчи бунга бошқалардан-да кўпроқ ҳақли, эҳтимол. Асар, ҳар қандай асар, саҳнадан, полотнодан, қозғоз саҳифаларидан ажралиб чиқиб, одамлар орасига, уларнинг идроки, ўй-хаёли, ҳаётига кириб бормоғи учун ижодкор “мўлжал”ни юқори олиши лозим. Ижод маҳсули вақт синовидан ўтиб, ўзга давр, ўзга замон вакиллари қалбларини ҳам забт этмоғи учун эса... бундай “нишон”ни пойлай билиш ҳаммага ҳам насиб этавермайди!

Журналимиз саҳифалари орқали замон ва макон синовларидан ёруғ юз билан ўтиб, тарих зарварақларидан муносиб жой эгаллашга муяссар бўлган алломаларни хотирлашда, жаҳон адабиёти, маданияти ва санъати шоҳсупаларининг юқори поғоналарига кўтарилиб улгурган замондошларимиз номини тилга олишда, муҳим саналарни эслатиб ўтишда давом этамиз.

ГЕРМАНИЯ ФЕДЕРАТИВ РЕСПУБЛИКАСИ

**Ташкил топган сана-
си:** 1949 йил 23 май

Миллий байрами: 3 октябрь

Расмий тили: немис тили

Пойтахти: Берлин

Майдони: 357 021 км²

Аҳолиси: 81 903 000 киши

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

165

* * *

Гёте, Шиллер, Томас Манн, Бах, Вагнер, Бетховен сингари буюк алломаларни етиштирган бу диёрда азалдан маданият, қадимий анъана ва қадриятлар катта аҳамият касб этади. Мамлакатда 820 га яқин театр (шу жумладан, муסיқий ва опера театрлари), 130та профессионал оркестр, жами 6200 га музей (шулардан 630 таси бадий коллекцияларни ўзида жамлаган), 9000 га яқин кутубхона фаолият юритади. Бугунги кунда замонавий немис мусаввирларининг асарларига дунё бозорида талаб катта. Германияда йилига 94000 атрофида нашрлар ва қайта нашрлар бўлиши боис, немислар дунёдаги “китобхон миллат”ларнинг энг олди сафларида турадилар.

* * *

Германиянинг турли шаҳарларида ўтказиладиган йирик тадбирлар жаҳон маданий ҳаётида алоҳида ўрин тутди. Байройт, Лейпциг шаҳарларида ўтказиладиган Вагнер, Бах муסיқий фестиваллари, Берлин мезбонлик қиладиган анъанавий халқаро кино ва театр анжуманлари бунга яққол мисол. Гарчанд оммавий карнаваллар тақвимларга расмий байрам сифатида киритилмаган бўлса-да, бир неча асрлардан буён йилнинг маълум кунларида немис халқи ранг-баранг либосларда, никоблар такиб, кўча ва хиёбонларни тўлдириб, ўйин-кулгу қилади.

* * *

Мамлакатда истиқомат қилувчи 82 миллионга яқин аҳолининг тахминан 15 миллиони асли келиб чиқиши чет эллик бўлиб, булардан 7 миллион киши Германия фуқаролигини қабул қилган. Жаҳондаги қарийб 120 миллион одам учун немис тили – она тили. Маълумотларга қараганда, дунёда 17 миллионга яқин одам турли таълим муассасаларида немис тилини хорижий тил сифатида ўрганади.

* * *

Германия сайёҳларни энг кўп жалб қиладиган мамлакатлардан бири ҳисобланади. Бир замонлар Европанинг сиёсий, маданий марказини бошқарган немис императорлари, қироллари, князлари бунёд эттирган иншоотлар эндиликда ўтмиш воқеаларнинг тилсиз гувоҳи, бебаҳо ёдгорликлар сифатида савлат тўкиб турибди. Ўрта асрларда қалъа-қасрлар ўзига хос ҳимоя ва бошпана вазифасини ўтаган бўлса, Янги замон сарой-қасрлари аввало ҳукмдорларнинг маҳобати ва молу давлатини намоиш этиш воситаси сифатида бунёд этилган. Ренессанс давридан кейин бу, айниқса, барокко услубида акс этган. Бино ва иншоотларда, уларнинг ён-атрофидаги боғу хиёбонларда ҳашам ва дабдаба яққол кўзга ташланган. Бугунги кунда ушбу тарихий иншоотлар кенг оммага хизмат қилувчи истироҳат масканлари ва маданий марказларга айлантирилган. Уларнинг кўпи музейлар, бадий жамланмалардан иборат галереяларга айлантирилган.

ГЕРМАНИЯ – КЕНГ ИМКОНИЯТЛАР МАМЛАКАТИ

Германия Федератив Республикасининг Ўзбекистон Республикасидаги Фавқуллодда ва Мухтор элчиси доктор Аристид Фенстер

Журналимизнинг Германия адабиёти, фалсафаси, маданиятига алоҳида ўрин ажратилган ушбу сонининг махсус меҳмони – Германия Федератив Республикасининг Ўзбекистон Республикасидаги Фавқуллодда ва Мухтор элчиси доктор Аристид Фенстер. Жаноб элчи билан бўлган суҳбатимизда давлатларимиз ўртасидаги маданий ришталар ҳамда Германия маданияти, адабиётининг кечаги ва бугунги қиёфаларига эътибор қаратилади.

Савол:

– Ўзбекистон ва Германия ўртасидаги маданий алоқалар ҳақида икки оғиз сўз юритсангиз. Ушбу муносабатларни ривожлантириш йўлида

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

166

қандай ишлар амалга оширилган, ҳамкорлик истиқболлари ҳақида нима дейиши мумкин?

– Давлатларимизнинг маданият соҳасидаги алоқалари кўп қирралидир. Уларни ривожлантириш авваламбор ижтимоий алмашинув ҳамда немис маданий ташкилотларининг фаолияти орқали амалга оширилмоқда. Тошкентдаги “Гёте институти” ўз лойиҳалари билан пойтахт маданий ҳаётида ўзига хос ўринга эга бўлиб келмоқда. Кўплаб ўзбек ёшлари Германияга ва немис тилига қизиқишади. Биз “Мактаблар: келажак ҳамкорлари” лойиҳаси доирасида мактаблар билан ҳамкорлик қилиб ҳамда “Гёте институти”нинг немис тили курслари орқали уларни кўллаб-қувватлаймиз.

Афсуски, бюрократик тўсиқлар аксарият ҳолларда серкирра маданий алмашинувларни амалга оширишни қийинлаштиради. Биз ҳам доимо ўзаро мулоқотлар воситасида бундай қийинчиликларни бартараф этиб борамиз. Чунки бевосита мулоқот икки томонлама муносабатларнинг негизидир ва шу сабабли ҳам у иккала давлат учун муҳим аҳамиятга эга.

Савол:

– Германия азалдан оламуҳумул воқеаларга, жаҳонга машҳур шахсларга бой ўлка ҳисобланиб келган. Миллий маърифат рамзи сифатида кимларнинг номини тилга олишингиз мумкин?

– Германия маърифати, маданияти қатор таниқли шахслар номи билан боғлиқ. Аввало, машҳур файласуф, Берлин Фанлар академияси асосчиси Готфрид Вилхелм Лейбниц ёки немис классик адабиётига асос солган буюк маърифатпарвар ижодкор Готхольд Эфраим Лессингларни ёдга олиш зарур. Кёнигсберглик файласуф Иммануил Кант ҳам алоҳида қайд этиб ўтмоқчиман.

Кант ўз изланишлари ва сабоқларини фақат бир мақсад йўлида амалга оширган: одамзот инсонийлигини йўқотмаслиги ва яхшироқ яшаши лозим. У халқлар ўртасидаги ўзаро бағрикенглик борасида тиним билмай фаолият кўрсатган. Бундан ташқари, тинчликнинг бир лаҳза ҳам кўз юмиб бўлмас даражадаги зарурат эканлигини таъкидлаб келган. Бинобарин, Кантнинг барча мулоҳазалари ва таклифлари урушга йўл қўймаслик мақсадига қаратилган. Агар бугунги кунда уруш олиб бориш учун асосли важлар, демократиянинг тинчликпарварлиги, глобал миқёсда фаолият юритувчи ташкилотлар ёки ўзгалар ҳақ-ҳуқуқлари борасида баҳс юритиладиган бўлса, Кантнинг далиллари ҳали ҳам муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон ташқи сиёсати ва дипломатияси Кантнинг маърифий фалсафаси ва ҳаётий тажрибасига асосланган идрок борасидаги маслаҳатларидан бугунги кунда ҳам фойдаланса, мақсадга мувофиқ бўларди.

Савол:

– Германия адабиёти кеча ва бугун: XXI аср адабиётининг фарқли томонлари ва ўзига хослиги нимадан иборат?

– Национал-социализм даври ва Иккинчи жаҳон уруши Германия тарихида қатта бурилиш ясаган. Бу ҳолат немис адабиётида ҳам ўз аксини топган. Айрим мавзулар ва адабий анъаналар эскириб, янги услуб ва шакллар юзага келган. 1945 йилдан кейин Херман Хессе, Нелли Закс, Хайнрих Бёлль, Гюнтер Грасс ҳамда Херта Мюллер тимсолида ижоди бир-биридан кескин фарқ қиладиган беш нафар немис ёзувчиси адабиёт соҳасида Нобель мукофоти билан тақдирланди. Германия тарихи ва, авваламбор, национал-социализм, Иккинчи жаҳон уруши ҳамда унинг оқибатида Шарқий Европада юзага келган тоталитар тизим билан боғлиқ мавзуларни ёритиш уларни умумлаштириб турадиган жиҳатлар ҳисобланади.

Бунда немис адабиётининг ўзига хос бир хусусияти ҳам намоён бўлади: бизда марказий мавзу тарихимиз талқини ҳисобланади. Кўплаб таниқли муаллифлар национал-социализм ва яхудийларни таъкиб қилиш даври, Иккинчи жаҳон урушидан кейинги қувғинлар ёки Германиянинг бўлиниши ва ГДРдаги

катагон мавзуларида ижод қилишади. Германиянинг 1933 йилдан кейинги тарихига танқидий ёндошган ва бир вақтнинг ўзида коммунистик давлатда сиёсий фаолият олиб борган адиба Криста Вольф ГДР адабий муҳитида етакчи роль ўйнаган. Яқинда Уве Теллкамнинг „Минора“ номли романи катта муваффақият қозонди ва унинг асари асосида фильм ҳам суратга олинди. Романда Дрездендаги мешчанлар оиласининг Берлин девори қулашидан олдинги даврдаги ҳаёти акс эттирилган.

Бундан ташқари, охириги йилларда Германияда криминал мавзудаги романлар тобора оммавийлашиб бормоқда. Ушбу йўналиш бўйича муваффақиятли ижод қилаётган немис ёзувчиларидан бири Франк Шэтцинг ўз асарларида доимо илмий мавзуларни кўтариб чиқади. Болалар адабиёти соҳасида ҳам бир қанча номдор немис муаллифлари қалам тебратмоқда. Улар орасида Криста Функе халқаро миқёсда танилган, унинг китоблари дунё бўйлаб миллионлаб нусхаларда нашр қилинмоқда.

XXI аср немис адабиётида инсоният тўқнаш келаётган глобал муаммолар катта ўрин эгаллайди. Миграция, иқлим ўзгариши ёки ўзгаришлар давридаги турмуш масалалари адабий талқинга муҳтож. Бу борада янги шакллар ва қарашлар интиқлик билан қутилмоқда.

Савол:

– *Замонавий Германия санъат оламида қандай анъаналарни кузатиш мумкин?*

– Замонавий санъат рассомчилик ва тасвирий санъат қатори бошқа жанрларни ҳам ўз ичига қамраб олади. Фотография, кино, рақс, меъморчилик ва, ҳатто, электрон санъат турлари шулар жумласидандир. Электрон санъат воситасида ижодий тасвир имкониятларининг янги даври бошланди.

Германияда санъат олами ҳали ҳам асосан Кёльн ва Дюссельдорф шаҳарлари ҳудудида жамланган бўлиб, у сўнгги ўн йилликларда Жозеф Бойс, Маркус Люпертц, А.Р.Ренк, Георг Базелитц, Герхард Рихтер ва Гюнтер Юккер каби номдор ижодкорларни қамраб олган.

Лейпциг шаҳри санъат дунёсининг яна бир маркази сифатида предметли ва фигурали рассомчилик йўналишида тобора ривожланиб бормоқда. Собик ГДР санъат анъаналарининг сермахсул вакили сифатида эса таниқли мусаввир Нео Раухни айтиб ўтиш мумкин.

Кассел шаҳрида жойлашган „Documenta“ ташкилоти 1955 йилдан буён ҳар 4-5 йилда махсус кўриқлар уюштириб, замонавий санъатнинг муҳим қирраларини намойиш этиб келади (сўнгги намойиш жорий йилда бўлиб ўтди). Ушбу кўргазма бутун дунё санъат ихлосмандларини ўзига чорлайдиган маскан ҳисобланади.

Савол:

– *Бугунги кун немис ёшларининг санъат ва адабиёт соҳаларига бўлган иштиёқи, қизиқишлари ҳақида нима дея оласиз?*

– Ёшларнинг қизиқишлари турфа хил ва уларнинг ўзларини намоян қилишлари учун Германияда катта имкониятлар мавжуд. Шу туфайли ёшларнинг қизиқишлари борасида умумий бир баҳо бериш мушкулроқ.

Германия ёшлари юқори технологияларга бой, индивидуал эркинлик ва кўплаб имкониятлар мавжудлиги сабаб йўлини аниқлаб олиш нисбатан қийин кечадиган дунёда яшамоқдалар. Ёшларимиз ҳаётида интернет катта роль ўйнайди. Айниқса, 14 ёшдан 24 ёшгача бўлганларнинг 99 фоизи интернетдан фаол фойдаланади. Интернет улар учун, аввало, мулоқот воситаси – ўзаро муносабатлар ўрнатиладиган макон ва муҳим ахборот манбаи ҳисобланади. Бу, албатта, ёшларнинг қизиқишларини ўзгартиради, уларнинг маданий савиясига катта таъсир кўрсатади. Жумладан, интернет ёшлар адабиётининг мавзуларини ва, ўзлари сезмаган ҳолда, ёш муаллифларнинг ёзиш услубини ҳам ўзгартиради.

Интернет асри адабиётга қандай ўзгаришларни олиб кириши мумкинлигини олдиндан айтиб бўлмайди. Электрон китоблар оммавийлашиб кетадими? Электрон мулоқот азалдан мавжуд бўлиб келган мутолаа ўрнини боса оладими? Уйлайманки, нима бўлганда ҳам, ёшларнинг маданият ва адабиёт борасидаги қарашларида ўзига хос, қизиқарли ўзгаришлар юз бермоқда.

Юлдуз ҲОШИМОВА суҳбатлашди

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

ВАҚТДАН ЎЗГАН ОДАМ

Мишель Нострадамус билан бизни деярли тўрт ярим асрлик масофа ажратиб турибди. Аммо келажакни кўролган башоратчининг шуҳрати йиллар ўтиши билан янада ортиб бораётгандай. Китоб, газета-журналларни қўйиб турган тақдиримизда ҳам, мутахассислар дунёни ўргимчак тўри каби қамраб олган Интернет тармоғининг қидирув тизимларида бу исм қайта ва қайта қайд этилишини эътироф этадиларки, бунчалик шарафга ҳатто Америка президентларию жаҳон шоу-бизнесининг энг машҳур юлдузлари ҳам мушарраф бўлишмаган. Албатта, бундай фавқулодда қизиқишнинг сабаби битта, бу ҳам бўлса Нострадамуснинг башоратларидир.

Айтишларича, машҳур фолбин ўзининг вафоти санаси ва соатини олдиндан аниқ айтган. 63 ёшли Нострадамус 1566 йилнинг 2

июлида ўзига хайрли тун тилаш учун кирган содиқ шогирди ва издоши Жак Шавиньига: “Тонгда мен абадият уйқусига кетаман” деган. Чиндан ҳам эрталаб шогирдлар башоратчинини тўшақда хотиржам вафот этганини кўришган. Сайёралар ва бошқа осмон жисмларининг ҳаракатлари битилган тақвим-жадвалнинг 2 июль санаси қаршисига эса Нострадамус олти ой бурун ўз қўли билан биргина “Ажал” сўзини ёзиб қўйган экан.

Шубҳасиз, инсон умри тақвим саналари билангина ўлчанмайди. Шу жиҳатдан олиб қарайдиган бўлсак, Нострадамус кувонч ва фожиа, муваффақият ва омадсизлик, муҳаббат ва нафрат, олқиш ва қарғиш, бахт ва қулфат, эътироф ва инкор, синов ва имтиҳонга лиммо-лим узоқ умр кечиргандай туйилаверади.

* * *

Ҳаммаси 1503 йилнинг 14 декабридан бошланганди.

Шуқуни Франциянинг кичкинагина Сен-Реми шаҳарчасидаги яҳудий оиласида фарзанд дунёга келди. Мамлакат қироли Людовик XIIIнинг қатъий фармонида кўра бошқа яҳудийлар қатори мажбуран чўқинтирилган эр-хотин уйда яширин равишда ўз эътиқодларига амал қилардилар.

Ёш Мишель юлдузли осмон синоатлари ҳамда халқ табобатида шифобахш гиёҳлардан фойдаланиш борасидаги дастлабки сабоқларни табиб бобосидан олди. Айнан бобоси туфайли болакай тез

орада юнон, лотин ва қадимги яҳудий тилларида эркин гаплаша бошлади, ман этилган алкимё ҳақида чуқур маълумотларга эга бўлди. Болакай ўша пайтлари “осмон илми” деб аталадиган математика ва фалакиётшуносликка шу қадар берилиб кетдики, тез орада атрофдагилар уни “кичик мунажжим” деб атай бошлашди.

Мишель 14 ёшида Авиньонга ўқишга бориб, аввал тривиум – грамматика, нотиклик ва мантиқни, кейинчалик эса квадриум – ҳандаса, риёзиёт, мусиқа ва фалакиётшуносликни ўрганади. Афсуски, 1519 йили шаҳарга ўлат тарқалади. Бунинг оқибатида одамларнинг пашшадай қирилиб кетаётганини кўрган Мишель ўқишни ташлайди ва шифокор бўлиб, бу хасталикка қарши курашиш йўлини топишга аҳд қилади. Ана шундан кейин деярли саккиз йил мобайнида Нострадамус қишлоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар, қирма-қир, тоғма-тоғ юриб, ўсимликларнинг тиббий хусусиятларини кунт билан ўрганади.

Ниҳоят, 1529 йили 26 ёшли Мишель Монпелье университетининг тиббиёт факультетига ўқишга қиради. Бироқ тез орада у ўзининг бу борадаги билимлари талабаларга сабоқ бераётган профессорларникидан қолишмаслигини англаб етади. Бундан ташқари Мишель ўша пайтлари жуда урф бўлиб кетган айрим даволаш усулларининг аслида зарарли эканлигини иботлашга уринади. Оқибатда уни университетдан ҳайдаб юборишларига бир баҳя қолади. Нострадамус бир амаллаб университетни битиради ва врачлик дипломи билан мамлакат ҳудудига янги шиддат билан ҳужум бошлаган ўлатга қарши курашга отланади.

Улуғлар қисмати ҳеч қачон осон кечмаган. Бугун, тўрт юз эллик йил

берида туриб Нострадамуснинг фақат тиббиёт соҳасида эришган муваффақиятларининг ўзиёқ унинг қанчалар салоҳиятли, изланувчан ва айни пайтда куйинчак инсон бўлганлигини намоён этганлигидан ҳайратга тушамиз. Кечагина дорилфунунни битириб келган ёш шифокор тажрибали ҳамкасбларининг анъанавий муолажа амалларини ҳеч кўркмасдан инкор этади ва шундай жасорат билан ўзининг даволаш усулларини амалиётда қўллай бошлайди. Зеро, ўша замон шифокорлари ўлатга қарши курашишда биринчи ва ишончли восита сифатида шусиз ҳам ҳолдан тойган беморнинг қонини чиқариб ташлаш деб ҳисоблашарди. Ўлат энг авж олган ҳудудларга дадил кириб борган Мишель эса беморларга тоза ҳаво, чашма суви ва ўзи шифобахш гиёҳлардан тайёрлаган дориларни тавсия этди. Бугунги кун тилида айтганимизда, таркибида С витамини мўл бўлган дориларни беморларга текинга тарқатиб чиқаётган Нострадамус улардан оддий санитария қоидаларига амал қилишни талаб этарди. Мишелнинг саъй-ҳаракатлари билан қисқа муддат ичида Франциянинг Каркассона, Тулуза, Нарбонна ва Бордо шаҳарларида ўлатга барҳам берилди.

Худди шу пайтлари ёш шифокор бутун мамлакатга доврўғи кетган фалакиётшунос олим Сезар билан танишади ва унинг таклифига кўра Ажен шаҳридан қўним топиб, тиббий фаолият билан шуғулланишда давом этади. Худди шу ерда Мишель гўзал қизга уйланади, икки фарзандли ҳам бўлади.

* * *

Гўё ҳаммаси ўз маромида кетаётгандек эди: суюмли ёр, суюмли болалар, суюмли иш. Бироқ фалокат

ҳамишагидай кутилмаганда содир бўлди.

Шаҳарга даҳшатли ўлат ҳужуми бошланди. Минг-минглаб одамларни ўлимдан қутқариб қолган Нострадамус тақдирнинг аччиқ найранги олдида ожиз: маккор касаллик унинг хотини билан болаларини олиб кетади. Шифокорнинг бу қайғусидан фойдаланиб қолишга уринган унинг душманлари, ичиқора ҳамкасблар дарҳол Нострадамусни фирибгар деб эълон қилдилар. Дарҳақиқат, ўзининг оиласиники сақлаб қололмаган шифокорга бундан кейин ким ҳам ишонарди? Бироқ бу ҳам ҳали ҳаммаси эмасди. Дастлабки ғалаба нашидасидан сармаст оломон шифокорни бидъатчиликда айблашга ўтади. Тулузадаги қиличини яланғочлаган инквизиция суди Нострадамуснинг қонини талаб қила бошлайди.

Ва ёш шифокор ярим тунда Франциядан Италияга қочишга мажбур бўлади. Аммо бу ҳали хавфдан бутунлай халос бўлди дегани эмасди: Мишель Италияда бир неча йил инквизициядан яшириниб юради. Бу давр Нострадамус учун ҳаётни, ўзини ва ўзликни англашга уриниш йиллари бўлди. Мутахассислар айнан мана шу сарсонлик-саргардонлик йиллари Нострадамусда башоратчилик иқтидорини шакллантирганини қайд этишади.

Ўтмиш энди ортда қолганди, янги ҳаётни эса оппоқ қоғоздан бошлашга тўғри келаётганди.

1544 йили Францияда, хусусан Прованс вилоятида ёмғир ёғаверади-ёғаверади. Натижада мамлакат тарихидаги энг қаттол, энг шафқатсиз ўлат эпидемияси мислсиз тезликда тарқала бошлайди. Ҳамма гинакудуратларни унутиб, Прованс маркази Экс шаҳрига етиб келган Нострадамус ўзини дўзахга тушиб қолгандай ҳис этади: кўчалар, майдонлар жасадларга тўлиб-тошган, уйлардан эса фақат оҳ-воҳ

ва йиғи-сиғи эшитилади. Шаҳарда шифокор зоти қолмаганди: ким ўлган, ким ўляпти, кимдир эса “тавқи лаънатга учраган жой”дан жуфтакни ростлаб қолган.

Мишель Нострадамус 9 ой мобайнида куну тун ўлатга қарши кураш олиб борди. Унинг буйруғига кўра шаҳардан майитлар йиғиштириб олинди, ҳаммага гигиена қоидаларига амал қилиш шарт этиб қўйилди, шифокорнинг ўз пулига тайёрланган дори-дармонлар текинга тарқатилди. Алоҳа ўлат чекинди. Нострадамус қочқиндан миллий қаҳрамонга айланди. Шаҳар маъмурияти Нострадамусга бир умрлик нафақа тайинлади.

Мишель бой бева Анни Позар Гемелга уйланди, кейинроқ оилада олти фарзанд туғилди. Нострадамусдан миннатдор шаҳар аҳли унинг кечалари тиним билмай ишлашига кўникиб ҳам қолади. Айни шу вақтлари халоскор шифокор ҳали дунёга келмаган авлодларнинг тақдирини оппоқ қоғозга туширмоқда эди.

“Келажакни олдиндан кўра билишни илм ҳисоблашмайди, – деб ёзади у мактубларидан бирида. – Тўғриси, бунга бошида ўзим ҳам ишонмагандим. Демак, табиат ўзимга ато этган қобилиятга шубҳа билан қараганман...” Бироқ Нострадамус ёзганларини эълон қилишга шошилмайди: инквизиция судининг совуқ нафаси унинг елкасига урилиб турарди.

Фақат 1550 йилга келибгина Нострадамус ўз башоратларини альманах шаклида чоп қилишга журъат этади. Унда ўн иккита тўртлик-катрен жамланган бўлиб, ҳар бир катрен келаётган йилнинг бир ойига бағишланганди. Альманах қиска муддат ичида жуда машҳур бўлиб кетди. Инквизиция унга бир-икки тирғалиб кўрди, аммо башоратлар аниқ фалакиётшунослик илмига таянилгани учун ҳеч нарса қилолмади. Шундан кейин бундай

альманах ҳар йили, муаллифнинг вафотига қадар чоп этила бошлади.

Б и р и н ч и т а ж р и б а с и муваффақиятли чиққанидан мамнун бўлган Нострадамус 1554 йилдан сал олисроқ келажакни башорат қиладиган центурийлар устида иш бошлади. 1556 йили Нострадамус Франция қироли Генрих II саройига таклиф этилади. Башоратчи қиролдан рицарлик жангларида иштирок этмасликни илтимос қилади. Акс ҳолда ҳалок бўлиши мумкинлигини ҳам очиқ айтади. Бу 1-центурий, 35-катренда ҳам акс этган. Аммо қирол бу огоҳлантиришга парво қилмайди ва тез орада айнан рицарлик жангида олган жароҳати туфайли вафот этади.

Нострадамуснинг иктидорига тан берган Франция қироличаси Екатерина Медичи уни сарой табиби ва мунажжими этиб тайинлайди.

Мишель Нострадамуснинг яна қуйидаги оламшумул башоратларини санаб ўтиш мумкин:

– Нептун сайёрасининг кашф этилиши санаси;

– 1607 йили фалакиётшунослик фанида кескин бурилиш юз бериши;

– Франция қиролларининг қисмати;

– Инглиз қироли Карл I нинг қатл этилиши;

– Буюк Британия 300 йил денгиз қудратига эга бўлиши;

– Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши ва қандай яқун топиши;

– XX асрда Россия кечмиши;

– Исроил давлатининг ташкил топиши...

Умуман олганда, Мишель Нострадамуснинг ижодий меросини ташкил этадиган 10 центурий (942 катрен) ва 1550-1566 йиллари мунтазам чоп этилган йиллик альманахларда инсониятнинг 2242 йилгача бўлган ҳаёти башорат қилинган.

Хўш, Мишель Нострадамус олис XVI асрда туриб 2013 йил учун нималарни башорат қилган?

Нострадамус битикларининг талқини турлича, аммо асосий мазмун ўзгармай қолмоқда: 2013 йил тинч, урушларсиз ўтади. Йил бошларида юз берган молиявий инқироз АҚШнинг дунё иқтисодиётидаги етакчилигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бу инқирознинг оқибати кўплаб мамлакатларда ҳам яққол сезилади. Шунингдек, Нострадамус 2013 йили Американинг айрим ҳудудларини сув босишини ва баъзи ўсимликлар номаълум касалликка чалинишини башорат қилган.

Нострадамусга кўра, 2013 йилда Россияни улкан илмий-техник ютуқлар кутмоқда. Иқтисодий соҳада ҳам мамлакатда сезиларли ижобий ўзгаришлар юз беради. Хитой, Ҳиндистон, Япония каби шарқ мамлакатлари эса АҚШ иқтисодий инқирози таъсири остида қоладилар, натижада бу мамлакатларда Ғарбга нисбатан ишонч сусаяди.

Энг асосийси Нострадамус айнан 2013 йилдан бошлаб инсониятда руҳий тозаланиш жараёни бошланишига ишонади. Ҳатто Куёшда юз берадиган улкан портлашлар ҳам одамларнинг бири-бирига меҳр-муҳаббати ошишига хизмат қилади, деб ёзади у.

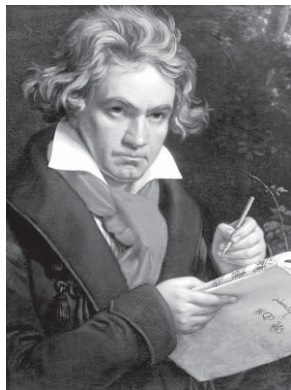
Кези келганда таъкидлаш лозимки, Нострадамус ҳақида қарашлар, фикр-мулоҳазалар кўп ва хилма-хил. Кимдир уни ҳақиқий авлиё, кароматгўй деса, яна кимлардир “у вақт ўпқонига тушиб, келажакка бориб келган одам” деган ақидага ишонади. Баъзи тахминларга кўра, Нострадамуснинг башоратлари шунчалик мавҳумки, умумий фикрлардан бошқа нарса эмас.

Эҳтимол, унинг қайсидир башоратларининг амалга ошиши Нострадамус доврўғининг янада ортишига хизмат қилгандир. Аммо, шуни ҳам унутмаслик лозимки, у ҳам биз каби оддий бир бандаи ожиз. Қолаверса, унинг ҳам амалга ошмаган, ўз тасдиғини топмаган башоратлари талайгина.

Албатта, Нострадамус ҳаёти ва ижодини маълумот учун ўқиш, ўрганиш зиён қилмас. Аммо, унинг қарашлари, башоратлари, кароматомуз байтларини мутлак

ҳақиқат ўрнида қабул қилиш ҳам мантикка тўғри келмайди. Зеро, эртага нима бўлишини Яратгандан бошқаси мукаммал била олмайди.

Абдуқанош ЙЎЛДОШЕВ

“ҲЕЧ НИМАНИ ЎРГАНМАЙДИГАН” ИНСОН

Устози шундай деганди: “У ҳеч нимани ўрганмаган, ўрганмайди ҳам!” Ғалати гап-а?.. Қизиги, устознинг шогирди шаънига айтган бу гапи замирида на таъна бор, на маломат. Аксинча, айрича меҳр уфуриб туради ва шунинг ўзи болакай тугма иқтидор соҳиби эканини билдиради. Дарҳақиқат, дунё тан олган бастакор Людвиг ван Бетховен аввал бошдан “ҳеч нимани ўрганмайдиган” ўқувчи эди...

XVIII асрнинг иккинчи ярмида ҳозирги Германиядаги Бонн шаҳри Кёльн князлиги таркибидаги кичкина шаҳарча эди. Людвиг ван Бетховен 1770 йили шу масканда таваллуд топган. Унинг туғилган санаси аниқ эмас. Айтишларига қараганда, Людвигнинг ўз даврининг таниқли кўшиқчи ва скрипкачиси бўлган отаси Иоганн

ван Бетховен ичкиликка ружу қўйиши оқибатида оиласига етарли даражада эътибор қаратмаган, шунданми, мусиқа даҳосининг чўкинтирилган санасигина (17 декабрь) маълум.

Людвигдаги иқтидор гўдаклигиданоқ кўзга ташланган. Тасаввур қилинг: эндигина тўрт ёшга тўлган бола мусиқа асбобларини ўзгача иштиёқ билан чалишга ҳаракат қилар, буни кўрганлар ўз кўзларига ишонмасди. Фарзандидаги қобилиятни ўз вақтида илғаган отаси уни тажрибали ўқитувчилар қўлига топширади. Бундан кўзланган мақсад эса аниқ – тезроқ концертлар уюштириб, мўмайгина даромад орттириш эди. Людвиг Кёльнда илк концертини берган пайтида афишаларда “Ёш бастакор – олти ёшда!” экани алоҳида зикр этилади. Афсуски, бу намоёиш унчалик муваффақиятли чиқмайди.

Людвиг 12 ёшида бемалол клавесин, скрипка, орган каби мусиқа асбобларини чала оларди. Айни ўша пайтда Бонндаги Капелла саройига Христиан Готлоб Нефе раҳбар бастакор этиб тайинланади. Жаноб Нефе санъатнинг ашаддий ишқибози, шунингдек, ёш иқтидорларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайдиган зодагонлардан эди. Айнан шу инсон сабаб Бетховен Бах, Гендел, Гайдн ҳамда Моцарт каби мусиқа даҳолари ҳаёти ва ижоди билан яқиндан танишади. 1782 йилда унинг илк ижод намунаси чоп этилди. Нефенинг Бетховенга ихлоси баланд эди. Буни қуйидаги гапларидан ҳам билиш мумкин:

“Бу ёш истеъдод эгаси санъатни танлагани учун олқишга сазовордир. Агарда у танлаган йўлидан қайтмаса, камида Вольфганг Амадей Моцарт-II даражасига етади”.

Бетховен 17 ёшида “муסיқа кироли” Моцарт билан учрашиш мақсадида Венага йўл олади. Кимсан Моцартни ўзининг импровизациялари билан лол қолдиради... Бироқ ўзгача завқ-шавқ билан бошланган ижод авжи қизиган палласида тўхтатилади. Онаси бетоб экани ҳақидаги хабарни эшитган Людвиг Боннга қайтишга мажбур бўлади.

Бастакор 1787 йилда онасини, орадан кўп ўтмай отасини ҳам тупроққа топширади. Сўнг яна орзусидаги шаҳар – Венага келади. Бу пайтга келиб, Бетховен деярли элликка яқин муסיқий асарлар муаллифига айланиб улгурган эди. Айни йигит ёшида бошига тушган мусибатлар ҳам унинг ижодига таъсир этмай қолмайди, албатта. Людвигнинг Венадаги илк мураббийи Гайдн суҳбатларнинг бирида шундай дейди: “Сизнинг асарларингиз ажойиб, улардан ҳайратланиман ҳам. Шу билан бирга, уларда қайғули ва ғайриоддий оҳанглар ҳаддан зиёд. Чунки ўзингиз шундай инсонсизда! Мана, менинг асарларимни олинг. Уларда асосан шўх-шодон тароналарни учратасиз, чунки табиатим шунақа...”

1775-1802 йиллар оралиғида бастакор сермахсул ижод қилади: фортепьяно учун 19 та сонет, оркестр жўрлиғида 3 та концерт, 2 та симфония ва бошқа кўплаб асарлар айнан шу даврда яратилади.

Бетховеннинг ижоди тобора юксалаётган паллада тақдир уни яна бир оғир синовга дучор этади. Буюк бастакор кун сари... эшитиш қобилиятини йўқотиб боради! Бу касаллик аломати Людвигда 26 ёшида ўз кучини кўрсата

бошлаганди. Ўттиздан ўтмай унинг кулоқлари батамом эшитмай қолади. У дўсти Вегелерга ёзган хатида шундай дейди: “Биласанми, икки йилдан бери жамоат аҳлидан қочиб юрибман, инсонларга қар эканлигимни айтишга журъат этолмаяпман...” Дарҳақиқат, у қарлик оқибатида уйдан ҳам чикмай қўйганди, ҳатто. Людвиг маъюс, одамови бўлиб қолади. Айни шу йилларда бастакор ўзининг ягона операси “Фиделио” устида ишлайди. Мазкур опера катта муваффақият қозонади. Дастлаб Венада, кейинчалик Прага, Берлин сахналарида намойиш қилинади.

Бетховен 26 март 1827 йилда вафот этади. Уни сўнгги манзилга 20 минг нафардан ортиқ одам кузатади. Дафн маросимида кимсан ўз даврининг машҳур бастакори ва опера қўшиқчиси италиялик Луиджи Керубини марҳумга бағишланган месса (католиклар ибодат вақтида айтадиган қўшиқ) ижро этса, қабристонда австриялик шоир ва драматург Франц Грилпарцер томонидан ёзилган нутқ жаранглайди.

Германиянинг энг моҳир пианиночиларидан бири бўлмиш Доротея Эртман устози ҳақида шундай дейди: “Баланд бўйли, келишган қоматли ва ажойиб чехрали бу инсонни илк бор кўрганимда кўнглимда чексиз ҳайрат, нурли орзу-умидлар уйғонган. Бетховен сонатасининг ижросидан қаттиқ таъсирланганман. Ҳеч қачон, ҳатто буюк ва юксак маҳоратли санъаткорларда ҳам бу қадар қудрат ва ўта самимийлик уйғунлигини учратмаганман”.

2007 йил 29 августда веналик патологоанатом ва тиббий эксперт Критиан Рейтер узоқ тадқиқотдан сўнг Бетховеннинг ўлимига унинг шифокори Андреас Ваврух сабабчи бўлгани ҳақида хулоса беради. Маълум бўлишича, шифокор муолажа жараёнида суюқлик

юбориш мақсадида бир неча маротаба бастакорнинг қорин пардасини тешган. Сўнг яра тезроқ битиши учун устига кўрғошинли малҳам қўйган. Рейтер томонидан ўтказилган Бетховен сочининг тадқиқоти шуни кўрсатадики, ҳар муолажадан сўнг бастакорнинг организмидаги кўрғошин миқдори ошиб кетаверган... Эҳтимол, тадқиқотчи хулосаларидан мантиқчунлари йўқ эмасдир, бироқ унинг изланишлари

буюк бастакор вафотидан қарийб бир юз саксон йилдан сўнг ўтказилганини ҳам унутмаслик керак. Нима бўлган тақдирда ҳам, бу фоний дунёда марҳумларнинг фақат ўлмас асарларигина муаллиф барҳаётлигини таъминлаши мумкин. Бетховен ана шундай саодат насиб этган ижоркорлардан эди.

Гулҳаё АБДУҒАФФОРОВА
тайёрлади

БУ ҚИЗИҚ!

Бетховеннинг гаройиб бир одати бўлган экан. Ҳар сафар ижод қилишдан олдин бошини муздай сув солинган тоғорага ботириб олган. Бастакор бу одатидан умрининг охиригача воз кеча олмаган.

Айтишларича, Бетховен кўпайтириш амалини ҳам ҳеч ўргана олмаган экан. Бир сонни иккинчисига кўпайтириш учун аввал уларни шунча маротаба бир-бирига қўшиб чиқаркан.

ЮКСАК КАМОЛОТ КУЙЧИСИ

Бу йил халқимиз севган етук шоира, ноёб истеъдод соҳибаси Нодирабегим таваллудига 220 йил тўлади.

У 1792 йилда Андижон ҳоқими

Раҳмонқулибий оиласида дунёга келди. Асл исми Моҳларойим. Қўқон хони амир Умархонга турмушга чиқиб, 1810 йилдан бошлаб Қўқонда умр кечиради. Халқ орасида уларнинг ибратли ҳаёти, ижодкорлар оиласи сифатидаги юксак маънавий муносабатлари ҳақида кўплаб ривоятлар сақланиб қолган.

1822 йилда амир Умархон – шoirанинг Амирий тахаллуси билан шеърлар ёзган турмуш ўртоғи вафот этади. Бу фожиа Нодирани тушкунликка туширмайди. У 14 ёшли ўғли Муҳаммадалихон билан биргаликда Қўқон хонлигини бошқара бошлайди. Нодира оқила, доно ва тадбиркор аёл эди. Унинг Умархон давридаги фаолияти Бибихонимни эслатади. Ўғли тахтага ўтирган даврда эса мамлакатни баравар идора этади. Мадраса, масжид, ҳаммом, карвонсаройлар қурдиради. Илм аҳлига

Эзгу фазилатлардан маҳрум этади:

*Муҳаббатсиз киши одам эмасдур,
Гар одамсан – муҳаббат ихтиёр эт.*

Нодира ижодида, айниқса, юк-сак эътикод ифодасининг мукам-мал тасвирига дуч келамиз. У ша-рият талаблари ва амалиётига шо-ирона теран тафаккур мезонидан туриб муносабатда бўлади:

*Кўнгилни хоби гафлатдин даме бе
дор қил, ё раб,
Оқоргон кўзларимни маҳрами дий-
дор қил, ё раб.*

Инсон ҳаёти ҳамиша қарама-қаршиликлар исканжасида кечади. Кўнгил хоҳишлари, мақсадлари турлича бўлган кишиларнинг дунёқараши ўзаро тўқнашади. Нодира шеърлятида ҳам бепарво, такаббур замондошлари зарбалари-дан захмдор дил нолалари эшити-лади. Шоира лоқайд, ошиқликнинг фэйзосор муждаларидан бебаҳра, бепарво кимсалар мавжудлигидан таассуфлар чекади. Бундайлар би-лан ҳамқадам бўлиш туйғуларни ўлдириши, руҳни қашшоқ этиши-дан куйинади:

*Бевафолар меҳрини тарк айла, эй
шайдо кўнгул,
Йўқса бу йўлда алигда ҳар на вор
алдин кетар.*

Нодира ана шундай замон-дошлари кўнглига дунё, ҳаётнинг моҳияти борасидаги ўзи англаб етган ҳақиқатларни сингдиришга эҳтиёж сезади. Уларни ҳаёт неъ-матларини ғанимат билишга, ун-дан баҳраманд бўлишга даъват этади. Олам ва одамнинг мазмуни, бир-бирига муносабати хусусида-ги фалсафий хулосаларни ошкор этади. Натижада, асарлари теран мазмунли ирфоний мактаб дара-жасига кўтарилади.

Қадим-қадимдан намозга ўзликни

ва кўнгилни покловчи муқаддас восита сифатида эҳтиром билан қаралган Нодира бир ғазалида на-моз туйғули муқаддас мартабага эришишни орзулаган эди:

*Нодира, жоми муҳаббатни лабо-
лаб ичибон,
Мастлиқ бирла қилай ишқ намо-
зини адо.*

“Жоми муҳаббатни ичиш ва мастлик билан ишқ намозини адо этиш...” Бу ўз вужудини, ўзлигини буткул унутиб, беҳудлик ва сар-хушлик ила Оллоҳ билан суҳбат куриш мартабасини орзулашдир.

Тасаввуф – бу инсоннинг ўзини таниши орқали Оллоҳни таниш ва севиш илмидир. У “Инсоннинг ички олами, яъни ботинини тадқиқ этувчи илмдир”.¹ Инсон умри тад-рижи икки қарама-қарши кутб – эзгулик ва ёвузликнинг курашидан иборат. Тасаввуф таълимотининг моҳияти одамзодга ўз вужуди-да мавжуд нафсоний интилиш-ларни фош этиш, уларни енгиш йўлларини кўрсатиш, руҳидаги илоҳий фазилатларни уйғотиш, тараққий топтиришдан иборат-дир. Чунки инсоннинг яшашдан бош мақсади илоҳийлашиш, асл моҳиятга етишдир. Бунинг йўли эса битта – ўзини енгиш, ўзидан ўтиш ва ўзига етиш. Бу борада “Насойим ул-муҳаббат”да келти-рилган Боязид Бистомийнинг ху-лосаси ибратлидир: “...Боязид де-дики, Оллоҳ таолони туш кўрдум, сўрдумки, бор худоё, йўл санга не навъдур? Дедиким, ўзунгдин ўтгунг, еттинг”².

Нодиранинг ҳам висолга етиш йўли борасидаги қарашлари ана шундай улуғ алломалар нуқтаи на-зарига мутаносиб:

*Васлин топмоғи ўзлук била не мум-
киндур,*

¹ Н.Комилов. Тасаввуф 2-китоб. Т., 1999, 194-б.
² Алишер Навоий. Асарлар, 15 томлик, 15-том, 79-б.

Етмагай анга, агар кимса ўзин гум қилмаса.

Нодира шеърятидан кўринадики, шоиранинг фалсафий дунёқараши ва эътиқоди асарларидаги ирфоний, маърифий хулосаларига, тасаввуфий ғояларнинг равнақига асос бўлган. Шоира меросидаги ахлоқий-фалсафий хулосаларнинг маърифий аҳамиятини таъминлаган. Унинг донишманд, ориф бир сиймо даражасига кўтарилишига ҳаётий замин яратган.

Нодира шеърятини мазмун жиҳатдан ҳам, бадиийлик жиҳатидан ҳам баркамол асарлардир. У қарашларини ўзига хос янгича топилмалар, қиёслар билан ифодалайди. Кузатишларига аёлларга хос нозиклик ва синчковлик билан муқоясалар топа олади. Натижада, тазод, тажохул

ул-ориф, талмех, хусни таълил, ташбех, каби бадиий санъатлар билан музайян янгича талқинлар, янгича образлар, янгича ифодалар яратишга эришади.

Кўринадики, Нодира лирик қаҳрамони ислом софлиги ва тасаввуф равнақи йўлида жонфидолик кўрсатган. Миллат, ватан тақдири, келажаги учун қайғурган. Шунинг учун унинг самимий туйғулар тасвиридан иборат асарлари бугунги кунимиз учун ҳам ардоқли ва муҳимдир.

Иқболой АДIZОВА,
филология фанлари номзоди

ФЛОБЕРНИНГ БУЮКЛИГИ НИМАДА?

Жаҳон адабиёти хазинасига ўзининг беқиёс асарлари билан ҳисса қўшган атоқли француз адиби, реалистик роман устаси Гюс-

тав Флобернинг номини эшитмаган адабиёт аҳли бўлмаса керак.

Гюстав Флобер 1821 йил 12 декабрда Франциянинг Руан шаҳрида Ашель Клеофа Флобер исмли жарроҳ хонадонида таваллуд топган. Гюстав оилада иккинчи фарзанд бўлган. Тўнғич ўғлининг жарроҳ бўлиб етишишини астойдил истаган ота иккинчи ўғлининг ўқишига эътибор бермайди. Оиладаги бу безътиборлик ёш Флоберни ижодий изланишларга ундайди. Флобер 11 ёшида Рояль коллежига, сўнгра Руан лицейига ўқишга қиради. Кейинчалик у Парижда ҳуқуқшунослик бўйича таҳсилни давом эттиради. Бўлажак адиб ўша ерда адабиёт ва санъат аҳли билан учрашади, жумладан, ҳайкалтарош Жан Прадье, адиб Максим дю Камп ва драматург, романнавис Виктор Гюголар билан яқиндан алоқалар ўрнатади. Шу йилларда ёш ёзувчи

ҳаётий кечинмалар ва руҳий изтиробларга бой илк асари “Сентиментал тарбия”ни ёзишга киришади. Адиб 1844 йилда “Епископлар кўприги”га саёҳат уюштиради. Борган жойининг “юк”и тушадими ё аввалдан мойиллиги бўладими, хуллас ўша ерда Флобер тутқанок касалига чалинади. Бу касаллик унга кўп азоб беради. “Мен ўзимни кучли аланга зарбалари ичида ҳис қилардим”, – деб ёзади адиб. Бундай ҳолатда у ҳуқуқшунослик йўналишидаги ўқишдан воз кечишга мажбур бўлади ва бир умр Руан дарёси бўйидаги Круассе шаҳарчасида яшаб қолади.

1845 йили “Сентиментал тарбия”нинг биринчи вариантини ёзиб тугатган адиб, Италияга саёҳат қилади. У ерда “Сен-Антуаннинг хиссиётлари” номли картинага назари тушади. Картина ёш, таъсирчан адибни эпонимик театр учун асарлар ёзишга ундайди.

1846 йили Г.Флобернинг отаси, орадан кўп ўтмай тўлғоқ азобига дош беролмаган синглиси оламдан ўтади. Бу икки жудалик ижодкорнинг ҳаётини остин-устун қилиб юборади. Боз устига, туғилибоқ етим қолган жияни унинг қўлида қолиб, тоғасининг бағрида ўсиб-ўлғаяди.

Гюстав Флобер 1849-1852 йиллар оралиғида дўсти Максим дю Камп билан Шарқ бўйлаб узоқ саёҳат уюштиради. Саёҳатни Миср, Фаластин, Ливандан бошлаб, Константинополь ва Италия орқали ортга қайтади. Истеъдодли адибнинг кейинги асарлари кузатишлар, тадқиқотлар натижасида дунёга келади. Флобернинг эндиги асарлари илгаригиларидан кўра анча мукамал ёзилади, унинг қалами чархланиб, ҳақиқий роман-навис сифатида ном қозона бошлайди. 1851 йилда дю Кампнинг маслаҳатига кўра Флобер ўзининг

йирик асари “Бовари хоним”га қўл уради. Ёзувчига ҳақиқий шухрат олиб келган реалистик ва психологик руҳдаги бу роман, беш йил деганда ёзиб тугатилади. Асарда тарихда муносиб ўрин эгаллаган “Иккинчи империя”нинг олийнасаб вакиллари, Париж зодагонлари ҳаётидан лавҳалар келтирилади. Ўша кезларда Флобер таниқли француз адибаси Жорж Санд билан танишади. Ижодкор ўзи яшаб турган Круассе ва пойтахт Париж ўртасида мунтазам қатнаб туради, юзлаб адабиёт ахиллари билан алоқалар ўрнатишга ҳаракат қилади ва бунга эришади ҳам. Хусусан, ака-ука Гонкурлар, Сент-Бёв, Шарль Бодлер, Тургенев ва малика Матильдалар билан доимий мулоқотда бўлади.

Ўша йилларда ёзувчи “Саламбо” асарини ёзишга киришади. Бу асарнинг яратилишига милоддан аввалги учинчи асрда бўлиб ўтган Картаж инқилоби сабаб бўлади. Флобер Картажни кўриш ва тарихий воқеалар тафсилотини жойида ўрганиш учун Тунисга жўнайди. Узоқ уринишлардан сўнг 1862 йилда асар тайёр ҳолга келади. Орадан икки йил ўтиб, адиб “Сентиментал тарбия”нинг охириги талқинини ёзишга киришади. 1848 йилги инқилобнинг авж олиши, курашчиларнинг руҳий кечинмалари ва яна мағлубият алами ифодаланган мазкур романда таржимаи ҳол чизгиларидан фойдаланилган. Роман нашрдан чиққач, танқидчилар ўта салбий муносабат билдирадилар, асарни ҳеч ким “кучоқ очиб” кутиб олмайди, бунинг натижаси ўлароқ кўпгина нусхалар сотилмай қолади.

Эл орасида танилиб қолган Флобер киборона ҳаётини давом эттиради, мамлакат императори билан яқиндан танишади, “Фахрий легион ордени” билан тақдирланади. Жан-Жак Повер ва Жак-Луи Ду-

шинларнинг қаламига мансуб “Флобернинг ишқий ҳаёти” номли китобда ёзилишича, Гюстав бир пайтлар болаликдаги дўсти Альфред де Пуатвеннинг опаси, Ги де Мопассаннинг онаси билан анчайин яқин муносабатда бўлган экан. Нима бўлганда ҳам, Г.Флобер ёш Мопассанни ўзига яқин олиб, адабиёт соҳасида унга йўл-йўриқ кўрсатади, кўп маслаҳатлар беради. Флобер Мопассанга: “Бир предметни бошқа предметлардан ажратиб турадиган муҳим фарқларини билиб олгунингизга қадар ва уни сўз билан ифодалай олгунингизгача ўрганинг, ўрганаверинг!” – дея васият қилган экан.

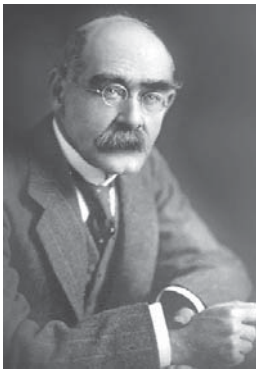
1870 йилларда ҳаёт ташвишлари ва изтироблари остида адабнинг анча қадди букилиб қолади. Франция-Пруссия уруши натижа-сида Флобер бошпанасиз қолади, онаси вафот этади. Бу давр унинг учун иктисодий инқирозлар даври ҳам бўлади. Лекин ҳаётнинг бу зарбалари адаб ижодига таъсир ўтказолмайди. Унинг бадиий асарлари силсиласи яна икки юксак ижод намунаси ҳисобланмиш “Уч эртак” новеллалар тўплами ва “Бовар ва Рекюше” романлари ҳисобига бойийди.

Адаб умрининг сўнгги йил-

ларини қайғу ичра ўтказди. Дўстларининг вафоти, иктисодий тақчиллик, шу билан бирга, саломатлигидаги муаммолар унинг қаттиқ тушкунликка тушишига сабаб бўлди. Улуғ адиб 1880 йил 8 майда мияга қон қуюлиши туфайли оламдан ўтади.

Флобернинг кўплаб машҳур адабий маслакдошлари уни ўз устозлари деб билишади. Хусусан, Эмиль Золя, Альфонс Доде, Эдмон де Гонкур, Теодор де Банвел ва Ги де Мопассанлар Флобернинг фаолиятини юқори баҳолаганлар. Унинг предметларни ифодалаш маҳоратини санъат даражасига чиқарган буюк ижодкор ҳисоблаганлар. Флобернинг ўзига хос хусусиятга эга ижодини, ҳеч ким билан адаштириб бўлмайдиган бадиий тасвир услубини юксак кадрлаган Марсел Пруст шундан ёзади: “Дунёга файласуфона қараган Иммануил Кант категориялари билиш назариясида қандай янгилик бўлган бўлса, Флобернинг услуб борасидаги новаторлиги атрофдаги нарсаларни кўра билишимизни деярли шундай янгилади”. Флобернинг буюклиги ҳам айнан мана шунда!

**Маҳмадиёр АСАДОВ,
Қарши ДУ ўқитувчиси**

“МАУГЛИ”НИНГ ОТАСИ

Оскар Уайльд унга “Ҳиндистон лаҳжасида сўзлашган даҳо” дея таъриф берган. Генри Жеймс бу инсонда “инглиз Бальзаки” сиймосини кўрган. Аммо дунё болалари учун бундай илтифотлару ва юксак эътирофлар (ҳатто Нобель мукофоти)нинг аҳамияти ҳам, қизиги ҳам йўқ. Улар учун

худди одамлардек сўзлашувчи жунгли ҳайвонларининг Мауглини ёлғизлатиб қўйишмагани – қизиқ! Жасур Рикки-Тикки-Тавининг эса ҳар қандай вазиятда яқин дўсти – ногирон болакайга ёрдамга келгани – аҳамиятли!..

Ёввойи жониворларни “қўлга ўргатиб”, “гапиртирган”, Ғарб ўқувчиларига Шарқнинг сирли тропик ўрмонлари оламини очиб берган инглиз ёзувчиси ва шоири Жозеф Редьярд Киплинг 1865 йил 30 декабрда Ҳиндистоннинг Бомбей шаҳрида дунёга келган. Эмишки, адибнинг отаси – ҳайкалтарош-декоратор Жон Локвуд Киплинг ва онаси Алиса Макдональд Англиядаги Редьярд кўли бўйида танишган, ўша ширин лаҳзалар ҳақиқат хурмати тўнғич фарзандларига шу исмни беришган экан.

Бомбей санъат мактаби ректори, профессор ота ҳам, унча-мунча қалам тебратиб, маҳаллий журналларда номи чиқиб қолган она ҳам фарзандлари қалбида гўдакликдан гўзаллик, санъат, адабиётга меҳр уйғотишга интиладилар. Қолаверса, болалиги Ҳиндистоннинг рангин, турфа синоатларга тўла табиати кўйнида ўтганлиги сабаб Редьярднинг шуурида ижод куртаклари жуда эрта кўз очади. Бироқ орзулар оғушидаги беғам-беғубор болалик узоқ давом этмайди. Ҳиндистонда кўним топган аксарият инглиз оилалари каби Киплинглар ҳам иккала фарзандлари – 6 ёшли Жозеф ва унинг сингилчасини Англиядаги хусусий пансионлардан бирига жўнатадилар.

Болакай пансионнинг талабчан ва қаҳри қаттиқ бекаси Роза хонимнинг зуғумию таъқибларидан фақат уйқусиз тунлари қочиб қутуларди. Йўқ, узоқ-узоқларга эмас, балки ўзининг хаёлий оламига! Бу оламда ҳамма – каттаю кичик, набототу ҳайвонот бир-

бири билан аҳил-иноқ, ёвузлик эса албатта яхшилик қаршисида мағлуб бўларди. Пансионда ўтган ҳасратга тўла йиллардан хотиралар Киплингнинг “Қора кўзичоқ”, “Чироқ ўчди” асарларида ўз аксини топади. Адиб бу даврдан машъум хотиралардан ташқари уни бир умр қийнаган уйқусизлик касалини ҳам орттириб олади.

1878 йилда Жозеф талабаларни нуфузли ҳарбий академияларга тайёрловчи Девон билим юртига юборилади. Ушбу муассасанинг директори профессор Киплингнинг дўсти бўлибгина қолмай, адабиётнинг ашаддий мухлиси ҳам эди. Шу боис ёш талабанинг илк ижодий ишларини кўриб, уни қўллаб-қувватлашни лозим топади. Жаноб Киплингга ҳам келажакда ўғлидан яхшигина ижодкор чиқиши мумкинлигини уқтириб қўяди. Жозеф таҳсил олаётган соҳаси бўйича мутахассис бўлиши анчайин муаммо эди. Унинг кўриш қобилияти паст, бундайлар ҳарбий хизматга олинмасди. Ҳарбий бўлишдан батамом умидини узган йигитча ўн йил деганда киндик қони тўкилган диёр – Ҳиндистонга қайтади.

Фарзанди ёзган ҳикоялардан таъсирланган отаси уни Лаҳор (ҳозирда Покистон ҳудуди)да чоп этиладиган “Фуқаровий ва ҳарбий газета”га ишга жойлаб қўяди. Журналист сифатида фаолият бошлаган Киплинг кичик ҳикоялар, шеърлар ёзиб, асосан газеталарда чоп эттиради. Мухбирлик унга ҳиндистонликлар турмушини яқиндан ўрганиш, халқ орасида бўлиш имкониятини беради. Р.Киплинг инглиз тилида ижод қиларкан, болалиқдан ўзига яхши таниш ҳиндий ва урду сўзлардан ҳам кенг фойдаланади. (Дарвоқе, “Маугли” эртаги бунга яққол мисол, асардаги аксарият қаҳрамонлар номлари ҳиндий

тилидан олинган. Масалан, она бўри “Ракша” – химоячи, “Хатҳи” – фил, “Бандар-лог” – маймунлар тўдаси, “Балу” – айик, “Акела” – ягона деган маъноларни англатади).

1880-йиллар ўрталарида адиб Аллоҳободдаги “Пионер” газетаси билан имзоланган шартномага кўра, сафар очеркларини тайёрлаш учун дунё бўйлаб саёҳатга чиқади. У Бирма, Хитой, Япония, Шимолий Америка, Англия таассуротлари акс этган қайдлар билан эътиборга тушади. Ижодкорнинг илк “Департамент кўшиқлари” шеърий тўплами 1886 йилда босмадан чиқиб, шу қадар тез тарқалиб кетдики, ўша йилнинг ўзидаёқ қайта нашр этилади. Орадан икки йил ўтиб босмадан чиққан “Тоғлардан тушган оддий ҳикоялар” китоби ҳам ўқувчилар томонидан илиқ қарши олинади. Киплинг 1887-89 йиллар оралиғида “Ҳиндистон темирйўллари кутубхонаси” туркуми учун олти та ҳикоялар тўпланими ёзади. Сайёҳларга мўлжалланган мазкур туркум туфайли ижодкор нафақат Ҳиндистон, балки бутун Британия империяси, Европанинг бошқа давлатларида ҳам танилади. “Чирок ўчди” романи, “Шарқ ва Ғарб ҳақида баллада”, “Ростгўй Томаснинг сўнгги кўшиғи” асарлари Киплингнинг атоқли адиб сифатида эътироф қозонишига сабаб бўлди.

Лондонда ёзувчи америкалик ёш ношир Уолкотт Бейлстир билан танишиб, у билан ҳамкорликда “Наулахка” қиссаси устида иш бошлайди. Ижодий ҳамкорлик 1892 йилда куда-андачилик ришталарига уланиб кетади – Редъярд Бейлстирнинг синглиси Каролинага уйланади. Афсуски, оилавий ҳаёт остонасига эндигина қадам қўйган ёшларнинг асал ойи дилхиралик билан кечади: Киплингнинг бор маблағи сақланадиган банк касод-

га учраб, келин-куёв бир чақасиз қолади. Амаллаб йўлкирага пул топган жуфтлик Шимолий Американинг Вермонт штатида яшовчи қариндошлариникига кўчиб ўтадилар. Ўша ерда икки қизалоқ – Жозефина ва Элси дунёга келади. Вермонтда адиб ўзининг энг машхур “Жунглилар китоби”, “Иккинчи жунглилар китоби” асарларини, шунингдек, “Кўпгина эрмаклар”, “Етти денгиз”, “Жасур денгизчилар” каби тўпламларини яратади.

АҚШдаги ҳаётдан кўнгли тўлмаган Киплинг 1896 йилда оиласи билан Англияга қайтиб, Европа адабий оламида унутилаёзган номи, нуфузини тиклашга уринади. Маҳаллий матбуотда мақолалари, шеър ва ҳикоялари билан фаол қатнашади. Тез орада унинг номи яна тилга тушади.

Табиатан болажон бўлган, шунинг учун ҳам беғубор асарлари билан минглаб, миллионлаб жажжи мухлисларнинг қалбига йўл топа олган Редъярд Киплинг 1898 йилда ўғилли бўлганида, қувончдан боши осмонга етади. Аммо отанинг шодлиги чуқур қайғуга уланиб кетади – қизи Жозефина ўпқасини шамоллатиб, оламдан ўтади. Бу жудолик ёзувчининг ўша йилларда битилган қатор асарларида ўз аксини топган. 1901 йили нашр этилган “Ким” романи адибнинг энг яхши асари сифатида тан олинган. Унда тарки дунё қилиб, Ҳиндистон бўйлаб дарбадар кезиб юрган роҳибнинг бошидан кечирганлари акс эттирилган.

1902 йилда Киплинг Суссекс графлигида дала ҳовли харид қилиб, оиласи билан ўша ерга кўчиб ўтади. Табиатдан таскин топишга, қоғоз-қалами билан овунишга ҳаракат қилади. Болалар учун қадимги Англия тарихига оид кўплаб ҳикоялар, жумладан, “Шунчаки эртақлар”, “Тўлтепалик эльф” тўпламлари шу ерда дунёга келади.

1907 йилда Р.Киплинг “ҳикоянавис сифатидаги кузатувчанлиги, ёркин бадиий фантазияси, пухта ғоялар ва улкан иқтидорга эгаллиги учун” адабиёт йўналиши бўйича Нобель мукофотиغا сазовор бўлади. Дарвоқе, қахрамонимиз ушбу нуфузли мукофотга муносиб кўрилган биринчи инглиз адиби эди. Шу йили ижодкорга Оксфорд, Кембриж, Эдинбург ва Дарем университетларининг фахрий унвонлари ҳам топширилади. Бу пайтга келиб Редъярд Киплинг 13 жилдли ҳикоялар тўплами, тўртта роман, болалар учун учта ҳикоялар китоби, кўплаб сафар қайдлари, очерклар, мақолалар, юзлаб шеърлар муаллифи эди. Бироқ вақт ўтиб, адибнинг ижодий фаоллиги пасая бошлайди. Биринчи жаҳон урушида ёлғиз ўғлини йўқотган Киплинг рафикаси билан биргаликда Қизил Хоч жамиятида хизмат қилишни лозим топади. Урушдан кейин ёзувчи кўп саёҳат қилади. 1922 йили Францияга қилган ана шундай сафарларнинг бирида Киплинг Англия қироли Георг V билан танишибгина қолмай, умрбод кадрдон дўст бўлиб қолади. Шу йилларда ёзувчи мамлакат сиёсий ҳаётида фаол қатнашади, жаҳонда кечаётган жараёнларга нисбатан муносабатини ўз асарларида акс эттиради.

Гарчанд умрининг сўнгги йилларида адиб ошқозон касалидан жиддий азият чеккан бўлса-да, ижоддан тўхтамайди, бир қатор ҳикоялар тўпламини нашрдан чиқаради. 1936 йил 18 январда Киплинг ўз дўсти – қирол Георг V дан атиги икки кун илгари ду-

надан кўз юмади. У Вестминстер аббатлигидаги Шоирлар бурчагида дафн этилади. Унинг “Ўзим ҳақимда икки оғиз” биографик асари вафотидан бир йил ўтгандагина олам юзини кўради.

Редъярд Киплинг ўзининг мажоз ва рамзларга бой тили билан инглиз тили ва адабиёти хазинасини бойитишга катта ҳисса қўшган. Шундай бўлса-да, XX аср бошлари мунаққидлари адибни унча хушламас, ёзиш услубини ўта анъанавий, жўн деб ҳисоблар, асарларида ўша пайтларда урф бўла бошлаган модернизм йўналишининг “ҳиди”ни тополмаганлари учунми, ижодини кўп-да эътиборга лойиқ кўрмасдилар. Аммо қизиғи шундаки, адиб вафотидан кейин, аниқроғи 1943 йилда “Фейбер энд Фейбер” нашриёти томонидан янги шеърий тўплами нашр этилгач, танқидчи ва мухлисларнинг Киплинг ижодига бўлган қизиқиши қайта уйғонди. Унинг асарлари янгитдан туғилди гўё.

Аслини олганда... мунаққидлар нима деса, деяверсин! Маугли Шер-Хон устидан ғалаба қозонса, мангуст Рикки эса илон Нагни йўқ қила олса бўлгани! Бир асрдан ошибдики, жаҳон болалари каттаю кичик, одамлару ҳайвонлар бир-бири билан иноқ бўлган, ёвузлик эса албатта яхшилик олдида бош эгадиган дунё борлигига ишониб яшайдилар... Редъярд Киплинг ўйлаб топган оламнинг борлигига, ундаги эзгуликка ишониб, вояга етадилар.

Ю.ҲОШИМОВА тайёрлади

МУЛТИПЛИКАЦИЯ ҚИРОЛИ

1901 йилнинг 5 декабрида Чикаго шаҳрида туғилган Уолт Диснейнинг аجدодлари инглиз, ирланд, ҳатто олмонларга такаладиган оиласи 1906 йили Миссурига, кейинроқ Канзас-ситига кўчиб ўтишади. Тез-тез бир жойдан иккинчисига кўчишлар хонадон аҳлини камхаржликка дучор этади. Шу боис ҳам Уолт 14 ёшидаёқ тирикчилик этагини тутишга мажбур бўлади: газета тарқатиб пул топади, ҳатто Биринчи жаҳон урушида Францияда – Халқаро Қизил Хоч жамиятида ҳайдовчилик қилади. Вақти келиб унинг жаҳон мултипликацияси қиролига айланиши кимнинг ҳам хаёлига келибди, дейсиз...

Уолт ўн олти ёшида кинорекламалар тайёрланадиган студияга рассом сифатида ишга олинади. Ана шу ерда унда расмли анимациялар устида ишлаш тажрибасини орттириш истаги пайдо бўлади. Бироқ илк уринишлар муваффақиятли чикмайди. Ҳатто ўша даврнинг етакчи мултипликатори А.Айверкс билан ҳамкорлик ҳам кутилганидек натижа бермайди. Аксинча, катта умидлар билан очилган илк “Лаф-О-Грэм” анимацион студияси касодга учрайди.

1923 йилга келибгина, Дис-

нейнинг ишлари бироз олдинга силжийди. Бу пайтга келиб Уолт акаси Рой билан Лос-Анжелесга кўчиб, Голливуд қошида унча катта бўлмаган “Уолт Дисней Компани” анимацион студиясига асос солиб улгурганди. Роппа-роса бир йилдан кейин Дисней ўзининг илк «Алисанинг денгиздаги бир куни» мультфильмини тақдим этади. Болалик дунёсига ўзгача нигоҳ билан қаралган ушбу картина кенг жамоатчилик эътиборидан четда қолмайди. Бундан руҳланган Дисней «Алиса мултипликациялар мамлакатада» номи остида нақ эллик олти мультфильмдан иборат тўпламни яратади! Ана шу тарзда мултипликацияда янги услуб – диснейча фильмлар дунёга келади.

1927 йилда яратилган «Қуёнча Освальд» фильми катта шов-шувга сабаб бўлди. Унинг қаҳрамони эса Дисней фильмларидаги машҳур персонажлар галереясини очиб берди. А.Айверкс томонидан чизилган Микки Мауснинг дастлабки номи Мортимер эди, аммо бироз вақт ўтиб, уни дунёга танитган ном билан атай бошлашди. Микки Маус илк марта “Телбанамо аэроплан” номли овозсиз фильмда пайдо бўлди (1928), шунингдек, ўша йили Диснейнинг биринчи овозли мултипликацион фильми бўлмиш “Виллининг кемачаси” қаҳрамонига ҳам айланади. Қизиғи шундаки, илк мультфильмларда сичқончага Диснейнинг ўзи овоз берган ва ана шу муваффақиятли ижро режиссёрга шон-шуҳрат эшикларини очади.

“Оппоқойим ва етти митти одам” мультфильми Дисней фаолиятини янги босқичга олиб чиқади. У болалик пайтлари, Канзас-сити кўчаларида газета сотиб юрган кезлари Оппоқойим ҳақида қисқа метражли овозсиз мультфильми томоша қилганди. Асар унинг хотирасига бир умрга муҳрланади. 1934 йилнинг кузида Дисней ака-

ука Гримм эртаклари асосида илк хомаки сценарийни ёзади. Ушбу лойиҳага соҳанинг энг моҳир вакиллари жалб этади. Шу тариқа 1937 йилнинг 21 декабрида Америка экранларида илк маротаба тўлиқ метражли анимацион фильм намоиш этилади. “Оппокойим” Диснейга мисли кўрилмаган обрў келтириш баробарида ҳамёнини 8 миллион АҚШ долларига бойитади. Шундай катта шуҳрат қозонган тўлиқ метражли фильмларидан яна бири, – шубҳасиз, машҳур италян ёзувчиси Карло Коллодининг “Пиноккио” эртагига ишланган мультфильмдир (1940). Албатта, муваффақиятлар катта меҳнатнинг самарасидир. Масалан, Пиноккионинг китдан қочаётган саҳнасини ҳаққоний чизиш учун рассомлар росмана китларнинг қилиқлари, хатти-ҳаракатларини ўрганишга мажбур бўлишган. Ли Харлайн, Поль Смит ва Нед Вашингтон томонидан фильмга ишланган мусиқа “Оскар” мукофотига ҳам сазовор бўлади.

Диснейнинг тўлиқ метражли фильмларини ҳақли равишда оилавий фильмлар, дея номлашади. “Дамбо” (1941) мультфильми ҳақида ҳам айнан шу гапни айтиш мумкин. Циркда томоша кўрсагадиган, яъни осмонда парвоз қилишни ўрганган митти филча тўғрисидаги ушбу фильм турли воқеалар, саргузаштларга бой, қахрамонлари ажойиб тарзда чизилган бўлиб, фильм катта шуҳрат қозонади.

1950 йилда Дисней “Золушка” фильмида меҳнаткаш етим кизнинг анимацион образини яратади. Уилфред Жексон, Гамильтон Ласки ва Клайд Жеронлар режиссёрлигида олинган ушбу фильмнинг энг эътиборли саҳналари – ошқовоқнинг мўъжаз соябон аравага, уни тортаётган сичқонларнинг гижинглаган арғумоқларга,

кизчанинг устидаги йиртиқ-ямоқ кийимларнинг аслзода маликалар либосига айланиши эди. Фильм Берлин кинофестивалида техник маҳорат учун “Олтин айиқполвон” мукофотини кўлга киритади.

Уолт Дисней нафақат мультипликация устаси, балки жуда оилапарвар инсон ҳам эди. У 1925 йилда котибаси Лилиан Боундсга уйланди. 1933 йилда туғилган қизларига Дайана Мэри деб исм беришди. Эр-хотин бошқа фарзанд кўролмадлиги сабабли, 1937 йилда яна бир гўдак қизчани ўз қарамоқларига олиб, унга Шарон Мэй Дисней (1936–1993) исмини кўйишади.

Дайана Мэри Дисней отаси Уолт Дисней ҳақидаги машҳур биографик асарнинг, кўплаб лойиҳаларнинг муаллифи, “Уолт Дисней Компани” раҳбарларидан бири, шунингдек, Сан-Францискодаги Уолт Дисней музейининг асосчиларидандир. Дайананинг айтишича, унинг отаси бўш вақт топди дегунча, оиласи бағрига шошилар экан. Тез-тез чиқиладиган оилавий сайрларнинг бирида унинг миясига ажойиб бир ғоя – экрандаги эртакларни ҳаётимизда “жонлантириш” режаси келади. Ушбу ғоя каттаю кичикка бирдек манзур бўлган. Зеро, “Диснейленд” ана шу ғоянинг меvasи саналади.

Дисней 1966 йилнинг 15 декабрида, олтмиш беш ёшида ўпка саратонидан вафот этади. Ана шу воқеадан сўнг унинг номи остидаги компанияда ишлаб чиқариладиган фильмларда сигаретани намоиш этмасликка қарор қилинади. 1968 йилда Дисней АҚШнинг олий мукофоти – Конгресс олтин медали билан тақдирланди.

Анвар ШЕР тайёрлади

ЮКСАК ИЖРОДАГИ МИЛЛИЙ ҚИЁФА

Бу санъаткорни узоқдан таниймиз: кадамидан, овозидан, ўзбекона лутфининг оҳангидан. Унинг ижросидаги бетакрор образларда ўзбек аёлининг аввало самимияти, соддалиги, жонсараклигию ўрни келганда талабчанлиги “мана ман” деб туради. Шу боис ҳам у ҳамма учун бирдек қадрли, бирдек меҳрибон... Саҳнада ҳам, экранда ҳам ўзигагина хос бўлган “имзо” қолдириш ҳамма санъаткорларга насиб этавермайди. Эҳтимол, у яратган образлари миллат қиёфасига айланишини хаёлига келтирмагандир, бироқ томошабин меҳрини, ҳақли эътирофини орзу қилгани рост. Тақдир бу орзу-ниятларнинг ижобатини ортиғи билан берди. Шу тариқа Ўзбекистон халқ артисти Зайнаб Садриева театр ва кино санъати афсонаси даражасига етди...

Мовий кўз Зайнаб бундан нақ бир аср аввал, 1912 йили узоқ Русиянинг Волга дарёси бўйидаги шаҳар – Астраҳанда дунёга келган. Отаси Садри ота маҳаллий ун заводида оддий ишчи, онаси уй бекаси эди. 1916 йилда Астра-

хандаги ун заводи Тошкент вилоятининг Янгийўл туманига кўчирилади. Шу муносабат билан Садри ота оиласи билан туманнинг Қовунчи қишлоғига кўчиб келади. Ўшанда Зайнаб тўрт ёшда эди. Шундай қилиб, бўлажак актрисанинг болалиги пойтахтнинг ёнгинасидаги ўзбек қишлоғида ўтади. Вояга етгач, Тошкентдаги хотин-қизлар билим юртига ўқишга киради. Ушбу даргоҳда Зайнаб Садриева Зулфияхоним билан бирга таҳсил олади. Қарангки, тақдир бу қизларнинг бирини адабиёт, иккинчисини санъат маликасига айлантирди.

Билим юрти яқинида жойлашган Ҳамза номидаги Ўзбек Давлат академик драма театри (Ҳозирги Ўзбек Миллий академик театри)да эълон қилинган танловда қатнашган ўн етти ёшли Зайнаб машҳур санъаткорлар эътиборига тушади ва шу тариқа бутун умрини санъат билан боғлайди. 1929 йилда дастлаб ишчи-сайёр труппада фаолиятини бошлаган актриса кейин умрининг охирига қадар Ўзбек Давлат академик драма театрида фаолият юритади.

Театрда ишлаб юрган кезлари Зайнаб Садриева актёр Обид Ҳасанов билан танишади. Оилада икки ўғил ва икки қиз дунёга келади. Афсуски, ўғиллар ҳаётдан эрта кўз юмади. Қизлари Розахон бошқа соҳани танлади, аммо Дилбархон ота-она касбининг том маънодаги давомчиси бўлди. Эндиликда Ўзбекистон халқ артисти, кино ва театр, дубляж актрисаси Дилбар Исмоилованинг санъатда ўз ўрни бор.

З.Садриева узоқ ва сермахсул фаолияти давомида табиати, қисмати хилма-хил бўлган образларни бирдек маҳорат билан гавдалантира олганлиги билан эътиборга сазовордир. У жаҳон адабиётининг Ф.Шиллер, М.Диб, А.Островский, М.Горький каби

ёркин вакиллари асарларининг қахрамонларини сахнага олиб чиққан. “Макр ва Муҳаббат” пьесасида Мильдфордхоним, “Жазоир – менинг ватаним”да Зайнаб, “Айбсиз айбдорлар”да Глафира, “Васса Железнова”да Васса каби бадиий жиҳатдан баркамол образлари билан ўзбек театри ривожига муносиб ҳисса қўшди. Турли йилларда яратилган Пошшаойим ва Ҳожи она (Ҳамза, “Бой ила хизматчи”), Холниса (А.Қаҳҳор, “Шоҳи сўзана”), Танга бека (М.Карим, “Ой тутилган тунда”), Марина Иванова (Ў.Умарбеков, “Комиссия”) каби мураккаб ва кучли драматик образлар санъаткор ижодида алоҳида ўрин тутди.

Санъатда шундай қиёфалар борки, беихтиёр уларга эргашинг, оламини уларнинг кўзи билан кўринг келади. Шу маънода Зайнаб Садриева ўзининг яратган образларига ирода, ҳақгўйлик, қаттиққўллик, жасурлик каби туйғуларни маҳорат билан уйғунлаштирганки, беихтиёр томошабин унинг ижросидан ҳаётий сабоқ олади.

Актриса умрининг сўнгги йилларида сахнада яна бир карра ўзини намоеън эта олди ва халқ қахрамонига айланди. У Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмаднинг “Келинлар кўзғолони” пьесаси асосида атоқли режиссёр Баҳодир Йўлдошев томонидан сахналантирилган спектаклда Фармонбиби образини гавдалантирди. Режиссёр бош қахрамон роли ижрочисини танлашда янглишмаган эди. Ижрода актриса ҳақиқий ўзбек аёлининг ҳаётий ақидаларини миллий кадриятларга

шу қадар маҳорат билан уйғунлаштирганки, ҳеч бир томошабин унинг қаттиққўллигидан, ҳатто бир мунча кўрслигидан озор чекмайди. Аксинча, унга меҳри ортгандан ортиб боради.

Кинорежиссёр Мэлис Абзалов ҳам Зайнаб Садриева учун навбатдаги муваффақиятни, томошабинга эса навбатдаги завқни тақдим эта олди. 1982 йилда суратга олинган “Суюнчи” кинокартинасида ўзбекона кадриятларнинг соф ва самимий чизгилари яққол намоеън бўлди. Ушбу фильм давомида томошабин Анзират кампирнинг ёнидан бир зум жилмайди, унинг ташвишларига, қувончларига шерик бўлади.

Дилбар Исмоилова онасини шундай хотирлайди:

– Онам қалби меҳр-муҳаббатга лиммо-лим бувижон эдилар. Улар нафақат ўз набираларининг, балки бутун ўзбекларнинг бувижониси бўлганлар, десам адашмайман. Онам халққа яқин эди, мухлислар билан эринмай, огринмай суҳбатлашарди.

Камтар, камсуқум, аммо шу билан бирга гурурли аёл эди. Онамни таниганбилганлар ҳаммиша яхши хотиралар билан, “Зайнаб она ҳеч кимга ўхшамасдилар, унақаси ўзи битта эди”, деб эслашади.

Сахнаю экранда кўплаб турфа образларни гавдалантирган бўлсада, барибир кўз олдимизда мудом адолатли, оқила... йўқ, қайнона эмас, Она, ўзбек Онаси сиймосида гавдаланадиган Ўзбекистон халқ артисти, Давлат мукофоти соҳибаси Зайнаб Садриева 1991 йили Тошкентда вафот этган.

Севдо НИЁЗОВА

ЭДИТ ПИАФ: ҚАҚНУСГА АЙЛАНГАН “ЧУМЧУҚЧА”

Эдит Пиаф ҳақида сўз юритилганда, баъзан “хиёбонда туғилган чақалок...” деган сўзлар кулоққа чалинади. Йиллар ўтиб, хонанданинг “Чумчукчага ўхшаб дунёга келдим, чумчукчага ўхшаб яшайман, чумчук бўлиб йўқликка кетгум...”, дея хониш қилгани “оловга мой пуркагандай” бўларди. Онаси – омадсиз актриса Анита Майяр (Лина Марса тахаллуси остида ижод қилган)дан фарқли ўларок, Эдит асрларга татиғулик шуҳратга эришди. Унинг қўшиқлари бугун ҳам санъатнинг юқори поғоналарини эгаллаб келаётир.

Бироқ сокин ва фаровон умр, аёллик бахти ҳақида гап кетганда, ҳаёт сахнасининг бу каби “пардалари” унга гўёки бегона. Эдит Пиаф дунёга келганда (1915 йилнинг 19 декабри) отаси – Париж кўчаларида томоша кўрсатиб кун кўрадиган оддий масхарабоз Луи Гассион кўнгиллилар қаторида Биринчи жаҳон урушига йўл олиб бўлганди. Чақалокни эплай олмаган Анита эса гўдакни онасига ташлаб кетади. Доим ўз юмушлари билан банд шафқатсиз буви невараси халақит бермаслиги учун унга сут ўрнига вино бериб,

ухлатиб қўйишдан нарига ўтмасди. Урушдан қайтган оила бошлиғи боласининг аҳволи, хотинининг тараллабеод юрганидан дарғазаб бўлиб, қизалокни ўзи билан онасиникига, яъни Нормандияга олиб кетади.

Кунлардан бир кун уч ёшар Эдитнинг кўзлари ожиз эканини сезган бувиси Гассион бир қанча аёллар ҳамроҳлигида невараси ҳаққига дуо қилиш учун Францияга, Лизьедаги Авлиё Тереза черковига боради. Қизалок олти ёшга тўлганда, мўъжиза юз беради – унинг кўзлари очилади! Машҳур француз шоири Жан Кокто Пиаф билан боғлиқ хотираларида “Сўқир кўзларнинг очилиши” деган ибора қўллашининг сабаби шунда.

Исловатхона бекаси бўлган бувижониси унга ниҳоятда меҳрибон ва ғамхўр бўлса-да, қизалокнинг бошига ёғилган мусибатлар бу билан яқун топмайди. Аксинча, синфдошлари мактабга қатнай бошлаган Эдитни ахлоқи бузук аёллар билан бир уйда яшагани учун ажратиб қўйишар, камига устидан кулиб, ҳақоратлашарди ҳам. Алалоқибат, таҳқирлардан кўнгли ўксиган қизалок мактабга қатнамай кўяди. Шундан сўнг масхарабоз ота уни ўзи билан Парижга олиб кетади. Энди қиз кўчаларда қўшиқ айтиб кун кўришга мажбур бўлади.

Вақт ўтади... Булутлар ортидан куёш кўрингандек бўлади. Эдит “Жуан-ле-Пен” кабаресига ишга киради. 1932 йили Луи Дюпон исмли ўзига тўқ дўкондор билан танишади ва бир йилдан сўнг, ўн етти ёшида фарзанди Марселни дунёга келтиради. Қаллиғининг ижодга шўнғиб кетганини кўрган Луи уни оиласига вақт ажратмаётганликда айблайди. Мустақил, эркин ҳаётга ўрганган Эдит танбеҳу чекловларга чидай олмай, қизалоғини олиб қочиб кетади.

Қизини ёлғиз тарбиялаётган она кунларнинг бирида одатдагидек ишдан қайтгач, уйда ҳеч ким

йўқлигини кўради. “Болани олиб кетсам, қайтиб келади, яна мен билан яшайди, қабилидаги пуч хаёлларга берилган эрим қанчалик адашганини билганида, жуда кеч бўлганди...”, – деб ёзади Эдит ўзининг хотиралар китобида. Ўша вақтда Европада “испанка”¹ касали тарқалган эди. Марсель ушбу касалликка чалиниб, шифохонага тушади. Қизини кўришга борган Эдит ҳам бу касалликни ўзига юқтиради. Она-ку тузалади, аммо гўдак касалликни енга олмай, ҳаётдан кўз юмади. Қалби ларзага келган Эдит умрининг охиригача на эрини кечирди, на фарзандлик бўлди.

Тақдир синовларига дуч келавериб, кулганда ҳам кўзидан мунг кетмайдиган жуссаси кичик, нозиккина Эдит яна оёққа туришга ҳаракат қилади. Йигирма ёшида “Жернис” кабареси хўжайини Луи Лепле билан танишади. Айнан Лепле хонандага “Пиаф” (“чумчукча”) тахаллуси остида ижод қилишни тавсия этади. Кўчаларни ялангоёқ кезиб, “Чумчукчага ўхшаб дунёга келдим...” дея хиргойи қилиб юрадиган қизча қўшиқчилик санъатининг барча сир-асрорларини айнан Лепледан ўрганди.

1936 йилнинг 17 февралда эндигина танила бошлаган Эдит “Медрано” циркининг катта аренасида Морис Шевальде, Мистингетт, Мари Дюба каби афсонавий хонандалар қаторида қўшиқ куйлаб, машхурлик шоҳсупасига қадам босади. Унинг қўшиқлари радио тўлкинларида янграй бошлайди, шинавандаларнинг “сеҳрли овоз соҳибаси” ҳақида батафсил маълумотга эга бўлишдек иштиёқи куң сайин ортиб боради.

Ўзини эндигина бахтли ҳис эта бошлаган хонандани тақдирнинг яна бир зарбаси кутиб турарди – Луи Лепле бошига теккан ўқдан

ҳалок бўлади. Энг ёмони, унинг ўлимида гумон қилинувчиларнинг рўйхатида Пиафнинг ҳам номи бор эди. Чунки марҳум васиятнома-сида “Чумчукча” учун мўмайгина даромад ёзиб қолдирган эди-да! Матбуотларда “Пиаф Лепленинг ўлимида айбдор бўлиши мумкин...” қабилидаги мақолалар пайдо бўлгач, хонанданинг атрофидагилар “қотилни жазолаймиз”, дея очикдан-очик тажовуз қила бошлайдилар...

Эдит ҳаёт дея аталмиш чексизлик осмонига янги парвозини шоир Раймон Ассо билан танишганидан сўнггина амалга оширди. “Буюк Эдит Пиаф” бўлиб танилишида айнан шу инсоннинг ҳиссаси бекиёс эканини хонанданинг ўзи ҳам кўп бор эътироф этган.

Дарҳақиқат, Раймон Ассо кўшиқчини шансон қироличасига айлантириш учун унинг кайфияти, қарашлари, ҳаёт тарзидан келиб чиқиб, фақатгина Эдитга хос ва мос бўлган “Пиаф услуги”ни яратди. Янги-янги қўшиқлар басталади. “Париж – Ўрта ер денгизи”, “Пигаль кўчасида яшарди...”, “Кичкина Мари”, “Иблис менинг ёнимда” шулар жумласидандир. Энг асосийси, айнан Раймон Эдитга Париждаги энг машхур саҳналар, жумладан “АВС” мюзик-холлида кўшиқ куйлаш имкониятини яратиб берди. Шунда журналистлар “Куни кеча Франциянинг “АВС” саҳнасида янги юлдуз порлади!”, – дея бонг урдилар. Жозибаси, ноёб овози, гўзал кўриниши, драматик қобиляти, меҳнатсеварлиги ва талабчанлиги унинг омад шоҳсупаларининг юқори поғонасига кўтарилишида асосий омил бўлди. 1940 йилга келиб, Эдит театр ва киноларда ҳам суратга туша бошлади.

Санъат осмонида тобора порлаётган Эдит Пиафнинг ёлғизликдан чексиз азият чекаётганини ким ҳам

1 Ўчоғи Испаниядан топилган юкумли грипп.

биларди ўшанда... “Оломон сени ҳар томондан қуришаб олади. Қалбларни меҳрга лиммо-лим тўлдирлади. Кейин... саҳна чироқлари секин-аста сўнади... Узоқлашаётган товушларни эшитасан. Ҳаяжон завқи бироз сусайгандек туюлса-да, кайфиятинг барибир чоғ. Кўчага чиқасан... Қоронғу, ёнингда ҳеч ким йўқ. Ана ўшанда ич-ичингдан нимадир зил кетганини ҳис этасан... Сен... Ёлғизсан!”.

Эдит қалби доим инсонларга яхшилик қилиш истагида ёнарди. Шунинг учун бўлса керак, Иккинчи жаҳон уруши йилларида ҳам хонанда Германиядаги француз махбуслари учун намойиш этилган концерт дастурларида фаол қатнашар, дастхат қўйиш баҳонасида асирларга қочиш учун қурол-яроқ, бошқа зарур нарсаларни бериш ҳаракатида бўларди. Қолаверса, айрим қочоқлар билан “эсдаликка” суратга тушиб, Парижда улар учун янги хужжат тайёрлашда ҳам кўмаклашарди. Бу хужжатлар билан махбусларни она ватанига қайтариб олиш осонроқ кечарди.

Саҳъатда юксак марраларни забт этган Пиаф ўзидан қатор издош-шоғирдлар қолдирди. Францияликлар, ҳаттоки Англиянинг бўлажак қироличаси, казо-казолар, зодагон хонимлар, хуллас, барча-барча унинг қўшиқларига, ширалли овозига мафтун эди. 1950 йили Эдит Пиаф “Плейель” саройида ўзининг илк яккахон концерт дастурини намойиш этди. Мухлислар олқиши-ю эътиборидан сармаст хонанданинг ҳаётига баҳорий илиқлик киргандай эди. Шоир ва хонанда Жак Пильсга турмушга чиқиб, оилавий турмуши изга тушгандек бўлди. Аммо 1952 йили бир эмас, икки мартаба автоҳалокатга учраб, қаттиқ тан жароҳати олди. Азобли дардга чидай олмай, кучли оғриқсизлантирувчи воситалар қабул қила бошлади. Натижада “оғу

қули”га айланганини ўзи ҳам сезмай қолди. Бир умр курашиб яшашга ўрганган аёл бу кўргиликларга ҳам тақдирнинг навбатдаги синови дея қараб, яна оёққа туришга ҳаракат қилди. 1954 йилда “Менга Версаль ҳақида айтиб беришса...” тарихий фильмида суратга тушди. 1958 йилда Франциянинг энг нуфузли саҳналаридан бири – “Олимпия”да навбатдаги концерт дастурини намойиш этишдек бахтга мушарраф бўлди. Америка, Франция бўйлаб 11 ойлик концерт турнесини уюштирди.

Адоқсиз сафарлардан силласи қуриган Эдитни яна бир кўнгилсизлик кутиб турарди: у жигар саратонига чалинган экан! Бу хабар 46 ёшли хонандани батамом эсанкиратиб қўяди. Шунга қарамай, “Чумчукча” “Йўқ, мен ҳеч нимадан афсусланмайман”, “Оломон”, “Милорд”, “Эшитяпсанми?”, “Севиш ҳуқуқи” каби қўшиқларини шу қадар кучли ҳаяжон ва дард билан қуйлайдики, тингловчилар сеҳрланиб қолгандек бўлишарди. 1963 йил 18 мартда берилган концертда мухлислар уни нақ беш дақиқа тик турган ҳолатда гулдурос қарсақлар билан олқишлайдилар. Гўёки ҳамма бу видолашув концерти эканлигини билгандек... Ўша йилнинг 10 октябрь санасида Эдит Пиаф ҳаётдан кўз юмади. 40 мингдан зиёд одам уни сўнгги манзилга кузатиш учун Париж кўчаларига тўпланди. Машхур киноактриса Марлин Дитрих таъбири билан айтганда, “Эдит Пиаф – чумчукчадан афсонавий қакнусга¹ айланган аёл” бўлиб бу дунёни тарк этади.

Дарвоқе, Париж майдонларидан бирига Эдит Пиаф номи берилган бўлиб, у ерга машхур хонанданинг ҳайкали ҳам ўрнатилган.

Садоқат АСЛАНОВА тайёрлади

¹ Қакнус – ўлаётганида ёниб, ўзининг қулидан қайта туғиладиган афсонавий қуш.

ҲАЙНРИХ БЁЛЛЬ – НЕМИС ХАЛҚИНИНГ АБАДИЙ ИФТИХОРИ

“Келажакда бирор кимса менадан немис халқида чинакам таъсир кучи ва ҳаққонийликка тааллуқли қандай китоблар борлигига оид мисол келтиришимни сўраса, мен албатта Бёллни кўрсатаман” (Карл Корн, FAZ, № 79, 1953 йил 4 апрель сони).

Ҳайнрих Теодор Бёлль (1917 йил 21 декабрда Германиянинг Кёльн шаҳрида таваллуд топган, 1985 йил 16 июлда Кройцау-Лангенбройхда вафот этган) немис тилида ижод қилган ёзувчи ва таржимон бўлиб, Германиянинг урушдан сўнгги йиллардаги энг машҳур адибларидан бири ҳисобланади. 1972 йилда у адабиёт йўналиши бўйича Нобель мукофотиغا сазовор бўлган.

Ёзувчининг отаси Виктор Бёлль – дурадгор, онаси Мария хоним ўз азму қарорида қатъий турадиган аёллар тоифасидан эди. Ҳайнрих оилада саккизинчи фарзанд (учинчи ўғил) бўлиб, Мария хоним Викторга иккинчи рафиқа бўлиб турмушга чиққанди. Бёлларнинг оиласи католик мазҳабига эътиқод қиларди.

Бёлль 1924-1928 йилларда Редертал католик халқ мактабида ўқиб, кейинчалик Кайзер-Вильхелм номидаги давлат гуманистик гимназиясида таҳсил олади. Уни тамомлагач, 1937 йилда Бонндаги “Мат Лемперц” китоб дўконида савдо ишини ўргана бошлайди. Бу вақтга келиб, у ўзининг илк ёзувчилик машқларини бошлаб кўйган эди. 1939 йилда Кёльн университетиде филология соҳасида таҳсил олади ва ўзининг илк “Черков ёнида” романини ёзиб тугатади. Ёз фасли охирида ҳарбий хизматга қақрилади. 1945 йилнинг апрель ойида Америка ҳарбийлари томонидан асирга олиниб, ярим йилдан сўнг озодликка чиқади. 1942 йил Ҳайнрих Аннемари Чех исмли қиз билан турмуш куради. Уларнинг тўнғич ўғли Кристоф 1945 йилда туғилиб, шу йилнинг ўзида нобуд бўлди. Уларнинг яна Раймунд, Рене ва Винсент исмли ўғиллари бўлган.

Урушдан сўнг Бёлль бир пайтнинг ўзида тирикчилик ташвишида турли жойларда ишлаб юради, университетга қайта қабул қилинади ва бу сафар озиқ-овқат карточкасига эга бўлиш учунгина ўқийди. Бу вақтда оиласини асосан унинг рафикаси ўқитувчилик орқасидан келадиган даромади сабаб тебратиб турган. 1946 йилда адиб уруш пайтида ёзган иккинчи романи “Севгисиз тақдир”ни ёзиб тугатади ва асарни махсус танловда қатнашиш учун юборади. Бу орада Бёллнинг илк ҳикоялари журналларда босилиб чиқади. Унинг бу ҳикояларини ўша пайтдаги “урушдан сўнгги адабиёт” ва “уруш, таназзул, ватанга қайтиш ҳақидаги адабиёт” каби оқимларга оид дейиш мумкин. Уларда урушдан сўнгги Германия ҳаёти, уруш сабоқлари ва келажакдаги ижтимоий тараккиёт муаммолари марказий ўрин эгаллайди. Унинг

энг ёрқин хикоялари 1950 йилда нашр қилинган “Сайёх, Спа... га келмоқдамисан?” тўпламидан ўрин олган бўлиб, бу тўплам Бёллни бутун мамлакатга иқтидорли хикоянавис сифатида танитди.

Бу даврдаги асарларга унинг кадрдон дўсти, ёзувчи ва сценарийнавис Эрнст-Адольф Кунц (асли исм-шарифи Филипп Вибе) билан ёзишган мактублари манба бўлиб хизмат қилди, улар Францияда асирлик чоғида танишган эдилар.

1951 йил май ойида “47-лар гуруҳи” ташкилотига аъзо бўлиши Хейнрих Бёлль учун катта ютуқ бўлди. Гарчи Бёлль бу пайтга келиб бир неча асарларини нашр қилдириб улгурган бўлсада, улар ҳали халқаро даражада довроқ қозонмаганди. “47-лар гуруҳи”нинг Бад Дюркхаймдаги еттинчи анжуманига у Альфред Андерш таклифига кўра қақрилади. Бёлль анжуманда ўзининг “Қора кўйлар” сатирасини ўқиб эшиттиради ва шу сатираси учуноқ “47-лар гуруҳи” мукофотини қўлга киритиб, 1000 марка миқдоридagi пул ютуғини олади. Қолаверса, “Kiepenheuer & Witsch” нашриёти билан муаллифлик шартномаси тузишга эришади. Бундан кейинги йиллар Хайнрих Бёлль ҳаётида энг сермахсул ижод босқичи бўлди. Далил сифатида унинг қаламига мансуб қуйидаги асарларни келтириш мумкин: “Адам, қаерда эдинг?” (1951), “Бир сўз ҳам демади” (1953), “Кўриқчисиз уй” (1954), “Ирландия кундалиги” (1957), “Доктор Муркенинг хотиржам сукути ва бошқа сатиралар” (1958), “Тўққиз яримдаги бильярд” (1959), “Бир масхарабоз қарашлари” (1963), “Хизмат сафарининг тугаши” (1966).

Университет таҳсилдан сўнг Хайнрих Бёлль бир қанча жамоатчилик ва давлат мансабларида ҳам ўзини синаб кўрди, юкори поғоналарга кўтарилди. Аденауэр

даврида унга ракобатчи сифатида консерватив кучлар томонидан канцлерлик лавозимига номзод қилиб кўрсатилган Бёлль бир муддат ўтиб, Германиянинг ПЭН-клуби президентлигига тайинланди ва 1974 йилга қадар у шу лавозимда хизмат қилди.

“Хоним билан биргаликдаги сураат” романи чоп этилганидан бир йил кейин, (яъни Нобель мукофоти билан тақдирланган 1972 йилда) у бир ички сиёсий можарога аралашиб, “Шпигель” журнали учун ёзган “Ульрике шафқат тилайдими ёки кишансиз эскорт?” номли эссесиди қизил армия террорчиси Ульрике Майнхоф шахси ва қилмишларини қаламга олиб, “Шпрингер” рўзномасини қаттиқ танқид қилади.

1974 йилда Бёллнинг бугунга қадар энг машҳур асари хисобланувчи “Катарина Блумнинг номуси” асари дунёга келди, бу эса “Шпрингер” рўзномаси билан икки ўртадаги янги-янги баҳсларга сабаб бўлди. Қисса ўттиздан ортиқ тилларга таржима қилиниб, шу асосда фильм ҳам ишланди, уч йил ичида Германиянинг ўзида қайта-қайта чоп қилиниб, 6 миллион нусхада ўқувчилар қўлига етиб борди. Асарни мунаққидлар ҳам, хусусан, кейинчалик ГФР президенти лавозимини эгаллаган Карл Карстен ҳам “террористик зўравонликни оқлаш” деб баҳолади.

Кейинги йилларда Бёлль кўпроқ ўз ватани, Польша, собиқ Иттифоқ мамлакатлари ўртасидаги сиёсий муаммолар билан шуғулланиб, танқидий мунозараларда қатнашди. Баъзи-баъзида собиқ Иттифоққа муҳолиф бўлган кишилар ҳам унинг уйида меҳмон бўлганлиги сир эмас. Қолаверса, шу йиллари у Жанубий Африкадаги ва бошқа мамлакатлардаги кўплаб сиёсий-этник ва миллий можароларга ҳам муносабат билдириб, мутасадди партиялар би-

лан мулоқотга киришди. Масалан, Боливия аёллар делегацияси билан мамлакат ичидаги муаммоларни ечишда иштирок этди.

Ҳайнрих Бёлль кўп миқдорда тамаки истеъмол қилгани сабабли Эквадор мамлакатига сафар чоғида касалланиб қолади, унинг оёғида қон-томирлар билан боғлиқ касаллик пайдо бўлди. Оқибатда у ўша ерда ва кейинчалик Германияда жарроҳлик столига ётиб даволаниб чиқди.

У католиклар черкови билан ҳам мунозараларга киришиб, кейинчалик ҳатто черковдан ҳам юз ўгиради. Бёлль НАТОнинг қуролланиш пойгасига қарши йўналган тинчлик йўлидаги оммавий ҳаракатларни ҳам кўллаб-қувватлайди, 1983 йилда Мутланген ҳарбий ракета базасини қамал қилишда қатнашади.

Унинг сўнги асари бўлмиш “Дарё соҳилидаги аёллар” романи 1985 йилда Бонн шаҳрида нашр қилинади. Бугунги кунда бу роман Вольфганг Коэппеннинг “Иссиқхона” асари билан бирга ГФР пойтахтининг 1949-1989 йиллардаги ҳаётини ҳаққоний тасвирловчи адабий ёдгорлик ҳисобланади.

Адибнинг силласини қуритган касаллик изсиз кетмади, аксинча, ҳаётига зомин бўлади. 1985 йил июль ойи бошларида Бёлль Кёльн шаҳридаги касалхоналардан бирида навбатдаги жарроҳлик муолажасига ётқизилади. Ушбу муолажадан сўнг у Эйфель тоғлари этагида жойлашган уйига қайтади. У шу ерда 16 июль тонгида дунёдан кўз юмди. Вафотидан уч кун ўтгач, унинг жасади Кёльн яқинидаги Мертен туманида, минглаб халойиқ қуршовида, кадрдон дўсти бўлган католик руҳоний бошчилигида, диний урф-одатларга кўра дафн этилди. Барибир, Бёлль ўлими олдидан яна черков анъаналарига эътиқод қила бошлаганлиги ҳақидаги миш-мишлар асоссиз эди. Дафн маросимида адибнинг кўплаб

ҳамкасблари ва сиёсатчилар ҳозир бўлишди. Ўша пайтдаги Германия Федератив Республикаси президенти Рихард фон Вайцекер ҳам мотам маросимида иштирок этди, бу Бёлль шахсига бўлган юксак ҳурматнинг рамзи бўлди.

Ҳайнрих Бёллдан қолган адабий-маънавий мерос ҳамон китобсеварлар учун, бутун халқ учун бадиият хазинаси бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Бугунги кунга келиб, буюк ёзувчининг номи билан аталувчи кўплаб муассасалар фаолият юритмоқда. “Ҳайнрих Бёлль фонди” ва “Ҳайнрих Бёлль архиви” адиб ҳаёти ва ижодига бағишланган ҳужжатлар ва маълумотлар марказлари ҳисобланади. Германиядаги кўплаб мактабларга Ҳайнрих Бёлль номи берилган. 1985 йилда Ҳайнрих Бёлль номидаги мукофот таъсис қилиниб, муносиб шахслар ҳар йили немис адабиёти соҳасидаги юксак хизматлари учун ана шу мукофот билан тақдирланади. 1987 йилда таъсис этилган Ҳайнрих Бёлль номидаги жамғарма илм-фан ва таълим соҳаларидаги лойиҳаларни маблағ билан кўллаб-қувватлашга хизмат қилмоқда.

Ҳайнрих Бёлль асарларини ўқир эканмиз, сатрдан сатрга ўтган сари қаҳрамонлар руҳиятига кириб борамиз, ёзувчи сўзларни шундай маҳорат ва топқирлик билан танлаб, жумлаларни шу қадар равон ва ёрқин туза билганки, воқеа иштирокчиларининг дилидан ўтган ҳар бир туйғу ва фикр, танаси туйган оғриқ ўзимизга кўчаётганини сезиб турамиз. Сўзлардан маҳорат билан матн тузиб, энг долзарб, ўлмас мавзуларни, қадриятлар ва муаммоларни шу сўзлар ичига жо қила билгани, жамоатчилик диққатини айна муаммоларга торта билгани учун адибга беихтиёр тасаннолар айтамыз.

Давронбек МАМАРАСУЛОВ

«ОЛАМ ДАРДИ ЧЎКТИРГАН ОДАМ...» (ёхуд Асқад Мухтор хақида сўз)

Беназир инсон ва адиб Асқад Мухтор таваллуди боис қачонки сўз айтилса, анъана бўйича, унинг таржимаи ҳолига обдон тўхталиб, 1920 йил нихояси, аниқроғи, 23 декабрда Фарғона шаҳрида туғилгани, эрта етим қолиб, болалар уйида тарбиялангани, Ўрта Осиё Давлат университетига тахсил олиб, сўнг Андижон Педагогика институтига муаллимлик қилгани, турли даврларда “Шарқ юлдузи”, “Гулистон” журналлари, “Ўзбекистон маданияти” (ҳозирги “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”) газетасини бошқаргани ҳақидаги тафсилотларга берилмай, балки ўта субъектив туюлса-да, фақат ўз таассуротларимни баён қилишни маъқул кўраман.

Мен – бу зоти шарифни адабий саводим чиққан, яъни ўзимча яхши-ёмон китобни фарқлаб ўқийдиган пайтларимдан бери таниган, турли ижодий йиғин ва издиҳомларда кўрган ҳамда тақдир инояти билан Асқад акани хаста ҳолатларида бир-икки йўқлаб, мўъжаз суҳбатларидан баҳраманд бўлган бир кичик замондош-

лари ўлароқ уч-тўрт сўз айтишга ўзимда журъат сезаман. Сабаб, устоз айтмоқчи, “улуғлардан “афоризмнамо” иқтибослар излаб, “дидактик консерватизм”га берилмасдан, “оригинал тафаккур” илинжида оддий ҳақиқатни ўзимча такрорламоқ истагидандир бу балки.

Мана ўша кимдир қачонлардир айтган ва тушунчаларимизга сингиб кетган оддий ҳақиқат: “Вақт – олий ҳакам”. Дарҳақиқат, шундай! Бу ҳикматни мақсаддан келиб чиқиб қуйидагича талқин қилиш мумкин: Вақт гўё бир элак, неча минг йиллик тарихлар, неча-неча ўтмиш, кечмиш воқеалар, инсонлар, ҳукмдору зурафо, олиму фузало, шоиру адиблардан саноклиларигина умум-башарият ёки муайян бир миллат тарихи саҳнасида туриб қолади, даврлар ўтган сари тафаккур элакларидан эланавериб, санокдаги яккаш ҳодисалар, миллат Шахслари қаторидан жой олади. Илм шуларнинг шарофатидан ўша давр, ўша муҳит ва уларнинг агрофидагиларни ўрганади, аниқлайди, аён этади – тарихлар битади. Бинобарин, бу айнан ўша элакланган яккаш ҳодиса ёки яккаш Шахсга тааллуқлилик ва дахлдорликдан бўлади. Асли барча тадбирлардан “ғараз” ўша ҳодиса ёки Шахснинг ўзи.

Ҳазрат Алишер Навоийни ўрганарканмиз, унинг муҳитини, устозу шогирдлари, воқелик, кўйингчи, асарларида тилга олинган қарийб беш юзга яқин “аҳли нафоис”ни аниқлаймиз, кашф этамиз, илмий истифодага йўллаймиз. Аммо... аммо барчасидан бўйчанроқ, барчасидан маҳобатлироқ, барчасидан теранроқ, зўрроқ бўлиб ҳазрат Навоий сиймоси ажралаверади, яккаланаверади. Шу тахлит бизга аён минг йиллик ўзбек адабиёти тарихидан ўн-ўн беш “улуғ” яккаланиб, энг мўъжаз, энг тароватли ва энг ардоқли адабий гулдаста жам

бўлади. Сўнгра – саноклар ҳам шулар, миллат ғурурию бойлиги, шаънию шарафи, ибрати, дастуру дарслиги ва ҳоказо.

Вақти-соати бугун етгандир. Ҳар қалай XXI асрнинг биринчи ўн йиллигини ҳам қаритдик. Агар XX юз йиллик ўзбек адабиётидан гулдаста сараланса, миллат адабиёти шарафи бўлган Шахслар номи белгиланса, адабий авлодлар мақомида янги давр адабиёт тарихидан жой олган сиймолардан нечалари ё қайсилари XXI юз йилликдаги бадиият, бадиий тафаккур гулшанида муқим жой олади, истиқбол манзилларига етиб боради дея ўз-ўзимизни саволга тутсак, беадаблик бўлмас. Аксинча, ўша кўпчилик ҳаёлидаги оддий ҳақиқатни юзага чиқаришга бир уриниш бўлар, холос. Албатта, бу уринишлар аввало ва асосан боқий дунёга рихлат этган адабий авлодлар хусусида бўлмоғи тайин. Чунки ҳеч қас тириклар ичра қозилик қилиб, ғавғога бош сукмокқа журъат қилолмас.

Агарки ўша ўтган аср адабий авлодларидан дастлабки миллий бадииятимиз осмонида Абдулла Қодирий ва Чўлпон, Ҳамза ва Фитрат юлдузларини ҳануз порлатиб турган бўлса, кейинги авлоддан Ойбегу Ғафур Ғулумни, Қаҳҳору Олимжон, Миртемиру Шайхзоданинг само фонуслари ёрқин шуъла таратмокда бардавондир.

Икки сана аввал Асқад Мухтор тенгдоши, авлодошларидан Саид Аҳмад аканинг 90 йиллигини қувноқ хотиралар завқи-ла нишонлаган бўлсак, ундан яна икки сана аввал Шухрат домланинг маънавий жасорати ва ҳаётдаги, ижоддаги меҳр-оқибати, садоқати борасида дил сўзлари айтдик. Мувофиқ ҳолда бу авлод даврадошларидан Туроб Тўла, Ҳамид Ғулум, Мирмуҳсин, Рамз Бобо-

жон, Шукрулло номлари, асарлари ҳам турли муносабат билан ёдга олиниб турибди.

Бироқ бу авлод туғини тутган ҳам, авлодларга элтадиган ҳам Асқад Мухтор эканини бу кун зарофат ва фасоҳат аҳли юрак-юрагидан ҳис қилиб, англаб турибди.

Асқад домла “Тундаликлар”ида “Бизнинг авлодда замондан қочганлар кутулди” деб ёзган эдилар. Аммо замонадан қоча олган бирор авлодошининг номини айтолмагандилар. Чунки бундай ижодкорнинг ўзи йўқ эди бу авлодда. Шуни теран англабми, мутафаккир зот ўз авлодининг аламу азоби ҳақида яна шундай умумлашма берадилар: “Сизиф афсонасини биласиз, “абадий харсанг”ни ҳам биласиз. Менинг авлодим ўша харсангни 70 йил давомида “чўкки”га юмалатди.

Ичимда нола бор. Гоҳо шу нолани эшитиб, Максим Горькийнинг гапи эсимга тушади. Ундан “Аҳволингиз қалай?” деб сўраганларида “Максимално горько!” деб жавоб берган экан”.

Ҳаёлимдан Лев Толстойнинг “Тазарру” (“Исповедь”)сидан тортиб, шу йўсиндаги дардли “нола”лар – то Озод Шарафидинов домланинг “Эътиқодимни нега ўзгартирдим?”игача бир-бир ўтади. Уларда бутун бир ижтимоий-фалсафий трактат даражасида ёзилган истиғфорлар Асқад акада саккиз қаторда жо бўлибди. Йўқ, уларнинг даражоти, қиммати, аҳамияти, ўрнини қиёслаш фикридан йироқман, мутлақо. Фақат, самимиятда, моҳият инкишофида, юрак аламлари, қалб қийноқларида, айнан нолаларида муштараклик туяман. Лекин Асқад домла улардан бироз фарқланиб, фақат ўз кечмишлари, яккаш ўз қалб нолаларини ифода этибгина қолмайди. У бутун авлоди учун айтади, унинг оғир масъулиятини зиммасига олиб айтади.

Ва бунда у ҳақ эди, айтишга эса ҳақли эди. Чунки у ўша етмиш йил виждон билан яшашга ҳаракат қилди, ҳалол яшамоққа интилди ўзини чеклаб, тўғри деб билганини айтмоққа уринди. Сабри, бардоши, қуввати етганича бунинг уддасидан чиқа олди! Аммо... лекин... Йўқ, шубҳа-гумонга ўрин йўқ. Гарчи одам-одамга ёв, адиб айтмоқчи “бахтли бўлиш уят” бўлган замонларда не бир гумроҳликлар ўтган эса-да, бунинг учун юрт раҳнамолари, тузуму тизим “ижодкорлари”дан бўлак ҳеч кимсани айбситаиб бўлмас. Ахир бўғзи булганмаган бирор кас бормиди ўшанда?! Инчунун, Асқад аканинг виждони, ҳалоллигидан сўз очилса, буни истехзо қилиш керак эмас. Бинобарин, бизнида анчайин фикри мойилликка йўйиш керак эмас. Кимсан, шахсан Миртемир домланинг ўзлари Асқад Мухтор ҳалоллигига кафолат:

*Асқад, ҳей, дунёда ҳалоллик бор бўлсин,
Фирромлик ушоққа зор бўлсин, хор бўлсин.*

Қизиқ, тавба-тазарруларга одатда “гуноҳ”идан кўра савоб амаллари кўпроқ ҳамиятли, виждонли кишилар қодир бўлади. Гуноҳкорроқларнинг эса бундай юмушлар ҳаёлига ҳам келмайди. Буқаламунликни касбга айлантириб оладилар, холос.

Асқад Мухторнинг ҳалоллиги бор суратию сийратидан, ёзган ҳар бир шеъри, достони, қиссаю романларидан, лафзи-ўйларидан аён эди. Ўша қизил алвонларга ўралган “Опа-сингил”лардан тортиб “Аму” ё “Чинор” романларигача, “Дарёлар туташган жойда” ва “Қорақалпоқ қиссаси”дан “Бухоронинг жин кўчалари” қиссаларигача, “Зарқадри”, “Самандар” пьесала-

ри, “99 миниатюра”дан “Сизга айтар сўзим” каби шеърий тўпламларигача, жаҳон адабиётидан таржимаю публицистик мақолаларигача бирор асар инсоний ва ижодий ҳалолликдан холи эмас. Аксинча, ана шу кўпчилик сафдошларида танқис туйғу Асқад домлада беадок. Агар шундай бўлмаса, шоирнинг ҳаёт ақидасига айланган мана бу сатрлари самимият бўлиб қалбларга чўғ ташлай олмасди.

*Яшаши қийин, чунки виждон очиқ
ярадай,
Ноҳақликни дарддек сезиш учун
ярагай.
Ўз деб билдим ўзгаларнинг ғамин,
севинчин,
Ўзим билан муросада яшашим
учун.*

Эътибор қилайлик, ўзгалар ғамида яшамоқ лирик қаҳрамоннинг ўз қалби, виждони билан муроса қилмоғи учун ҳаётий эҳтиёж...

Бугун бутун дунё, инсоният, инсон худбинлашиб кетаётган замонга нечоғлик зарур фикр. Шу фикрнинг тасдиғи ўлароқ солиҳ шогирд Тоҳир Малик Асқад акани сўнги бор хаста ҳолида йўқлаб таърифлаган мана бу ибора эса ул жафоқаш буюк зотнинг айни аниқ сифатидир:

“Олам дарди чўктирган одам...”

Мана адибни авлодошларидан яккалаб, авлоддан авлодга йўллаб, саодатманд этаётган асосий сифат. Бу классик адиб, аллома, мутафаккир, замондош Асқад Мухторнинг ҳалоли...

Хоссатан беназир устознинг Софокл, Шекспир, Шиллер, Пушкин, Лермонтов, Т.Шевченко, М.Горький, Р.Тагор, А.Блок, Ю.О’Нил, В.Маяковский каби жаҳон адабиёти улуғларидан қилган таржималари хусусида сўз айтмоқ маршрут эди. Билфёъл, бун-

дай йўл тутмоққа моненьлик бор. Сабабу боис яна устознинг “уйқу қочган”да айтганларидир:

“Танқидчи ва адабиётшунослар асосан асар ҳақида гапирадилар. Ёзувчи ҳақида эса...

Ваҳоланки, асар ёзувчидан униб чиқади; фарзандидай унда туғилади, улғаяди, камол топади; у фарзандини авайлайди; ҳимоя қилади. Асар – ёзувчининг тақдири; керак бўлганда ёзувчи қурбон бўлишга ҳам тайёр. Унинг бу ғайритабиий садоқати, ёзмасдан туролмаслиги, руҳиятга, фалсафага, мушоҳадага мойиллиги, шахси, феъли, услуби, қарашлари, дарди, қийналишлари ҳеч кимни кизиқтирмайди. Ёзувчи ўз шахси ва ўзгаларнинг шахси билан бирикиб кетган – асар унинг субъекти.

У бошқа ишда ҳам ишлаши мумкин (ёзувчи ҳеч қачон бадавлат бўлмаган), аммо унинг моҳияти, эҳтироси – ижод. Қобилияти қанча қатта бўлса, шунча қатта куч сарф қилади. У – беихтиёр фидойи; ҳам бахтиёр, ҳам бахтсиз – бу унинг иродасига боғлиқ эмас.

Бу ҳақда кўп гапириш мумкин, аммо танқидчилар...”

Ёзувчи инсоннинг моҳияти ҳақида Асқад Мухтордан ўтказиб сўз айтиш мушкул. Устознинг гинаю танбеҳларида эса чўнг ҳақиқат бор...

Шухрат РИЗАЕВ

КЎП ВА ХЎП ЎЗГАН ОЛИМ

Жорий йилнинг 12 декабрида табаррук 80 ёшни қарши оладиган Наим Каримовнинг инсон сифатида ҳам, олим сифатида ҳам фазилатлари бисёр: таърифлаб сўз топиб айтиш қийин. Бу шунчаки йўлига айтиладиган қуруқ мактов

эмас. Бори шу аслида. Наим ака гўё бировга ҳалал бериб қўйишдан иймангандек секин, паст товушда гапиради, овози жуда майин. Бу ҳам маданиятнинг, зиёлиликнинг бир кўриниши, албатта. Домлани яқиндан танийдиган ёки бир марта суҳбатлашган одам борки, у ҳақда фақат ва фақат яхши гап айтади. Ўзи билан шахсан таниш бўлмасда, асарларини мутолаа қилган, ҳеч қурса биргина мақоласини ўқиган одам у ҳақда ижобий тасаввурга эга бўлади, уни яхши кўриб қолади. Адабиётга, сўз санъатига беҳад меҳр қўйган, уни қисмат деб билган, умрини буткул шу соҳага бахшида этган, гўё адабиётдан бошқа дарди ҳам, ташвиши ҳам бўлмаган Наим ака каби фидойи олим ҳақида бошқачароқ ўйлаш мумкинми?! Шукр, бундай инсонлар ҳали бор орамизда, лекин кам – бармоқ букиб санарли.

Наим аканинг ўзбек адабиётшунослиги равнақи йўлида қилган беминнат хизматлари, яратган ўнлаб

дарслик ва монографиялари, йирик илмий-таҳлилий тадқиқотлари, маърифий романлари, ранг-баранг мавзулардаги сон-соноқсиз илмий, публицистик мақолалари, эссею таржималари, кўйинг-чи, адабиётнинг бошқа жанрларида битилган асарлари ҳақида деярли барча – дўстлари, ҳамкасблари, шогирдлари кўп мартаба ёзган, ёзмокда. Шунингдек, домланинг ўта самимий, хушмуомала, кўнгли юмшоқ ва ниҳоятда камтарин одам, шогирдсевар чин устоз эканини ҳам ҳамма таъкидлайди. Бу гапларни такрорлаб ўтиришга ҳожат бўлмаса керак. Шунигина қўшимча қилиш мумкин: адабиёт, санъат, маданият мавзуида ҳеч бир олим Наим акачалик “кўп ва хўп” ёзмаган, улкан ва салмоқдор ижод хирмони уймаган.

Баъзан домланинг ишхонасига бориб қолсангиз, уни доим қизғин ижод устида учратасиз. Ёки ҳузурида албатта бирор шогирдми (улар орасида домлани кўраман деб азза-базза чет элдан келганлар ҳам бўлади), зиёратга ёхуд бирор илтимос билан келган вилоятлик мухлисми бўлади. Ихчамгина хонанинг ҳамма ёғида: жавону таг-курсиларда китоб, газета ва журнал таҳламлари. Иш столи устида ҳам турли қўлёзмалар, суратлар, фотоальбомлар, архив материаллари уюлиб ётади. Домланинг ўзи компютерини чиқиллатиб ўтирган бўлади. Домлага тенгқур ёки ҳатто ундан ёшроқ баъзи ижодкор ёки олимлар борки, ҳали-ҳамон қўлда ёзади. Энди компю-

терни ўрганиш улар учун гўё ойга учишдек мушкул кўринади. Аммо бу ерда ёшнинг ҳеч аҳамияти йўқ экан, хоҳиш, ҳафсала бўлса – бас экан! Наим ака бу борада ҳам бошқалардан бир қадам олдинда, замонавий техникани тезда ўзлаштириб олади, компьютер, интернет тармоқларидан бемалол фойдаланади.

Наим ака ўзи меҳр кўйиб, чорак асрдан кўпроқ вақт мобайнида тақдирию ижодини ёниб-куйиб ўрганаётган, бутун куч-ғайратини номини оқлаб юзага чиқаришга бағишлаган ўзбек маърифатпарварлари сингари таракқийпарвар, табиатида шарқона нозиктаъбликка оврупоча замонавийлик омихталашиб кетган том маънодаги зиёли, маданиятли бир инсон. Адабиёт соҳасида бўладими ёки бошқа соҳадами, ҳар қандай янгиликдан хабардор, матбуотни мунтазам кўзатиб боради. Яна денг, ўзи олим қилиб чиқарган шогирдларининг кейинги тақдири билан ҳам доим қизиқади. Уларнинг матбуотда чиққан кичик бир мақоласи, суҳбати ёки таржимаси бўладими, албатта ўқийди, фикр айтади, кўнглини кўтариб кўяди. Ўзи эса ҳамон ўша-ўша – ўн-йигирма йиллар аввалгидек: ташқи кўриниши ҳам, шашту шижоати, пухталиги, ҳозиржавоблиги, тиниб-тинчимаслиги, меҳнаткашлиги ҳам. Ишлаб, ўқиб, изланиб, ёзиб чарчамайди. Чарчамасин ҳам!

Шоҳсанам СОПИЕВА

ТАБИАТГА ЧЕКСИЗ МЕҲР ИЛА...

Жаҳон санъати тарихида Уйғониш даврининг ўзига хос, такрорланмас ўрни бор. Фан, адабиёт ва санъат одамзоднинг мислсиз ақл-идроки, чексиз имкониятлари ила гуллаган даврдир бу. Унда инсоннинг орзу-истаклари, хис-туйғулари биринчи ўринга қўйилган. Бунинг натижаси ўлароқ, бу даврда юксак инсоний, чин маънода халқчил асарлар яратилган.

Уйғониш даври санъати XV аср охири, XVI аср бошларида Европанинг Италия, Нидерландия, Англия, Франция мамлакатлари қатори Германияга ҳам кириб келади, лекин бу жараён аста-секинлик билан, турли зиддият ва тўсиқларни енган ҳолда кечади. Немис санъаткорлари ҳам анъанавий услубларда, ҳам итальян санъатидан илҳомланиб, ажиб уйғунликдаги асарлар яратадилар. Рассомлар ўз асарларида инсоннинг ички дунёси ва кайфиятини чуқур ифодалашга, рухий зиддиятларни очиб кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Уларнинг ижодида инсон гоҳида ширин орзулар оғушида, гоҳида эса исёнкор ҳаяжонларга тўлиб-тошган ҳолда турли драматик вазиятларда тасвирланди.

XV-XVI аср немис реалистик санъатининг ривожланишида Альбрехт Дюрер, Мартин Шонгауэр, Иоганн Гутенберг, Альбрехт Альтдорфер каби мусаввирларнинг ҳиссаси катта бўлган. Ушбу даврнинг ютуқлари, ихтилофлари, ўзига хос таровати ва мураккабликлари айниқса, буюк немис рассоми Альтдорфер асарларида ёрқин ифодасини топган. Мусаввир мумтоз немис санъатининг эътиборга молик хусусиятларига таянса-да, ижодини реалистик йўналишда ривожлантирган.

Тасвирий санъат устаси, рангтасвирчи, чизма тасвирчи ва гравюрачи рассом Альбрехт

Альтдорфер (1489–1538 йиллар) Дунай рассомлик мактабининг асосчиларидан биридир. У Германиянинг Регенсбург шаҳрида таваллуд топган. Бошланғич таълимни отаси – рассом Ульрих Альтдорфердан олган. Ўспиринлик чоғидаёқ Баварияга саёҳатдан таъсирланган рассом бу диёр чиройини асарларида жуда гўзал акс эттиради. Альтдорфер фаолиятининг аввалида Альбрехт Дюрерга таклид сезилади. Кейинчалик етуқ рассом сифатида ўз услуби ва йўналишига эга бўлади. Дюрернинг кескин, бир қадар қаҳрли руҳ ҳукмрон бўлган асарларидан фарқли ўлароқ, А.Альтдорфер ишларидан лирик кайфият, агроф-муҳитга чексиз меҳр уфуриб туради. Айниқса, деталларга бой манзара жанрида ўзини намоён этган ушбу мусаввир гўзал табиатни, унинг бетакрор ва эртакнамо кўринишларини сокин оҳангларда тасвирлайди. Ижодкор Дунай дарёси, Австриянинг Альп тоғлари бўйлаб кўп саёҳат қилади. Пурвикор тоғлар манзараси, куюк ўрмонларнинг фусункорлиги, шаршара, дарё ва қўллар чиройини нозик қилқалами орқали динамик кўринишда ифода этади. Айнан шу жиҳатлар унинг Дунай мактаби вакили эканлигидан далолат бера-

ди. Бу ўринда унинг “Кўприкли манзара” ва “Шаҳар манзараси” асарларини мисол қилиб келтириш мумкин. “Александр Македонскийнинг Доро билан жанги” тарихий картинаси Альддорфер ижодининг энг юксак чўққиси ҳисобланади. Тарихий ёзма манбаларга асосланган бу асарда юнон ва форс жангчилари тўқнашуви тасвирланади. Рассомнинг “Илохий тун”, “Аёл портрети”, “Авлиё Флориан”, “Чўмилаётган Сусанна”, “Гўдак кўтарган Мария” каби қатор асарлари ҳам жаҳон тасвирий санъатининг олтин хазинасидан ўрин олган. Альбрехт Альддорфернинг Уйғониш даври немис санъати нодир унсурларини ўзида жамлаган асарлари дунёнинг нуфузли маданият масканлари, хусусан Берлин Давлат музейи, Мюнхендаги Қадим Пинакотеа, Лондон Миллий музейида сақланмоқда.

Шаҳноза ҚОСИМОВА, санъатшунос

ТАҚВИМ

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАН ЭДИЛАР...

2 ДЕКАБРЬ

1923 йил. Мария Каллас (асл исми шарифи Сесилия Анна Мария Калогеропулос), америкалик опера кўшиқчиси.

7 ДЕКАБРЬ

1598 йил. Джованни Лоренцо Бернини, италиялик меъмор, ҳайкалтарош, барокко услубининг йирик вакили. Римдаги Авлиё Пётр ибодатхонаси меъмори. Ҳайкалтарошликда ҳам самарали ижод қилган. Унинг “Давид”, “Авлиё Тереза жазаваси”, “Аполлон ва Дафна” асарлари машҳурдир. Унинг ижоди XVII аср Италия санъатида муҳим ўрин тутади.

8 ДЕКАБРЬ

1832 йил. Бьёрнстjerne Бьёрнсон, норвегиялик шоир, драматург, ёзувчи ва журналист. “Шўх йигит”, “Золим Зигурд”, “Мария Стюарт Шотлан-

дияда”, “Арнлют Геллине” сингари қисса ва драмалар муаллифи. 1903 йилда Швеция академияси томонидан “мусаффо жўшқинлиги ва бетакрор софлиги билан ажралиб турувчи юксак шеърляти ҳамда эпик ва драматик истеъдоди учун” адабиёт бўйича Нобель мукофотига лойиқ деб топилган.

10 ДЕКАБРЬ

1891 йил. Нелли Йозеф Закс, “яхудий халқининг тақдири тадқиқ қилинган юксак лирик ва драматик асарлари учун” Нобель мукофотига сазовор бўлган олмон адibasи ва шоираси. “Қочиш ва ўзгариш”, “Кейин нима бўлишини ҳеч ким билмайди” тўпламлари машҳур.

11 ДЕКАБРЬ

1911 йил. Нажиб Махфуз, машҳур миср ёзувчиси, “Раққоса Родопис”, “Ибтидо ва интиҳо”, “Ёмғир остидаги севги”, “Ўғри ва ит”, “Еттинчи осмон” каби 50 дан ортиқ роман ва қиссалар, 100дан ошиқ ҳикоялар яратган ижодкор. 1988 йили “башарият учун аҳамиятли бўлган араб ҳикоячилигининг ҳаққонийлиги ва ранг-баранглигини кўрсатиб бергани учун” Нобель мукофоти билан тақдирланади.

12 ДЕКАБРЬ

1799 йил. Карл Брюллов, таниқли рус рассоми, академизм йўналиши вакили. Тарихий ва портрет жанрларида самарали ижод қилган. Унинг “Помпейнинг сўнгги куни”, “Чавандоз аёл”, “Й.П.Самойлова портрети”, “Псковнинг ишғол қилиниши” каби асарлари машҳурдир.

1903 йил. Одзу Ясудзиро, ХХ асрнинг дунёдаги энг машҳур япон кинорежиссёрларидан бири. “Токио қиссаси”, “Арслон ракси”, “Ёшлик йиллари” каби 60 дан зиёд фильмларни суратга олган.

15 ДЕКАБРЬ

Милодий 37 йил. Нерон Клавдий Цезарь Август Германик, қадимги Рим императори, Юлий-Клавдий сулоласининг сўнги вакили.

16 ДЕКАБРЬ

1866 йил. Василий Кандинский, таникли рус рангасвир ва графика устаси, абстракт санъатининг йирик вакили, тасвирий санъат назариётчиси. Кандинский ҳуқуқшунослик, мусиқа ва тасвирий санъатга оид билимларни мукамал эгаллаган серкирра инсон. “Сарик-қизил-ҳаворанг”, “Номсиз композиция”, “Пушти рангга урғу”, “Икки отлик”, “Ранго-ранг ҳаёт” каби асарлари билан танилган.

18 ДЕКАБРЬ

1921 йил. Юрий Никулин россиялик актёр, цирк артисти. “Операция Ы ва Шурикнинг бошқа саргузаштлари”, “Кавказ асираси”, “Бриллиант қўл”, “Қароқчи чоллар”, “12 стул”, “Улар ватан учун жанг қилдилар” сингари фильмлардаги роллари билан кино ихлосмандлари меҳрини қозонган.

1946 йил. Стивен Спилберг, америкалик кинорежиссёр. “Ўзга сайёралик”, “Куёш империяси”, “Юра даври боғи”, “Шиндлер рўйхати”, “Амистад”, “Оддий аскар Райанни қутқариш”, “Қўлингдан келса, мени тут”, “Оламлар жанги”, “Мюнхен: интиқом”, “Жанговар тулпор” каби дурдона фильмларни суратга олган.

22 ДЕКАБРЬ

1937 йил. Эдуард Успенский россиялик атоқли ёзувчи. Болалар учун яратган “Чебурашка ва унинг дўстлари”, “Тимсоҳ Гена ва унинг дўстлари”, “Фёдор амаки, кўппак ва мушук” асарлари билан машҳур.

23 ДЕКАБРЬ

1881 йил. Хуан Рамон Хименес, “Ёз мавсуми”, “Бинафша”, “Ғамгин оҳанглар”, “Баҳор балладалари” шеърий китоблари билан дунёга танилган испан шоири. 1956 йилда “испан поэзиясидаги юксак руҳият ва бадиий софликнинг намунаси бўлган лирик шеърияти учун” Нобель мукофотига лойиқ деб топилган.

24 ДЕКАБРЬ

1798 йил. Адам Мицкевич, ўз ижодини Польша озодлик ҳаракати билан боғлаган шоир, поляк адабий тили асосчиси, жамоат арбоби. “Конрад Валленрод”, “Пан Тадеуш”, “Дзядлар” дostonлари билан ном қозонган.

27 ДЕКАБРЬ

1901 йил. Марлен Дитрих, олмон ва америка киноактрисаси, кўшиқчи. “Муҳаббат фожиаси”, “Мовий фаришта”, “Марокаш”, “Етти осий” каби ўнлаб фильмларда суратга тушган.

1948 йил. Жерар Депардьё, машҳур фаранг актёри. “Сирано де Бержерак”, “Граф Монте-Кристо”, “Темир никобли киши”, “Оталар”, “Сен гапирма”, “Вателъ”, “Янги Франция” каби фильмлардаги ажойиб роллари билан машҳур.

31 ДЕКАБРЬ

1869 йил. Анри Матисс, машҳур француз rassоми ва ҳайкалтароши, фовизм йўналиши вакили. Матисс ҳистуйғу, ўй-хаёлларини шакл ва ранглар жилоси орқали асарларга жо қилган. У XIX аср француз санъатида етакчи rassомлардан бири сифатида эътироф этилган. “Ширинлик”, “Мева ва идиш”, “Шароб”, “Ясатилган стол – қизил ранг гармонияси”, “Рақс” каби қатор асарлар муаллифидир.

ТАРИХДА БУ КУН ...

8 декабрь

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилинган кун.

1992 йил 8 декабрда ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг тўққизинчи сессиясида 6 бўлим, 26 боб, 128 моддадан иборат Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинди. Ушбу сана мамлакатимизда умумхалқ байрами сифатида нишонланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси мазмун-моҳиятига кўра, халқчиллиги, инсонпарварлик ва демократик тамойиллар асосида тайёрлангани, инсон ҳуқуқлари энг олий қадрият сифатида белгиланиб, миллий қадриятлар уйғун ифода этилгани билан жаҳон миқёсида ўзининг ҳақли эътирофини топган.

Асосий Қонунимиз мамлакатимиз мустақиллигининг муҳим ҳуқуқий асоси, тинч, осуда, фаровон ҳаётимизнинг мустаҳкам кафолатидир.

11 декабрь

Халқаро танго куни

Ушбу сана аргентиналик машҳур кўшиқчи, киноактёр, “Танго кироли” номи остида танилган Карлос Гардель (1887-1935)нинг туғилган куни шарафига танланган. “Танго” сўзи мазкур раксдан анча аввал пайдо бўлиб, аввалбошда Канара ороллари туб аҳолисининг миллий дўмбира садолари остида ижро этадиган раксига чақириқ маъносини аңлатган.

... Эҳтирослар туғёни, зиддият ва мураса, рашк ва лоқайдлик, нафрат ва, албатта, муҳаббат! Эркак ва аёл ўртасидаги муносабатларнинг барча кирралари, ҳаётнинг ўзи жўш уради бу раксда. Тангода на гап-сўзга, на илтифоту табассумга ўрин йўқ. Унда жуфтининг кўзига тик қаралмайди, ҳатто, енгилгина имо-ишоранинг ўзи етарли. Унда ҳаракатлар ила тана сўзлайди... Буларнинг барчаси тангони дунё ракси даражасига олиб чиққан.

15 декабрь

Халқаро чой куни.

Ушбу сана ҳар йили чой етиштириб чиқарувчи давлатларда Халқаро чой куни сифатида нишонланади. Асосан чой савдоси муаммоларини бартараф этишга қаратилган мазкур байрам Бутунжаҳон жамоатчилик форумининг 2004-2005 йиллари Мумбай ва Порте Аллегредда бўлиб ўтган йиғилишларидан кейин махсус қарор билан таъсис этилган. Ушбу кунда жаҳондаги чой етиштириш бўйича етакчи давлатлар – Ҳиндистон, Шри-Ланка, Бангладеш, Непал, Хитой, Вьетнам, Индонезия, Кения, Малайзия, Уганда, Танзанияда катта сайллар уюштирилади.

Дарвоқе, чойнинг кўплаб халқлар маданиятида нафақат чанқоқбосди ичимлик, балки миллий аңаналар, меҳмоннавозлик рамзи сифатида қабул қилиниши адабиётда ҳам ўз аксини топган. Хусусан, буюк япон адиби Ясунари Кавабатанинг “Минг қанотли турна” қиссасида айнан аңғанавий чой маросимлари қаламга олинади.

16 декабрь

1868 йили буюк ёзувчи Лев Николаевич Толстойнинг “Уруш ва тинчлик” роман-эпопеясининг илк наشري дунё юзини кўрди.

Ушбу эпопея рус халқининг Франция императори Наполеон Бонапартга қарши кураши воқеликларини (1805-1812 й.й.) ўз ичига олади. Адиб роман устида нақ олти йил ишлайди. Ўзининг ёзишмаларидан маълум бўлишича, Толстой бутун бошли асарни етти

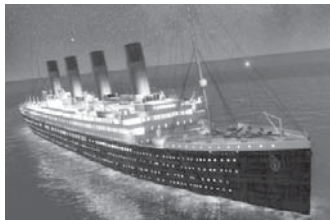
маротаба оққа кўчирган экан. Дастлаб мазкур романдан парчалар “1805” сарлавҳаси (Толстой асарни “Уч фасл”, “Охири бахайр бўлсин” деб ҳам номлаган эди) остида “Русский вестник” журналида эълон қилинади. Қизиғи шундаки, ёзувчининг рафикаси Софья Андреевна эрининг ҳужжатларини тартибга келтираётган, роман қораламасининг устига “Уруш ва тинчлик” деб ёзиб қўйган экан.

“Уруш ва тинчлик” энг кўп персонаж иштирок этган (романда 550 дан зиёд персонаж бор, улардан 200 га яқини тарихий шахслардир) асар сифатида “Гиннес рекордлар китоби”га киритилган.

19 декабрь

1997 йили миллионлаб киномухлислар қалбини ларзага солган “Титаник” фильми катта экранга чиқди.

Гарчанд “Титаник”да режиссёр Жеймс Кэмерон томонида йўл қўйилган мантқиққа зид қатор хатолар учраса-да, картина оламшумул шуҳрат қозониб, 11 та йўналиш бўйича Оскар мукофотига лойиқ кўрилган. “Титаник” бу билан “Бен Гур” (1959 й.) картинаси рекордини такрорлайди. Томошабинни уч соатдан ортиқроқ вақт давомида экран қаршисига “михлаб” қўйган бу фильм етти ой давомида суратга олинади. Тасвирга олиш ишлари ниҳоялангандан сўнг “Титаник” кемасининг модели темир-терсака топширилади.

Маълумки, ушбу фильм ўзининг илк сафаридаёқ (1912 йил 14 апрель) улкан айсбергга урилиб, ҳалокатга учраган “Титаник” лайнерига боғлиқ воқеликларга қурилган. Қизиғи шундаки, кема ҳалокатга учрашидан 14 йил аввал америкалик ёзувчи Морган Робертсон “Титаник” фожиясига ниҳоятда мос келувчи “Бесамарлик” романини битган эди. Ёзувчи китоби нашр этилган пайтда эмас, айнан “Титаник”нинг ҳалокатидан сўнггина шуҳрат қозонади. Негаки, ўқувчилар уни башоратчи сифатида қабул қила бошлайдилар.

ШУНИНГДЕК, УШБУ ОЙДА ...

✓ 1933 йили Москвада Максим Горький номидаги Адабиёт институти очилган. Аввалбошда Ишчилар кечки адабиёт институти деб номланган бу олий ўқув юртида вақти келиб жаҳонга танилган Евгений Евтушенко, Константин Симонов, Расул Ҳамзатов, Сергей Михалков, Лев Ошанин, Роберт Рождественский, Белла Ахмадулина сингари ёзувчи, шоирлар таҳсил олган.

✓ 1732 йил 7 декабрда Лондонда Қироллик театрининг тантанали очилиш маросими бўлиб ўтган. Кейинчалик “Ковент-Гарден” номини олган мазкур театрга режиссёр Жон Рич асос солган. Ҳозирги кунда театр репертуаридан мумтоз ва замонавий сахна асарлари ўрин олган.

✓ 1901 йил 10 декабрда Нобель мукофоти илк бор ўз соҳибларига топширилган. Маълумки, мазкур мукофот илғор илмий тадқиқотлар, инқилобий кашфиётлар ёки маданият ва жамият тараққиётига қўшилган улкан ҳисса ҳамда ютуқлар учун тақдим этиладиган энг нуфузли халқаро мукофотлардан ҳисобланади. Бу мукофот беш йўналишда – кимё, физика, тиббиёт, адабиёт соҳаларида қўлга киритилган улкан ютуқлар ва тинчлик йўлида қўшилган ҳисса учун берилади.

✓ 1909 йил 11 декабрда Нью-Йоркдаги Мэдисон-сквер-гарденда илк рангли кинофильмнинг намоиши этилиши рангли кинематография даврини бошлаб берди.

✓ 1954 йил 19 декабрда Европа Маданият конвенцияси имзоланди. Ушбу конвенцияда Европа Иттифоқида аъзо давлатларнинг таълим, маданият, спорт соҳасидаги мақсад ва вазифалари белгиланган.

✓ 1913 йил 21 декабрда The New York World ҳафталик газетасининг якшанба сони иловасида дунё матбуотида илк кроссворд чоп этилди. 32 сўздан иборат ушбу бошқотирмани журналист Артур Уинн тузган эди.

Саиджалол САИДМУРОДОВ тайёрлади.

2012 ЙИЛ “ЖАҲОН АДАБИЁТИ” ЖУРНАЛИДА ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН АСАРЛАР МУНДАРИЖАСИ

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Омон МУХТОР. Алишер Навоий ғазалига мухаммас. №2.
Максуд ШАЙХЗОДА. **Асрлар оша.** №2.
Навоий сабоқлари. Туркум таҳлилий мақолалар, ғазал ва унинг таржималари, шарҳ ва талқинлар. № 6,7,8,9,10,11, 12.

НАСР

Стефан ЦВЕЙГ. (Австрия). **Шахмат новелласи.** (Немис тилидан Д.Мамарасулов тарж.) № 1.
Отажон ТОҒОН. (Туркменистон). **Бегона.** (Туркман тилидан М.Аҳмад ва М.Сафаровлар тарж.) № 1, 2, 3, 4, 5.
Болеслав ПРУС. (Польша). **Фиръавн.** Роман. (Рус тилидан А.Комил тарж.) № 2, 3, 4, 5.
Марсель АРЛАН. (Франция). **Аёл – уйнинг чироғи.** Ҳикоя. (Рус тилидан Д.Алиева тарж.) № 3.
Анна САКСЕ. (Латвия). **Билмас ҳеч ким мендек севишни.** Лирик бадиа. (Рус тилидан Н.Жўраева тарж.) № 4.
ЭЛЧИН. (Озарбайжон). **Болададаш қиссалари.** (Озарбайжон тилидан У.Кўчқор тарж.) № 5.
Генри Райдер ХАГГАРД. (Англия). **Клеопатра.** Роман. (Рус тилидан А.Файзулла ва М.Маҳмудов тарж.) № 5, 6, 7.
Виктор Астафьев. (Россия). **Ғамгин саргузашт.** Роман. (Рус тилидан Ж.Фозил тарж.) № 6, 7.
Ясунари КАВАБАТА. (Япония). **Ойнинг акси.** Ҳикоя. (Рус тилидан Д.Алиева тарж.) № 6.
Карел ЧАПЕК. (Чехия). **Апокрифлар.** (Рус тилидан М.Сафаров тарж.) № 6.
Ким Ю ЖОН. (Хитой). **Занжабил гули.** Ҳикоя. (Хитой тилидан М.Файз тарж.) № 6.
Сомерсэт МОЭМ. (Англия). **Ёмғир. Малла.** Ҳикоялар. (Инглиз тилидан А.Отабоев тарж.) № 7.
Ясуи ИНОУЭ. (Япония). **Жилвагар тўтича.** Ҳикоя. (Рус тилидан Д.Алиева тарж.) № 7.
Ёвдат ИЛЁСОВ. **Олачипор ажал.** Роман. (Рус тилидан Ш.Мансуров тарж.) № 8, 9, 10.
Дино БУЦЦАТИ. (Италия). **Катталаштирилган сурат.** Қисса. (Рус тилидан Н.Жўраева тарж.) № 8, 9.
Масадзи ИВАКУРА. (Япония). **Олтин балиқча.** Ҳикоя. (Рус тилидан Д.Алиева тарж.) № 8.
Абдукаюм ЙЎЛДОШЕВ. **Пуанкаре.** Ҳикоя. № 9.
Рюноске АКУТАГАВА. (Япония). **Сувости мамлакатиди.** Ҳикоя. (Рус тилидан О.Нисо тарж.) № 10.
Ирвинг СТОУН. (АҚШ). **Ҳаётга ташналик.** Роман. (Рус тилидан Р.Жабборов ва М.Норова тарж.) № 11, 12.
Жек ЛОНДОН. (Англия). **Интиҳо. Тун фарзанди.** Ҳикоялар. (Рус тилидан С.Саидумаров тарж.) № 11.
Йоханн Петер ЭККЕРМАН. (Германия) **Гёте билан гурунглр.** (Немис тилидан Я.Эгамова тарж.) № 12.
Хусрав ШОҲОНИЙ. (Эрон) **Ҳикоялар.** (Рус тилидан М. ПАРПИХЎЖАЕВ тарж.) № 12.

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Али ОҚБОШ. (Туркия). **Умримиз бир қум соати.** Шеърлар. (Турк тилидан Т.Қаҳҳор тарж.) № 1.
Имодиддин НАСИМИЙ. (Озарбайжон). Ғазаллар. (Озарбайжон тилидан Э.Очилов тарж.) № 1.
Бакир ЧЎПОНЗОДА. (Украина). **Бу севги юракка шуълалар солур.** (Қримтатар

тилидан У.Кўчқор тарж.) № 2.

Калими КОШОНИЙ. (Ҳиндистон). Ғазаллар. (Форс тилидан Ж.Сирожиддин тарж.) № 2.

Расул ҲАМЗАТОВ. (Догистон). **Оналарни асранг.** Достондан парча. (Рус тилидан А.Мўмин тарж.) № 3.

Евдокил ЛОСЬ. (Белорусия). **Соғинганман сени.** Шеърлар. (Рус тилидан О.Ҳожиева тарж.) № 3.

Ибройим ЮСУПОВ. (Қорақалпоғистон). **Эсар Жайхун шамоллари.** Шеърлар. (Қорақалпоқ тилидан Я.Кўчқоров тарж.) № 4.

Рабиндранат ТАГОР. (Ҳиндистон). **Бу кўклам қўшиғи эгаси менман.** Шеърлар. (Рус тилидан О.Мухтор тарж.) № 4.

Муса ЖАЛИЛ. (Россия). **Дунё, сени Лайлидай севдим.** (Татар тилидан М.Бобоев тарж.) № 5.

Габриэле КЕЛЛЕР. (Германия). **Мен навкирон, дунё навкирон.** (Немис тилидан Ш.Салимова тарж.) № 5.

А.С.ПУШКИН. (Россия). **Ватан даъватига соламиз қулок.** Шеърлар. (Рус тилидан Миртемир, Зулфия, И.Муслим, Р.Бобожон тарж.) № 6.

Болқон эпкинари. (Косово). Муаллифлар жамоаси. Шеърлар. (Турк тилидан Т.Қаҳқор тарж.) № 7.

Вьетнам шеърятидан лавҳалар. (Вьетнам). **Шуълаланган мавжларнинг саси.** (Рус тилидан Гўзал Бегим тарж.) № 7.

XX аср француз шеърятидан. (Франция). **Жасорат.** (Рус тилидан Тоҳирбек тарж.) № 8.

Хўжа Ҳофиз ШЕРОЗИЙ. (Эрон). Ғазаллар. (Форс тилидан Ж.Камол тарж.) № 8.

Фёдор ТЮТЧЕВ. (Россия). Шеърлар. (Рус тилидан Р.Субҳон тарж.) № 8.

Ҳинд мумтоз шеърятидан намуналар. Муаллифлар жамоаси. (Инглиз ва рус тилларидан Ўктамой тарж.) № 9.

Янги ҳинд шеърятини. Муаллифлар жамоаси. (Ҳинд тилидан А.Файзулла тарж.) № 9.

Перси Биши ШЕЛЛИ. (Англия) Шеърлар. (Рус тилидан Ҳумоюн тарж.) № 9.

Озарий баётлари. (Озарбайжон тилидан К.Баҳриев тарж.) № 10.

Озарбайжон шеърятидан намуналар. (Озарбайжон тилидан Р.Абдурашид, К.Баҳриев, Т.Қаҳқор, У.Сатторий тарж.) № 10.

Михаил ЛЕРМОНТОВ. (Россия). **Денгиз тўлкини.** Шеърлар. (Рус тилидан С.Раҳмон тарж.) № 10.

Сергей ЕСЕНИН. **Безориман кўшиғимда ҳам.** Шеърлар. (Рус тилидан Э.Воҳидов тарж.) № 10.

АҚШ мумтоз шеърятини. **Буюк йўллардаги излар.** Муаллифлар жамоаси. (Рус тилидан М.Аъзам тарж.) № 11.

Замонавий АҚШ шеърятини. **Энди қуш сайрасин.** Муаллифлар жамоаси. (Инглиз тилидан А.Обид тарж.) № 11.

Александр БЛОК. (Россия). **Қанотли еллар.** Шеърлар. (Рус тилидан Э.Воҳидов, Шукрулло, М.Икром, Ж.Жабборов, О.Суюндиқов тарж.) № 11.

ЭДИГЕЙ. (Россия). Достондан парча. (Татар тилидан Х.Даврон тарж.) № 11.

Немис мумтоз шеърятидан намуналар. (Рус тилидан К.Баҳриев, Т. Мирзо, немис тилидан А. ШЕР тарж.) № 12.

Замонавий немис шеърятидан. Муаллифлар жамоаси. (Немис тилидан М. Акбаров, Б. Рўзимухаммад тарж.) № 12.

Николай НЕКРАСОВ. (Россия) Шеърлар. (Рус тилидан Р. Абдурашид тарж.) № 12.

ДРАМАТУРГИЯ

Уильям ШЕКСПИР. (Англия) **Беҳуда шов-шув.** Драма. (Рус тилидан М. Исмоилӣ тарж.) № 8, 9.

Ҳусайн ЖОВИД. (Озарбайжон) **Шайх Санъон.** Драма. (Озарбайжон тилидан У.Кўчқор тарж.) № 10, 11.

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА.

Александр КУПРИН. **Чехов хотирасига.** (Рус тилидан О.Суюндиқова тарж.) № 1.

Катарина МОММСЕН. (Германия). **Гёте ва ислом.** (Немис тилидан М. Умархўжаев, И.Жабборов тарж.) № 1.

Наим КАРИМОВ. **Туркий оламнинг мунаввар фарзанди.** № 1.

Григорий КРУЖКОВ. (Россия). **Усти Хью Оден.** (Рус тилидан М.Мирзо тарж.) № 1.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

- Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ. **Оскар Уайлднинг эстетик олами.** № 1.
 Тўра МИРЗО. **Эътиқод ва “Паблик релейшнз”.** № 1.
 Дилфуза ХОТАМОВА. **Шарқ поэтикасида тасниф.** № 1.
 Пардабой НУРЖОНОВ. **Қалбимда ой, қуёшим қулди.** № 1.
 Улуғбек АБДУЛЛАЕВ. **“Мунтахаб ут-таворих” ўзбек тилида** № 1.
 Б. СТАВИСКИЙ. (Россия) **Кушон даври алоқалари.** (Рус тилидан А. Файзулла тарж.) № 1.
 Эркин ВОҲИДОВ, Шодмон ОТАБЕК. **Икки олам заҳмати.** Сухбат. № 2.
 Улуғбек ДОЛИМОВ. Нурбой ЖАББОРОВ. **Илмий ҳақиқатнинг туғилиши.** № 2.
 Ҳасан ҚУДРАТИЛЛАЕВ. **“Бобурнома” – озарбайжон тилида.** №2.
 Лев ТОЛСТОЙ. (Россия) **Асосий қахрамонларим – ҳақиқат. Хатлар. Кундалиқлар.** (Рус тилидан О. Абдуллаев тарж.) № 2,5.
 Сомерсет МОЭМ. (Англия) **Романнавис ёхуд савдогар.** (Рус тилидан М. МИРЗО тарж.) № 2.
 Дэвид ХЮМ. **Шубҳапараст.** (Инглиз тилидан Х. Ёўлдошев тарж.) № 3.
 Афтондил ЭРКИНОВ. **Амир Умархоннинг тухфаси.** № 3.
 Маглуба ТЕМИРОВА. **Ижодий изланишлар йўлида.** № 3.
Француз адиблари хикматлари. Тўпловчи М. Асадов. № 3.
 Ғулум КАРИМИЙ. **Илмий ҳамкорлик самараси.** № 3.
 Алимурод ТОЖИЕВ. **Ўзга оламга саёҳат.** № 4.
 Амир ФАЙЗУЛЛА. **Ўзбек ва ҳинд адабий алоқалари.** № 4.
 Умарали НОРМАТОВ, Ҳамидулла БОЛТАБОВЕВ. **Бугунги адабиётда эстетик идеал ва қахрамон муаммоси.** Сухбат. № 4.
 Абдулла ШЕР. **Аччиқ ҳақиқатлар фалсафаси.** № 4.
 Ўлжас СУЛАЙМОНОВ. (Қозоғистон) **Тоғларсиз яшай олмайман.** Сухбат. (Рус тилидан М. Мирзо тарж.) №4.
 Фозил ИСКАНДАР. (Россия). **Номус ва виждон яшаб қоладими?** Сухбат. (Рус тилидан М. Мирзо тарж.) № 5.
 Акмал САИДОВ. **Бутун билимимни шоирлардан олганман.** № 5.
 Санобар ТЎЛАГАНОВА. **Катта адабиёт орзуси.** № 5.
 Хуршид ДЎСТМУҲАММАД. **Жон Мильтон ва Абдулла Қодирий.** № 6.
 Зайнобиддин АБДУРАШИДОВ. **Устози муаззам.** № 6.
 Франческо ПЕТРАРКА. (Италия). **Авлодларга мактуб.** (Рус тилидан М. Маҳмуд тарж.) № 7.
 Лион ФЕЙХТВАНГЕР. (Германия). **Шаккок фикрлар.** (Рус тилидан И. Ҳафизов тарж.) № 7.
 Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ. (Лотин Америкаси). **Сеҳрли реализм жозибаси.** № 7.
 Улуғбек ҲАМДАМ. Раҳимжон РАҲМАТ. **Ижодий эркинликнинг тотли мевалари.** Сухбат. № 7.
 Жан Жак РУССО. (Франция). **Халқ бахти ҳақида.** Фалсафий рисола. (Рус тилидан А. Абдуқодиров тарж.) № 8.
 Холгер ФОК. (Германия). **Адабий таржима муаммолари.** (Немис тилидан М. Акбаров тарж.) № 8.
 Қиёмиддин НАЗАРОВ. **Муаллимлар муаллими.** № 9.
 Абдулла ШЕР. **Абадият ва умр.** № 9.
 Маҳатма ГАНДИ. (Ҳиндистон). **Давлат тили.** (Ҳиндий тилидан З. Шодиде тарж.) № 9.
 Наим КАРИМОВ. **Ҳусайн Жовид – буюк озарбайжон драматурги.** № 10.
 Сирожиддин САЙИД. **Доғлар кетмиш мажруҳ кўнгилдан.** № 10.
 Марям ЁҚУБОВА. **Улуғ ва садоқатли муҳаббат.** Хотиралардан парча. № 10.
 Комилжон ЖЎРАЕВ. Мухайё АҲМЕДОВА. **Жойс сийратига чизгилар.** № 11.
 Роберт СТИВЕНСОН. (Россия) **Адабиётнинг маънавий қиёфаси.** (Рус тилидан Р. Иброҳимова тарж.) № 11.
 Александр МЕЛЬНИЧЕНКО. (Россия) **Есениннинг сирли ўлими.** (Рус тилидан А. Файзулла тарж.) № 11.
 Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ. **Навбатдаги Нобель мукофоти соҳиби.** № 11.
 Акмал САИДОВ. **Тинчлик элчиси.** №12.
 Иброҳим ҒАФУРОВ, Хуршид ДЎСТМУҲАММАД. **Таржима муҳаббати ва оҳанрабои.** Сухбат. № 12.
 Шавкат КАРИМОВ. **Ҳозирги немис насри: анъана ва янгиланишлар.** № 12.
 Хуршид ЙЎЛДОШЕВ. **Немис фалсафий тафакқури.** № 12.
 Зигрид КЛЕЙНМИХЕЛ. Баҳодир КАРИМ. **“Яна ва яна Навоий ижодига қайтаман.**

Суҳбат. № 12.

Нафас ШОДМОНОВ. **Огаҳийнинг таржима мактаби.** № 12.

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА

Густав ЭМАР. *(Италия)* **Соҳибчангал.** Роман. *(Рус тилидан Э.Носиров тарж)* № 1, 2.

Михаил КУЗЬМИН. *(Россия)* **Буюк Искандар зафарномаси.** Қисса. *(Рус тилидан Қ. Носиров тарж.)* № 3.

Яннис МАРИС. *(Греция)* **Нафақадаги хусусий изқувар.** Роман. *(Рус тилидан Қ. Мирмуҳаммедов тарж.)* № 4, 5, 6.

ПУБЛИЦИСТИКА

Муҳаммад АЛИ. **Жаҳонга айтилган сўз.** № 1.

Вячеслав КОСТИКОВ. *(Россия)* **339-рақамли табассум.** *(Рус тилидан М. МИРЗО тарж.)* № 3.

Ёсихиса КУРОДА. *(Япония)* **Мен ўзбек халқига ҳавас қиламан.** № 4.

Сабухий АҲМЕДОВ. **Амир Темур ва Озарбайжон.** № 4.

Шухрат РИЗАЕВ. **Тақдиримсан, бахтимсан, эркин ва обод ватан.** № 9.

ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ

Глобус. № 6,7,8,9,10,11, 12.

Унутилмас сиймолар. № 6,7,8,9,10,11,12.

Тарихда бу кун. № 6, 7, 8, 9,10, 11,12.

Таквим. № 6, 7, 8, 9,10, 11,12.

Resume

In this issue of the magazine devoted significant place of German literature and culture of different times.

■ In “Conversation with Goethe”, Johann Peter Ackermann describes the life and literary activity of Goethe, his views of life and literature, as well as his attitude to young poets and writers. The invaluable conversation about life, arts and science not only clarifies various occurrences but also enriches Goethe’s personality. The work was translated into Uzbek by Y.Egamova.

■ The present issue of the magazine carries German classic ballades and poems by Heine, Brecht and several contemporary German poets, translated by A.Sher, T. Mirzo, K.Bahriev, B.Ro’zimuhammad, and M.Akbarov. There are also new translations of plays by Russian democrat poet A.Nekrasov, translated into Uzbek by R.Abdurashidov.

■ In the article entitled “Again and again, I return to Navoi’s creative work” German scientist Sigrid Kleinmichel and Doctor Bakhodir Karimov talk about the study of the Uzbek literature abroad and foreign scientific-creative projects.

■ The article entitled “Contemporary German prose: tradition and innovations” by literary critic Shavkat Karimov, and the article “German philosophical intellection” by Xurshid Yuldashev talk about German classical philosophy and a short history of prose, as well as its current process and trends.

Резюме

В данном номере журнала отведено значительное место немецкой литературе и культуре разных времён.

■ Книга “Разговоры с Гёте в последние годы его жизни” Иоганна Петера Эккермана внесла значительный вклад в исследование творчества великого поэта. Она включает в себя не только записи бесед с Гёте, но также информацию о самом поэте: его образ жизни, глубокие размышления о жизни и литературе, отношение к современникам и к молодёжи, в частности. Эти беседы, состоящие из драгоценных мыслей, вносят ясность во многие события своего времени и вырисовывают образ Гёте в процессе освещения повседневной жизни. Перевод с немецкого Янглиш Эгамовой.

■ На страницах журнала вы можете ознакомиться с балладами, стихами классиков немецкой литературы, в том числе Г.Гейне и Б.Брехта, а также произведениями современных поэтов Германии в переводах А.Шера, Т.Мирзы, К.Бахриева, Б.Рузимухаммада и А.Мирзаева. Также даны образцы творчества известного русского поэта-демократа Н.Некрасова в переводе Р.Абдурашидова.

■ В беседе под заголовком «Вновь и вновь возвращаюсь к творчеству Навои» известная немецкая учёная, автор ряда научных работ и статей Зигрид Клейнмichel делится своими размышлениями с доктором филологических наук Баходир Каримовым. Речь идет о научно-творческих проектах, вопросах изучения узбекской литературы за рубежом.

■ Статьи Шавката Каримова «Современная немецкая проза: традиции и обновления» и Хуршида Йулдошева «Немецкое философское мышление» – краткий исторический экскурс и рассуждения о сегодняшних процессах в области немецкой философии и прозы.